ОСИП НАЗАРУК

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ

37.846

37.815

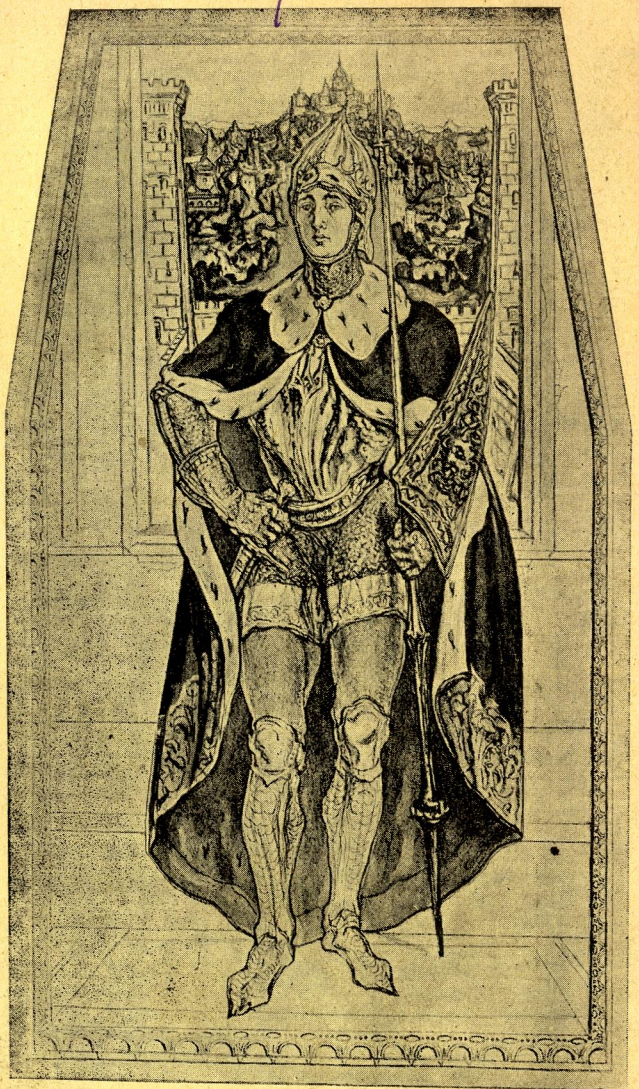

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ

ОСИПА НАЗАРУКА.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Львівська державна
наукова бібліотека
4095

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ОСМОМИСЛ

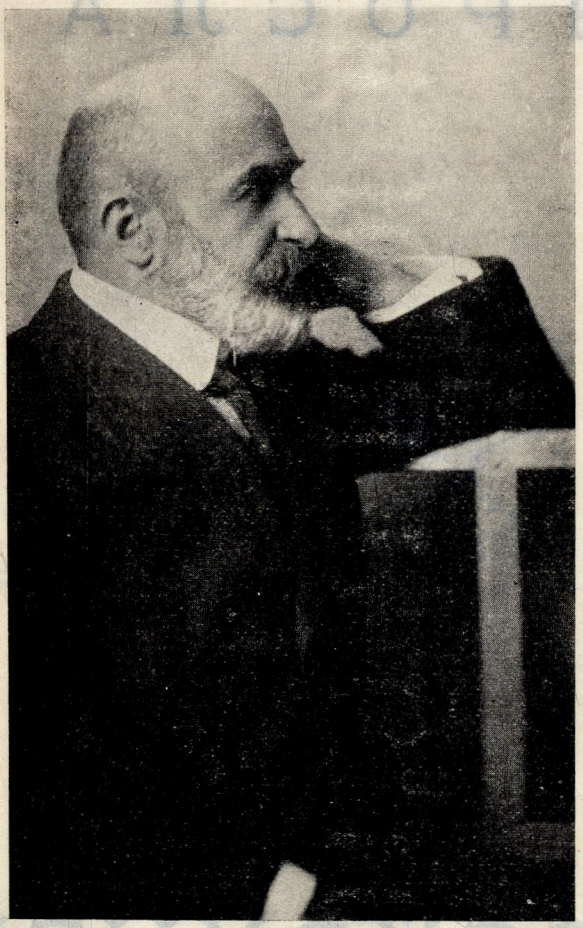

Ґраф Михайло Тишкевич
* 7. IV. 1857.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Львів. Бібліотека
АН. У Р С Р

Граф Михайло Тишкевич

Фундатор Михайлової Премії „Просвіти“.

Установлена перед 30-ти лїтами „Михайлова Премія“, котрою тов. „Просвіта“ за згодою ВП. Фундатора наділило історичну повість „Князь Ярослав Осмомисл“, спонукує нас подати до публичного відома жмуток життєписних даних про особу й дїяльність фундатора.*)

Руководимо ся притім не тільки звичаєм, принятим у таких обставинах (гл. постійно подавану життєпись фундатора бл. п. Дубравського при книжочках „Просвіти“, нагороджених премією з установленого ним фонду), але й тим особлившим інтересом, який викликує поворот старих українських родів до своєї народности.

Для широкого загалу можуть бути інтересні мотиви, що спонукують членів аристократичних родів, вертати до своєї народности і то в часї, коли такий поворот не давав нїякої надії на почести і скорше міг викликувати побоювання переслїдувань та матеряльних втрат. Будуть се отже на загал мотиви чуттєві, в части атавістичні, що й виказує низше поданий жмуток вісток про гр. М. Тишкевича.

---

*) Се вже друга тою премією нагороджена історична повість. Перша — „Ярошенко“ Осипа Маковея, принята в р. 1901.

Перед очима читача розгортаєть ся неповна, але мимо того дуже богата й інтересна картина робучого життя українського аристократа, котрий не щадив своєї енергії, знання й майна на під пираннє культури й інтересів української нації, покиненої його предками. І притім весь свій вік разом зі своєю працею держав ся по можности в тїні, виступаючи під своїм іменем там, де воно могло й мало заважити.

Граф Михайло Тишкевич уродив ся на Україні в селї Андрушівці (липовецького повіта), дня 7. квітня, 1857. р. з українсько-литовського роду, який геральдики виводять від Ґедиміна. Предок його, Василь Тишкевич, воєвода Підляшський, відомий зі своєї опозиції проти люблинської унії; в жіночій лїнії був його предком також князь Константин Острожський, славний фундатор Академії в Острозї й видавець багатьох книг (гл. статю проф. М. Грушевського п. з. „Ювилейний Дар“ в „Радї“ з 27. лютого, 1914.).

Ті родові традиції в родинї Тишкевичів не забули ся. Хоч вона й улягла польонїзації, та з висока дивили ся в тій родинї на „panoszących się“ зайд, що розбагатїли на українській землї. Члени її уважали себе автохтонами, котрих рід від ряду столїть зжив ся і зріс ся з Україною.

Інтерес до історії свого роду, що нерозривно вязала ся з історією нашої землї, збудив у молодім графі М. Тишкевичу дуже вчасно замилуваннє до історичних студій і згодом виобразував з нього спеціялїста по історії литовської Руси-України XV. і XVI. ст. Він збирав і списував фонетикою старі грамоти й надгробні надписї своїх предків, а з тою працею прозябало й росло

в нім почуттє української національної свідомости, звязане з почуттєм родової гордости автохтонного аристократа.

Коли пізнійше київське Наукове Товариство привитало його як свого члена, ґр. М. Тишкевич отверто й щиро відповів на слова Дм. Дорошенка, що „Українцем став з гордости".

Так у загальних чертах представляли ся мотиви повороту ґр. Михайла Тишкевича до народности своїх предків. Стало ся се мимо того, що фундатор тільки дїточий вік пережив на Україні, бо вже шестилїтним хлопятем в часї польського повстання 1863. р., вивезла його родина в чужину.

Виховував ся він у Варшаві, потому на Литві, у Вильнї. Там не заявляв себе вже Поляком, тільки Литовцем. А коли в 17-тім роцї життя вернув на Україну, до рідного дому, то вже сама українська земля зробила на нього таке незабутне вражіннє, що ґр. М. Тишкевич говорив про се опісля: „Той день, в котрім я перший раз побачив Україну, можу порівнати тільки з днем, у котрому приступив я перший раз до св. Тайн".

Тут пережив він свій рішучий духовий перелом, тут його родові традиції звязали ся з етнографічно-національними, тут — як пише у матерялї до своїх споминів — зрозумів і відчув, що й він належить до тих панів, яких упоминає Іван Вишенський словами: „Я вам кажу — земля, по котрій ногами вашими ходите, плаче, стогне і воплет на вас!"

І тут молодий Тишкевич вперве почув голос української землї та під впливом згаданих висше студій і нового руху став „хлопоманом" з толстоївською закраскою: ходив за плугом і на

жнива. Демократичні й національні гасла сильно промовили до молодої душі.

Під впливом української природи пробудив ся в нім скоро талант до малярства і завів його до петербурської Академії Штук, де молодий Тишкевич протягом не цілого року здобув собі срібну медаль. Саме тоді святкували Поляки ювилей Крашевського. Вони звернули ся до ґр. Тишкевича як до Поляка, щоб підписав адрес до польського писателя; ґр. Тишкевич дав їм відмовну відповідь, заявляючи, що почуває себе членом української нації. Тоді Поляки пустили на нього наклеп, що він з сервілїзму відрік ся Польщі а срібну медаль здобуває тому, що вона увільняє від воєнної служби.

Тишкевич, одержавши медаль, добровільно пішов служити у Фінляндію (1879—1880).

Вернувши 23-лїтним молодцем знов на Україну, познакомив ся з проф. Антоновичем. У Варшаві й Закопанім зблизив ся з польським малярем і писателем Станиславом Віткевичем, на світогляді котрого відбив ся вплив ґрафа Тишкевича в той спосіб, що Віткевич в українсько-польськім питанню займав безсторонне становище й дав сьому навіть прилюдний вислів.

Демократизм ґр. Тишкевича розвивав ся й дальше і то в щораз крайнїйшім напрямі: маючи лїт 31, продав свої родові документи й перґаміни з королївськими підписами та печатками предків і якраз за сї гроші установив Михайлову Премію при товаристві „Просвіта“ у Львові — „для найкрасших драм, трагедій або повістий з минувшини України-Руси“.

Ся продажа історичних родинних документів, котрі гр. Тишкевич високо цінив, була для нього очевидно символістичним розривом з чужинецькою свідомістю й свідоцтвом такої високої цінн української культурної творчости в переконанню молодого графа, що він не завагав ся демонстративно посвятити їй свої найдорожші родові документи.

Для характеристики національних почувань і взагалі поглядів, думок і художницького смаку молодого графа можуть дати неодно умови конкурсу, установлені при тій премії. Ось головні постанови тих умов:

„До конкурсу належить приймати оригінальні, ще не печатані й не давані на сцені твори Українців із цілого обшару українських земель. Зміст драми чи повісти повинен бути історичний, взятий з епохи дружинно-вічевої, руcько-литовської, або козацької. Подія мусить бути дійсно історична. Характер і кольорит драми чи повісти повинен відповідати історичним і етнографічним умовам свого часу. Тенденція має переходити через увесь твір виразно, мусить бути патріотична, але не образлива для сусідних народів. Мова дійчів драми чи повісти повинна бути чисто українська; вона мусить відповідати часови, змістови, обставинам дії та вдачі дійчів. У творі не вільно вживати жадного тривіялізму. Треба уважати, щоб мова відповідала формам народного синтаксису.

За взірці мови треба взяти: а) історичні пісні, видані в Київі Антоновичем і Драгомановом, б) українські приказки, видані Номисом, в) судові й инші історичні документи і г) Шевченкові твори.

Твори членів конкурсового суду не будуть премійовані. Премійована драма чи повість, хоч і буде авторовою власністю, одначе автор не мати-ме права, заборонити давати її на сцені українського театру".

Як бачимо з тих умов, пробиваєть ся в них передовсїм виразний український патріотизм без нїякого шовінїзму.

Ґраф М. Тишкевич оженив ся вправдї з Польскою, але вибрав собі подругу, котра прихильно відносила ся до українства; дїти їх до 8-го року життя говорили тільки по українськи; що йно потому вчили ся й чужих мов (за що польські ґазети накидали ся на Тишкевичів).

Життє тихо плило їм серед працї над упорядкуваннєм великого хозяйства, зруйнованого польськими адмінїстраторами маєтків. З селянами в своїх добрах удержував ґраф Тишкевич взаємини ідилїчні, хоч уже й не толстоївські. Подруга його доглядала хорих, заосмотрювала їх у свої лїки й неодному вратувала життє; підчас пошести (холєри) уладжено чайню на 3.000 людий, підчас епідемії глухані (тифу) удїлювано населенню медичної помочі з двора, а грошевої підмоги при всяких потребах (н. пр. по кождій пожежі виплачував двір по 100 або й по 150 рублїв погорільцям). Коштом ґрафа Тишкевича виховували ся молоді артисти з селян у петербуській Академії Штук, спроваджувано українські книжки, передплачувано українські часописї, піддержувано будову церков і т. и.

Але доля мимо всего не заощадила йому „дезілюзії", як він у своїх споминах називає великі прикрости, що зустріли його від розагітова-

них мас. З наближенням першої революції в Росії поширила ся пропаганда, яку тепер можнаб схарактеризувати „большевицькою“. Під впливом тої пропаганди прийшла селянська маса до „переконання“, що граф длятого їй сприяв, „бо бояв ся“ її та що „треба його дальше лякати, тоді буде ще лїпший і землї відцурає ся“.

Почали ся підпали двірських будинків і хлїба. Протягом двох лїт в одній Андрушівцї було 19 підложених пожеж. Подруга графа втратила під впливом тих подій здоровлє а граф — свої ілюзії. Першим наслїдком тої зміни було те, що граф Тишкевич 50.000 франків, які призначив був на шпиталь для селян, подарував на закупно віллї в Італії, для недужих товаришів молодости — артистів; а що були се переважно Поляки, отож управа тої фундації опинила ся в руках „Варшавського Товариства Штук“.

Ті події зближили графа Тишкевича до инших великих посїдачів, що знайшли ся в подібнім положенню. В р. 1906. оснував Тишкевич „Лїберально-консервативний союз шляхти й земельних власників“ і „Краєву Партію на Українї“, в яких хоч і обережно, та все таки видвигнув ідею автономії України й піддержування української народности, домагаючи ся піддержування „місцевого“ язика й лїтератури та памятників „місцевої“ культури (§ 6. першого статуту); в другім статутї вложив пункт, що великі земельні посїдачі повинні продавати землю тільки „місцевим“ селянам, за що вшехполяки піднесли на нього страшний крик і прозивали зрадником.

В р. 1907. „Краєва Партія“ ставить його кандидатуру до російської Державної Ради (Го-

сударств. Совѣтъ). Вшехполяки висунули проти нього кандидатуру Сирочинського, котрий вийшов послом (Росіяни здержали ся від голосування). Тоді ґраф Тишкевич, переконавши ся, що нї більшість великих земельних власників, нї уряд не хочуть піддержати його полїтики, виступив з „Краєвої Партії“ й оснував „Київське Товариство Прихильників Мира“ — перше в Росії, що мало на українськім ґрунтї згуртувати лїберальні елєменти т. зв. національностий, що живуть на українській національній території.

Цїль нової орґанїзації була: зменшити антаґонїзми. Його вибрано предсїдателем, а директора державного банку Кранасьєва товаришем предсїдателя; О. Косачева (Олена Пчілка), Жебуньов і проф. Тритчев заступали Українців як членио-снувателї. Збори відбули ся в Українськім Клюбі „Родина;“ реферати читано по українськи. Зате попав ґр. М. Тишкевич у книжку денунціянта Щоголева п. з. „Украинское движеніе и южнорусскій сепаратізмъ“.

При сїй нагодї зближив ся ґр. Тишкевич з О. Косачевою, що мала значний вплив на повну його еволюцію в сторону українства. Остаточно укріпив його в тім митрополит ґр. Шептицький, з яким ґр. Тишкевич познакомив ся на кілька лїт перед війною.

Під тими впливами, як також ізза упливу часу затираєть ся в його памяти жаль до українського люду й він зачинає боронити української справи в цїлій низцї статий у петербурськім „Гражданинѣ“, варшавськім „Słow'i“, — паризькім „Univers“, де в сильних словах критикує становище латинсько-польського духовенства в

Галичині. Довгу, але баламутну відповідь у тій часописі дав йому львівський архиеп. Теодорович.

В часі, коли становище українства в Росії було незвичайно важке й багато людий уважало його безнадійним, виступає ґр. Тишкевич зі статею в київській „Раді“ зі своїм підписом, заявляє себе Українцем і кличе до енергічної оборони нашої народности перед русифікацією. Коли прийшов столітний ювилей уродин Шевченка і київський губернатор заборонив суворо всілякі маніфестації, — київські часописі приносять того самого дня вістку, що ґр. Тишкевич з приводу Шевченківського ювилею подарував Українському Науковому Товариству 20.000 карбованців.

На другий день проф. Грушевський помістив у „Раді“ згадану висше статтю про сей факт. Львівське „Słowo Polskie“ не забуло, розуміється ся, в відповідний спосіб напасти на сей нечуваний „злочин“ ukraińskiego magnata, що відважив ся підперти українську науку, таку неприємну для наших сусїдів з півночі і їх союзників.

В тім часї засновує ґраф Тишкевич при бібліотеці університету в Лювені (Louvain) відділ українознавства, дає певну суму на наукову працю про дрібну шляхту на Україні, видає своїм коштом етноґрафічну працю Мошинського з подорожі по Україні „Польсько-Український Новорічник“ (спільно з покійним ґр. Владиславом Бранїцким).

В тім виданню молоді київські письменники Українці й Поляки помістили свої удатні новелї й поезії; зі старших взяли в нїй участь Леся Українка й М. Коцюбинський. Крім того піддержує Тишкевич часопись для народу „Рідний Край“ тай український тижневник на польській мові

„Przegląd Krajowy“. Головно його коштом виходили наукові праці А. Яблоновського про Україну. І в часі війни піддержує він матеріяльно ріжні українські видавництва, особливо за границею.

Праця гр. Тишкевича в часі війни не обмежила ся тільки на фінансовім підпиранню українських видань. Він також особисто береть ся популяризувати й боронити українську справу за границею. На тім полї віддав він при своїх знакомствах і впливах неоцїнені прислуги українській національній справі.

Через три і пів року появляють ся його знаменні статтї в анґлїйськім поважнім місячнику „Atheneum“, у „New York Herald'ї“, в „Journal de Genéve“, „Gazette de Lausanne“, „La Liberté“, „Le Démocrate“, „La Tribune de Lausanne“, „La Tribune de Genéve“, „Les Annales des Nationalités“, „Le plus grand monde“, „La Russie Nouvelle“, „L' Ucraine“, в берлїнській „Vossische Zeitung“, у „Kölnische Volkszeitung“ (голосна стаття про унїю й Поляків).

Найбільше вражіннє зробила його стаття в „Journal de Genéve“, з котрої опінїя „антанти“ перший раз довідала ся про насильства гр. Бобрінского над українським культурним дорібком у Галичинї. Ті московські „порядки“ охрестив він назвою „système Bobrinsky“, котра відтак стала популярною в пресї антанти. Сю статтю навів визначний французький писатель G. Lebon у своїй голосній працї, що розійшла ся в 30.000 примірників („En seignements psychologiques de la guerre Europeeune“)

Многі статтї гр. Тишкевича про Україну були переложені на всїлякі мови, навіть на голяндську

і каталянську, згадували про них мало відомі у нас орґани альжирських автономістів і т. и., — словом ґр. М. Тишкевич належав в часі великої війни до найрухливійших і найпопулярнїйших пропаґаторів і обороншів української справи за границею.

Коли Поляки по заключенню берестейського мира піднесли великий крик ізза холмської справи, ґр. Тишкевич виступив з освітленнєм тої справи в „Journal de Genéve“ і в „La Liberté“.

Статті ґр. Тишкевича робили вражіннє й викликали полємiку так за границею, як і в Росії (гл. „Новое Время“). Особливо Поляків дратували його виступи в оборонї української справи до тої міри, що вони в полємічнім запалї аж осмішували себе й своїх інформантів пишучи, що Україну „видумав — Тишкевич“ (їх інформант Reinachér, критик „Figar'a“, писав, що Україну „видумав“ що йно тепер якийсь комітет у Швайцарії). В ту полємiку втягнули ся й визначні французькі та бельґійські письменники й полїтики, як відомий бельґійський посол I. Longuet тай и.

Та ся голосна публїцистична дїяльність, обчислена на робленнє опінії українській справі серед широкого загалу, була може менше важна в порівнанню з тихими заходами Тишкевича, про які не пора ще писати. Його численні меморіяли в українській справі, висилані до ріжних правительств тай обширна переписка з членами монархічних домів і визначними полїтиками за границею будуть колись інтересними документами для історика й свідоцтвами того, як потомок Острожського серед змінених обставин запопадливо старав ся послужити справі українського народу.

У тій праці наших дїячів на чужинї, між котрими гр. Михайло Тишкевич дїйсно до останних не належав, слїд також шукати причин прихильности опінії „антанти“ до української справи перед заключеннєм мира в Берестю та скорого признання Української Републики французьким урядом по заключенню мира, як також признавання слушности Українцям у їх спорі з Поляками в холмській справі (що так дивує й обурює польську пресу).

На окрему згадку заслугує філянтропійна дїяльність гр. Тишкевича в часї війни. На вістку про варварські евакуації Николая Николаєвича в Галичинї, на Волинї, в Холмщинї й на Литві зібрав Тишкевич для збігців (мимо бойкоту Москалїв і Поляків) коло 22.000 корон в однім роцї. Раз розпочавши ту дїяльність, докладав опісля з власної кишенї на потреби збігців і ранених (котрими в Інсбруцї живо інтересував ся його син священик о. Станислав). Разом видав гр. Тишкевич для потерпівших в часї війни Українців і Литовців коло 60.000 к., в значній части з власних фондів. Крім того вистарав ся через секретаря Пачеллї у папи римського о дозвіл, назначити день у всїх католицьких святинях світа для збірки гроший на Українців, що потерпіли в часї війни.

Його письменницький дорібок при такій ріжнородній дїяльности можна назвати значним тим більше, що вимагав докладних студій. Подаємо тільки заголовки його важнїйших печатаних і непечатаних ще творів: „Idea demokratyczna i jej krytycy w Rzcz.“, Краків, 1904.; „Pensèes d' Aristotel, Platon etc. sur la democratie et la doctrine socialiste“, Париж 1906; „Materyały histo-

ryczno-genealogiczne", Варшава, 1900; „З української іконографії", „L'aristocratie Ruthène" (рукоп.); „La Litterature Ucrainienne", Льозанна; „L Ucraine pendant la guerre" (збірка статей); „Documentes historiques de l' Ucraine", „Notes sur l' Ucraine" (рук.); „Historya Rusi w polskiem oświetleniu", три томи (рукоп.); „Пісні люду, зібрані в селї Андрушівцї липовецького повіту" (рук.).

З малярських праць гр. Тишкевича найбільш відомі три: „Сон" (котрого виставу в Київі свого часу заборонено; він знаходить ся в „Національнім Музеї" у Львові), „Іванко перед Царгородом" (в Полтаві) і триптик „Поклін Україні" (в Льозанні).

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ
З 12-ГО СТОЛІТТЯ.

В ДВОХ ЧАСТЯХ.

НАПИСАВ
ОСИП НАЗАРУК.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

У ЛЬВОВІ, 1918.
КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“.

Присвячено Високо Поважаним Організаторам У. Г. Г. й Учительствв на спомин спільної праці на Волині.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВСЇ ПРАВА ЗАСТЕРІГАЄ СОБІ АВТОР.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗА ПОГОРИНУ КОЛОСТЬ.

Старий кнѧзь і молодий кнѧжич.

Глава перша, з котрої оуважний читач довідаєть сѧ про те, ꙗк виглѧдав старий Галич в 12-тім столїттю; ꙗкі мав церкви, дїльницї й головні шлѧхи; ꙗк представлѧли сѧ кнѧжі тереми, їх забꙋдꙋваннѧ й нꙋтро; запізнаєть сѧ з оустꙋпаючим невдовзї старим кнѧзем Володимирком та з його сином і настꙋпником Ꙗрославом; пізнає досвід і світоглѧд старого „многоглаголивого“ кнѧзѧ, його змаганнѧ, дїла і життє, що всїм тѧгаром своїм налѧгло на бꙋдꙋчꙋ спадщинꙋ сина; довідаєть сѧ про книги, оуживані тодї в кꙋльтꙋрних крꙋгах византійського впливꙋ; пізнає образꙋваннє молодого кнѧжича і довідаєть сѧ, з ким тай чомꙋ хоче його батько одрꙋжити.

Було то в навечерє великого свята.

Вже передзвонили дзвони галицьких церков. Одна по другій замовкали дзвіницї, як утомлені женщини, що дїтям на сон співають. І замовкла перша дзвіниця монастирської церкви св. Іоана, опісля св. Спаса, за нею замовкла церков Панталеймона на залуквянській рівнинї, за нею церков св. Анни, сусїдка її, за нею церков Рождества Христова, що стоїть і посеред нинїшного Галича, за нею сильно укріплена, цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородицї в осередку старого города, на залуквянській височинї, на правім березї Лімницї біля її устя до Днїстра; за нею замовкла церков Архистратига Михаїла, за нею замовкли церкви біля крилоських укріплень: Ілії, Юрія, Данила, Воскресення Христового і Благовіщенська. За ними позмовкали дзвіницї церков у Чагрові, Болшеві й Угольниках тай инших пригородах Галича. Майже рівночасно погасли блески золочених копул святинь і веж на княжих теремах, що червеню горіли між цвітучими садами в заходячім сонцї.

А як зовсїм загасло велике небесне світило і сумерк покрив життє, бушуюче в столицї Володимирка і кругом неї на плесах Днїстра, Лукви і Лімницї, — заблестїли тисячі людських світел в усїх дїльницях Галича і пригородів його, де окремо мешкали купцї й блюдники, кожемяки й сапожники, ковалї й золотники, поворозники й перевізники, робітники скляних гут і всякі инші ремісники та зарібники. Замаячіли світла і ген поза Галичом в напрямі на Калуш, де жили робітники при неісчерпаємих сільних жерелах, і на купецьких суднах здовж Днїстра аж до Олеші та Чорного Моря та в напрямі на Вістову й Синевідсько та старий шлях Тухлянський, де порозставлювані були військові сторожі, що мали давати вісти в разї якого руху з Угорщини, і в напрямі на Устилуг тай пятьдесяти Червенських Городів, що сторожили земель нашого народу від сторони Польщі та в напрямі кріпостий над рікою Горинь, котрі від недавна берегли держави Володимирка від сторони Київа, що зависним оком дивив ся на зростаючу силу і богатство свого наймолодшого сина й суперника.

Як до потворности великий павук, озолочений світлом, щумів і серед ночі величезний Галич, простягаючи свої довжезні, кріпостями наїжені дороги — по Ярославль і Ряшів, по карпатські пропасти і дебри, по степи чорноморські і болота Припетї, перед котрою простягала ся улюблена Володимирком П о г о р и н а В о л о с т ь, де стояли укріплені ним городи Тихомель, Шумськ, Вигошів і багато инших. Словом, молодий Галич уже тепер світив на всї землї і волости, котрі посїдав, або в будучинї мав посїсти.

Про неї, про ту Волость Погорину, за яку вже сто лїт точили ся кріваві бої між Київом, Володимиром Волинським а вкінцї й Галичом, рішив ся тепер старий князь поговорити з одиноким сином своїм, що може вже невдовзї мав засїсти на золотокованім престолї в церкві Пресвятої Богородиці. Хотїв йому сказати, щоб був її добрим сто-

рожем, бо вложено в неї багато труду і старань і крови. І хотів дати синови свому сильнійшу підойму до оборони її, чим сам посїдав.

А молоденький Ярослав немов прочував, що батько кличе його у важній справі: їшов задуманий поміж великі замкові конюшні і житниці. Товаришив йому майже невідступний учасник його забав і науки, молоденький як він отрок і паж його матері, Мирослав Крушина. З пошаною вступали ся княжичу з дороги і тіюни і бояри і вирники і тисяцькі, а замкова служба з любовю дивила ся на молоденького князя. Бо в очах мав він розум свого батька а в лиці красу і доброту матери своєї. Був він любимцем дружини й убогого народа і навіть чужих купців та гордих бояр, що зі страхом дивили ся, як підупадає на силах старий князь, що винїс їх високо, дав їм власть і маєтки. По молодій лїторостї його роду сподївали ся бояри продовження батьківської полїтики і любили його по свому.

Зближив ся до батьківского терему, при котрого вході стояла сторожа в панцирах, прикритих синїми кафтанами з золотими поясами. Вона з почестью привитала молодого престоланаслїдника, і він вступив у велику замкову світлицю, котрої вікна, осклені римським дорогим склом у срібних рамах, виходили на днїстрові плеса, що блестїли в них, як чорні, гебанові тафлї, порізані золотистими пасмугами корабельних світил. В престольній світлицї було тихо і холодно. Над золотим столом Володимирка блестїли під іконами дві дорогі лямпади висаджені перлами і жемчугами. Кругом до стїн прикріплені були золоті, срібні, мідяні й алябастрові лямпи та порозвішувані мечі з дорогими рукоятями, діямантами висаджувані, старинні римські копя, византійські мозаїки й арабські коронки, сафянові тули зі стрілами, східні килими і коври. Княжевич побіжним поглядом обкинув обстанову добре йому відомої салї й затримав чомусь очі на трох червоних щитах і срібних топорах, уставлених за престолом батька, та

на ряді портретів своїх предків по батьку й матері, які змалювали византійські майстри, привезені його матірю. Перейшов попри ряд тисових сиджень боярської ради й отворив малі двері, що провадили в коридор, при котрім містили ся кімнати його родичів. Тут розпращав ся з ним товариш його, причім замінили тільки два словечка: „Скажеш?“ — „Скажу.“

При дверях, що провадили до скромної кімнати старого князя, куняла, як все, велика освоєна медведиця, що впускала до середини тільки добре їй знакомі особи. На вид молодого княжича забурмотїла приязно й усунула одну лапу, щоб зробити вільнїщий перехід. Ярослав, що дуже любив сього косматого сторожа неймовірних розмірів і все мав для нього якийсь смачний кусок, нахилив ся до лежачої медведиці, погладив її темнобурі кудли і поклав їй під ніс принесений кусок, котрий вона з видимим вдоволенням проковтнула й усунула ще дальше свої великі лапи, немов на знак, що вповнї пристає на те, щоб молодий княжевич дістав ся до кімнати батька. Він ще раз погладив її по великій пащі і по вухах, відхилив двері й увійшов до середини.

В невеличкій, затишній і дуже привітній кімнатї, скромно урядженій, з дубовою обстановою й долівкою, вистеленою волохатими кожами, сидїв при столї старий князь Володимирко: стрункий, середнього росту мужчина, з сивіючим волоссєм, не робив ще вражіння старого, але в його лиції й рухах видно було велику втому. Бо все життє сидїв він на конї і вічно був у походах за державними дїлами. Тільки очи остали живі. Скоро, як давно, і безупинно переносили вони свій погляд то на темну тафлю днїстрової води, що мигтїла у вікнї кімнати, то на ясне огнище з кедрових полін, що вічно горіло в кімнатї князя, як зимою так лїтом. Бо живий дух князя любив огонь.

Був се монарх незвичайно хитрий і все життє вів таку спритну полїтику, що сусїди бояли ся його, як огню. Нераз гуртом нападали на його

державу з усіх сторін. Одначе він все вмів виховзнути ся і з найтруднїйшого положення так, що навіть найбільші побіди над ним не приносили його ворогам пожитку. Був се рідкий тип „многоглаголивого“ і притім розумного чоловіка, у котрого мова служила виключно на те, щоб закрити свої думки і заміри. Говорив плавно та скоро й умів підбирати інтересні для кождого справи, бо добре знав людий.

На столї перед ним стяло кілька книг в дорогій оправі, кілька пергаментових звоїв, кілька звоїв папирусових, званих з єлинська „бібльосами“ або „хартосами“ і багато актів, списаних виключно на самаркандськім папері, бо старий князь такий уже був знервований, що не терпів уживаного тодї загально паперу виробу баґдадського або дамасценського а то ізза його шелесту. Зеленавий блеск двох прислонених зверха византійських лямпад представляв схорованого на „дну“ й ісхіяс князя ще більше нервозним, чим був.

Побачивши сина, встав нервозно, приступив до нього і погладив його ще золотисте волосся, глянув у його сталево-синяві очі і знов сїдаючи, рухом руки показав на застелений ослін. Княжевич легко склонив ся перед старим батьком і сїв на вказаний ослін. Старий князь ще раз кинув оком на темну тафлю Днїстра, на котрій як золоті зорі замаячів саме рад корабельних світил, і сказав до сина мягким голосом:

— „Сину мій! Я хотїв би з тобою тепер поговорити про дуже важні справи. Ти одинокий у мене і я може невдовзї лишу тобі волость твою, котру передав менї твій дїд а мій покійний батько, волость поширену і скріплену працею всего життя мого. Прожив я вже досить лїт, втомив ся життєм тай чую що не довго вже буду жити...

„Може ще діжду, як ти скінчиш свій другий лїт десяток, а може й нї. Може ще час на таку розмову, мій синку, але твій батько все любив з а з д а л е г і д ь приготовляти й остане вірний тій постанові своїй тай у заповітї тобі її передасть.

Я не хочу вбільшати своїх заслуг і скажу тобі все по правді, що не часто лучало ся менї в життю: бо тяжко приходило ся боронити спадщини прадїда і дїда твого! І боронив я її збруєю і підступом, силою і тим, що люди називають хитрістю. З усїх сторін обставлена волость твоя ворогами: на западї Ляхи, що з своїх піскових земель ласими очима поглядають на галицьку землю, щоб тут поживити ся чимсь, — на полудні Угри, що перед півтретя сотками лїт у подертих шатрах перекочували попід великі стїни городів наших, а нинї загосподарювали ся й раз-у-раз мішають ся в наші справи, на півночі наша тиха Волинь, дивна країна з старими городами, що повинна бути на завше злучена з нашою волостю, а де вороги раз-у-раз зносять нам „зазулені яєчка“, — а на сході Київ, такий заздрісний о зріст значіння і сили нашого Галича, що навіть не звертає належної уваги на вічну рану, яка йому ятрить ся від сходу і на нову силу, що росте цїпко в холоднім Суздалї. Всї инші князївства Рурикового роду нїде не бачать ворога, тільки в однім Галичі: се підюджувана сусїдами завись, мій сину, з якою і тобі прийдеть ся вести боротьбу, щоб обстояти сей вузький клинець волости своєї, втиснений між Угорщину та Польщу!...“

— „На якіж сили можу я числити, мій отче?“ запитав Ярослав.

— „Зараз, я ще не представив усього, що тобі ворогом буде, або може бути. Передовсїм не думай, що твоя волость с е я к а с ь с у ц ї л ь н а сила! Я так дивив ся на неї з вікна терему свого, дивив ся наперед на Галич: він складаєть ся з замку, міста й укріплень, розсипанних кругом усего города. В самім замку уважав я за певну тільки ту медведицю, що береже моїх дверий і більше нїкого. В укріпленнях тільки каміння, земляні окопи з частоколами й рови, напущені водою, сосуди ратні, тарани, пороки, самостріли і пращі, н е л ю д и й п р и н и х і не бояр, котрим я тілько доброго зробив, що нема богатшого бояр-

ства ні в одній волости Рурикового роду! Я, сину, мусїв оперти ся на них, бо народ Галича не сприяв менї, тільки родови старшого брата мого. Те, що любить тебе, се не народ Галича, не те заможне міщанство, що ходить в дорогих уборах і має силу в сїм городї та впливи і купецькі звязки по инших городах, тільки боярство і біднота. Бо першим дав я уряди й богатства, а другу кормив із житниць своїх. Тай ще мужицтво сприяє менї, від коли беру його в опіку перед безправствами бояр. Одначе се ще свіжа приязнь, мій сину... І без сили вона".

Ярослав з найвисшим здивуваннєм слухав понурих поглядів батька свого. Він мав незвичайно вразливий ум, що під впливом бесїди батька відразу покрив ся немов чорною паполомою смутку. В його молодечу душу перший раз увійшло недовірє до людий, вщіплене рідним батьком. Він якимсь зміненим поглядом подивив ся на батька, на кімнату, в котрій оба були і на чорну тафлю днїстровоï води, що блестїла у вікнї золотими й червоними світлами на суднах і човнах. І перший раз відчув страх перед життєм. А батько мов обдуманим пляном пер його дальше в вир того страху. Прочуваючи се, запитав молодий княжич уже вдруге, сим разом майже дрожачим голосом:

— „На якіж тодї сили можу я числити, мій отче?"

— „Зараз — я ще не представив усего, що тобі ворогом буде, або може бути... І се, що тепер тобі скажу, ще більше небезпечне чим те, про що я вже оповів".

Дальше говорив старий князь з особливим притиском на кождім слові:

— „Є — в Руриковім родї — черта, що проявляєть" ся — в у с ї х його нащадках. Вона й у тебе проявить ся: прийде для тебе час, коли душа твоя тай очі твої не знати-муть, що значить „сить". І не стане тобі простору в широкій землї Володимира і кожда її волость буде за мала для тебе

і сей гарний город, котрий я так уважно прикрасив, видасть ся тобі за мало княжим, як видав ся менї город, прикрашений моїм покійним батьком. І замок у нїм не такий тобі буде, яким ти хотївби його мати, і кожда церков не там для тебе стояти-ме, де ти хотїв би бачити її, і кождий дзвін не так для тебе звенїти-ме, як ти його гранне хотївби чути, і все геть кругом видасть ся тобі за малим і за тїсним. І хочби все навкруги було спокійне, ти знайдеш собі причину до походів, щоб побачити чорноволосі смуги диму і нічні пожежі городів далеких і добичу, кровю дружини червону, щоб почути тупіт іржучих проти битви коней і шелест прапорів, несених до бою. Кров Святослава пробудить ся в тобі. І на спокій від сусїдів не жди: бо в кождім нащадку Рурикового роду дїятиметь ся те саме, що в тобі. З великого нашого роду відприскують, як іскри з огнища, бродники й ізгої, що скитають ся по чужих землях і заграничних дворах. А прибіжище їх Берладь, город окаянний, гніздо всїх хищників і розбишак, і тричі гірший від него глухий степ половецький, бездорожний, розпалений сонцем, все крови спрагнений, вічно голодний і вічно на розбій готовий... Він гірший тому, що Берладь можеш і ти покорити, а на степ не стало і сил Святослава! І ще жде на тебе тричі гірший двір у Византії, все повний коромол, підземних вязниць, кайдан, отруї й знарядів, якими виколюють очі. Він гірший тим ще й від диких степів чорноморських, що затроює душу і нищить все кругом, як гарний мухомор блискучий і до потворности великий. А на покоренне його за мало сили всїх народів, що окружають землю Византії. З її хитрости і віроломства поґиб великий батько Володимира, Святослав Завойовник; вона на нього наслала орду Печенїжську, бо був за могутний для неї. Убийства й осліплювання зявляють ся у нас між князями щойно з впливом Византії-Риму! Від византійської отруї погиб твій прадїд а мій дїд, покійний Ростислав, бо був за розум-

ний для неї, вона не могла йому забути того, що він був сином Володимира Ярославича, що зробив останний похід наш на Царгород, ідучи слідами великого Святослава. Не тільки кожда церква на землях Володимира, але й кождий злочин мав там свій взірець! Ми там пізнали і хрест і Голгофту, просвіту й зіпсуттє, яке нам ще довго ходити-ме по костях так прикро, як ходить у мені костолом. Се я тобі говорю, я, Володимирко, в усім понятливий учень Византії... Я тепер, дитино, в союзі з Царгородом. Бо там на престолі сидить Емануїл, великий, гарний лицар, син доброго батька. Як він міг зявитись у тім гнїздї розпусти і варварств, того я нїколи не розумів. Може ти знайдеш де розвязку загадки сеї, бо я не знайшов. І як зустрінемось на другім світї, то я лиш о те одно спитав-би тебе. Бо всякі инші дива, бодай так менї здаєть ся, зрозумів я, пючи чашу все до дна. Лиш того не знаю. І тут тобі раджу, що поки він на престолї сидїти там буде, шукай у Византії помочи й поради, але нї хвилї довше... Бо се стародавний звичай Византії: омотувати союзників ще більше, чим ворогів. Ти навіть в своїм замку не будеш безпечний, вони знатимуть там, що ти тут їш і думаєш...“

Молодий княжич слухав з напруженнєм суворої бесїди батька, що падала на його молоду душу, як паде посуха на цвіт яблунї. Він бояв ся вже питати за сили, які мати-ме до розпорядимости, щоб не викликати нового водопаду жаху з уст свого батька. Та старий князь зміркував уже, що душа молодого сина до краю наповнена жахом і почав лагіднїйшим тоном:

— „А про сили, на які ти могти-меш числити, подумав я також. Як великий князь Київський Ізяслав звязав ся з угорським королем Гейзою, давши йому сестру за жену, щоб тільки з двохсторін держати мов у клїщах галицьку волость, котру від сторони дунайського гирла шарпає ще розбійник у княжім колпаці, Іван „князь“ Берладський, — тут Володимирко зробив згірдний рух ру-

кою, — так я тїсним союзом звязав ся з Мануїлом, цїсарем Византії. Він уже не дасть Берладнику пороети в пірє і шарпає Угрів, союзників Київа. Довго я вагав ся, нїм рішив ся, подбати о честь союзника Византії. Бо для мене не було прикрійшої річи, як дати ся перехитрити. А від Київа відгородив я будучу волость твою городами Погорини. Низка тих укріплених городів нехай буде тобі тим, чим головна жила крови у десниці твоїй! Двічи видирав я Погорину Волость від попередника Ізяслава, Великого Князя Всеволода. І двічи йшов він проти Галича в союзї з Ляхами, Половцями та князями Рурикового роду, з Ігорем, Святославом і Давидовичом Володимиром і Володимировичом Вячеславом, з двома Мстиславичами, Ізяславом і Ростиславом і Святославом Всеволодовичом і двома Всеволодковичами, Борисом і Глїбом і з Глїбовичом Ростиславом! Устояв ся я проти них силою самого Галича, хоч яка тяжка тодї була зима: ще на Великдень падав снїг великий і сягав коневи до черева. Більшого і сильнїйшого напору не витримала досї нї одна держава! За той час укріпив я город Галич так, що тільки один є князь, що його взяти мігби: голод. А як Всеволод втретє збирав ще більші сили проти мене, смерть йому перейшла дорогу. В часї боротьби за київський престол захопив я знов крїпости Погорини. Тодї наслїдник Всеволода Ізяслав пішов війною проти мене. А в союзї з ним ішли князї Рурикового роду і Ляхи й Угри і Чорні Клобуки і дикі Половцї. Від сходу й западу, від півночі й полудня плили як повінь ворожі війська на галицьку землю. Карпати димили від огнїв сїмдесять і сїмох полків угорських (Емануїл ще не був тодї союзником моїм), а з мочар над Припетю не підіймають ся більші опари водні, як підіймали ся дими від огнищ волинських, київських і новгородських полчищ та гострих веж половецьких, з котрими йшли і всї брудні Клобуки. Я з військом своїм поспішив під Перемишль, бо Ляхи й Угри перші вступили на землю мою. Але силою

не може було устояти ся тодї тій навалї з усїх сторін світа. І перекупив я угорських полководцїв добрим словом і ще лїпшим сріблом, а Ізяслава приреченнєм, що зверну Погорину Волость. І так розвіяв ту небувалу тучу. Зрозумій, мій сину, що я свого приречення не сповнив і не сповню, поки життя мого! Бо не можу віддати ключа і заборола волости твоєї!“

Ярослав несміло запитав батька:

— „А ти, отче, не боїш ся одвічальности перед судом Бога за те, що його іменем побожив свої слова?“.

— „Та одвічальність упаде не тільки на мене але на всїх, що живуть у волости моїй: на дружину, котрій лекше буде боронити волости сеї, коли ключ до неї буде в руках її князя, — на смердів, що спокійніше орати-муть землю, на купцїв, що безпечніше їхати-муть шляхами Галича. Се для добра галицької землї, мій сину.“

Старий князь закашляв ся і кашляв довго. Опісля простягнув руку до глибокої, різбленої миски, що стояла оподалїк, наповнена свіжими яйцями, проколов одно з них з обох кінцїв і випив. Ярослав виждав, аж батькови полекшало і запитав: „Якимиж способами ти, батьку, таки удержав ся проти тільки ворогів, коли люди такі невірні?“...

— „Я не казав, що вони невірні, тільки, що я не вірив нїкому. І тобі раджу так робити. Але нїколи не покажи нїкому, що не віриш йому: нехай твій удар буде скорший, чим слово твоє!“...

— „Щож заступало в тебе довірє до людий? Що тобі давало силу, підпринимати тільки війн і справ, коли ти нїколи не був певний, що твої люди не розсиплють ся, як каплини дощевої води?“

Старий князь взяв з посудини друге яйце, надколов його срібною протичкою з одного кінця тай подав синови, кажучи:

— „Спробуй випити!“

Ярослав взяв яйце і спробував його пити. По хвилї відложив, кажучи:

Львівська державна наукова бібліотека № 4095

— „Ліпше проколоти ще в другім кінці.“

— „Так, тоді при найлекшім потягненню повстає струя, що ллєть ся з нього. Подібно маєть ся річ і з людьми та їх вірністю: коли ти добре все уложиш і приготуєш до якогось діла, то воно пливе, немов само від себе і відкись сил набирає, трівкости і гону. Кожда розумна думка і кожде велике діло знайде виконавців і потрібну силу. І сю науку маю з Византії; а її правдивість ствердив я всім життєм своїм. Каплини водні дійсно такі розсипні, як люди. Вони всякають в землю і щезають. Але що се шкодить нашому Днїстрови?“

Князь показав рукою на оксамітну чорну тафлю днїстрових від, що мерехтїла у вікнї й могутнїм шумом своїм аж тут долїтала.

— „Будь тим для людий, чим днїстрове жерело для сеї могутньої ріки! Будь постійно дїяльний і сам очима власними диви ся на все і сам усе провір! Переконай ся, який міх пшона мусить взяти кінний післанець, а який піхотинець, щоб дістати ся з Галича до Ряшева, або до Ушиці, переконай ся власними очима, кілько людий треба, щоб замкнути путь Уграм в Тухлянській долинї, кілько на Сяніцькім шляху, кілько в проходах „Борсуків Діл“ і „Родна Баня“, а кілько в Чорногорі на плаях чертежа. Переконай ся, кілько возів харчу мусить їхати за сотником, кілько за тисяцьким а кілько за т ь м о ю війска. Як вимощене каменем корито зменшує всяканнє води, так достаток харчу зменшує розтїч війска. Переконай ся, яку вагу має заповнена скарбниця і навчи ся цїнити богатство: памятай, мій сину, що житте здорової людини треває менше-більше до лїт 60-ти, яких я дійшов, і дїлить ся на дві рівні частини: в першій цїнить мужчина над усе женщину, а в другій богатство: що по за тим порогом, се вже не житте, а передсїнок гробу, хоч не в усїх. Ти держитель великої землї й повинен знати людську душу, як колодїй знає дерево, з котрого щонебудь зробити можна. Отож ті два гачки: женщина й золото се наймогутнїйші пі-

доїми людських дїлань. Але що женщина йде звичайно за золотом, отож та друга підойма ще важнїйша від першої. А вага богатства в тім, що ним зможеш скріпити свою волю й опанувати других. Все те — то каміння, яким вимостиш собі шлях у життю, як корито днїстровим водам. Тодї не боятиметь ся зради, бо всї й вся плисти-муть тим вимощеним коритом. І ще памятай, що в часї мира найлїпші слуги княжі се чужинцї: вони невкорінені в сю землю й одинока їх опіка власть княжа. Але в часї війни, коли хуртовина знїметь ся над твоїми землями, тодї вони щезають так тихо, як прийшли. Бо їх не вяже тут рідна земля: вона їм не рідна. Все те каміння для корита могутности твоєї. А жерелом її будь ти! Просякай усе й все п о с т і й н о роби, в и т р е в а л о, і все блищи. Бо народ любить блеск, любить золото й силу, велич і справедливість...“

Молодий княжич думав над словами батька, що тепер як олива лагодили біль, завданий перше немилосерним осудом людий.

— „Отож зради нема?“ запитав.

— „Нема, мій сину. А те, що нерозумні люди так називають, спричинює нерозум князя, неприготуваннє дїла й уживаннє чужих рук там, де треба своїми обійти ся“.

— „І зломання присяги нема?“.

— „Для князя нема, дитино. Як княжий колпак не лицює смердови, так присягою не завершують неможливих річий. А хто вимагає того, той сам собі винен, коли йому не додержать присяги, як винен смерд нерозсудний, що вдїне княжий колпак!“

Ярославу робило ся студено від думок його батька — так, немов би йому в груди щезло все, що мав там досї й зробила ся якась рапава порожнеча: як у маю зелена муха-майка обїдає свїжу зелень листочків ясеня, що весело вигрівають ся до сонця, так никли́ одна по другій його мягкі мрії про будучність. Але старий княз знав, що засїяти на тім порожнім місци.

Він мав синови ще щось сказати й то щось такого, на чім йому особливо залежало. Але немов бояв ся підійти до тої теми, немов уважав, що за мало ще розговорив ся зі сином. Продовжав дальше бесїду, шукаючи в умі способу, як перейти до того, що хотїв сказати, бо заздалегідь обдумані способи не складали ся йому.

— „Я — продовжав князь — згадав тобі про женщину й золото. В Руриковім роді, з виїмком Володимира Святого, не було таких визначних князїв, що тратилиб свої сили на погоню за жінками. Мужі того роду ходили за женщинами лиш остілько, оскілько треба було, щоб осягнути продовженнє роду. І женили ся розумно, де тільки вимагав інтерес їх роду і землї — то на блискучім дворі Византії, то з княжними западу, півночі й полудня, то з дочками могутних каганів — Половців. Длятого ся небезпека менше тобі грозить, як тільки зробиш оден розумний крок. Притім памятай, що добра жінка се половина долї в життю. Але те, чого люди шукають в жінках, є тільки в тих гарних єлинських подобах, що їх привезла твоя матїр: непорочна краса й незмінчива постійність. І се, здаєть ся, чули всї князї наші з виїмком Володимира. Але в оцїнцї богатства були вони необережні. Розуміли ся на нїм лиш Олег, Ігор і Святослав, розумів ся й Володимир Великий. Глянь тільки на шляхи, якими йшли вони походами своїми: вони натискали на Задунайські землї й на золотий ключ до них, на город Византію та волости її. Перечитуй уважно найстарші договори наші з цїсарями Византії. Вони ясно говорять, як розуміли прапрадїди твої, що князь лиш тодї буде богатий і могучий, коли буде богатий його народ. Приглянь ся тим льготам, які виробив Олег нашим купцям у Византії. І не пустий був на те розуміння Святослав Завойовник, що в своїх бурливах походах шукав осередка для складів шкір і воску, меду й збіжа з земель наддніпрянських. А Володимир Великий не тільки йшов уперто старими шля-

хами богатства. але кинув ся й на нові — сюди, на запад сонця, де тепер ми засїли на його слїдах. Але якраз на нїм зломало ся в Руриковім родї розуміннє богатства, а зломала його вже в самім Володимирі — нова віра, до котрої він занадто пристращав ся, таксамо як до женщин. А що вона говорить: „Роздай іминіє своє“, то він оставив по собі пусту скарбницю княжу. Ба, вже на довго за здоровля свого не мав чим оплатити нових варяжських полків, хоч треба їх було, бо від сходу сонця надтягали орди, що перебивали шляхи на полудне. Отож ти, мій сину, не пристращай ся до нїчого. Ти князь і ум твій нехай буде холодний, як той верх Чорногори, де все здоровий холод віє. Памятай, сину, що на верхах вічна, безжалісна студїнь, а тепло тільки в закамарких долів. І тільки міцні витримують там, міцні духом, шо не знають зневіри. Ти всему знай цїну й у всему май міру!“.

Молодий Ярослав нїжно перебив батькову мову словами: „Про богатство вчив мене много вчитель з Византії, котрого ти спровадив.....“

Батько з оживленнєм спитав:

— „І якже ти зрозумів його науку?“

— „Він і сам учив і книги давав менї всїлякі, а матїр радо менї помагала, щоб я зрозумів добре мову Єлинів. З їх писань я знаю, що „хрємата анер“*), бо хто не потрафить добити ся майна, той не має розуму або витревалости в своїх змаганнях. Хоч Арістофан хвалить бідність, але робить се він очевидно тільки для того, що бідність додає лїпшим людям остроги й вудил до працї та старань, до суперництва з другими. Суперництво в кождій працї се для Єлинів найважнїйша річ, про його вчив ся я вже у Гезіода „Роботах і днях“. Щойно опісля появили ся всякі босі фільософи. що хвалили бідність безоглядно, але їх я не розумію. Та дуже подобаєть ся менї те, що написав Талєс про біду.....“

Тут молодий княжич звернув ся до великої

*) Гроші се чоловік.

скринї, де лежали книги, бібльоси, перґаменти й папери князя, та, піднимаючи віко, сказав:

— „Ти позволиш..... учитель казав менї, що вже той твір віддав тобі. Я зараз вишукаю його....“

Досить довго перекидав у великій скринї, причім з очевидною любовю до книг піднимав гарно оправлені старі хронїки Синкельоса, Монахоса, Скилїдзеса; вкінцї витягнув великий енцикльопедичний лєксікон Суідаса, зіставлений на основі праць учених комісій, установлених Константином Порфіородним, пошукав у нїм за чимсь, поклав на давне місце й далї шукав.

Старому князеви аж очі сяли з радости, що його молоденький синок прикладаєть ся до писань розумних Єлинів, про які він сам знав тільки мало й то більше зі слуху, чим з читання, хоч добре заступав їх собі великим досвідом свого бурливого життя. Заняв ся ними щойно від часу, як хороба пригвоздила його до дому. Від тодї читав сї книги, але ізза мови, якої не опановував як слїд, раз-у-раз просив о поміч свою подругу, що була з роду цїсарів Комненів. Молодий княжич, знайшовши потрібний йому звій, розвинув його й гладко читаючи, перекладав батькови:

—...„Ось, бачиш, як тут говорить Бідність: ...„Чому воюєш зі мною? Чи я позбавила тебе чогось доброго? Чи уміркування? Чи справедливости? Чи мужности? Чи ти не маєш необхідних річий? Чи дороги не повні ярини? Чи жерела не повні води? Чи не даю тобі тілько леговищ, як велика земля? Чи не маєш за ложе листя?..... Чи не даю тобі недорогої й невибагливої приправи — голоду? Чи не той їсть з найбільшою приємністю, хто зголоднїв? І чи не той пє з найбільшою приємністю, хто спрагнений? А чи хто коли жадний — марципанів або хійських вин?.....“

Старий князь, пересуваючи помалу золотий нашийник, слухав з найбільшою увагою думок, якими син одушевляв ся. А коли він скінчив, поважно відповів:

— „Сї думки, які ти так гарно перечитав менї, дуже добрі. Вони такі добрі, як мід для пчіл, живе мясо для парда, овес для коня. Але як кожда порода сотворінь потребує с в о г о корму, так само й з духовим кормом для людий ріжної породи. Розумний чоловік не кормити - ме медом парда й коня, мясом пчоли й коня, вівсом пчоли й парда, бо се противне тїлу їх і вонн того не приймуть тай погинуть. Чоловік їсть усякий корм звіринний, як тільки відповідно приправити його, без шкоди для тїла свого. І тим людське тїло вигіднїйше для людий. Але не всякий духовний корм вийде людинї на пожиток, коли вона перейметь ся ним. І се, що ти перечитав, добре знати й навіть примінити ся до того, як прийде час походів і невигод. Але сї думки непризначені для князїв: се духовий корм і напиток для простих людий, щоб не йшли до богатства всякими поганими способами, що ломлять порядок у городах і волостях княжих. До простих людий числю я й бояр і тіюнів і тисяцьких і посадників, словом усїх, що не мають колпаків княжих і найвисшої власти — з виїмком духовенства. Бо духовенство має подібну до княжої власть. І з ним ти добре жий і дбай про нього, особливо про ченцїв і монастирі. На них опри свій вплив на народ і дбай за їх дочасні добра, але тільки доти, поки вони самі про ті добра не дбають. Бо зрісши в надмірне богатство, стають вони тим, чим бояри: людьми лакомими на власть князя, ворогами княжої власти, ще більш небезпечними, чим бояри, бо через церкву й одїж свою мають особливший вплив на народ.“

— „І на се звернув мою увагу єлинський учитель. У їх писателя Арістофона є місце, де говорить ся: „Поки мужі державні бідні, чесно працюють для добра народу й держави. Коли розбогатїють публичним гропем, о — тодї вяке по їх чесноті!“

— „Гарно, моя дитино! Бачу, що ти сам добре приготовляв ся на князя, коли запамятав

собі якраз таке місце з письм Єлина того. Але й ті слова потребують пояснення. Не буде княжий тіун справедливий, коли він убогий, тільки буде хитрійший в злім. Бо вже Святе Письмо каже: „Не завязуй уст волови свому, коли він молотить збіже". Але й Святе Письмо не говорить докладно. Бо не можна допустити до того, щоб воли зїли все збіже: не для них воно призначене. Та нехай нїякий робітник твій не буде голоден, нї слуга твій убогий! Ти диви ся тільки на те, щоб він не став надмірно богатий і не ставав богатим в злий спосіб, бо се ломить в народї довірє до тебе. Так треба розуміти ту добру думку Єлина, яку ти переповів. І все треба розуміти по своему, в усїм свій розум мати. А щоби зрілий розум мати, треба багато бачити, багато передумати, багато пережити. Длятого нехай дорогі тобі будуть старі дорадники мої, яких тобі лишаю бодай до якогось часу. І „хремата", мій сину, є „анер" лиш остільки, оскільки здобутий гріш свідчить про ум людини, її сприт і розум — але нї трохи більше! Бо хто лиш до гроший привязує всю вартість, той не є правдивий муж. Він нерозумний. Бо гріш і богатство се не цїль, лиш средство, — правда, конечне средство. Грошї річ набута, а розумний і вірний муж, раз утрачений, не легко дасть ся заступити й нїколи такого самого не дістанеш. Але сама думка слушна, треба її тільки по.своему — доповнити....

„Памятай, що не рідко мудрий дурне говорить, а дурний розумне скаже, хоч звичайно буває наоборот. Ти всего вислухай і все розглянь, а ріши так, як сам уважаєш за найлїпше. Бо кожда рада є на те, аби її вислухати, але не кожда на те, аби її слухати."

Настала мовчанка. Молодий княжич збирав у думках те, що почув від батька, старий князь рішав ся на найбільш непомітний спосіб переходу до справи, на котрій йому особливо залежало, причім зі здивуваннєм бачив, що інтелїґенція сина

з одної сторони бентежить його в тім замірі, з другої заохочує. Перший промовив Ярослав.

— „Значить: ти уважаєш, що богатство потрібне князеви на те, щоб він уживав його не для себе, але для добра волости своєї й могутности роду свого; що князь тільки тоді може бути богатий, коли богатий його нарід і в тій ціли повинен він подбати о шляхи богатства для купців волости своєї, о порядок дома, о слуг справедливих: що князь не повинен допустити до надмірного збогачення бояр, бо тоді сягають вони по частину його власти".

— „Так, мій сину".

— „А як запобічи надмірному зростови богатства галицьких бояр?"

— „Диви ся на пальці тим приятелям моїм! Допускай до себе кожду жалобу мужицтва й кожду скаргу міщанства й безоглядно суди. Не бій ся наслїдків справедливого суду! А як мимо всего їх богатство зростати-ме надмірно, то маєш іще способи: всувай на їх місця прибувших чужинців, але се роби в міру, бо воно й викликає ненависть у своїх і в завеликій мірі так само шкідливе, як у сталевім мечі забагато одного складника, твердістю неоднакового зі сталю. Меч ломить ся тоді. Потому - війна тобі поможе. Я вже давно не сидїв-би на галицькім престолї, як би не вигублював бояр у численних війнах. Є й инші способи, тільки роздумати їх треба. А вибирати все менше помітні. Вкінцї памятай, що князеви все вільно робити для добра волости своєї й могутности роду свого. Сих останних слів не додаю на те, щоб представити ся в твоїх очах лїпшим або мякшим, тільки длятого, щоб ти чув ся спокійний у своїй душі, коли зробиш таке, що люди називають жорстоким, або злочинним. Бо ти повинен се зробити, коли воно добре для волости твоєї! А тягар законів неналожений на тебе, як неналожений на найвисші шпилї Чорногори тягар смерек і ялиць. Ти тільки в собі маєш свій

закон: се міра й оцінка того, що добре для волости твоєї!"

Князь замовк. А молодий Ярослав задумався. В нім дїяло ся щось важного, щось основного укладало ся в його умі, немов усе те, що почув і передумав кристалїзувало ся в ясний, кровавий криштал почуття княжої висоти й власти, працї й обережности. Він встав. Виглядав так, немов-би виріс за час тої розмови й немов-би батько вже тепер вложив йому свій княжий колпак на його молоду голову. Сю хвилю уважав старий князь за найвідповіднїйшу, щоб приступити до виконання свого заміру. Він сказав, також встаючи:

— „На кінцї найважнїйше: на нїщо не придасть ся тобі нї досвід життя мого, нї наука других, нї єлинська мудрість, коли не памятати-меш, що все треба робити в свій час. В свій час треба гатити греблю проти повенї, в свій час треба збирати збіже на полї, в свій час треба приготовляти сили до бою. Тепер якраз час забезпечити тобі мою останню та найважнїйшу добич, будучу основу величі твоєї. Як на полудні Гори Карпати, так на півночі к'востоку Погорина Волость буде другим берегом ложища галицької сили і твоєї власти, що простягнеть ся до моря. Без того берега будеш ти як ріка, що в пісках свою силу губить. А беріг той мусиш утримати й так скріпити, щоб він став недоступний як гори Бескида. Нїм ти так його скріпити потрафиш, мусиш мати п о м і ч, н о в у, с в і ж у п о м і ч: інакше Київ проломить той беріг, як тільки замкнуть ся очі мої! А поміч ту дістанеш, як — возьмеш — за жінку — суздальську княжну — Ольгу Юрієвну...."

Тут князь урвав і ждав на відповідь сина. Молодий Ярослав злегка запаленїв, але не дуже: на нього зробило вражінне тільки само предложенне батька, не імя, котре він назвав. В своїх обїздках по княжих дворах бачив він ту княжну. Вона не зробила ни нього більшого вражіння, чим яка небудь инша. Тепер він невиразно пригадував собі

її блїде лице й сталево-синїоч і Руриковичів, осаджені троха скісно: се був слїд впливу половецької крови.

Батько, немов надумав ся й не даючи синови часу на дальші думки, скоро говорив дальше:

— „Лїпшої злуки нема для тебе. Суздаль і Галич держати-муть Київ мов клїщами. В союзї з Суздалем мати-меш забезпечену Погорину Волость. І що дуже важне: не тільки відтягнеш Половців від союза з Київом, але й сам отримаєш у дикім степу половецькім поміч і підпору. І як би так колись — чого тобі не желаю — прийшлося тобі йти слїдом прадїда твого Ростислава, то на бездорожних степах половецьких у кождій гарбі є для тебе місце і в кождім шатрі є нічлїг для тебе, вмить знайдуть ся броди на степових ріках, вмить знайдуть ся човни на великім Донї. Бо степ відчує зараз, що їде муж внучки кагана Половців....."

Старий князь перервав нагло струю своїх думок, немов жахаючи ся, що в змальовуванню всяких можливостий забрив аж на блудні стежки дїда свого Ростислава. По хвилї докинув ще слова, мов останні каплини міцного меду, яким упоював ум свого сина: „Аж геть у далекі землї Самарканду сягає вплив Половців, їх голос і їх звязь...."

Настала напружена мовчанка. В нїй чути було, що слова молодого княжича, котрі мали її перервати, сильно заважать на будучій долї Галицької землї. Нї батько нї син не припускали, що вони ще сильнїще й ще більше важко відібють ся на особистій долї будучого князя на Галичі. Він був дуже втомлений навалою думок, викликаних словами батька. І було йому так, мовби за короткий час розмови з батьком пережив усї його тяжкі змагання для збереження волости, якби перейшов з ним увесь жах перед безчисленним натовпом ворогів - сусїдів і втягнув у себе все недовірє до людий старого, схорованого батька, відчувши весь тягар дорогого колпака

князів галицької землі. Ніжна думка його високо розвиненого ума, який одідичив по батьку від девятьох князівських поколінь, а по матері від цісарів Византії, дрожала як золоте проміннє на згадку про блудні шляхи його прадіда — ізгоя, Серед того темного, прикрого й гіркого тягару бачив перед собою лиш одну ясну точку - підпору — ту, яку вказував йому старий батько. І під тим враженнєм промовив:

— „Я сповню волю твою, отче. Скажи менї тільки, як моя матїр дивить ся на те подруже."

— „Добре, мій сину. Я вже через послів і своїх і византійських розвідував у Суздалї, як стоїть та справа. Вона стоїть добре. До року можеш бути жонатий. А матїр, як кожда матїр: с е р ц е м волїла-би, щоб ти взяв за жінку когось з її родини й мала на примітї дві византійські княжни, нехай сам вибирає, казала; одначе й вона признає, що не знайдемо для тебе лїпшої подруги, як суздальська княжна, Ольга Юрієвна."

Ярослав відітхнув, якби дійшов до якогось постою на довгій дорозї. Немов соромлячи ся свого рішення в справі женячки, запитав, щоби звернути кінець розмови на інакшу тему:

— „А чи крім Київа не має Галич тепер ще якого суперника?"

Старий князь знов утїшив ся тим заінтересуваннєм молодого сина державними справами й радо заговорив:

— „Тепер нї. Ляцкі князики поріжнені між собою від смерти їх батька (я тодї сидїв іще в Звенигородї). Вони можуть тебе тільки шарпати й то лише в союзї з Київом. Одинока їх цїль — поживити ся чимсь. Король угорський Геза заняв ся-б зовсїм стяганнєм Нїмців на пусті части своєї землї, якби не союз з Київом. Як тільки в Чехії притихнуть кровавi міжусобиці, тодї легко тобі буде, звязати ся з нею проти Ляхів, а як Емануїл покорить до решти болгарську ворохобню, що тяїє ще в недоступних горах, тодї він сильно возьметь ся до Угрів. Але ти йди проти Угрів з Ви-

зантією тільки так, щоб їх не зовсім ослабити. Бо тоді їх західний сусїд, князь Бабенберґський зі свого малого городця Відня йдучи з бігом ріки, так може скріпити ся угорською землею, що загрозить і Чехію, твою природну союзницю в боротьбі з Ляхами. Волинь за слаба супроти тебе; вона держить ся Київом і з ослабленнєм його дістанеть ся в твої руки, як дістала ся в мої Погорина Волость. Твій одинокий, дїйсний противник — йде від сходу сонця з руської землї.... Він називаєть ся: Київ. Не той старий, могутний Київ, батько городів наших, що вмів колись держати в одній руцї всї наші землї, тільки той ослаблений Київ, що через свою слабість утратив своє право й хоче його відзискати в спілцї з Ляхами й ордами инших чужинців — против одного Галича! Тепер Галич, не Київ голова всїм землям нашим, бо Галич найсильнїйший! Йому й треба бути найсильнїщим. Бо тут від западу що раз утратимо, се може бути втрачене на віки, мій сину... А там, від степів, хоч небезпека тяжка і велика, але вона минеть ся; там орда випихає орду, й ми ще напевно будемо знов панами города Тмутороканя. Бо там ослабить ся кождая орда, що побореть ся з нами. Як бачиш — і Половцї вже не ті, що були... А тут бережи ся від Ляхів зорко, як орел! І найбистрійших воєводів давай на Перемишль. Бо Ляхи, хоч тепер убогі і слабі, якраз тому небезпечні на будуче.

„Захід видихує тепер новий хрестоносний похід і пятидневну лазню під Дамаском, про яку менї недавно доніс цїсар Мануіл, хоч я вже рік тому мав про се незлі вісти від галицьких купців.“

Князь перекинув кільканайцять хартосів, що лежали на столї й один з них подав синови. Ярослав уважно перейшов його очима тай мовчки положив на місце.

Поговорили ще про кілька дрібних справ двірських і городських, і Ярослав попращав ся з батьком.

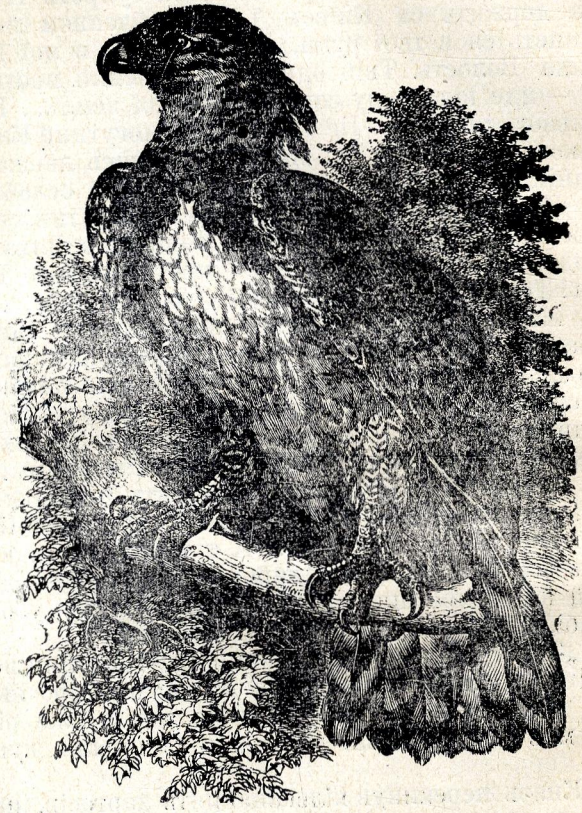

Весілле і смерть.

Глава дрѣга, з котрої читач довідаєть сѧ, як відбѣвало сѧ приготѣванне до весілла княжого сина; як виглядала бѣдѣча його подрѣга, її почот і пріѣзд до Галичі; які почѣванна викликала вона в бѣдѣчім мѣжѣ своїм; і довідаєть сѧ читач, як в осени тогож рокѣ прибѣв до Галича разом з повінію київський посол; як в тих часах виповідали війнѣ, як старий князь розсердив сѧ та як помер на оудар і що дїало сѧ по смерти князя в Галичі й оумі його наступника, посилає надгробної промови владики, з котрої довідаєть сѧ про внѣтрішні відносини в столиці та вкінці довідаєть сѧ про поворот одної важної нагоди

Над Галичом стояла зима. Свіжа, черства, брилянтова, пухкими снігами богата. З півночі, від твердинь Погорини та від пущ литовських задули морозні вітри й позамітали гладко широку тафлю замерзлого Днїстра.

А Галич ладив ся до великого торжества, до весілля одинокого сина князя Володимирка,— престолопаслїдника Ярослава. З околиць Надвірної гнали до столиці цїлі стада тучних волів й отари овець, шляхом тухлянським везли з Угорщини великі маси вин, від Перемишля везли рядами саний солодощі, від Плїснеська питні меди, від Берладї рибу дунайську й чорноморську. З боярських садиб звозили тучних вепрів та молодих ягнять і телят, незлїчиме число дробу, величезну скількість збіжа, меду, мяса, масла, сира і яєць. Довго тонуло все те в складах і будинках біля княжого замку, але вкінці й там не стало місця. Звожені річи стали приміщувати по княжих дворищах в околицях Галича а потому й у забудуваннях бояр. Чужі купецькі ґільдії та ремісничі цехи привозили на замок у кованих скри-

нях свої дорогоцінні дарунки, а чужі гості з Угорщини й Чехії, з країни Варягів і Венеції, з земель Византії та з країн ґерманських задивували всіх своїми щедрами чолобитнями.

На тиждень перед сподіваним приїздом суздальської княжни уладжено ще великі лови в Карпатах, відки привезено множество рогатих оленів і иншої дичини.

Вкінці прийшов очікуванай день, і цілий Галич виляг далеко за Дністер на зустріч будучій княгині, судженій Ярослава, котру вже від Володимира Волинського супроводжала боярська дружина. Великий почот суздальскої княжни доїздив до Галича серед чудової зимової днини зі співом і музикою.

На самім передї їхав віддїл надворної сторожі Володимирка на конях, покритих скірами з пардів. За ним їхала під проводом пятьох братів Ольги суздальська дружина в соболевих футрах, опісля достойники обох дворів, оружничі й скарбники, мечники й тіуни, постельничі й чашники, конюші й сїдельники, ловчі й сокільники, печатники й стольники й усякі „путні бояри“ та найстарші воєводи й полководцї обох держав; за ними довга низка саний жіночого двора будучої княгині Галича, а в середині вона сама в санях, запряжених у вісїм білих як снїг коний; одїж її була вся біла і як кристал мінлива; шуба її була з дорогих срібних лисів сибірських; і личко мала княжна біле, злегка зарумяніле від вітру. Виглядала на троха старшу від свого судженого. Поруч неї їхав на білім як снїг кони, арабського лову й галицького хову, молодий Ярослав Володимиркович, опертий в золоті стремена, в синїй як небо киреї, грубо золотом шитій, жемчугами блискучій; золоті поводи держав у руцї, і кінь його мав золоті підкови. За саньми княжни їхав довгий ряд жіночої служби в дивних уборах. Похід замикала галицька дружина та віддїл орди Половців під проводом двох княжат куманських, що від самого Суздаля супровожали молоду вну-

чку могутнього хана. За ними йшов величезний здвиг народу. Вкінці тягнув ся довгий ряд возів, пильнованних Суздальцями, а навантажених усяким добром.

На березї Днїстра під замком привитав будучу невістку сам князь Володимирко, окружений князями, боярами, духовенством і військом з византійським посольством, у якім був син самого цїсаря Мануїла і дві византійскі княжни з роду Комненів, в закритих, шовкових лєктиках. Весь Галич з запертим віддихом дивив ся на ту невидану картину, що своїм блеском і пишнотою виглядала як мрія.

Забили дзвони з усїх галицьких церков, заграла музика, заспівала дружина. І весь похід підняв ся на замкові тераси — серед неописаної радости й гомону столиці. Скрізь лунали старі весїльні пісні. Молодий княжич передтим звертав на них мало уваги, Але тепер упивав ся кождим їх словом, кождою стрічкою. А пісні звенїли:

„Ой зацвили синї квіти, зацвили,
Цїлу гору камяную закрили....
Лишень одну стежечку лишили,
Щоби нею молоденькі ходили....“

Як похід підходив до замкових воріт, залунала з уст народа могутня пісня:

„А втвори, мамко, ворота,
Везем невістку — як злота!
А втвори, мамко, віконце,
Везем невістку — як сонце!
А втвори, мамко, новий двір,
Везем невістку — на вибір!...“

На внутрішнім подвірю почув ще одну пісню, що йшла за ним аж у кімнати:

Наша молода, наша,
Спіймала собі пташа —
З ножечками, з ручечками,
З синеньками очечками!
Не бій ся, княжно, ночи
На шовковій обочи....
. . . . . .
. . . . . .!“

Той веселий гомін народа приємний був молодому Ярославу. Він відчував його щирість і його тепло. Але та чиста, біла дівчина зі Суздаля була йому якась дуже далека. Чужість і студінь віяли від її срібних лисів і гладлих соболів, від її стрункого стану й блїдого личка з очима трошка на на скіс уставленими. Вона була весь час дуже засоромлена й дуже несміла, але мимо того чути було в ній якусь твердість і тугість, яких нема у дівиць сього південного краю, хоч супроти свого будучого мужа східним звичаєм оказувала велику привітність.

Вечером, як молодий Ярослав переходив попри жіночник, де приміщено жіночу службу, що прибула зі суздальською княжною, почув звуки якогось дивного інструменту й невідомої пісні, співаної незрозумілою мовою. Він заслухав ся в її мелодію і по якімсь часї побачив, що під вікнами жіночника на подвірю так само заслухала ся в неї вся замкова сторожа. Ярослав прикликав начальника її й запитав, чи нема між сторожею чоловіка, що розумів-би сю пісню служби його будучої подруги. Відчував потребу бодай тим зближити ся до неї.

— „Се пісня чудського племени, і між нашими людьми є кількох, що її розуміють.“

Ярослав казав одного з них прислати собі до своєї кімнати. Прийшов молодий дружинник, що бував у тих сторонах і передав княжичови зміст початку чудської пісні, якої Ярослав слухав з напружоною увагою. В ній раз-у-раз повторяли ся місця, з котрих було видно, що зродила ся вона — у краю північнім, біднім, в неродючій земленці....

Чужістю повіяло на молодого Ярослава від сої величної пісні, що зродила ся в крижанім краю північнім. Ту чужість заглушувало приємне почуванне молодого мужчини, що він мати-ме жінку й родину. Він почував себе більше привязаним до Галича й волости його, чим до тепер.

Інакшими очима почав оглядати його укріплення, немовби вперве побачив їх.

Сім днів і сім ночий трівало весілля Володимиркового сина й веселість у столиці його, нім молода жінка Ярослава отримала на будуче право, щоб несли перед нею пахучий огонь з кедрини. Сім ранних ранків виходило по дванайцять дочок боярських, вигребувати зпід снігу вічно зелений, хрещатий барвінок, яким убирали стіл молодої пари й молоду княгиню. Сім днів і сім ночий звенів від співу й гудьби княжий терем у Галичі й весь престольний город та підгороди його.

* * *

Надійшла вчасна осінь 1153 р. Небо було сіре, як задиміле олово, а днї від рана до ночі виглядали так, немовби все смеркало. Сонце не хотїло в такі днї показати ся, Сумно й безбарвно було кругом. Золоте листє лип і яворів перед часом стемнїло, як грязюка. Мали ті сумні днї і свою сумну музику: мілїони струмочків дрібненького дощу лили ся з оловяного неба на землю, раз-у-раз спочиваючи. А земля вже була сита води тай не приймала її. І вона бігла по землї без супочинку, як Каїн, і розмулювала жовту глину під замком тай розбігала ся по нїй, як велика родина, що не любить ся між собою. Але часом були днї, в котрих несподївано випливало сонце на миттю прочищене фіялково-синє небо тай сипало світлом і теплом. Та скоро ховало ся за знов навіяні, оловяні хмари. Лиш у такі ясні днї замовкав найбільший дзвін Галича, яким розганяли хмару.

А двайцять девятого дня місяця рюена надтягнули ще тяжші хмари від гирл дунайських, від города Берладь. І закурило ся з всїх верхів Чорногори і почав лити вже безнастанний дощ. І лив без уговку трийцять днїв і трийцять ночий.

Луква, — що плила попри укріплення Галича і була каналом до утримування комунїкації з пристяннями на Днїстрі та найважнїйшою купецькою жилою, — перша виступила з ложища

свого та затопила купецькі базарі й торговиці, що тягнули ся здовж її берегів від старого Галича аж до Днїстра. За її прикладом пішла зараз Лімниця, що з другої сторони становила оборонну лїнїю столицї. *) Навіть мала притока Лукви, Мозолівський потік виглядав поважно як Лімниця. Вкінцї зловісно забурмотїв і Днїстер тай з грізним шумом і клекотом затопив ареаль найдальших виливів своїх і посунув на город тай околичні поля. Протягом години щезли всї пороми й переволоки, а в „Биковім Болотї“ коло Галича потонуло сто возів з сіллю, запряжених у двіста пар волів, що їх захопила повінь в тім небезпечнім місцї. Вони везли сіль з Удеча до Галича. Всего двох візників виратувало ся з розшалїлих днїстрових филь і вирів. Все Зачевє і великі сїножати біля Бідунї станули під водою, що виглядала як море, котре не досягнуло тільки княжого замку, церков і боярських дворищ на горбах та вище положених дїльниць. Найстарші люди не памятали такого виливу.

І в такий час потрафив дібрати ся до Галича посол київського Великого Князя Ізяслава, боярин Путятич з невеличкою дружиною, почекавши тільки тиждень у Болшеві, нїм успокоїв ся Днїстер. Він приїхав до князя Володимирка, зложити хрестну грамоту, заприсяжену князем побитві під Перемишлем, оголосити присягу за нарушену й виповісти війну — за Погорину Волость.... В Київі княжив тодї Монамаховий син Вячеслав; але він ізза глибокої старости не мішав ся вже до державних справ і реґентом був син його найстаршого брата, Ізяслав Мстиславич, котрого всї уважали властивим князем, що й відповідало дїйсности.

В головній гридницї замку зібрали ся всї двірські достойники й представники духовенства. Вона була прибрана на византійський спосіб: над місцем, призначеним для княжого пре-

*) В тих часах Луква називала ся „Л и к в а“ а Лімниця „Ч е в“.

стола, висїв на стїнї богатий, золотом блискучий образ св. Трійцї, а по обох головних стїнах радної гридницї звертали увагу передовсїм образи князїв з Рурикового роду й византійських цїсарів Комненів, що з роду їх походила княгиня Євдокія. Входячі бояри звертали все увагу на ті чужі лиця далеких імператорів, особливож на образ, що прийшов недавно з Царгорода і представляв царя Мануїла на престолї. Перед ним висїв образ його батька Івана, що помер в рік перед тим, як Володимирко перенїс столицю до Галича, перед ним образ Олекси, Мануїлового дїда, побідника Варягів і Печенїгів. Сї образи займали всїх, як чужі. Але найбільше імпонував образ Святослава Завойовника, батька Володимира Великого: барчистий лицар, з отвертим, смілим лицем стояв опертий на величезнім мечі варяжськім у простій свитї з льняного полотна і дивив ся на палїсади якогось города над Дунаєм. Майже копіями його були всї инші образи, що представляли князїв Рурикового роду, з виїмкою ослїпленого князя Василька, у якого терпіннє перемогло гордий вигляд Руриковича.

Володимирко насміяв ся при зібраних і зі своєї присяги і з домагань Ізяслава, глумливо кажучи до київського посла: „Хрестна грамота списана недокладно, бо в нїй не записано, що київський побожний князь здобув її при помочі язичників Половцїв. Нехай-же тепер в додатку спробує ще дїйсно здобути від мене Погорину Волость! Тодї та хрестна грамота набере якоїсь вартости, а так вона не більшої ваги, як той малий хрестик на коронї св. Стефана, на який я під Перемишлем складав присягу....“

Київський посол спокійно вислухав кпин Володимирка і сказав:

— „Великі князї Вячеслав і Ізяслав не хочуть нового проливу крови і задоволять ся частиною відобраних Київу земель....“

— „І певно ще кромі того Бужськ мавби належати до тої частини, що нею вдоволили ся б

побожні і малим задоволені Великі Князї?“ запитав глумливо Володимирко, вдивляючи ся у свого молодого сина.

— „Так і є, княже! Тиж зобовязав ся до сього,“ відповів київський боярин.

— „Спільники ляцькі!“ крикнув випроваджений з рівноваги галицький князь. „Чи ви по тілько війнах ще не зміркували, що Бужськ то перла волости моєї і ключ воріт її шляхів на північ, куди вона скорше чи пізнійше розросте ся, хочби ви на всї сторони шукали союзників....! Не поможуть вам нї голодні Ляхи, нї чорні Угри, а Половцї вже не схочуть помогти! Тільки прокормлять коний орд своїх на полях ваших!.... А Київ не дістане від мене не тільки Бужська, але нї одного з городів Погорини, нї одної скиби волости тої, поки повівають чорні галки на білих галицьких прапорах за моєї голови!....“

По такій рішучій заяві князя київський посол розвинув хрестну грамоту і почав її голосно відчитувати серед загальної тишини, з іритації мішаючи старі слова грамоти з народними:

„Се Азъ Володимерко, синъ Володаревъ, кнꙋкъ Ростиславовъ, кнѧзь на Галичи, Перемишлѣ, Звенигородѣ и Теребовлѣ, власникъ Рѧшева, Сѧнока, Ꙋшици и Бакоты, да имѣю клѧткꙋ отъ Бога, къ негоже вѣрꙋю и да бꙋдꙋ жовтый аки золото и власнымъ орꙋжемъ да изсѣченъ бꙋдꙋ, когда не видамъ градовъ Погорыни, иже сꙋть: Шꙋмськъ на Велѣ, Тихомель на Горинѣ, Вигошевъ и Гнойницѧ и пригороды ихъ, и ще города Бꙋжська на Бꙋзѣ, съ ꙋсѣма сосꙋдами градными и ратными, съ кнѧжими неиспорчеными грыдницѧми и колесницѧми...“

Князь Володимирко так розсердив ся, що навіть не вислухав до кінця, як звичай велїв, хрестної грамоти й виповідання війни, тілько звернув ся до присутного між зібраними боярами і достойниками славного оборонця Звенигорода, воєводи свого Халдїєвича і голосно приказав йому, зараз зарядити мобілїзацію всїх сил кінних і піших. Кріпкий і високий воєвода Халдаїєвич поклонив ся князеви і вийшов з гридницї, а в хвилї, як київський посол кінчив виповідати війну і всї

присутні до половини витягнули мечі, роздав ся з башт княжого замку понурий рев рогів, звернений на чотири сторони світа. В заколотї й шумі чути ще було тільки вривані слова київського посла, висказані з особлившим притиском: ....„до мѣсяца рюена, - - - дня - - - года Божаго....“: все инше покрив скріплений шум.

Князь серед прихильних окликів бояр опускав салю.

Втім один з наймолодших боярів, Василь Судиславич, витягнув зі свого колпака гарне павине перо і скоро надпалив його огнем, добутим з кресала та мигнув ним поперед очі київському послови. Той зрозумів символїчне значінне тодїшного способу взивання до війни як обиду для себе, бо не тут було місце на се, і крикнув обурений: „Ще, молодий отроку, не так припечуть тебе в сїй війнї!“ В тій хвилї старий князь оглянув ся і зором скартав боярина. Всї наразстихли, Тільки рев рогів грав із башт замкових— грав протяжно-понуро. А йому у промежутках відповідали иньші реви рогів з укріплень Галича і пригородів його та шляхів, що розходили ся на всї сторони світа.

Дзвонили на вечірню, як посол київського князя опускав галицький замок. На сторожевих вежах логодили ся вже запалювати смоляні віти на знак, що війна рішена. Щоб успокоїти ся, йшов старий князь помалу й утикаючи до церкви св. Спаса: хотїв у нїй посидїти з думками своїми, а може й показати народови, що з Богом починає війну. На переходї з замку до церкви побачив припадком київського посла як зїжджав з княжого двора. Досада і гнїв відновили ся в старім серцї князя, він сильно розгнївав ся й уларений апоплєксією впав на церковних сходах. Його занесли до замку, де він ще тої ночі помер.

* * * * *

Скоро як пожежа рознесла ся серед ночі по великім городї вість про смерть князя.

Величезні товпи убогого народа, що облягали княжий замок від хвилї, як занесли до нього пораженого князя, заплакали голосним плачем і риданнєм, бо князь Володимирко від часу бунту проти нього суворий для міщанства, дуже сприяв убогому народови й брав його в опіку перед можними світа сего. В найдальших закутинах і заулках города та пригородів його заблимали світла: то вставали сироти й убогі вдовиці, щоби поспішити до тлїнних останків опікуна свого. Вони з плачем вдирали ся на подвіря й коридори княжого терему. Счинив ся такий натовп, що замкова сторожа не могла собі дати ради і світлянними знаками завізвала віддїли залоги з далеких окопів й укріплень за Галичем. З усїх сторін понуро йшла і їхала вулицями Галича княжеська дружина в напрямї до замку. Бояри, що провадили поодинокі віддїли її, виступили в торжественній жалобі, без шапок: покійний князь надто високо піднїс їх, щоб вони могли вже забути його щедрі для них руки.

Дивоглядні вісти бущували між товпою. Міщанство говорило галосно про кару божу, яка зустріла князя перед самою церквою за зломанне присяги, додаючи: „і за кривду нашу....“ Але простий народ, що болюче відчував утрату свого опікуна, хоч твердо вірив у те, що його дїйсно постигла кара божа, відгукував богатим, чому на них не паде вже раз така кара....

Могло прийти до суматох на вулицях і площах столицї. Військо вже тільки з трудом переписало ся крізь натовп, а віддїл чужих наємників вже попав в бійку з міщанством. Та на щастє постуденїло нагло, і великі, тяжкі каплини дощу почали падати на розярений народ. Зразу помалу, немов-би хто числив їх у темнім небі, потому що раз густїйше і скорше. Над Галичом зірвала ся буря, завила й засвистїла над княжим теремом і над всїми церквами, час до часу освічуючи город мертвим, трупячим світлом осліплюючих лискавиць і розпинаючи над ним опісля

ще більшу темряву. В челюстях чорного неба зареготав грім так страшно, як нечиста сила, і перун з ломотом вдарив у високу копулу церкви Пресвятої Богородиці. Вихор зарухав дзвонами на дзвіницях, і вони задзвонили. Але так якось безладно й баламутно, що жах проняв усіх. Рев громів заглушив їх геть. Як огниста змия лїтала по чорних хмарах лискавична лента і перун раз-у-раз бив у скоро пливучий Днїстер, тут і там трафляючи в купецькі еудна. Буря шаліла до рана.

А як заблестїв день і вона втихомирила ся. — майже пусто було на великих вулицях і площах столиці. Тільки під стїнами княжого замку, обступленого військом, дрожали ще змерзлі сироти із поблизьких сел надходили повагом у своїх білих свитах мужики, — найвірнїйші підпори кождого монарха. І до них дійшла вже скора вістка про наглу смерть їх князя, до котрого все мали доступ. І вони мовчки йшли до княжого замку, йшли залитими шляхами, серед дощу, щоб тільки довідати ся, чи то не пани заподїяли йому смерть. І несли в хустинках завязані, за пазухою сховані гроші, щоб вибрати з них найкрасші для переправи на той світ — для свого князя Володимирка. Були переконані, що сї дарунки приймуть у них на княжім замку — вірні мужики - хлїбороби, що йшли на похорон свого князя.

А їм напроти котили ся металеві ридання дзвонів всїх галицьких церков.

Заголосила перша сильно укріплена цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородиці в осередку старого города на височинї залуквянськїй, за нею задзвонила дзвіниця монастирької церкви св. Іоана, за нею св. Спаса, за нею св. Панталеймона на залуквянській рівнинї, за нею церков св. Анни, сусїдка її, за нею церков Рождества Христова, що стоїть і посеред нинїшного Галича, за нею церков Архистратига Михаїла, за нею задзвонили церкви біля крилоських укріплень: Ілії, Юрія, Данила, Воскресення Христового і Благовіщенська. А їм ледви чутно відповідали дзвіниці цер-

ков у Чагрові, Болшеві, Угольниках і всіх инших пригородах Галича. Майже ріночасно заблестїло нїжне світло осїнного сонця на золочених копулах святинь і веж на княжих теремах і на широко розлитій тафлї Днїстра.

А мужики з відкритами головами щиро молили ся до схід сонця, милили ся за душу покійного князя. Старші між ними кляняли ся на роздорожах ще сходячій зорі бога Світовида й просили його о ласку для покійного князя й о здоровля для його молоденького сина.

А кругом замку та на його подвірях і коридорах аж кишіло від народа, що приходив помолить ся над тїлом князя.

На приказ вдови по покійнім, княгинї Евдокії, дістали мужики над вечером дозвіл, також вступити до кімнати, де лежало наряджене від рана тїло князя. Роздираючі серце сцени можна тут було бачити. Серед хлипання воскових свіч шепотїв народ молитви за усопшого князя, що з лицем жовтим, як золото лежав на чорній, золотом гафтованій, паполомі між срібними лямпами, в яких горіла найчистїйша олива й серед запаху найдорощих кадил. Тут і там захлипала голоснїйше якась вдовиця. Тверді, мужицькі пястуки били ся важко в груди, а уста довго й горячо цїлували долївку княжої кімнати, немов благаючи сиру земленьку, щоби приняла в своє лоно найбільшого господаря сеї землї. До порога кімнати якийсь старий, сивий мужик бив головою і шепотїв: „Аж тепер заберуть у мене мою ниву під Галичем, аж тепер, аж тепер....“

Не було тільки богатого міщанства, котре не могло забути покійному князеви масових вироків смерти по своїм бунтї проти нього.

В бічній кімнатцї сидїв молоденький Ярослав, тепер уже князь на Галичі, Перемишлї, Звенигородї і Теребовлї. Сидїв сумний, невеселий. Він чув, у якій важкій хвилї опустив його розумний батько, чув се всїми нервами. І вчив ся при його домовинї, вчив ся зі стонів і молитв убогого

народу за своїм батком, вчив ся з неприсутности міщан при його тїлї.....

* * *

В часї, коли покійний князь Володимирко, „жовтий як золото“ лежав неповорушно серед горіючих воскових свіч і лямпад, у дорогоцїннім колпаку, в золотом і перлами шитій одежі, — заряджена ним мобілїзація всїх галицьких сил ішла скорими кроками. На розставлених конях добігали гонцї по ляцьку границю над Попрадом, Спиш і степ Чорноморський, стукаючи скрізь до воріт кріпостий, сторожевих замків та боярських дворищ. Вони кликали до походу ще в імени старого князя. Але в слїд за ними бігли вісти, що Володимирко не сидить уже на золотім престолї Галича. Та мимо того княжеські сили збирали ся поспішно на визначених постійних місцях збору і займали карпатські провали від Дуклї по Тухлю, від Тухлї по Борсуків Дїл на верхнім Черемошу і по дебри Арделю, щоб заступити путь Уграм, союзникам Київа.

А третього дня по смерти Володимирка, серед небувалого здвигу бояр і народу навіть з дальших околиць, знесли путні бояри й полководцї тїло князя у срібній домовинї з високого замку і поклали на парадній, чорній колїсниці з шістьма колесами, запряженій в 12 чорних коней. Востанне мав князь переїхати ся по городї при звуках рогів, труб і трембіт. Опісля похід рушив до церкви Пресвятої Богородицї. За домовиною йшла княгиня - вдова Евдокія, котру підтримували сини і невістка. Перед нею востанне несли пахучий огонь з кедрини, посипаної арабськими пахощами, привезеними з Баґдаду, та сушеним васильком і маруною. За княгинею і дїтьми ступав походний кінь покійного, покритий чорною паполомою. Провадили його два княжі полководцї.

Князеви Ярославу здавало ся, що він відпроваджує батька тільки на якусь, хоч і дивну прогульку. Він не міг погодити ся з тим, що батька вже

нема, що не буде можна до него піти і вислухати його живого, розумного слова, що краяло як ніж і сцїляло як лїк. На скрутї глянув мимохіть на замок: він видав ся йому дуже пустим і немов чужим. І здавало ся йому, що нема пощо вертати до того опущеного замку. Глянув на широку ленту Днїстра, що плила вже спокійно попід замок і на поля та лїси за Днїстром. І все те видало ся йому супроти смерти батька якимсь малим і головно — байдужним. І знов вернула певність, що батько не помер, що він сидить там, у своїй кімнатї, а перед його дверми лежить як звичайно велика медведиця, — що всю ту історію з домовиною і похороном видумали скоморохи й попи....

Тут князь налякав ся власної думки, що була в такій разячій суперечности з дїйсністю. Дїйсність, істина! Йому пригадало ся — як батько за каждом разом, коли прислухував ся, як його вчили учителї, говорив їм на відхіднім: „А головне в усякій науцї, показати молодому умови істину, як воно де на правду є...“ Скрізь і в усїм спомин про батька, що помер, помер, помер. Молодий Ярослав на силу отрясав ся від неправдивого почування, що батько живе. І знов налякав ся: щойно тепер, майже перед церковними дрерми почув сумне гранне дзвонів, хоч знав, що вони мусїли вже віддавна грати без уговку; щойно тепер перший раз побачив море воскових свічок в улицях Галича, щойно тепер узрів, що конї, які везли вулицями домовину, були дуже чорні.

— „Ум мій полонило горе“, сказав собі молодий князь і випростувавши ся, вступив у храм чорним оксамитом оббитий. Ще кілька разів затемнював ся ум молодого князя, але тревало се коротко, і як епископ Косьма станув у чорнім опаратї біля срібної домовини, окруженої священиками в червоних як кров опаратах‘ тай почав пращати його батька, князь Ярослав був уже майже зовсїм притомний і розумів надгробну промову.

Владика говорив, показуючи лівою рукою на домовину його батька:

— „Во імя Отца і Сина і святого Духа, Амінь.“ Духовенству й огнищанам, дружині і міщанам, купцям і гостям, смердам і закупам, ізгоям і жінкам дїлаю відомим, що ктитор і благодїтель святого храма сего, князь на Галичі, Перемишлї, Звенигородї і Теребовлї — Володимирко, син Володаря, внук Ростислава, з колїна Володимира Святого, з роду Рурикового, — правовірний, побожний і богочестивий, для убогих пан милосерний, судия справедливий, будівничий престольного города сего і церков многих і кріпостий сильних, великий держитель волостий сих — зложив тяжкий клобук великокняжий і замкнув очі на вічний сон і супокій....“

Вже при згадцї про милосердє й справедливість покійного князя зривали ся тут і там короткі, на силу здержувані хлипання, — а тепер у храмі Богородицї вибухнув плачем убогий народ, — мовби перший раз почув сю вістку. Владика підняв обі руки в гору над домовиною, і народ утишив ся. Він говорив дальше:

— „Помяни його Господи, як господаря доброго землї сеї, шо боронив її від Угрина, Ляха і Половчина, — помяни його, Владико Небесний, як він помянув святинї Твої і слуг Твоїх, — помяни його, Царю Всевишнїй, як він памятав про Твої сироти і вдовицї (— плач —), помяни струдженого трудами ратними і дїлами градними і справами державними князя і володїтеля волости сеї, що в тяжкий час осиротив її....“

В церкві лунав голосний плач убогого народа. Заплакала тихо й княгиня Евдокія, закривши лице руками; крізь її як піна білі пальцї падали тихо слези на край домовини мужа; їй пригадали ся самотні, довгі ночі в княжеських замках, пустих для неї, що прийшла з світлиць царьгородських, за мужем, який був тільки гостем вдома. Глянула на сина й здержала свій

плач, бо не яло ся византійській царівні плакати разом хочби з боярськими жінками.

А Ярославу приємно було слухати теплих слів епископа про покійного батька. Його горячі й блискучі згадки про добрі дїла батька розсвічували синови темряву вічного сну, в який запав його батько. Тут Ярослав пізнав, що така добра згадка се одинока нагорода, яку людина має на землї, коли смерть замкне їй очі. І тут, над домовиною батька постановив в душі, заслужити й собі на таку похвалу, на добрий довгий спомин потомних поколїнь, що по нїм жити-муть. Але тут епископ помалу почав звертати на иншу нуту, чисто полїтичну, зручно уладивши перехід до неї:

— „Перед дверми святинї своєї діткнув Ти його могутнього рукою своєю, щоб тут, перед очима його сина і наступника тай усього народа дати йому спокутувати гріхи його і чистого приняти до царства небесного, а тим, що переберуть велике і богате наслїдство його од рода в род дати памятну науку, на знак, що ласкаве серце Твоє — для колїна Владимира Святого, для роду Рурикового! Люди ми всї і по людьски грішимо і милосердє знаходимо в очах Всевишнього. Але є гріхи, що нелегко знаходять прощеннє у справедливости Божій. До гріхів таких належить ломаннє присяги, з Божим іменем звязаної! Бо сказано в Письмі Святім: „Паки слишасте, яко речено бисть древним: не во лжу кленешися, воздаси же Господеви клятви твоя! Аз же глаголю вам, не кляти ся всяко *): нї небом, яко престол єсть Божій, нї землею, яко подножіе єсть ногам Єго, нї Єрусалимом, яко град єсть великаго царя; нїже главою твоєю клени ся, яко не можеши власа єдинаго біла или черна сотворити...“ Тільки такому справедливому і побожному князеви, яким був покійний, простив Небесний Владика тяжкі гріхи його, бо покарав його вже тут,

*) Зовсїм.

на сім світї, наглою і несподіваною смертю, не пустивши на останню молитву до святого храма свого. Се також знак Господньої любови і перестороги для улюбленого сина і наступника покійного князя, перестороги перед ломанням закона Божого і проливом крови праворірних. Чиж не вказує сам Господь у доброті і милосердю своїм праведної пути новому держителеви волостий сих? Чиж не кличе до нього батьківською карою: „Будеш великий як Володимир, могутній як Святослав і розумний як Олег, коли пошануєш заповіди мої! Розкоріню рід твій і скріплю нарід твій, коли пошануєш заповіди мої! А коли зломиш їх, горем і терпінням наповню душу твою, на дітях і внуках твоїх відібю злобу твою, попелом і голодом засиплю волость твою, опустошіє город твій престольний, а земля твоя жировищем стане для хижих орд чужинців....!“

Доси молодий князь уважно слухав проповіді владики. Був уже зовсім притомний. „Чи се має бути перша проба бояр, як мене молодого взяти в руки?“ подумав син Володимирка і задумав ся. Не слухав уже так уважно дальшої промови владики, але тим уважнїйше розбирав в думках події останніх днїв і своє положенне, Ті події потрясли всїм його єством так сильно, як до сеї пори нїщо инше. Він чув, знав і розумів, що покійний батько лишив йому добре загосподаровану волость, обставлену кріпостями, звязану міцними союзами, лишив докрих воєводів і заправлену до боїв дружину та повну скарбницю, але не лишив довіря народу до роду свого. В тім усім треба-б убути ся і зжити ся з тим, оглянути ту державу, котрій став умом і головою та направити блуд батька. А на те треба мира і ще раз мира. А тут оставив йому батько війну, завзяту війну з Київом, четверту з ряду — о ту нещасну частину Погорини, котру Київ вже тричі видирав з рук його батькови. І востанне видер властиво: його покійний батько, побитий аж під Перемишлем, зрік ся Погорини, зобовязав ся віддати її і заприсяг се тор-

жественно тай наглою смертю припечатав зломанне присяги. Весь Галич ще під вражіннєм тої смерти, такої смерти! Знає про неї і дружина і народ. Деж від них можна вимагати, щоб ішли в поход ізза такої справи? І то в поход на всї сторони світа, бо союзники Київа напруть як звичайно з півночі і полудня, зі сходу і западу...

Молодий Ярослав почув в господнїм храмі тягар колпака галицьких князїв; перший раз почув його і похилив ся під ним, мов до молитви...

А що, як війни не дасть ся уникнути і вона скінчить ся нещасливо? мигнула йому думка. Старий батько вмів утримати волость проти всїх ворогів, але чи йому се вдасть ся? А як уникне війни через виданнє кріпостий Погорини, чи не видасть у руки зявзятого суперника ключів до волости своєї? Чи не буде се початком кінця?

І йому пригадали ся батьківські слова, що звенїли тепер, як глум ізза могили:

....„У кождій гарбі є для тебе місце і в кождім шатрі є нічлїг для тебе, вмить знайдуть ся броди на степових ріках, вмить знайдуть ся човни на великім Донї....“

Перед очима станув йому дикий і непривітний степ половецький і гіркий хлїб ізгоя. Мимохіть подивив ся на свою молоду жінку, котру покійний батько вишукав для нього як запоруку на днї прикрости і смути. Він любив її за її віддапість і улеглість, за її несмілість і чесноту. Але та любов була якась без життя і без запалу, він чув, що се не така любов, про яку оповідали, що жив нею Володимир Великий, хоч не мав у нїй щастя.

Нараз тронуло його щось і мов приємним теплом розплило ся по душі, змороженій думками про зимні вітри на половецькім степі: то владика робив перші кроки, щоб його погодити з народом Галича. Він говорив обережно і легко про масові вироки смерти покійного князя на галицьких міщан, що бунтували ся проти нього. Говорив дуже обережно серед мертвої тишини

в битком забитій, катедральній церкві. В тій мертвій тишині так і чути було, що владика порушив найбільше наболїлу справу, яка тяжким каменем налягла на відносини Володимирка до всїх верств населення, хоч дотикала властиво одної, тай тепер переходила в спадку на його сина. Владика Косьма пробував при домовині покійного Володимирка затерти слїди крови галицького міщанства і теплими словами заглушити стони казнених у погребах і тюрмах, жорстоко покалїчених ворохобників, що мали тут рідню і родину. Він говорив, обернений до лав богатого міщанства, де блестїли парчі, сафіяни, литі пояси і дорогі та цвітисті убори жіноцтва:

— „Невисліимі є стежки Божі і незбагнуті допусти Провидїння. І наймудрійші не знають, чи нещастє, що впало на них з Божої волї, не перешкодило ще більшому нещастю! Не одна матїр, що плаче за сином, або сестра за братом, або жена за мужом, передвчасно погибшим, або скалїчілим (в лавах міщанства можна було запримітити легкий, дрожачий рух, мов від порушення старої рани), не відає, не знає, що може в той спосіб охоронив Господь її сина, брата, мужа, її найдорожшу дитину, її опікуна (уриваний плач) — від гріха тяжкого, непростимого, від зневаги родичів і кревних, від убийств і кривд, від святотацтв і злочинів, яких бувби той син, брат, муж допустив ся, якби Божа мудрість не забрала йому в милосердю своїм життя або здоровля“...

Тихий, здавлюваний плач колихав народом у церкві, як вітер збіжем у полї, а сльози як горох котили ся по блискучих намистах і дорогих уборах жіноцтва. То плакали жінки й старенькі матері, дочки й онуки показнених і посїчених міщан. А мужчини понуро дивили ся вземлю, від часу до часу споглядаючи без виразу на срібну домовину князя Володимирка.

Мусїв се запримітити й епископ але виобразованний на далекім Афонї і на византійськім дворі, де чув і учив ся від найлїпших бесїдни-

ків тодішнього світа, пробував дальше розбивати словом тверду скелю народної ненависти і жалю. Не хотів випустити одинокої нагоди перед лицем смерти.

Молодий князь Ярослав, котрого пекла тепер кожда слеза і кождий погляд, киданий на домовину батька, мав вражіннє, що владика зовсім непотрібно роздирає присклеплені рани галицького міщанства і робить його княжій власти медвежу прислугу. Але не мав нїякого способу, щоби звернути на се увагу владики.

Єпископ говорив дальше:

— „І всяких орудій добирає премудрість Божа для виконання незбагнутих замірів своїх: і води і вогню і війни і власти княжої! Тільки нерозумний чоловік носить у серці ненависть до орудія Господьої волї! Бо сказано в письмі святім, що не спаде волос з голови твоєї без волї Божої...! Будьмо справедливі, бо лиш тодї зазнаємо справедливости Божої! Згадаймо не тільки тверді дїла тих, що не мають уже порахунків з сим світом, але й добрі їх дїла поставмо на вагу совісти нашої, як робив Христос, Господь наш, у милосердію своїм: бо на образ і подобіє своє сотворив нас Отець наш небесний! Покажім ся достойними тої ласки Його! Не судїм нїкого, аби нас не судили! А суд над иншими лишім справедливости Бога і милосердію його! Смерть всїх єднає, навіть ворогів найбільших! Відійшов на божий суд князь ваш, а тут стоїть перед вами його син і наслїдник, який не провинив ся супроти нїкого! Молодий і чистий, як цвіт у садах ваших, Богом благословенний! Задля злагоди з новим князем забудьмо старому все, чого ще не забули! Помолїм ся всї за душу усопшого князя, раба Божого Володимирка, що стоїть уже перед престолом Небесного Судиї!.....“

В церкві счинив ся рух: духовенство, бояри й убогий народ зараз таки впали на колїна. Але богате міщанство стояло неподвижно. а з емпори, ґалєрії призначеної для жіноцтва, далї падали

міщанські сльози, як горох рясні. Навіть у церковнім нартексі, де покутники очікували відпущення гріхів, міщани як мур стояли. Владика подивив ся в ту сторону і з уст його мимохіть вирвали ся слова: „І остави нам долги наша, якоже і ми оставляєм должником нашим!“... Він тричі з притиском повторив ті слова і сам клякнув над домовиною покійного князя. Щойно тоді приклякло помалу й галицьке міщанство.

Богослуженнє кінчило ся. Біля головного вівтаря завісили парадну, верхну одіж покійного князя і відімкнули церковні підземелля, де бояри знесли срібну домовину з тілом князя. І Ярослав зійшов у темряву, пронизувану червонавим і золотистим світлом воскових свіч. Почув в нутрі, що батька вже дійсно нема і — не буде. З церкви доходив тут плач убогого народу, як запах кадила. Тяжко зробило ся йому на душі. Всї думки щезли або зімліли. А як переломав ся їх душевний тягар, вернула знов думка про батька і здавало ся йому, що в замку, котрий його батько побудував і укріпив, буде йому лекше, відчує близкість його духа і що там знайде вихід з свого трудного положення.

Клякнув біля домовини і молив ся. Недовго, але щиро. І почув полекшу. Почув навіть у душі якесь дивне вдоволенне, коли з останним ударом молотка в цьвяхи забивані в тисове віко, що прикривало срібну домовину батька, взяли дві найстарші боярині зперед матері-княгині пахучий огонь з кедрини і поклали перед його молоденьку подругу, що клячала поруч, а в головах домовини поставили два старі дружинники копіє покійного князя.

Вийшовши з церкви, відітхнув. Сонце клонило ся ід западови й червеню покривало широку, розлиту струю Дністра, що виглядала як пливуча кров.

В тій хвилї приступив до нього великий печатник і повідомив, що київський посол завернув з дороги на вістку про смерть князя Володимирка.

Молодий кнѧзь і рада боѧр.

Глава трета, з котрої читач довідаєть сѧ, ꙗк оутомлений попередними дꙋмками, молодий кнѧзь рішив сѧ в одній хвилї, не допꙋстити до війни за всѧкꙋ цїнꙋ і ѧк щойно в розмові з київським послом охолонꙋв і до цїни мира не хотїв додати города Бꙋжська; ꙗк київський посол ꙋзнав се за можливꙋ основꙋ до переговорів і домагав сѧ ще тільки згоди боѧр; ꙗке становище занѧв провідник боѧрів, воєвода Халдїєвич; ꙗк виглѧдала боѧрська рада під проводом кнѧзѧ, що говорив єпископ Косьма і боѧрин Микꙋлич; ꙗк виглѧдали звіти про кнѧжий скарб, про кнѧжі маґазини й житницї — причім пізнає найвисших достойників кнѧзѧ і їх вдачꙋ тай довідаєть сѧ про дꙋха й вислїд нарад.

На вістку, що київський посол завернув з дороги і просити-ме знов о послуханнє, князь Ярослав станув, як вкопаний. Сам Бог завертає посла, подумав. В тій хвилинї рішив ся, нїяким чином не вдавати ся у війну і приказав зараз припровадити до себе посла Великого Князя Ізяслава. Було се рішеннє молодого чоловіка, повзяте під першими вражіннями.

Нїм прийшов київський посол, порозсилав князь окремих гонцїв до кількох полководцїв, котрих знав як прихильників усяких воєн, щоби навіть з дороги вертали на свої місця і приготовляли все до походу потрібне, бо поход розпічнеть ся невдозї.

Перший раз мав молодий князь полагоджувати з чужим послом важне, державне дїло. Чув ся тим оживлений і бояв ся того кроку. Числив одначе на те, що і тут не опустить його дар зєднування собі людий, який запримітив у себе вже давнїйше і який у нього високо цїнив навіть його покійний батько.

Казав боярина Путятича впровадити до своєї мешкальної кімнати, без свідків, бо хотів запобігти тому, щоб його двораки і достойники бачили на його лиці яке небудь змішанне або заклопотанне.

До кімнати увійшов мужчина літ понад пятьдесять, з гладко обритим, худим лицем і поважним вусом. Очи мав спокійні, але дуже твердого погляду. Був богато одітий; великий варяжський меч, що мав його при боці, віддав отрокови перед дверми. Вступивши в кімнату, випростував ся на весь ріст, опісля вклонив ся молодому князеви в пояс і промовив:

„Поклін могутньому князеви на Галичі, Перемишлі, Звенигороді й Теребовлі і блаженний мир волостям його! На вість, що Богу сподобало ся забрати до себе батька Твого, княже, завернув я з дороги в надії, що інакше прийме мене його син, про котрого тільки добрі вісти доходили до Київа й инших городів, де сидять потомки Рурика!“

Молодий князь встав і подав руку боярині, кажучи: „І я чув багато доброго про тебе, боярине, і твій славний рід, що мечем і умом много послужив нашій землі“.

Боярин з видимим вдоволенням вклонив ся молодому князеви. Князь вказав йому рукою на крісло. Київський посол сів і почав говорити:

— „Ти, княже, був при тім присутний, як я покійному батькови твому зложив хрестну грамоту, підписану під Перемишлем, і знаєш добре справу, в якій я приїхав до покійного батька твого. Навіть ц ї л а Погорина Волость не варта тої крови, яку пролито доси за частину її. Вічна війна горить о ту волость, від коли поспорили ся о неї волинський князь Всеволод і київський Ярополк. Сто літ минає, від коли перша кров полила ся за ту спірну волость, а я від найвчаснійшої молодости своєї нічого так часто не чув, як імена городів: Бужськ, Шумськ, Тихомель, Вигошів і Гнійниця! І якби ти загоїв ту гнійну

і розятрену рану нашої землї, то мавби заслугу рівну Мономаховій!"

— „Боярине!" сказав князь, „ти мігби батьком моїм бути, бо лїтами й досвідом багато старший ти від мене. Длятого я не щоб тебе вчити, або щоб перед тобою показувати, що вже розумію лад державним дїлам, — але на те, щоб показати всю трудність свого рішення, запитаю тебе: Чим Білгород Київу?"

— „Білгород ключ Київу, княже!"

— „А Бужськ ключ Галичу, боярине! Я пристав би, звернути Київу всї городи Погорини, але не Бужськ, що стоїть на границї лїсів Волинї і піль Подїлля, що береже трьох сплавних рік моїх: Буга, Солотвини і Полтви! Ти як досвідчений вожд знаєш цїну города того і знаєш також, що нїяка сила не видре менї Бужська з його болот і мочар. Бужська не можу дати!"

— „Вправдї Бужськ то споконвіку волинський город, але на тій основі можуть бути переговори, княже".

— „Не переговори, а мир!"

— „Не мир, а переговори, княже! Ти ще старим звичаєм не засїв на престолї в церквї і ще галицькі бояри не цїлували хреста на вірність тобі! А й опісля, княже, на кім ти опрешся, як від самого початку розійдеш ся з боярством? Бояри були одинокою підпорою покійного батька твого, що вмів перехитрити найхитрійших. Не роби вже першого дїла без волї їх! Хоч уважають тебе розумом рівним найбільшим з Рурикового роду, але нїм ти ще убув ся на престолї, послухай ради старого, київського посла, бо не все тобі вороже, що з Київа приходить. Навіть наш князь Ізяслав згадує тебе добрими словами"...

Молодий галицький князь почервонїв з заклопотання. Він почув, що зробив ошибку, що показав ся недосвідченим молодиком, який не знає навіть своїх домашнїх відносин — і то супроти чоловіка, що знав до подробиць всю спад-

щину його! Але рівночасно відчув у словах і раді київського посла щиру прихильність до себе. Змішаний, як молода дівчина, промовив:

— „Твоя правда, боярине, і я дійсно вдячний тобі за науку тай приємно менї, що від Путятича її одержав. Скоро прикажу скликати раду бояр, а ти будь гостем у моїм теремі з дружинниками своїми. А великого Князя Ізяслава згадую і я тільки добре і не забуду нїколи, як він брав мене нераз на колїна малим дитятем".

Київський посол з нетаєним вдоволенням попрощав молодого князя, дякуючи за гостину і заявляючи, що має в Галичі кревних бояр.

По його відході приказав Ярослав завізвати до себе старого воєводу Івана Халдїєвича. До комнати увійшов великий старуган, з білою як снїг бородою, сивими вусами і білим волоссєм. Зпід білих бров світили синї очі колїру води, що немов говорили: багато княжих тайн, багато людських справ бачили ми. Сей воєвода врятував свого часу престол Володимиркови.

Було се в часї другої війни Володимирка з попередником Ізяслава, київським князем Всеволодом, котра вивязала ся з подій, звязаних з першою війною між ними. Володимирко виповів першу війну Всеволодови ізза того, що той посадив свого сина Святополка на Волинї, до котрої Володимирко мав претенсії. Всеволод в союзї з Ляхами, котрих привів зять його Болеслав, та всїми дикими Половцями і багатьома князями Рурикового роду двигнув ся проти Володимирка і так його стиснув, що він мусїв окупити мир 1400 гривнами срібла. Утомлений і знеохочений тим неповодженнєм виїхав Володимирко на лови, в тисьменицькі лїси, щоб відітхнути по воєнних трудах. Тодї галицькі міщани в його неприсутности созвонили віче і сказали: Дуже неспокійного духа має в собі наш князь і без огляду на перемагаючі сили противників виповідає війну, якої виграти не може. Тай рішили позбавити його престола й волости і призвати на княженнє Івана

Берладника, сина Ростислава II., що княжив тоді в Звенигороді. Але він тільки 3 тижні вдержав ся на галицькім князівстві, бо Володимирко при помочі воєводи Халдієвича, що зорганізував боярські сили, розбив і строго покарав бунтівників.*) Іван Берладник став ізгоєм і втік до київського князя Всеволода. Володимирко зажадав його видачі. Всеволод відмовив. Тоді Володимирко вдруге виповів йому війну. Сим разом заскочив Всеволода несподівано, бо київський князь і не думав, щоб Володимирко в такий короткий час і по такім великім погромі міг відважити ся на нову війну. Скоро посунув ся Володимирко аж у землі Великого Князівства Київського, дійшов до города Прилуки, обляг його і здобув. Та згодом постягали ся сили Всеволода і наспіли його союзники: Ляхи, Половці, а також другі князі Рурикового роду. Перед такими силами противника почав Володимирко відворот і відступив аж за Звенигород. В тій стадії війни зробили противники Володимирка засадничу похибку: замість пігнати ся дальше за уступаючим князем, облягли серед зими**) кріпкий Звенигород, заосмотрений в усякі припаси і хоч не велику, але дібрану залогу, на чолі котрої стояв воєвода Халдієвич. Несподівано пустила студінь, почали падати дощі і сніг стік так, що Володимирко не міг доставити відсічі своєму городу. А Всеволод приказав до саний доробити колеса та підкотив пороки під город і первий день повалив остроги кругом нього. А другого дня Звенигородці созвонили віче й хотіли передати город. Тоді воєвода Халдієвич увязнив на вічу трьох найвизначнійших провідників міщанства, приказав їх розрубати мечами в пів і скинути їх тіла з городських стін. Се подіялало так, що коли третої днини Всеволод. почав приступ на город з усіх

*) Володимерко же, вшедъ въ Галичь, многы люде извѣче, а инѣя показни казнью злою. (Літопись).

**) 1146 р.

сторін, звенигородські міщани не думали вже про здачу й боролися завзято від ранньої зорі „до пізньої вечірні“, а коли Всеволодові війська в трьох місцях зажгли город, угасили пожежу і дальше боролися. Тоді Всеволод уступив. Так витревало і кріпко боронив ся Халдієвич, аж поки противники не зужили своїх сил безуспішними наступами. Всеволод уступив з нічим і почав приготування до нової війни, стягаючи ще більші сили. Та серед тих приготовань помер, а о київський престол почала ся війна між Ізяславом Новгородским і Юрієм Суздальским, в котрій побідив Ізяслав, що саме тепер княжив у Київі.

Такі заслуги положив в останних часах супроти держави старий воєвода, родом з Володимира Волинського; він памятав іще діда теперішнього князя і був при хрещенню Ярослава. Ярослав шанував його може навіть більше чим батька, бо був се чоловік без підступу і хитрости, тип старого, правдомовного лицаря. А старий воєвода любив молоденького князя, що від колиски виростав на його очах. Він учив його военної штуки, перший показував йому, як уставляти градні сосуди, як висилати наворотниці як уставляти військо до бою.

Молодий князь сердечно привитав старого воєводу, могутного провідника бояр, оправдуючи ся перед ним, що досі не міг його попросити на розмову.

— „Знаю, знаю,“ відповів старий воєвода, приймаючи запросини, сісти біля князя, „тепер був у тебе, княже, київський посол“...

— „Якраз в тій справі хочу тебе просити о пораду, нім скличу раду бояр. Я тепер вагаю ся в тій справі, хоч недавно рішив ся був проводити війну і навіть приказав кільком полководцям приготовити все до скорого походу. Яка твоя думка в справі мира з Київом?“ запитав князь, хоч знав, що воєвода буде за війною.

Йому було ніяково, що підходить учителя свого. Але в душі оправдував себе науками батька, котрий йому нераз говорив: „Будь хитрий як лис

і розумний як вуж, а думок своїх не зраджуй нїкому, бо ти князь і рівного тобі нема у волости твоїй". Ще в острійшій формі, хоч нїжнїйшим тоном, вбивала йому в память те саме і матїр, що любила його понад усе. Для неї все тут було й остало чужим і синови свому нераз говорила, що тільки його очи пригадують їй рідний край з його веселим сонцем. Дїлав докладно по науцї батька. У своїй грі почав відчувати якусь невідому передтим приємність, яку відчуває все слабша людина, коли має нагоду перемогти міцнїйшу. Але та дивна приємність була така тяжка, як гріх. Він аж мусїв боронити себе перед нею, толкуючи собі що тільки в той спосіб дотримає батьківської присяги і може тим вратує батька від адських мук, що так не допустить до війни і проливу крови. Але тягар почував мимо всего. І знов пригадав собі слова владики, про тяжкий великокняжний клобук, одїдичений по батьку. Старий воєвода не знав, що дїєть ся в душі князя. Звичайно запитав:

— „Хочеш сказати в справі видачі городів Погорини?"

— „Так."

— „Чи ти прирік уже що послу київського князя?"

— „І так і нї. Я показав перед ним охоту до мира. Але стануло на тім, що вперед скличу раду бояр."

— „Ти розумно зробив, княже," відповів старий воєвода, видимо втїшений тим, що його ученик так спритно знайшов ся в першім державнім дїлї. А молодий князь почервонїв від того признання, почуваючи, що властиво підступом отримай його, бо не признав ся до своєї ошибки. Старий воєвода, немов прочуваючи се, запитав:

— „А як далеко посунув ти свою охоту до замирення княже?"

— „Я застеріг собі, що не віддам Бужська!"

— „Дуже гарно застеріг ти се, княже, бо сей город то ключ до волости твоєї від півночі і до Погорини не належить!"

Тут князь переповів воєводі свої думки і побоювання, які мучили його в церкві св. Богородиці на похороні батька. Замовчав тільки те, що богате міщанство подякувало за запросини на велику стипу по покійнім князеви, бо не хотів сам показувати навіть воєводі, що не може числити на поміч міщанства.

Старий воєвода уважно слухав оповідання Ярослава, а коли той скінчив, відповів:

— „Так, ти, княже, одїдичив по покійному батьку своїм не тільки волость, але й ум його. І він так усе думав про всякі можливости в будуччині, все обдумував докладно, що може бути і як може бути і як бороти ся з тим, що наступити може. Але“ — старий воєвода все думав по вояцьки, — „твій покійний батько знав, що в усїм є такий лад, як у війську: наперед ідуть наворотниці, щойно за ними головна сила війська; полк, пущений до бою, вже не в твоїх руках, він має вже власну долю, як стріла, випущена з лука, а твій ще тільки той полк, що дивить ся на битву. Наворотниця може вернути розбита. Се не значить ще, що битва програна. А програна битва не значить іще, що війна програна. А програна війна не значить іще, що волость втрачена, княже! Але те, що випустиш з рук добровільно, не є вже у тебе, а коли випустиш ворогови, то втрату подвійно болючо чути-меш! А як се буде цїнна річ, то втрати взагалї забути не мож. Ти слушно уважаєш Бужськ ключем свого Галича, але мусиш знати, що Шумськ, Тихомель, Вигошів і Гнійниця — се зубцї того ключа....! Без них тобі правити сею волостю так само, як менї меч держати без отсих трьох пальців, котрі я утратив при здобуванню Шумська....“

Старий воєвода витягнув і положив на стіл свою праву руку, що мала тільки два пальцї.

Князь відповів: „Коли-б ти втратив їх був у молодшім віці, то оставшї пальцї так сильно розросли ся би, що ними мігби ти держати меч не гірше, коли не лїпше, чим усїма. Молодий ще

я і моя держава скріпляєть ся, стає людніїша і богатша. Вона може перебóлїти таку частинну втрату і діждати ся нагоди, щоб знов відзискати її тай ще нові землї придбати! Щож ти на се, воєводо?“

— „Я нїколи не сумнївав ся в розум Володимиркового сина. Не сумнїваю ся й тепер, що твої думки можуть бути слушні. Скажу тобі лиш те, що труднїйше збільшити свою волость, коли її наперед зменшить ся тай що коли зменшення мусїло-б уже наступити, то нехай відповідає за се і рада бояр, а не ти сам.“

— „А коли вона постановить війну?“

— „То нехай і за неї відповідає перед Богом і народом Галича, а ти, княже, не бери на свою молоду голову нї крови, нї пятна утрати!“

— „Порозумій ся з великим печатником і кличте за тиждень раду бояр і всїх полководцїв!“

* * *

На семий день рано, як сонце вихилило ся поза темних лїсів і заблестїло на золотих копулах церков у Галичі та пригородах його, зароїло ся на замковій горі від бояр і їх почотів. До радної гридницї у княжім теремі входили повагом галицькі бояри, воєводи, полководцї і тисяцькі та начальники більших городів і кріпостий. В дорогих уборах, в золотих, широких поясах, у сафіянових чоботах зі срібними підковами входили на салю рослі, заживні достойники, переважно з сивим або шпакуватим волоссєм. Тільки тут і там видно було одного та другого начальника кріпости, вояка старої дати, що приїхав до свого князя в звичайній вояцькій одежі, в якій його застав княжий посланець. В мирних часах всї відкладали мечі й иншу збрую та входили на салю без нїякого оружя. Тільки княжі намісники з Перемишля, Звенигорода, Теребовлї і Буйська мали звичаєвий привілей, вступати до радної гридницї з короткими мечами при боцї. Кромі них входили

з оружем тільки князь та свояки князя і чужі суверени. Тепер було інакше.

Гордість і почуттє сили пробивалися в тих блискучих постатях, що з шумом входили до палати і радної салї.

Князя ще не було, але мав уже невдовзї появити ся, бо по обох боках його престола стояла вже почесна сторожа: дванайцять молодих отроків з найлїпших боярських родів, що держали перед собою червоні щити і нагі мечі. А на столї, при котрім засїдав найвисший заступник князя в судейських справах, лежала вже отворена „Руська Правда“ в трьох ріжних примірниках і в ріжних редакціях. На першій, оправленій в золото і призначеній до ужитку князя, була напись: „Правда, оустановлена Рускои земли, егда сѧ съвокупилъ Изѧславъ, Всеволодъ, Свѧтославъ, сыны Ѧрослава Мудрого и Коснѧчко, Печенѣгъ, Микифоръ Кыѧнинъ, Чюдинъ, Микула, воеводи тиуни и боѧры ихъ.“ На другій, оправленій у срібло і призначеній до ужитку княжого заступника в судейських справах була напись: „Уставъ Великаго Кнѧзѧ Ѧрослава Владимерича о судѣхъ.“ На третій книзї, призначеній де ужитку кождого з учасників ради й оправленій у червоний сафіян, була напись: „Судъ Ѧрославль Володимирица.“ Перед столом, при котрім засїдав епископ, лежало замкнене ще Святе Письмо в дорогій оправі зі слоневої кости.

Коли бояри й инші члени ради позанимали вже місця, відчинили ся рівночасно двері численного ряду кімнат, крізь котрі мав переходити князь і загреміли роги з чотирох башт замкових. Попереджений галицьким епископом і окружений найвизначнїйшими воєводами й путними боярами, вступив до престольної салї молоденький князь Ярослав з русявим, гарним волоссєм і сталево-синявими очима, стрункий і легкий, як дївчина, в дорогій одежі, з княжим колпаком на голові і батьківським мечем при боцї. Між поважними й суворими лицями бояр робив вражіннє ще молодшого, як в дїйсности був. Виглядав немов казочний цвіт папоротї-щастя серед старого лїса.

Всї бояри повстали; їх очі мимохіть звернули ся на молоденького князя і горді боярські голови похилили ся більше перед красою його розумних очий і молодости, чим перед княжим колпаком, що заступав корону.

Ярослав поважно перейшов салю, відклонюючи ся приязно на обі сторони. Чув по атмосфері, що тут нема для нього ворожого настрою. І дїйсно: могутні галицькі бояри любили Ярослава, передовсїм як сина покійного князя Володимирка, що віддав у їх руки великі впливи.

Легким але певним кроком вступив молодий син Володимирка на застелені византійськими килимами степенї престола, сїв на золотокованім батьківськім столї, не знимаючи княжого клобука по старому звичаю і повним достоїнства рухом дав знак, що члени ради можуть заняти свої місця. Повагом усїли бояри.

Сей перший виступ молоденького князя всїм присутним очевидно припав до вподоби ізза свободи й природности його поведення та несподїваного достоїнства в такого молодика. Гордим, галицьким боярам було приємно мати такого князя. По великій салї тут і там понїс ся легкий шепіт признання. Опісля стало тихо як у церкві. Всї з напруженнєм очікували перших слів нового князя. Видно було, що ті старі, в боях і коромолах посивілі люди з розбитими голосами хотїли почути звінкий, чистий голосок свого молоденького князя, котрому з очий і лиця била інтелїґенція. І дїйсно: князь Ярослав заговорив звінко. плавно, поточисто, якби сріблом сипав.

Заслухали ся на його мову зібрані бояри так, що аж коли князь скінчив її, побачили, що говорив до них, стоячи. Батько його Володимирко, говорив до них, сидячи, і сю новину взяли бояри за признаку поважання їх зі сторони молодого князя. Се ще більш приязно настроїло їх до нього, І зміст промови молодого князя був так дібраний кождим її словом, що не дразнив непотрібно похвалами Володимирка тих зпоміж бояр, що їх в

останнїм часї позасуджував старий князь на звороть загарбаних нив смердів, тай не мав у собі нїчого немилого боярству. Молодий князь говорив:

— „Сподобало ся Богу, взяти зі світа покійного батька мого та вложити тяжкий колпак галицького князя на мою за молоду ще голову. І все те стало ся в дуже прикрій хвилї, коли над Галичем зависла війна. На вістку про смерть мого батька завернув з дороги київський посол, що виповів вже війну, щоби предложити ще й менї мир за цїну городів Погорини. Щоб розвязати сю трудну справу, скликав я тут всесвітлу раду бояр і воєводів і прошу вас о пораду менї молодому — в тій надії, що ваша прихильність до мене рівно велика, як досвід і розум сивих голов ваших, що багато передумали для добра нашої землї. А що всяку справу слїд зачинати з Богом, прошу епископа, удїлити нам благословенія свого!“

Молодий князь усїв, обкинув очима раду й набрав переконання, що не звернули уваги на те, як спритно він удїлив голосу прихильникови мира.

Владика Косьма підняв ся з місця і, звернувши золотий хрест до князя, промовив:

— „Благословлю нового князя й господина волости сеї від щирої душі і щирого серця і молю Бога, щоб утревалив панування його як великого князя мира, що противить ся братовбийчій війнї! Благословлю молодого сина князя Володимирка, що хоче додержати присяги батька свого! Благословлю побожного князя сего, що противить ся проливу крови христіянської“!

Серед боярської ради підняв ся легкий, ледви замітний шум. Присутні ґрупами стали порозумівати ся між собою. Всї очима шукали за поглядом старого воєводи Халдїєвича. Але він упертo розмовляв з печатником, вижидаючи розвитку нарад. По хвилї виступив один з найповажнїйших, боярин Іван Микулич з Надвірної, сивий, заживний мужчина. Він разом з молодшим братом своїм Мирославом колись часто послував до заграниц-

них дворів і пізнав багато світа. На старість осів на місці і займав ся господаркою. Знаний був як спритний і розумний хоч скупий чоловік. Його свояк був княжим намісником у Бужську і через те Микулич належав до противників тих, що хотїли сповнити хрестну грамоту. Він за дозволом князя повагом став говорити:

— „Тут напевно не знайдеть ся такий, що не годив ся-б на частину промови владики, а саме на його благословенство, удїлене новому князеви (тут боярин уклонив ся Ярославу), котрого ми всї високо цїнимо й шануємо. Але тут позволив собі галицький владика, вдати ся ще в державну справу, котра вимагає довшої розваги, нїм взагалї щонебудь буде можна рїшити про неї. Покійного князя ми все підпирали як слїд і тїшив ся він у нас великим признанням за свій розум. По першім вистуні князя Ярослава бачимо всї, що він дїйсно син Володимирка. Новий князь поступив так, як не соромив ся-б поступити і найдосвіднїйший муж: він здержав ся від вислову своєї думки, щоб почути думку ради, яку задля того скликав. І для того я не розумію, яким способом галицький владика побачив у словах князя те, чого в них не було, а саме: охоту до видачі городів Погорини, чи пак до замирення з Київом. Щодо бватовбийчої війни, то не ми її починали, а вже певно немолодий князь наш! Ми маємо надію, що він не схоче розпочати княженя свого розтрачуванням батьківської спадщини, яку ми кровю і трудом своїм здобували!“

Старий боярин почервонїв з досади і тяжкосїв на тисове крісло, а з членів ради підняв ся суперник владики о вплив на Володимирка, княжий заступник у судейських дїлах, Гражданцем званий і попросив князя о голос. Князь знаючи, що він своїм звичаєм спробує завдати владицї якесь круте питанне, сказав:

— „Нїм почую вашу думку, мої достойні дорадники, прошу воєводу Халдїєвича, представити скількість і силу війська нашого та висказати свою

думку про те, чи, як довго і з яким успіхом моглиб ми видержати напір Київа й усіх союзників його!“

Се рішенне князя припало до вподоби і прихильникам і противникам мира. Перші чули, що князь в той спосіб стараєть ся впровадити нараду на спокійні тори тай сподівали ся, що вже зі звіту воєводи покажеть ся, що нема потрібної сили на веденне нової війни, бо всї знали, що покійний Володимирко надшарпав свої полки і думали, що княжий скарб пішов на веденне війни та на перекупства сусїдських полководців. Другі знов були вдоволені тим, що князь дає в той спосіб річеву основу дальшій нарадї і то над справою війни, а не мира. А одні і другі тїшили ся тим, що князь не допустив до голосу спритного правника, котрий уже за часів Володимирка не одному бояринови дав доброго чосу в процесах своїми штучками, яких навчив ся в італїйських школах і византійських академіях, а любив мішати ся також до справ, на яких не багато розумів ся.

Старий воєвода Халдїєвич відступив від печатника, вклонив ся князеви і підійшовши блисше до престола, станув обернений лицем до ради, витягнув ізза широкого пояса невеличкий „хартос“ з самаркандського паперу, розвинув його і не дивлячи ся в нього, почав повагом говорити:

— „Такі тепер сили і розклад полків княжих: В Галичі, Перемишлї, Звенигородї і Теребовлї та пригородах їх стоїть дванайцять княжих полків, між ними два полки чужих наємників; в Гнойницї три полки в Шумську, Тихомлї й Вигошеві по два, в Бужську і Ярославі по одному, в Сяноцї і здовж його провалів два полки, в Синевідську і провалї тухлянськім два, в провалах Бурсуків Дїл і Родна Баня два, в Ушицї оден, в Плїснеську, Тисьменицї й Коломиї по одному, разом 33, в тім пять полків чужих наємників. В те не вчислено сторожевих і посилкових віддїлів у Вістовій, Любачеві, Гологорах і Бакотї,

бо вони також в часі війни мусять робити свою службу, хоч і в инших місцях. Майже вдруге тілько сили представляють полки і відділи бояр, розміщені в усіх инших городах і при дворищах бояр"...

— „Вони в потребі к н я ж і полки!" лунало з усіх сторін салї від прихильників війни.

„Ще не показав нїхто потреби війни!" відгукували противники її.

Князь підняв руку і рада стишила ся. По окликах бояр знав уже, хто за війною, хто проти війни, а хто нерішений ще, чого зрештою і перед тим сподївав ся: перший оклик походив від прибувших полководців і тих бояр, що мали свої добра в безпечних місцях, як майже всї, що сидїли в Карпатах і на Підгірю (з виїмком „припровальних") тай ті, що сидїли в глибинї краю або були начальниками недоступних городів. Їм війна, навіть програна, все таки могла принести більше користи чим страт. Инші були проти війни. Вони очевидно були в меншости супроти перших бояр і полководців, що також з малими виїмками походили з бояр. Але та меншість не була така, щоб її неможливо було зробити більшістю. Старі бояри, що стояли вже над могилою, не висказали своєї думки. На них міг мати вплив епископ і старий ігумен монастиря св. Іоана, де неодин з тих старців заходив і любив перемешкувати.

В сїй хвилї рішив ся князь, по бесїдї Халдїєвича і звітах скарбника та начальників житниць і складів оружа, перерваги нараду до завтрішнього дня і в тім часї вплинути на Гражданця, котрий був спритним бесїдником та звести нерішених бояр з епископом й ігуменом.

Воєвода говорив дальше:

„В разї нападу на нас можемо ще числити на оружну силу городів, то є міщанства, котра докладнїйше дасть ся обчислити щойно по переглядї писемних звітів поодиноких начальників, які саме порядкують ся в княжій канцелярії. Сили ті можуть при добрих обставинах навіть

рішати, як свого часу рішили в обляженім Звенигороді; одначе в склад походних полків увійшлиб на разї тільки в незначній мірі. В разї великої потреби і якби були гроші, можна-б ще старим звичаєм набрати ратників що пятий впавший жереб по всїй землї галицькій. Але се вимагає часу...

„Труднїйше друге питанне, яке завдав менї мій князь. Воно тому труднїйше, бо ще не знати, з якими силами рушать проти нас противники. Кождого з окрема ми не боїмо ся. Навіть блискучий Київ не страшний нам, якби ми заступили йому путь, ставши здовж східної границї. Бо ми за плечима мали-б свою волость, твердинї Погорини, Плїснеськ і Теребовль, де твій покійний батько, княже, нагромадив доволї засобів і сосудів. А київські полки малиб за собою лиш ляхи далекі і лїси великі. Можемо приняти, що тепер Київ двигне проти нас около три четверті тілько полків, як має наш князь тай усї бояри і що майже вдруге тілько прийде йому в поміч з союзних волостий Руриковичів. З ляцьких князїв лиш два входити можуть в раху: краківський Владислав і сандомірський Генрик, останнїй не конче напевно, бо має тепер клопіт з племенем Ятвягів і разом з братом Мечиславом, князем гнїзненським та братом Болеславом, князем мазовецьким ненавидять краківського, а всї вони не люблять ся між собою. Супроти того найбільшу небезпеку представляє король угорський Геза, шурин Ізяслава, що зараз двигнеть ся на Сянік і Перемишль тай задержить ще до того частину наших сил у Провалї Тухлянським і на Родній Банї. А на Кучелемин, Ушицю і Бакоту скочить ще князь берладський, Іван Ростиславич, внук Володаря!“...

Тут прихильники війни замахали руками. Дали ся чути оклики:

— „З якими силами? Деж у нього полки?“

— „З волоськими чабанами, з половецькими розбишаками, зі степовими волоцюгами!“

— „Лекше струбіти їх, як удержати!“

— „Чиж вам за мало сил ворогів, які я вичислив передтим?“

— „А деж союзники наші? Де цїсар Мануїл? Де князь суздальський? Де половецькі ханы?“ Лунало з усїх сторін, аж поки Ярослав не піднїс в гору руки. Рада втишала ся і воєвода говорив дальше:

— „Союзники далеко. Половцї непевні; вони проти такої сили нерадо йдуть. А нїм Византія перейде Дунай, нїм князь суздальський дійде під Чернигів, вже київські полки будуть на Серетї і Угри з Ляхами зрабують пів землї! Значить — ми вже тодї будем о половину слабші!“

— „Нїм наші посли ще до них дійдуть!“

— „І чи взагалї дійдуть?“ закричали противники війни.

— „Зате берладський князь напевно зявить ся зза верхів Арделю!“

— „І знайде тут добрих провідників!“ гукали ті бояри, що були противні війнї.

Воєнна партія зі зростаючим здивуваннєм слухала промови свого довголїтнього провідника, що говорив тепер проти війни. Оден Ярослав чув по його тонї, що він зараз виразнїще заговорить і розумів, що дотеперішний зміст його промови був властиво сильно за війною: завзятий воєвода Халдїєвич, здобувець городів Погорини, хотїв очевидно викликати велику, затяжну війну і якраз длятого представляв боярам весь її тягар, щоб побудити їх до напруженя всїх сил.

Ярослав не помилив ся. Старий воєвода заговорив дальше з особлившим притиском тай так голосно, що князь не потребував утишувати ради:

— „І длятого, пресвітла радо бояр і полководців, я є за тим, щоб ми всї сили, які маємо і можемо мати, зібрали зараз і вдарили в той бік обруча ворогів наших, де можна його переломати! Ми мусимо потроїти свої сиди і засоби!

Тодї витримаємо до часу, нїм цїсар Емануїл так зашарпає Гезу, що він на лоб на шию поверне за Карпати! Ми мусимо так довго не дати знищити галицьку волость, поки суздальський князь не підійде під Київ, а половецькі хани за Змиїний Вал. Тодї руські полки ще скорше повернуть, як прийдуть! А з иншими ворогами дамо собі легко раду. Вони самі розтїчуть ся, гнані нашими полками. Я уважаю Погорину Волость, так само як покійний батько нашого князя, за таку важну для нас землю, що навіть не буду говорити про вагу її. Впрочім тут нїхто доси не заперечив сього. Але на те, щоб ми її задержали, треба і нам, боярам, підперти з усїх сил князя нашого Ярослава, як ми підпирали батька його, підперти полками, засобами і грішми. Особливо грішми! Вони нам повернуть ся сторицею!"

Бурливі оклики одобрення залунали в усїй салї, підняв ся шум, якби війна вже була постановлена. Прихильники мира втратили всяку надїю на мир. Тільки один князь Ярослав, не тратив її. Він весь час застановляв ся, чи старий воєвода зміркував, що нарочно тепер отримав голос, щоб опісля, коли зїдеть ся ше більше бояр, не мало його повторене слово первісної сили.

Князь дуже був у душі заінтересований тим, як скінчить ся його перша боротьба, духаннє молодого чоловіка з радою старих бояр, дорадників його батька. Чув, що та хитрість, при помочі якої боров ся, вступила в нього щойно від хвилї, як став князем. Передтим мав душу, чисту від неї. Чув, як щось нового виростає в його душі і росте з дивною скорістю. І тим дужше бажав собі, не допустити до війни, щоб у спокою упорядкувати свою волось і свій ум, розораний новими подїями, упорядкувати по своїй думцї.

А воєвода кінчив свою промову:

— „Зробивши все, але то все, що в нашій силї, витримаємо напір, нїм прийде підмога. Бо полкн галицької землї, як показало княженнє Володимирка, тверді і не йдуть в розтїч навіть

перед найбільшою ворожою силою. Їх можна ізсїчи, але годї перестрашити! Вони не уступають в нїчім не то Ляхам, нї Уграм, але навіть варяжським дружинам, які складають ся з найлїпшого добору тих, що мають відвагу, йти в далеку чужину. А кромі них і далеких союзників можемо мати ще одного союзника, якого так добре випробував покійний князь Володимирко. Се срібло і золото! Сего вірного союзника можете за кількананайцять днїв попривозити з усїх усюдів до княжого терему. Я скінчив".

Майже всї мали вражінне, що війна була так, якби рішена.

Умом молодого князя заволодїло на хвилину прикре почуванне. Йому здавало ся в часї, як воєвода проголошував другу частину своєї промови, що на його місци мігби рівно добре сидїти який небудь боярин. Мав нїякове вражінне, що з ним не числять ся тут — у такій важній справі! „Чи таксамо відважив ся би був говорити хочби воєвода Халдїєвич, якби тут, на сім золотім столї сндїв мій покійний батько?" — подумав Ярослав. Але се прикре почуванне тревало тільки хвилину. Князь витолкував собі, що робить кривду старому воєводї. Бо по перше: сам йому приказав, висказати ся подрібно в справі війни і воєвода тільки сповнив його припорученне, отверто і рішучо, як яло старому жовнїрови, не скриваючи й усїх трудностий, звязаних з війною. По друге: за Володимирка він не говорив би так, бо вони оба становили немов один дух в двох тїлах, отож за нього все те сказав би був старий князь.

Тут Ярослав почув, що його погляди і молодість сильно відрїжняють його від сього збору старих дружинників і достойників. Вкінцї пригадав собі батьківські слова, нераз повторювані: „Воєвода Халдїєвич належить до тих людий, що як навіть скажуть тобі щось прикрого в очі, то тим певнїйший можеш бути, що поза очі боро-

нити-муть тебе все і всюди. Він для мене рівно цінний, як городи, які здобув для моєї волости".

Заслужена старість має свої права, подумав молодий князь і позбувши ся своїх хвилевих, прикрих почувань, знов повеселїйшав. По бесїдї воєводи запанувала тишина, опісля легкий шум розмов, серед котрого залунав звінкий голос молодого князя, що немов знов брав в руки керму нарад:

— „Промовляти має великий скарбник, путний боярин Любoрадич!"

Між сидячими боярами підняв ся старший уже чоловік, з волоссєм припорошеним сивиною, в скромній одежі, без жадного перстеня на пальцях, тільки з писальцем, оправленим в золото. Розвинув довжезний хартос, вийшов з ним і станув біля престола та почав його відчитувати одностайним, хоч звінким голосом, немов котивби срібло по столї. Він мав славу чесного й випробуваного скарбника. І дїйсно — старий князь бувби може без нього не міг усе мати заповненого скарбу, з якого часто і багато черпав на свої війни й перекупства, викупи й контрибуції.

Всї ждали на остаточні висліди його звіту. Але він читав і читав, аж дивно було, як того письма змістило ся тілько на однім хартосї. Читав про доходи з кождого города, про купецькі данини, про видатки на платню наємним полкам і. т. д., і. т. д. Вкінцї прийшов до висновків, що як заплатить ся ков*) наємним полкам на пів року наперед, то в княжім скарбі остане 3 тисячі гривен сріблом, 5 тисяч куницями й около дві тисячі золотом тай иншими дороцїнностями. „Одначе, додав, маю від покійного князя припорученнє, повідомити його сина і наступника на самотї про більші, тайні видатки, які треба доконче відновити й отсим прошу о послуханнє в тій справі".

Ярослав занепокоїв ся тими видатками; але

*) ков — платня.

пригадав собі, що покійний батько на византійський зразок часто уживав тайних аґентів і на заграничних дворах і в Галичі. Успокоїв ся і сказав:

— „Прийдеш, боярине, до мене ще днесь по западї сонця. — Промовляти має начальник княжих складів, путний боярин Іван Судиславич!“

З боярських лав виступив старий батько відомого нам уже боярина Василя Судиславича; він був білий як голуб, але черствий і живий. Знаний як противник воєн; мав лице поране близнами від мечевих ударів. Від двайцяти лїт завідував княжими складами і добре памятав ще Ярославого дїда. Нїхто більше від сего боярина не причинив ся до того, що князь Володимирко міг провадити такі часті війни. Бо боярин Іван Судиславич утримував княжі склади у великім порядку і хоч все нарікав на війни, але все мав приготоване до них. Він зная на память, в котрім складї що було і в якій скількости. Без нїяких записок почав живо реферувати свою справу, переплїтаючи звіт дотепами проти прихильників війни.

Вислїд його звіту був такий, що покійний князь Володимирко найлїпше заосмотрив в оруже і всякі припаси кріпости і городи на сходї, „аби київський князь не потребував за тим далеко йти і нищити галицьку землю“... „Зате не був покійний князь ласкав на убогих Ляхів і перший склад умістив щойно в Перемишлї, який не так легко здобути, а як-би й здобули вороги, то все забралиб Угри, бо вони міцнїйші від Ляхів, за що ручить воєвода Халдїєвич“.

На сей двозначний дотеп голосно засміяли ся противники війни, засміяв ся й старий воєвода, протестуючи проти такої інтерпретації своєї промови. „Але я йому своєї голови не дам!“ закінчив промову своїм улюбленим окликом старий боярин Іван Судиславич і домагав ся в разї ухвалення війни найменше трьох тисяч гривен на нові засоби.

— „Промовляти має начальник княжих житниць, путний боярин Лисинич!“

З боярських лав виступив присадкуватий, кремезний і грубий старуган, з добродушним лицем і ярко синіми очима, без одного волоска на голові. Виглядав як подоба якогось доброго бога старої віри. І він був знаний з того, що чим ліпший був урожай, чим повнійші княжі житниці, тим тяжше нарікав. Але заосмотреннє все мав знамените. Бо старий князь умів добирати собі людий, причім приговорювов жартом: „Досить їм, що здирають народ!“

На вид боярина Лисинича посипали ся ріжні уваги про тяжкі роки. „Може хоч ся осінь удала ся йому!“ замітив глумливо Микулич з Надвірної. Але ніхто не засміяв ся. Бо боярин Лисинич мав дуже поважне лице. Він витягнув руку і довго показуючи крізь вікно на широко розлитий Дністер, говорив сим разом без нарікань, що було недобрим знаком. Повагом вичисляв засоби збіжа і худоби тай закінчив строгим, нечуваним у нього голосом, що як зараз стягнеть ся людий від землї, то нарік буде „глад велій“.

На тім князь перервав нараду, заявивши, що продовженнє її і рішеннє про війну наступить завтра по богослуженню в церкві св. Спаса. А тепер запросив усіх присутних на пир до себе і казав також післати кормильчича з двома отроками по київського посла.

Воєводу Халдієвича запросив до своєї кімнати на вечір по відході скарбника, Гражданця по нім, а ігумена монастиря св. Іоана приказав покликати до себе над ранком, бо старий ігумен якраз тоді вставав; ні в день, ні вечером, ні в ночи з монастиря не виходив. З епископом почав говорити зараз. Бояри, кланяючи ся своєму молодому князеви, з котрого проводу на раді були вельми задоволені, з шумом і повагою опускали радну гридницю й переходили до великої їдальні з шістьма вікнами, зверненими на Дністер, де вже заставлені були столи.



Пир і ніч кнѧзѧ Ꙗрослава.

Глава четверта, з котрої читач довідаєть сѧ про те, ꙗк виглѧдав пир на кнѧжім замкꙋ в Галичі і про що на нїм говорили; пізнає зовсїм нові особи головно з окрꙋженнѧ кнѧзѧ та довідаєть сѧ більше про оу̂подобаннѧ й свїтогаѧд знайомих оу̂же осіб; пізнає дальші трꙋди правлїннѧ нового кнѧзѧ і ваганнѧ його молодої дꙋші під тѧгаром давних і нових подїй.

Було якраз полудне. Княгиня-вдова Евдокія і її молоденька невістка Ольга виходили саме з великої їдальнї, де стара княгиня оглядала, чи все уставлене як слїд, і давала прислузї останнї поучення, як усадовляти прибуваючих гостий і де лишати свобідні місця для тих, що спізнять ся. Сама княгиня не брала участи в пирі.

З терас княжого замку видні були на дорогах почоти бояр, що спізнили ся на раду ізза повенї. По величезнім, розлитім Днїстрі, плили судна, що перевозили прибувших. Рух і шум панували на замковій горі. По зводжених мостах разураз дуднїли почоти бояр, а від усїх брам города доносило ся привітне, одноразове граннє труб і рогів.

Велика їдальня пригадувала прибраннєм византійський спосіб, але й ріжнила ся від нього. Тисові столи були уставлені на всю довжину салї в два ряди й застелені покривалами з білого шовку. На них стояла срібна й мідяна посуда, дорогі вази й амфори, покриті малюнками, перед золотим кріслом князя пишали ся тарелї, викладані емалїєю і дорогим каміннєм, вложені в мармурову плиту його столика, що лучив оба ряди

довгих столів. Молодий Ярослав рівно як батько його нераз противив ся проти виставности для себе, але княгиня Евдокія, привикла до пишнот византійського двора, була на тій точці рішуча й неуступчива.

При самих кінцях обох рядів столів, получених з собою, стояв напроти княжого сидження стіл зі звичайним деревляним накриттєм. Тут сїдав приклонник простого способу життя, воєвода Халдїєвич. Він від давна мав такий звичай і задержав його також за нового князя. Стіл його був накритий звичайним льняним полотном. І чужих страв йому не подавали, бо він випрошував собі те.

Близько воєводи сїдав постійно молодий варяжський полководець Руальд, стрункий і високий мужчина, з ясно-золотистим волоссєм, синїми очима й отвертим приємним лицем. Він умів рівно добре бороти ся, як співати і грати. Воєвода любив його так само міцно, як не терпів другого присутного варяжського полководця, старого Веремунда, Руальдового дядька, що посивів уже в службі покійного князя Володимирка. Вони постійно спорили з собою на воєнних радах. Руальд щойно перед роком прибув до Галича, але вже від першої стрічі вмів собі позискати старого воєводу, що зразу негодував на стяганнє тут свояків Веремунда. Старий знав від давна бесїду Варягів і залюбки говорив нею з Руальдом.

Недалеко від воєводи Халдїєвича сїдали усе його старі приятелї, мовчаливий боярин Гарбуд, родом з далекого Спиша і боярин Чагрів з вісьмома молодими синами, хлоп в хлопа, як дуби. Старий воєвода любив говорити до нього: „Шкода, що маєш тільки одну дочку, бо забираєш за багато місця на княжих пирах. Якби так кождий боярин мав по вісьмох синів, то прийшло сяб хиба в конюшках їсти!“

— „Мої хлопцї і там умілиб собі дати раду!“ відповідав звичайно Чагрів, вдоволений тим, що його здорові сини звертають на себе увагу.

Воєвода, старий бездітний вдовець, часто бував у нього в гостях, а від коли приїхав Руальд, все з молодим Варягом, котрому дуже припала до вподоби думка, оженити ся колись з дочкою Чагрова. Халдієвий жартував з ним, мовлячи: „Тут тебе й оженимо, як лише дівчина підросте, а ти навчиш ся говорити з нею“, причім Руальд паленів увесь. „Уважай лише, щоб не робив колись галицькому князеви тілько клопоту своїми синами, що робить боярин Чагрів: вони самі нараз зїдять о заклад цїлого оленя“, додавав старий, сміючи ся.

Скрізь на столах стояли квіти в скляних посудинах. У фрамуґах вікон пишали ся великі грецькі амфори. На стїнах порозвішувані дорогі килими, щити і кристалеві чаші на прикріплених підставах. В срібло і золото оправлені роги турів і лосїв незвичайної величини надавали тій великій їдальні свобідного вигляду і немов спонукували до розмов про стрілецькі пригоди. Два чудові соколи колисали ся на зелїзних обручах, привязані до них ланцушками.

Але тепер тільки найбільш запалені мисливі говорили про свої ловецькі пригоди в усїх сторонах краю. Більшість бояр, що наповнила салю, говорила про покійного князя і про війну, про приготування до неї, про сили княжі, боярські й городські, про майбутніх ворогів. Множество плянів єдиноспасаємих подавали собі взаїмно довідома полководцї і бояри, причім творили ся ріжні кружки, повставали спори.

Коли до салї увійшли княжі стольники та почали розсаджувати учасників пира, лишаючи зазначені для неприсутних місця, гамір уложив ся. А як уже всї засїли на своїх місцях, дверники отворили головні двері й на салю увійшов молодий князь Ярослав в окруженню найстарших воєводів і боянів з гуслями та гудцїв. Всї повставали. Тодї князь обернув ся до одинокого святого образа, що висїв над ним, — було се весїлле в Канї Галилийській — і відмовив ко-



...запалені мисливі говорили про свої ловецькі пригоди... (до ст. 77).

ротку молитву. Потому владика поблагословив присутних і заставлені столи, а князь промовив:

— „Будьте гістьми моїми, як у батька мого бували. В часї пира всїм розвяжуть ся язики, а покищо „кождий гість най їсть“, як повідає приказка!“

Всї знов посїдали і розпочав ся пир. Вносили страви за стравами, ріжні варені й печені мясива, варені орябки, жарені слукви й инших птиць, багато овочів і солодощів та множество напитків, особливо питного меду і вин. Час до часу співали бояни свої пісні і грали гудцї. З ріжних частий столів зривали ся дотепи і вторувала їм веселість, але здержувана з огляду на присутність князя. Бояри мали поважанне перед „молодиком“, як називали його між собою. Вони відчували його великий, образований ум і його проникливість.

Ще пир не дійшов до половини, коли міркувати по стравах і напитках, як до салї вступив один дворянин і підійшов до стольника тай щось пошептав йому на вухо. Стольник підійшов до князя і вклонивши ся, теж тихо говорив щось до нього. Князь, вислухавши його, встав. І всї повставали.

Ярослав сказав до присутних:

— „В важних справах мушу опустити товариство ваше. Пируйте і веселїть ся без мене, а я, як тільки зможу, загляну ще до вас“.

Вийшов, супроваджений поглядами й укланами бояр, які щораз більше поважали й любили того „молодика“.

Щойно тепер воцарила ся невязана веселість між учасниками пира. І тревала довший час, особлиро між молодшими.

Старші обговорювали дальше воєнні дїла та пляни. З них зійшли на останні новини з княжого двора, причім один з дворян запримітив тихо, але так, що половина салї могла його почути, що молода княгиня мабудь уже невдовзї скаже князеви, що породить сина.

— „Чомуж якраз сина?“ запитав якийсь боярин.

— „А ти хотівби, щоб дочку?“

— „Дочку не дочку, але чому сина?“

Веселість піднімала ся кругом.

— „А ти думаєш, що то добре, як на світ прийшовби якраз син?“ обізвав ся з боку якийсь старий боярин. „Сини з такого молодого подружа рідко бувають вдатні. Он що діють ся з дітьми Всеволодка, сина Давида Ігоревича, правнука Ярослава Мудрого, що дістав Городненську Волость: має він трьох синів і дві дочки, але всї вони нинї-завтра подякують за хлїб-сіль сему світу“...

— „Вони вимруть за неспокутуваний гріх свого дїда Давида, через котрого князь Василько Теребовельський невинно втратив очі“, докинув знов инший боярин.

Всї слухачі притакнули.

І розмова зійшла на поважнїйші справи відпокутування гріхів.

— „Є тепер добра нагода, позбути ся тягарів гріховних“, замітив боярин Судиславич. „Оден з моїх свояків повернув недавно з хрестоносної виправи і каже, що вже в Византії сам патріярх відпускає гріхи всїм учасникам“...

— „Повернув? Котрий? загуло з усїх сторін.

— „Мій молодший братанич Іванко Судиславич, що сидить під Перемишлем. Дива розказує про свій поход у Святу Землю“.

— „Розкажіть, розкажіть!“ загуло з усїх сторін.

„Вже пять лїт минуло від голосної битви хрестоносців під Дамаском, а ми й досї не знаємо, що і як там було, нї навіть як прийшло до того!“ докинув якийсь старший боярин з гурта і побожно зітхнув, немовби його гріхи додушували.

Старий Судиславич почав оповідати:

— „Як прийшла до нас вістка, що поганці назад здобули якийсь там важний город, який

мали вже хрестоносці, і що нїмецький цїсар та французький король вибирають ся відбирати знов той город, вїхала мому братанкови до голови думка ...як фіра сїна, що без него там не обійдеть ся. Що я йому не наговорив ся: Чи ти ошалїв, кажу? Куди хочеш йти і пощо?"

— „Хочу, каже, йти до Святої Землї з поганцями бити ся, бо вони Святу Землю засїдають!"

— „Пек тобі та осина, кажу! А наша земля яка? Не свята для тебе? А диви, кілько поганцїв засїло її! Аж під сам Київ підбігають Половцї! Та бери коня і добрий меч, збери собі ще трохи таких шибайголов, як ти, і їдь просто свого носа, а все на схід сонця. Тай доїдеш там, де тебе більше треба, чим між тими Греками, що нї Жиди, нї Цигани!...

— „Але вияснїть ви що тому, хто має своїх двайцять лїт і гадає, що всї розуми поїв! Впер ся: піду тай піду! Не було ради. Мій брат, а його батько вже давно покійний, тай хто знає, чи той шибайголова і його бувби послухав! Бачу, що нема на нього способу і що готов іще нічю сам втекти на Угорщину навіть без доброго коня та збруї на сором Судиславичам. Тай кажу до нього:

„Іди, куди наставив ся! Я тобі своєї голови не дам! Але можу тобі дати порядну збрую, прислугу і троха добрих коний".

„Хлопець якби рай узрів перед собою, відчинений на роствір, то певно не бувби такий радий, як тодї, коли я відчинив перед ним свою стайню — знаєте, ту, що на дворищї біля Криничок — і кажу: „Вибери собі десять коний, яких хочеш! А продри очи, бо як тепер не продреш очий, то потому продреш ноги!" Варта було дивити ся, як він вибирав ті конї: як старий воробець зернята з пастки! Додав я йому ще пятьох моїх людий, здорових як відземки. Запас їх оружем, харчем і грішми тай попращав від щирого серця словами: Їдь на зломаннє карку, коли тобі своя земля не свята і забагаєть ся святїйшої!" А мій братанич такий був рад, якби я його на

сто коний посадив, не на десять, і так приємно усміхав ся на прощанне, якби я йому Бог зна' які солодощі говорив.

„Як поїхав, так пропав. І минав рік за роком, а по нїм ні вістки ні слиху. Я вже був певний, що мої пращальні слова сповнили ся на нїм, як „амінь“ в отченаші. І жаль мені було хлощя. Як уже доконче хотїв гинути, то міг се лїпше зробити десь за Київом або Черниговом або таки в галицькій волости, думаю нераз“.

— „Ну і вернув?“ перебив один зі слухачів нетерпеливо.

— „Яж уже казав, що вернув! На самого Купала сего року. По пятьох лїтах! Вже займали ся купальні огні, як дивлю ся, — їде якийсь їздок, а за ним двох піших піхотинців. Їздок здалека вже кричить: „Стрию, стрию! То я!“

— Та що за я?“... питаю.

— „Іванко Судиславич! Зі Святої Землї!“

— „Я тобі вже раз говорив, що й наша земля свята!“ кажу. Але сим разом не вилаяв я вже його ні шибайголовою, ні туманом вісїмнайцятим. Бо, бачу, такий з нього вибрав ся лицар, що очі мож забути. Високий, струнький, барчистий, а лице все в близнах, як дївчинав квітках.

— „А тебе хто так так обкусав?“ питаю, витаючи ся з ним. Вже не ходив я тої ночі на обхід Купала; мій братанич їв як медвідь, немовби від часу, як виїхав, не мав нїчого в ротї. Попоївши, почав оповідати...“

— „Ну, нарештї!“ крикнуло кількох бояр.

— „І щож оповідав?“посипали ся запити.

В тій хвилї загреміли гудцї. То котрийсь боярин з жарту дав знак гудцям, щоб заграли.

— „Перестань грати!“ загуло могутно як з двох грудий.

Учасники пира мали звернені голови в два центри, — як опилки зелїза звернені до двох маґнетів: одним з тих маґнетів був боярин Судиславич, що зацїкавив приреченим оповіданнєм про пригоди свого братанича в Святій Землї,

а другим маґнетом був боярин Боринич, запалений мисливий, мужчина в силї віку, але похилений як вовк наперед: він був так скривлений від молодих лїт, від часу пригоди з медведицею, котрій вибирав в ґаври малі медведенята. Чудом утїк тодї від смерти, але мав памятку на цїле житте. Мимо того молоде його тїло прийшло по лїтах знов до себе, і він дальше залюбки занимався ловами, особливо на медведїв. Був се дивний чоловік і вже виглядом звертав на себе увагу, а хто раз побачив його, не забував уже нїколи: він мав острі як рись очі, вовчі рухи й величезні, мов медвежі лапи; оброслі аж до пальцїв. Говорив тільки про лови і про нїщо більше. Поза ловами не обходив його цїлий світ. В городї з'являвся дуже рідко. Навіть як треба було йти в похід, то лучив ся з княжою дружиною десь по дорозї; а походи любив так само як лови, тільки не оповідав нїяких пригод з війни, хоч наочні свідки оповідали про нього, що рідко хто висмикав ся з його зелїзних лап, як попав ся йому на довготу його меча, або на мет рогатини. В Галичі був отсе другий раз від часу, як Галич став столицею волости.

Длятого молодий отрок старої княгинї, Мирослав Крушина, ровесник князя Ярослава, що доси заслуханий був в оповіданнє боярина Судиславича, обіцюючи собі Бог зна' які дива почути про поход аж до Святої Землї, — перший раз узрів боярина Боринича. Він був саме в розгонї оповідання про свою одиноку улюблену забаву й заняттє, як чийсь жарт з музикою перервав йому оповіданнє. Якраз в тій хвилинї побачив його молодий Мирослав; чи вигляд сего оповідача, чи те, що його слухачі так заслухали ся кругом нього, що мов скаменїлі держали в руках хто чашу з вином, з медом, хто кусень жареного мяса, чи те, що оповіданню Боринича прислухував ся з увагою сам воєвода Халдїєвич (на його деревляну миску і льняне накривало кидав Боринич зависні погляди, бо мимохіть бояв ся дiт-

кнути ся гладкого шовку і багатого накриття, яке було перед ним), — досить, що молодий отрок звернув увагу вже на його оповіданнє, хоч дуже жаль йому було й першого. І він слухав рівночасно обох, але вже більше Боринича.

Рівночасно з Крушиною звернув увагу на Боринича й Лївонко, весельчак князя, і почав крутити ся по салї та випитувати знакомих дворян про того дивного боярина. А Боринич глянувши на гудців таким оком, як на своїх улюблених собак, що перервали йому лови, оповідав дальше, високо розмахуючи руками, щоб тільки не діткнути шовку, до якого не привик:

— „Поч'кай, медвежа віро! Вже я тебе вуйку, мушу ймити, хочби ти мене мав у другий бік так зігнути, як уже раз зігнула твоя своячка!“

— „Го, го!“ загули слухачі напів з недовірем, бо видно Боринич мусїв їм передтим оповідати про якийсь незвичайний сприт сего медведя. Боринич кинув на тих, що загукали, таким оком, як перед хвилею на музикантів, і говорив дальше так міцно, якби топором рубав:

— „І слїджу я за ним, день за днем і ніч за нічю. Куда я не ходив за ним! Хоч не нинїшний я і не з одної дебри пив воду, але до тої пори я не знав, що є в нашім Бескидї такі страшні і чудні вертепи, як були ті, по яких виводив мене мій вуйко. Від Говерлї здовж найвисших недеїв Чорногори та її найглибших вертепів і провалів ходив собі мій вуйко аж на Волощину і в гори Арделю. А я за ним. Але все вертав і знов відпочивав, то коло озера Шибене, то на Темнатику, то на Синяку, то на Шпицях і йшов у Ґорґани та в гори тухлянські. Всї ґрунї, плаї і дебри сходив я за ним і переконав ся, що він розумний як чоловік. Раз, памятаю як нинї, підглянув я його над берегом Прута під верхом Ребровач, на яких триста кроків від моєї колиби! „Га, відвідуєш мене, вуйку?“ подумав я собі. „Аж тут справлю тобі подзвінне!“ А він повагом і безпечно, як княжий тіун, іде собі просто до ріки.

йде якийсь час з її бігом, аж знайшов неглибоке і чисте плесо; тоді вирвав зі землї каменюку завбільшки дитини й спокійно став над Прутом тай дивить ся в воду. Я дивлю ся на него“...

— „Як в образ!“ докинув один зі слухачів.

— „Як в образ!“ повторив мов відгомін Боринич. „А мій „вуйко“ як не метне каменюкою в плесо, а за хвилину шубовсть за нею в воду і витягає рибу, одну красшу від другої, тай смачно заїдає“...

— „Га, га, га...“ засміяли ся слухачі.

Майже рівночасно залунав сміх від другого осередка маґнету. Кількох слухачів немов загіпнотизуваних сильним тоном Боринича брало зі стола жарені риби і махінально несло до уст, що инші привитали гучним сміхом.

Весь той час доносило ся до молодого Крушини також дещо з оповідання боярина Судиславича про поход його братанича до Святої Землї. Чув, як той братанич прилучив ся в Буді до нїмецького війська, що йшло через Угорщину і як разом з ним доїхав до Царгорода. Чув опис Византії, що видавала ся йому гарна, як мрія. Слухав уже пяте через десяте, як молодий Судиславич ішов з більшою частю Нїмців через пустинї малоазійської держави Іконїон та як голод і спека забрали там Нїмцям тілько людий, що ледви що десятий добив ся до Нїкеї, як відтам ішли здовж морського побережа, аж вкінцї всїли на кораблї, як по ріжних невдачах дійшли пішки до Дамаску, де в дві недїлї по Івані Купайлї почав ся приступ на город, що тревав пять днїв і через зраду лицарських законів хрестоносцїв скінчив ся невдачею. Там молодий Судиславич утратив трьох своїх товаришів.

Мирослав не слухав уже уважно ні одного, ні другого оповідача, бо йому зробило ся жалко, що не зазнає ні такого життя як Боринич, ні такого як молодий Судиславич: був він сином колись заможної, а тепер зубожілої міщанської семї; покійний князь Володимирко приняв його

був до замку на товариша для свого сина і разом з ним дав учителям в опіку, бо в останніх часах старий князь хотїв зблизити ся до міщанства.

Молодий Мирослав сумно дивив ся в свою будучність під впливом оповідань, які чув: „Хиба де на старі лїта, як уже не зможу нї подорожувати, нї на лови ходити, дороблю ся на якімсь княжім уряді майна, що забезпечить менї достатне доживанне віку“, думав. „От від часу, як молодий князь оженив ся, майже не сходить ся зі мною...“

Мов крізь мраку чув, як молодий Судиславич попав в полон, зіскочивши один з перших з муру до города Дамаску і як серед ріжних пригод утїкав по двох лїтах з полону разом з двома товаришами недолї, як його в Царгородї вирядили на дорогу галицькі купцї і як він дістав ся домів через Волощину і Берладь, де бачив ся з внуком Володаря, князем-ізгоєм Іваном Берладником, стрієчним братом Ярослава.

Бачив потому Мирослав, як княжий бирич приступив до скарбника Люборадича й викликав його кудись, як опісля вернув Люборадич і викликав воєводу Халдїєвича, як потому вернув воєвода і викликав Гражданця. Додумав ся, що вони ходили до князя. „Тїльки мене князь не кличе!“ подумав і зітхнув.

Тимчасом Боринич оповідав про свого медведя дальше і се вже лїпше врізувало ся в память Мирославу:

— „Коли я переконав ся, що „вуйко“ щораз частїйше навідуєть ся в мої лїси, постановив я зловити його в яму-западню, хоч дуже соромив ся того, що не міг уполювати його! Тай казав я викопати на його стежцї яму, але таку, що була найменше в два хлопа завглибшки. Викопав і чатую. Нема, нема і нема. Аж раз як розвидняло ся, йду я туди, щоб подивити ся, чи не зловив ся мій „вуйко“; аж тут так з на два гони від ями, бачу — кого? мого „вуйка“, великого

і темного, як скеля, мохом поросла! Я присів у гущавині й придивляю ся ліпше, а мій „вуйко“ несе в лапах довгу, росохату остриву, що її витяг напевно з моєї власної копиці сіна. Бо кругом моя земля! Я з дива аж рота роздоймив і дивлю ся, що він з тим деревом робити-ме. А „вуйко“ суне з ним просто до моєї западнї. Хоч холодно було, а я з цїкавости трохи не згорів. Аж душно зробило ся. Жду. Мій „вуйко“ повагом підійшов до самого краю западнї, забурмотїв, але негнївливо, й обережно почав зсувати остриву з западню!...“

— „Сссс“, запищіли рівночасно слухачі зі здивування.

— „Мірив глибину?“ запитав котрийсь з них.

„Та де там мірив глибину! На чорта вона йому потрібна. Поставив остриву й жде, мов рибак на рибу. Але в ямі тихо. І я не знаю, що мій „вуйко“ робить і в якім замірі. Вже нетерпеливлю ся. А мій „вуйко“ також. Вже грізно бурмоче. По якімсь часі навкучило ся йому ждати й він як чоловік махнув лапою тай відійшов. Але обзирав ся поза себе, а все на западню. Відійшов у гущавину й присїв. Очевидно сховав ся. А я аж віддих задержую, щоб не почув мене, бо дуже хочу знати, що з того буде. За якої пів години *піднімаєть ся щось із западнї; дивлю ся й очам* своїм не вірю: зі западнї вилазить мій найлїпший чабан Микита, хлоп як дуб, що і з медведем поборов ся-б. „Вуйко“ побачивши його, встав на задні лапи, забурмотїв приязно і пчихнувши так голосно, що менї аж в усї заляцїло, відбіг собі легкою ходою Бог вість куди...“

Всї слухали з увагою.

— „Ти як тут взяв ся й що за спілку з медведем держиш?“ питаю.

— „Добра то спілка“, каже. „Ледви приходжу до себе зі страху. Йду я з полонини до вас, каже, з важними справами. Вечеріло, як я доходив до місця, де була западня. А що я ті місця знаю від дитини, отож іду сміло, як Бог прика-

зав. І нараз — бевх! паду в яму. Дивлю ся в гору; нї суди Боже дістати ся на верх: нема як рукою зачіпити ся за край, бо за високо. Нї підскочити, нї підлїзти. Гукнув я кілька разів, аж луна по верхах покотила ся. — „Тихо. Біда, гадаю. Як нїхто з тиждень не загляне, прийдеть ся з голоду вмерти. А тут нїчого при собі не маю, хоч пальцями греби сходи в стїнї! „І що за дурень викопав тут яму? гадаю..."

— „То я", кажу.

— „А, як ви, то добре..."

Сміх перервав. Але Боринич не звртаючи на нїщо уваги, докладно оповідав дальше пригоду свого чабана:

— „Сїв я в тій ямі і думаю і сиджу. Потому їм сир, що мав з собою".

— „Та вже?! Таж ти сам казав, що голоду бояв ся!"

— „А звірі де? Бодай не буду голоден, умираючи, гадав я. Іно я зїв, аж слухаю, щось суне до ями. Так само сміло, як я. Йде скоро а ріще тріщить під ним. Нїщо инше, лиш ме, двідь, гадаю. Зі страху аж голос завмер менї в гортанцї, а то може криком бувби відігнав його, або звернув увагу, що тут яма. Але я не крикнув, тільки що мав сили притиснув ся до стїни. Наді мною засопіло, нависло і геп! „Вуйко" завбільшки скелї впав аж застогнав і він і земля під ним. Почав світ продирати ся між смереками і я побачив, як „вуйко" здивував ся і засоромив ся мене. Але зараз підняв ся і приступив до мене, поставив менї лапу на рамя так, якби ми Бог зна від коли приятелювали, тай потиснув, але не дуже. Я зі страху присїв. Тодї „вуйко" забурмотїв грізно й знов потиснув мене. Я ще більше присїв, а він ще грізнїйше забурмотїв. Тодї зміркував я, що він не хоче, аби я присїдав. Стою як мур. А „вуйко" обі лапи кладе менї на рамена тай тисне. Знаєте, що я і три міхи збіжа беру тай іду з ними під гору, але від того „вуйкового" трібування тяжко менї було. Та що було робити?

Запер ся і стою. А „вуйко“ так приязно бурмотить, як корчмарка, коли в неї багато попити. Нарешті вискочив на мене, зараз опер ся о стїну тай миттю був на горі. Не довго трівало і знов прийшов тай принїс остриву, аби ще менї дати поміч. Гарне з нього сотворіннє Боже: памятає прислугу лїпше, як чоловік. Я бояв ся зразу лїзти, але потому виліз. Тай зараз побачив вас...“

— „Ото! Раз!“ загуло з усїх сторін.

— „А сполювали ви того „вуйка“? посипали ся питання.

— „Нї, того не міг“ відповів сумно боярин Боринич. „Але смерть його я бачив. Умирав достойно, як боярин на вій нї. А я вже почав уважати його за нечисту силу, бо мої собаки, що й тичнї вовків не боять ся, дуже його бояли ся. А смерть мав мій „вуйко“ таку дивну, як і життє. Було то пізним вечером. Сиджу я в хатї, жінка пряде. З гір тягнуло холодом і я присунув ся до огнища. Нараз чую рев. Але то такий голосний, що голоснїйше не витали-б міщани навіть свого любимця, берладського князя...“

— „Го-го!“ загули бояри здивувані, що Боринич дав ся пірвати полїтичному натякови. Він мов засоромив ся й тягнув дальше:

— „Очевидно мій „вуйко“ розгнївав ся на когось, подумав я зараз. Скочив я від огнища, вхопив ратище й рогатину, крикнув на челядь, аби йшла за мною, і свиснув на собак тай іду в напрямі, відки чув той рев. Йду тай іду. Слуги засвітили смолоскипи. Дивлю ся, а тут два слїди попід гору: вище слїд мого вуйка, а низше поуз того слїд дикого кабана. В такій компанії я ще нїякого „вуйка“ не бачив, не то сего. І біжу дальше тими слїдами. Знов чую рев. Повторяв ся він щораз частїйше, а подвійні слїди крови були щораз більші і місцями виглядали мов калюжі. Вкінцї чую вже, як сопе мій „вуйко“. А собаки, що здалека лаяли, тепер поховали хвости під себе і йдуть за нами. Коло „вуйка“ дикий кабан рохкає. Так і чути, як прискакує до „вуйка“

з долу. А „вуйко“ його тільки „трах“! лапою по морді. І кабан в діл. Тай знов іде. Не даром говорять про його упертість. Вкінці під одним таким „вуйковим“ ударом кабан повалив ся на землю й вже не вставав. Підходимо — а він має морду спухлу як подушка й одно око на верх йому висадило, зуби повибивані, словом — опорядив його „вуйко“. Йдемо дальше за „вуйком“, бо по слїдах крови видно, що „вуйко“ йшов уже як пяний. Пішов ще зо пять сот кроків і тихо повалив ся на землю — мертвий.

„Де і як вони зачепили ся тай котрий котрого зачепив, не знаю, але ті реви „вуйка“ й один його бік, страшенно подертий клеваками, свідчили, що і йому не легко було в тій боротьбі. Бо кабан уперто йшов поруч нього і раз-у-раз прискакував та дер „вуйка“ як міг і скоро відскакував. „Вуйко“ бив його за кождий раз в пику. Може коли перемахнув ся і впав тай тоді дістав смертельну рану. Бо в однім місцї мав сильно розпорений живіт...“

Боярин Боринич скінчив одну історію, випив неімовірно великий ріг меду, попоїв, знов напив ся і дальше оповідав інтересні пригоди з лисами, борсуками, бобрами, рисями та всякого рода птицями.

Наговорив ся найменше на два роки. За кождим його оповіданнєм повставала суперечка між слухачами, яку глушила музика.

Так забавляли ся на княжім пирі галицькі бояри, що навіть не запримітили, коли прислуга позасвічувала лямпади й порозпалювала огнища з пахучої кедрини.

Служба поспрятувала столи й заложила їх виключно овочами, солодощами й напитками. Учасники пира здебільшого повставали й розбили ся по салї на поодинокі гуртки. Тільки любителї вин і медів завзято сидїли й дзвонили кристалевими й срібними чарками та різьбленими рогами, вщерть налитими.

Двірський весельчак Лївонко „пускав“ дотепи на актуальну тему війни:

— „Два нащадки Мономаха беруть ся до війни з одним Ростиславичом. Чи не смішне?“

— „Чим же смішне, Лївонку?“ запитав великий скарбник, боярин Люборадич, що весь час сидів поважно й роздумував над новими видатками.

— „Тим смішне, що „Мономах“ значить „Єдиноборець“, а його нащадки в спілці беруть ся до одної волости“.

— „Адже й Мономах у спілці брав ся до Половців“, відповів начальник княжих житниць, добродушний боярин Лисинич, що весь час спорив зі сусїдами про те, чи просо, чи фасоля лїпший харч для війська.

— „Чомуж їх дїда називали „Єдиноборцем?“ запитали з кількох сторін.

— „А длячого тетерева називають „глухим“, хоч він лїпше чує як „вуйко“ боярина Боринича й його не підійде так легко навіть найлїпшнй стрілець, не то кабан!“

Кількох засміяло ся, а Лисинич добродушно відповів:

— „А я думаю, що Мономаха тому так називають, бо він був одинокий, найлїпший борець проти Половців в тих часах“.

— „А що ти на се, Лївонку?“ запитало кількох бояр.

— „Я на те оповім вам, пресвітла радо бояр і воєводів“, почав Лївонко, поважно видуваючи губи, — „дивний сон начальника житниць княжих“...

Сим разом всї засміяли ся з заклопотання боярина Лисинича. А підбадьорений тим Лївонко говорив дальше:

— „Снить ся йому, що він є також начальником житниць, але не у нашого князя Ярослава, лиш у єгипетського фараона. Нараз вибухає війна з Амаликитами чи якимись иншими Жидами. На щастє був тодї третий рік урожаю і боярин Лисинич дуже втїшив ся, кажучи до себе в серцї

своїм: „Господи, Господи! Тожто дам собі духа, нарікаючи тяжко перед фараоном, що весь Єгипет пропаде з голоду!“

Всї засміяли ся хором, а боярин Судиславич крикнув до Лисинича:

— „Лисинич! Приречи йому щось, бо обсміпшть тебе на смерть і я притім згину зі сміху!“

Судиславич був у добрім гуморі, бо всї уважно служали його оповідання про братанича, а він любив оповідати уважним слухачам. Хор сміху докінчив його оклик, а Лївонко тягнув дальше:

— „Аж тут показало ся, що медвідь, боярина Боринича зовсїм не згинув від кабана, бо се таки не був медьвідь, лиш опир. Він преспокійно встав і просто пішов аж до Єгипту, причім не гавкнула нї одна собака...“

Боринич подивив ся на весельчака зпід лоба, що викликало нову сальву сміху. Лївонко присунув ся близше до воєводи Халдїєвича, даючи тим до пізнання, що його замість неприсутного князя уважає покровителем в потребі. Старий воєвода добродушно усміхнув ся на знак згоди, а Лївонко, забезпечений тим, дальше говорив своє:

— „А така вам бестія була проворна і злобна, що в трьох годинах з'їла всю рибу з єгипетського Прута, виїла весь мід, і дикий і людьми краденний пчолам, тай знищила все збіже на пни! І перервало ся сїм урожайних лїт, про які недавно читав у св. Письмі боярин Боринич...“

Загальний регіт заглушив дальші слова Лївонка, бо всї знали, що Боринич навіть до рук не любив брати книжки. А він почервонїв з досади й встав. Хоч похилений від часу своєї пригоди з медведицею, але мимо того своїм величезним ростом перевисшав усїх.

На той вид переляканий Лївонко чмихнув у найблизші двері, не довіряючи навіть повазї старого воєводи. Всї взяли ся пояснювати розлюченому Бориничови, який рідко бував на кня-

жім дворі, що навіть старий князь Володимирко хвалив Лівонка за добрий дотеп, хоч він звертався й проти його особи. Сам воєвода Халдієвич приступив до розлюченого Боринича зі словами:

— „Брате! як добра собака не здержить ся перед найдужшим кабаном, так добрий весельчак не здержить ся і перед князем з дотепом своїм. Якраз тим добрий він!“

Як утихомирили Боринича, всунув ся Лівонко до салї, але не мав уже гумору й не скінчив навіть оповідання про сон Лисинича, хоч просили його. Кинув ще кілька блїдих жартів, а коли котрийсь з полководців замітив, що мало хто сміється ся, відгриз ся:

— „З того, що ви не смієте ся з мене, не буде нїякого зла для землї галицької, але буде, як я сміяти-му ся з вас, коли повернете з добичею, що називаєть ся „довгі носи“.

Опісля винїс ся зі салї.

Та бояри дальше весело пирували на замку князя Ярослава в Галичи над Днїстром. Вони співали разом з боянами й одинцем. Співав також молодий варяжський полководець Руальд якусь воєнну пісню скандинавську.

Не забавляв тої ночі лиш оден — князь Ярослав. На нього якраз тодї щораз більшою вагою почав налягати тягар княжого. колпака І на тягар той майже не вистарчала його молоденька сила, чи радше невироблена ще зручність. І він виглядав як благородний олень, гонений подїями ловів на стрімкий верх, з котрого тільки якийсь несподїваний скок може його вратувати — бодай на якийсь час — з немилосерних зубів собачої сфори, яка з усїх сторін осачує його, та відстріл і рогатин.

Почало ся з того, що дворянин, який в часї пира приступив до молодого князя й щось шептав стольникови, принїс йому, а той князеви вістку, що стара княгиня просить сина, щоб зараз прийшов до її комнати. Князь перейшов ряд кімнат і знайшов ся в тихій кімнатї своєї матері.

Стара княгиня, одїта в темну, довгу одіж, сидїла біля огнища й читала якусь грецьку книжку. Побачивши сина, встала, й пригорнула його до себе та попросила сїдати. Ярослав усїв на лавочку біля ніг матері, а вона повідомила сина тихо, що його жінка почула ся в тяжи.

Ярослав засоромив ся й зблизив зарумянїле лице до огнища, щоб укрити своє заклопотанне. Разом з першою хвилею крови, що набігла йому до лиця, відчув якусь дивну радість, якої не зазнав іще нїколи, почув себе сильнїйшим, більшим і лїпшим, а заразом більше привязаним до свого тягару, до княжої власти. А як хвиля крови відбігла йому з лиця, відчув, що з ним стало ся щось несподіваного, як з каменем, що котить ся в однім напрямі з гори і трунувши о якусь річ, зміняє свій біг.

Що се значило, не знав ще. Тільки присунув близше лице своє до колїн матері й слухав її слів. А вона говорила:

— „Нїм підеш до кімнати Ольги — не довго там сиди тепер, мій синку — скажи менї, що порішила рада боярів в справі війни тай коли виправляєш послів до Византії?“

Ярослав піднїс голову в гору. Він тепер саме рішав ся в справі війни — сим разом в останнє. Молода його думка била ся о події й факти, як риба о крижані зломи леду. „Син, син, син“, кричало щось в душі молоденького князя... „Ти міг виступити все, що належало до тебе, але не смієш відступити нї скиби землї рожевого немовлятка свого, бо воно не вміє ще впімнути ся за собою. До нього, не до тебе, належать ті днї, що прийдуть по хвилинї, в якій ти ляжеш на чорній паполомі, як ляг покійний батько твій. І всї трудности, що принесуть зі собою ті далекі днї, в яких не буде вже тебе, але буде син твій, належать до нього. Не смієш зменшити основи могутности його!...“ Ще один зовсїм новий арґумент проти війни блиснув між думками князя, як свіча в царських вратах і — погас; князь

здивував ся тільки, що той аргумент не прийшов йому скорше до голови. Було се бажанне експіяції батьківської вини, що плила зі зломання приречення, даного під Перемишлем, бажанне очистити його й — себе. Але перший невинний відлих сина здмухнув в його уяві те бажанне й молодий князь відповів матері:

— „Я довго важив ся, але тепер рішив ся, не брати назад батьківського слова в справі війни! Зрештою бояри за війною. І вона буде".

— „Се добре, мій сину, що ти не пішов відразу в роздїл з ними. А чи міг би ти постановити инакше?" запитала стара княгиня, з нїжности до сина придавивши недовірє в тонї.

— „Міг", відповів Ярослав. „Через цїлу нїч мусїти-му валити те, що побудував недавно проти їх волї".

Матїр з гордістю подивила ся на сина й сказала:

— „Не забудь як найскорше вислати послів до мого стрия, цїсаря Манїла, щоб його вийсько скоро перейшло Дунай, инакше Угри стануть під Галичем".

— „Посольство вже завтра відійде".

Ярослав встав і попрощав ся з матїрю та хотїв йти до кімнат подруги. Матїр встала також і пішла з ним. В кімнатї, що перед спальнею, задержала їх жіноча прислуга, кажучи, що лїкар княгинї заборонив тепер впускати князя. До середини увійшла тільки стара княгиня, а по хвилї вийшов лїкар, византійський Грек, і заявив князеви, що тільки що прибув і завтра здасть йому справу з усего.

Князь пішов до своєї кімнати. В нїй було тихо й привітно. Ясний огонь з кедрових полїн кидав снопами приємне світло й тепло на кімнату, в котрої вікна бив осїнний дощ. Ярослав усїв на крісло з поручем і відітхнув. Відпочавши хвилю, приказав покликати до себе скарбника Люборадича. За хвилину припровадив його бирич з пира.

Князь показав йому рукою ослін і запитав:

— „Якіж більші й тайні видатки маємо тепер поробити?“

Люборадич витягнув ізза пояса перґаментовий звиток і запитав:

— „Чи ти, княже, рішив ся вже на війну?“

— „Буде, як порішить завтра рада бояр і полководців“, відповів обережно князь.

— „Се значить, що буде війна. На той випадок припоручий менї твій покійний батько сказати тобі, що в крайній потребі маєш збережену перед усїми більшу скількість дорогоцінностий. Ось їх список“.

— „А видатки?“

— „Видатки полагодив я сам, як передтим. Чи тепер дати список?“

— „Пізнїйше. Маєш ще що сказати?“

— „Єврейські купцї прислали з власної охоти три тисячі гривен на воєнні потреби“.

— „Як перед кождою війною. Не забудь пригадати воєводї Халдїєвичови, щоб взяв їх в опіку перед насильствами переходячих військ і пришли його сюди“.

Скарбник вийшов.

По кількох хвилинах увійшов старий воєвода. Князь встав і положивши обі руки на рамена старому, сказав приязно:

— „Не багато займу тобі часу: я роздумав все й сказав собі, що твоя правда. Але не возьми менї за зле, коли завтра на радї владика й ігумен виступлять завзято проти війни: з владикою я вже говорив, що війни не хочу, а тепер те саме мушу сказати й ігуменови, бо він і так довідав ся вже певно від владики, про що я говорив з ним. А відкликати перед владикою годї, бо за що він уважав би мене?“

Старий усміхнув ся й відповів:

— „Алеж овшім, се тобі, княже, тільки на добре вийде, як по монастирях і церквах думати будуть, що ти миротворець“.

— „Євреї дали з доброї охоти гроший на

воєнні потреби й я казав Люборадичу, аби в свій час пригадав тобі від мене, що їх треба брати в опіку".

Воєвода знов засміяв ся:

— „Люборадичови таких справ не треба аж пригадувати. Він з ними лїзе до очий кождому полководцеви з окрема. А менї бувало так надоїдав, що я мусїв перед більшими складами чужинців ставити сторожу".

— „Чи не було-б добре, зробити зимовий похід? Ми вже так якби приготовані завдяки мобілїзації заряджений покійним батьком моїм. Коли ждати-мемо до весни, Ізяслав мати-ме час порозуміти ся з Гейзою".

— „То правда. Але тодї й ми мати-мемо час порозуміти ся з Византією. Колиж зараз розпічнемо, то Угри скорше будуть у нас, чим Византійцї в них".

— „Якже переведемо завтра воєнну ухвалу?"

— „Дуже легко. Я говорити-му за тим, щоб вислати до Київа ще одно посольство з жаданнєм подїлу Погорини, на що київський князь напевно не пристане. Тодї війна".

— „Добре, Що там на пирі?"

— „Ааа! Там „пир на весь мир", як то кажуть. Гамірно й весело, якби й не чути було про війну... Судиславич оповідає щось, як звичайно. Але маємо й рідкого гостя, Боринича. Не знаю, кому вдало ся стягнути його до Галича. Щойно оповідав про свої пригоди з медведем і з парою лисів, а тепер оповідає, як два закупи його свояка убили тура. Добре говорить. Ждатимеш на ігумена?"

— „Так; передтим говорити ще маю з Гражданцем. Пришли його до мене".

Розпращали ся.

Прийшов Гражданець. З ним князь не мав вже тепер про що говорити, бо змінив вже своє рішеннє в справі війни. Длятого запитав його звичаєм свого батька, коли той спішив ся кудись:



„...а тепер оповідає, як два закупи його свояка убили тура“. (До стор. 97).

— „Чи відколи менї припала волость не було яких надзвичайних злочинів?“

— „Нї!“ відповів Гражданець.

Поговорили коротко про ріжні дрібні справи й Гражданець вернув на пир в тім переконанню, що князь перед рішеннєм війни хотїв знати, чи нема злої ворожби в незвичайних злочинах.

Князь післав ще спритного бирича Яструба до монастиря, довідати ся, кілько бояр там заїхало. Коли бирич доніс, що двайцять двох, був вже спокійний о вислїд завтрішної наради.

Хоч до розсвіту було ще досить далеко, вислав князь двох своїх биричів до монастиря св. Іоана, щоби, як встане ігумен Данило, ще раз запросили його до замку, а сам положив ся. Але заснути не міг. Закликав прислугу й приказав знов засвітити та взяв ся переглядати книги. Відложив на бік житія святих Івана Дамаскина, переглянув євангеліє й довше спинив ся на книзї подібній до „Физіолога“; його бавили ріжні дивовижні відомости тої книги про рися, що очима бачить крізь мури, про поганого носорога, що має очі найкрасші з усїх земних і водних сотворінь.

Князеви пригадали ся притім веселі, повні одушевлення хвилї, які переживав, читаючи ту книгу зі своїм товаришем Мирославом Крушиною. „Якже давно не говорив я з ним“, подумав князь. „А він бувби добрий до посольства; притім узрівби ті полудневі краї, про котрі ми так часто говорили“. Казав прикликати його.

Мирослав увійшов до кімнати князя дуже врадуваний несподіваним зазивом.

Князь простягаючи до нього свого „Физіолога“, сказав:

— „Чи памятаєш, Мірку, як ми нераз цїкавили ся сею книгою? І чи не хотїв-би ти поїхати там, де можеш зустріти бодай частину див, описаних у нїй? Завтра, найдальше позавтра відїде посольство до Византії. Вибачай, що я скорше не сказав тобі сього, але ти не знаєш, як дуже

багато клопотів мав я від хвилї смерти мого батька".

Розговорили ся як за давних, добрих часів. Мирослав оповів князеви все, що бачив і чув на пирі: особливож докладно про клопіт з приміщенням освоєного медведя, з яким прибув на пир боярин Боринич. Служба говорила, що з гір прийшли два медведї на пир, лиш одного треба було взяти до конюшнї на ланц, а другого до княжого стола. Князь дуже тїшив ся Мирославовим переповіданнєм. Вкінцї стануло на тім, що головою посольства, в склад якого входити-мекілька поважних купців і бояр та один варяжський полководець, буде брат відомого нам вже Івана Микулича з Надвірної, боярин Мирослав Микулич. Він за старого князя рівно як брат його послував і добре вивязував ся зі своєї служби. Князь волїв його, чим Івана, бо Іван був дуже скупий і через те не виступав достойно й пишно.

Як засвитало, повідомили князя, що приїхав старий ігумен Студитів, Данило. Мирослав Крушина попращав князя й пішов А до кімнати вступив старець, немов сотворений на образ і подобє чоловіка, описаного в евангелію Матея словами: „Во дни же они приїде Іоан Креститель, проповідая в пустини Іудейскій; імяше ризу свою от влас верблюж і пояс шкіряний около бедр своїх; а кормом єго була шаранча і мед дикій".

Образований ум князя пригадав собі зараз те місце св. Письма, причім князь сказав собі в думцї: „Сей чоловік не тільки виглядом, але й дїяльністю подібний буде до біблїйного Іоана Хрестителя; з нього лунати-ме глас вопіющаго в пустини".

І зробило ся йому дуже прикро на думку, що він, молодик, не скаже правди тому старцеви, якого завізвав до себе. Не може сказати. Відчув виразно всю глибину ріжницї, яка була між ними: той старець у волосїнницї, підперезаний ремінним поясом, не мав уже нїякої звязи з сим світом,

кромі св. Письма. І дивно зробило ся молодому князеви на думку, як та свята книга творить людий, як надає їм зверхний і внутрішний вигляд — одна книга, що прийшла до нас з далекої Византії перед шістьма поколіннями князів; у семій филї Володимирового потомства прибув на світ він, Ярослав, внук Володаря, що був правнуком Ярослава Мудрого, сина Володимира Святого, за якого та свята книга почала панувати на нашій землї. І відчув якусь дивну пошану, майже острах перед тим старцем, якому на сїм свїтї вже на нїчім не залежить, кромі на виконуванню слів св. Письма. Але молоде рожеве дитя, яке було в його уяві, додало йому відваги, станути до розмови з тим строгим старцем.

Витримав його благословенне й довшу молитву над своєю головою тай усадовивши біля себе, сказав:

„Отче, я попросив тебе задля поради в дуже важній справі. Як ти може чув уже, завтра боярська рада має рішити, чи буде мир, чи війна з Київом ізза Погорини, яку прирік звернути мій покійний батько. Я хотїв змити батьківську вину...“ (Тут князеви мимохіть напирали ся слова: „Але відколи менї сказали, що я сам став батьком, не можу сього зробити“. Одначе переміг себе й докінчив так:) „Але вже на нинїшній нарадї бояр зміркував я, що більшість за війною. Ти знаєш добре, що я, як молодий князь, якому ще навіть не складали присяги бояри, не можу явно виступити проти волї їх. Чи ти не міг-би рано перед радою довідати ся від тих поважних учасників ради, що заїхали до монастиря, чи вони будуть за війною, чи проти війни й мене про се повідомити?“

Старець насупив брови, встав і витягаючи праву руку, промовив словами Святого Письма, чого саме сподївав ся молодий князь:

— „Слишасте, яко речено бисть древним: не убієши! Аз же глаголю тебі, яко всяк гнївай

ся на брата своєго всує, повинен єсть суду і геєннї огненній".

Чи ізза великої втоми молодечого тїла князя, який не привик до неспаних ночий, чи ізза натовпу вражінь і думок останньої днини, чи під впливом сего дивно строгого монаха-старця, досить, що князем заволодїв якийсь горячковий жах. Чув себе вельми грішним перед тим олицетвореннєм Святої Книги. Йому здавало ся, що стоїть перед ним не той сухий, винищений постами старець, тільки Святе Письмо й говорить до нього про пекольний огонь. В очах зробило ся йому червоно від огню, що пік його уяву й обхоплював усе кругом. З трудом видержав дальшу розмову зі старим ігуменом.

Як ігумен вийшов, князь не міг відразу заснути, хоч був дуже втомлений. Вже настав білий день, як сон зморив його й він заснув. Стара княгиня, довідавши ся від прислуги, коли заснув її син, заборонила його будити скорше, як на раду бояр і полководцїв, що мала рішити в й н у, як всї вже чули й знали.

В початках воєнного кр8говорот8.

Глава пѧта, котра виѧснѧє, чом8 по оухваленню війни зблїд молодий галицький кнѧзь; ꙗкі він оукладав плѧни з воєводою й к8ди мали розїхати сѧ його посольства, та ꙗк один з оучасників посольства, Мирослав Кр8шина, затѧгн8в довг і ꙗк8 довжн8 грамот8 виставив і ꙗких людий притім пізнав; а не виѧснює сѧ глава, що вийшло з того знакомства.

Хоч війна ще не була формально постановлена, але все відбувало ся вже в її круговороті.

Імя війни: несподїванка, а символ довг, а тло: чорне пожарище, а письмо її червоне. Вона багатьох убиває збруєю, а ще більше трудами й голодом. Вона нищить багато тих, що беруть у нїй участь і ще більше тих, що не беруть в нїй участи. Вона приносить зі собою несподїване множество страху й трудів, болю й тягарів, положень і знакомств, про які людям нїколи й у снах не приснило ся. Вона кидає людьми в далекі землї, на високі гори, на глибокі води. Показує їм отворені рани й темне дно розпуки й смерть. Всїляку смерть, небажану й бажану і навіть пожадану. Але не ті найбільше нещасливі, що були в страшних руках війни; бувають і такі, яких вона ощадила, а які в дальшім життю жалують ся їй словами: „Чому ти не забрала нас у сиру земленьку, в муках конання?“ Вона показує людям, як сила замагає силу й які ріжні є сили на світї, і як хитрість збиває силу з ніг і як припадок панує над усїм, мов збиточний хлопчик в кімнатї, повній дорогоцїнного скла. Але й він не годен змінити того, щоб вода не плила й каміннє не котило ся вниз.

Бо вічні є закони світа і як тягар олова, так тягар провини все падати-ме вниз.

Молодий князь спав, аж поки сонце не стануло над найвищими недеями Ґорґанів і в княжих теремах не зібрала ся повна рада бояр. Тодї збудили його й він убравши ся, поспішив на раду. Був втомлений і блїдий та мав дивне вражінне, що втратив не тільки половину днини, але й пів життя, бодай того доброго, сонїшного, щасливого життя. Як золотий промінь, що лучив його теперішні турботи з веселістю минулих днїв, блимала в нїм думка про сина. Нею оживлений увійшов до радної гридниці, що була заповнена до краю.

Його привитали як вчера, тільки може з іще більшою пошаною. Сим разом нарада не тревала довго. Така велика більшість заявила ся за війною як за чимсь самозрозумілим і немов постановленим, що меншість замовкла й своєю мовчанкою немов потверджувала становище противників. Щойно по промові воєводи Халдїєвича порішено, що князь може ще провадити переговори в справі замирення на основі відступлення двох східних городів Погорини. Але в можливість мира не вірив вже нїхто й бояри таки зараз розїхали ся, приготовляти ся до походу; київського посла повідомив великий печатник, брат перемиського воєводи й приятель Халдїєвича, що князь і рада бояр постановили предложити київському князеви подїл Погорини та що в тій цїли виїде до Київа окреме посольство.

Князь ішов з воєводою Халдїєвичом до своєї кімнати, як приступив до него лїкар княгинї й вклонивши ся, сказав, що мавби щось заявити князеви на самотї. Молодий князь в переконанню, що лїкар говорити-ме про новонароджене дитя, відповів:

— „Говори! Я не маю тайн перед старим приятелем мого батька“.

Тодї лїкар отягаючи ся, сказав:

— „Молода княгиня зовсїм уже здорова“.

— „Син?“ з ніжною гордістю й укритим острахом запитав князь.

Лїкар замняв ся й по хвилї відповів:

— „Княгиня повила — донечку...“

Блїде лице князя зблїдло ще більше так, немовби вся кров сплила з нього. Опісля червень почала йому підступати й дійшла аж до очий. Запримітили се і лїкар і воєвода тай оба почали нараз говорити. Але князь не чув, що вони говорять. По хвилї прийшов до себе й обернувши ся до воєводи, сказав дивно твердим тоном:

— „Ходїм! Треба кінчити дїло!“

— „Розпочинати, княже!“

— „Нехай буде розпочинати!“

Вступили до кімнати князя, перед котрою, як все, куняла медведиця.

Ярослав, як усї мужчини з його роду, скоро приходив до себе. Він був вже зовсїм спокійний і сказав до воєводи:

— „Думаю, що найважнїйша річ, відтягнути Угрів від війни“.

— „Так!“ відповів воєвода.

— „А що зробити з Ляхами?“

— „З ними не стоїть говорити, бо вони занадто бідні й голодні, щоб не пішли скрізь, де тільки сподївають ся, поживити ся. Впрочім маю певні вісти, що війною проти нас можуть піти тільки два ляцькі князики: краківський і сандомірський. Першого розібємо над Попрадом, а другого треба ще в осени, а найдальше в зимі облягти в його курнику“.

— „Угрів думаю відтягнути двома способами: переговорами й ударом Византії. В тій цїли висилаю завтра посольство до византійського цїсаря, яке має його повідомити про смерть мого покійного батька та про війну з Ізяславом і зажадати на основі договору цїсаря Мануїла з моїм покійним батьком, щоб византійські сили як найскорше перейшли Дунай і вдарили з полудня на Угорщину. Те саме посольство вступить по дорозї до Буди й спробує навязати добрі відносини

між мною й угорським королем. Як се вдасть ся йому, то має дальше їхати до Византії вже без домагань, щоб вона вдарила на Угрів".

— „О се нема страху, щоб шурин Ізяслава не пішов йому на поміч. Я бою ся чогось иншого, а саме, щоб він не приказав по дорозї між Будою й Дунаєм зловити цїле наше посольство так, що воно не доїде до Византії".

— „Мабуть ні", відповів князь. „Мій покійний батько говорив менї нераз, що Угри дичіють, як тільки вийдуть поза свою землю, але дома вони поводять ся по лицарськи. Як тільки з ними відповідно поводити ся. А молодий Микулич уміє з ними говорити".

— „А я думаю, що тим лицарям, що ще так недавно як чорні від бруду чабани переходили нашими степами, нема що вірити".

— „Обережність не зашкодить нїколи, хоч якраз супротив Угрів може вона бути менша, чим супроти старої Византії. Я дам другу грамоту Мирославови Крушинї в тайнї перед цїлим посольством. І якби Угри відібрали від Микулича мою грамоту, то на молодого Крушину не звернуть уваги. А що буде, як Византія не прийде на час, або взагалї не прийде?"

— „Сего не треба бояти ся. Я знаю цїсаря Мануїла. Мусимо лиш о те подбати, щоб він мав час напасти на Угрів. Від посольства, що поїде до Київа, залежить, чи цїсар Мануїл мати-ме час, поспішити нам на поміч".

Тут старий воєвода положив обі руки на своє чоло й помалу запитав:

— „Але кого вислати до Київа? Хто зможе переконати старого Ізяслава, що ми не хочемо тільки зискати на часї? Се трудно буде зробити, дуже трудно. Бо навіть мала дитина знає, як є... А Путятич уміє дивити ся й слухати".

Князь також задумав ся. І тихо стало в кімнатї княжій. Лиш крізь відчинені вікна долїтав одностайний шум Днїстра. Мовчанку перервав князь словами:

— „Так, се буде дійсно трудне посольство...“

Князь подумав ще хвилю й сказав:

— „Ізяслава переконає тільки такий чоловік, який сам переконаний, що я хочу мира. Такого чоловіка маємо: є ним ігумен Данило“.

Старий воєвода положив обі руки на стіл, а морщини його чола вигладили ся. Він радісно подивив ся на молодого любимця свого й промовив:

— „Так. Я не тільки що не міг-би переконати про те київського князя, але не можу навіть зрозуміти, що галицький князь має всего на всего літ двайцять. Ігумен Данило як сотворений на посла до Київа. І тому, що вірить у твоє миролюбіє й тому, що говорить добрі проповіди. А в старих київських церквах добра проповідь лїпше западає в душу, чим у нових галицьких“.

— „Що ігумен вірить у моє миролюбє, в тім він навіть не так дуже ошибаєть ся“, сказав задуманий князь таким голосом, якби говорив до себе. Воєвода видивив ся на нього, якби хотїв замітити: „Знов нерішучість?“ Але молодий князь відповів на його здогад:

— „Пропало! Війна буде. А до помочі ігуменови додам Гражданця й Судиславича. Вони вже дадуть собі раду з дорадниками Ізяслава, як тільки ігумен справить ся з ним самим. Гражданець знаменито списувати-ме нову хрестну грамоту“, з якимсь тяжким віддихом сказав молодий князь. Він почував себе дуже нїяково в тій помотаній сїтці дипльоматичних підступів, яку сам починав плести. Та в душі лелїяв мрію про мирну працю для своєї волости й всїх земель нашого народу.

— „Лишаєть ся ще тільки одно посольство — до Суздаля“, сказав воєвода.

З неохотою відповів князь:

— „Відійде й воно, хоч я волїв-би обійти ся без сеї помочі. Вже важнїйше те, щоб тесть порозумів ся в нашій справі з половецькими ханами“. Воєвода додумав ся, що князеви неприємна

була згадка про Суздаль ізза несповнення його надії на першого потомка, але не сказав нїчого.

Князь запитав ще:

— „Чи сили, якими розпоряджає мій перемиський воєвода, вистарчать на здержанє ляцьких князїв?“

— „Тих голодних князиків? — Зовсїм вистарчать. При дрібочцї сприту вистарчили-б і війська, що стоять у Ряшеві, Ярославі та Сяноцї“, відповів старий воєвода, що не любив свого суперника, перемиського воєводи Дмитра Надїтича й зовсїм неслушно робив натяк на недостачу сприту в нього.

Розпращали ся, й Халдїєвич вийшов.

Але вернув з коридора й сказав:

— „Маю ще одну раду для тебе, княже, тільки не знаю, як приймеш її“.

— „Кожду твою раду приймаю радо, воєводо“, відповів молодий Ярослав, котрому зробило ся приємно на думку, що старий воєвода числить ся з ним уже майже так само, як з його покійним батьком.

— „Моя рада така, щоб до київського посольства вжити також старого міщанина Рака“.

Князь розкрив широко очі.

— „Адже се тайний провідник противного мому батькови міщанства!“ сказав.

— „Якраз длятого добре було-б синови, ужити його до важного дїла й тим позискати“.

— „Тим його не позискаємо. Впрочім він не згодить ся, їхати до Київа“.

— „Як не позискаємо, то бодай ослабимо його ворожнечу. Але невиключена річ, що він згодить ся їхати: він має в Київі свої склади й йому буде на руку, переїхати ся там на княжий кошт. Я сам піду до нього в тій справі, може ще з ігуменом. Тодї мабуть не відмовить“.

— „Можеш спробувати“.

Від хвилї сеї розмови князя з воєводою війна почала розпускати щораз ширші круги. Воєвода взяв у свої досвідчені руки військові

справи, а князь своїм гнучким умом взяв ся дальше виплїтати помотану сїть дипльоматичних заходів.

Наперед взяв ся до зорґанїзування посольства до Византії, яке найскорше мало відійти.

Мирослав Крушина вийшов одушевлений з кімнати князя й землї не доступаючи, поспішив до дому. Був такий веселий, якби на ново на свїт народив ся. В його мозку шибали думки веселі як сонїшне промінне, одна красша від другої: побачить вічно блакитне небо полудня й море, якого нїколи не бачив і передовсїм — Византію, ту Византію, що через ряд столїть була мрією всїх князїв і висших верств українського народу, всїх його лицарів і купців, священиків і богомольців. Византія мала для нього ще одно, зовсїм особисте значінне: там спочивали тлїнні останки його покійного батька, колись дуже заможного купця, що помер там у молодім віцї, як Мирославу було лїт дванайцять, полишивши молоду вдову й троє дїточок, з яких найстарший був Мирослав. Вірителї розхопили тодї великі батьківські склади так, що його матері й рідні остав тільки дім у Галичі й кілька кусників поля та рибний став. Тодї старий князь Володимирко приняв його на свій двір і казав учити тим самим учителям, що вчили молодого Ярослава.

Щойно тепер мав він нагоду, довідати ся у Византії докладнїйше про вірительности свого батька й — може прийти до маєтку. Ся думка справляла йому велику радість не тому, що ходило о майно, тільки для того що матїр нераз згадувала про те, якби то було добре, відзискати втрачене добро. Він чув себе більшим і лїпшим, чим доси, бо був комусь дуже потрібний.

Нестара ще матїр приняла його запитом:

— „Коли їдеш, Миросю?“

— „Ми мали їхати завтра, але мабуть не виїдемо скорше як за тиждень, бо приготування до дороги займуть споро часу“.

— „Не забудь, що батькови треба поставити

надгробний камінь. Про те, де він лежить, скажуть наші купці, що живуть там постійно". Говорила про се зі слезами в очах.

І Мирославу зробило ся сумно; він знав, що в них нема гроша на таку річ, а з того, що призначив для нього князь на кошти подорожі, не хотів черпати на потреби своєї родини. Впрочім хотів велично виступити перед чужими й мати в чужині свій гріш при собі. Матір немов прочуваючи, чого посмутнів її син, сказала:

— „Я була нині у грецьких купців, бо до своїх не хотїла йти. Прирекли позичити. Піди до них!"

Мирослав знав, про котрих саме грецьких купців говорила матір. Були то два богаті спільники, що мали великі склади в Галичі, Київі й Володимирі Волинськім. Вони були рівночасно полїтичними аґентами византійського уряду, а покійний князь Володимирко вживав їх часто до своїх підступів на чужих дворах. Вони мали в Галичі недобру славу як небезпечні лихварі, особливо молодший з них, Скелїдзес, що залюбки займав ся ріжними коромолами й готов був перепродати не то ризи, але й кости Спасителя, як говорив про нього воєвода Халдїєвич.

Длятого Мирослав з неохотою вислухав предложення матери. Одначе иншого виходу не бачив. До своїх купців не хотїв звертати ся о позичку, бо на се не позволяла йому його гордість: від його батька й дїда позичали грошї не тільки галицькі купці, але й найбогатші бояри, й йому соромно було звертати ся тепер о позичку до своїх. Розмірно легкий кредит міг знайти ще в Жидів, але знав з оповідань, що вони опісля любили звертати ся зате по всїлякі прислуги й протекції. А він був ще за молодий, щоб мати впливи. А знов за кождим разом іти до князя не хотїв. Длятого рішив ся піти до Греків, хоч мав перед ними страх.

Запитав матїр, чи випитували її що ті Греки.

— „Випитували, хто провадити-ме посольство й куди воно їхати-ме. Я сказала їм, що прова-

дить молодший боярин Микулич і що посольство їде до Византії. А вони питали, куди. Але того я не сказала, бо не знала".

— „Навіть, якби ти знала, мамо, то не треба таких річий говорити", відповів поважно Мирослав і вибрав ся до Греків, виждавши до вечера.

Склади їх були ярко освітлені, особливо золотникарський склеп. Скелїдзес, побачивши Мирослава, зараз вийшов і запросив його до своєї кімнати на поверсї. Двері відчинив їм нїмий невольник Половчин і знов зачинив за ними. Вони були самі й Мирослав з острахом, який відчував дитятем перед великим павуком, приглядав ся Скелїдзесови. Був се чоловік лїт около пятьдесяти з великими очима без віїв, що виглядали мов склепові вікна на його майже чотирограннім лицї, що мало радше тупий, волячий, чим хитрий вигляд. Дуже рідкий заріст і борода робили те дивне лице ще більш неприємним.

— „Нїкона нема?" запитав Мирослав о другого Грека.

— „Він мусїв лишити ся, нїм позачиняють склади", відповів Скелїдзес; як ви спішите ся, то я сам можу полагодити з вами справу".

Мирослав не спішив ся. Але відповів, що спішить ся, бо йому якось непривітно тяжко робило ся в тій павучій ямі, повній ріжних дорогоцїнностий і міцно кованих скринь. Йому здавало ся, що в тих скринях замкнене добро й спокій багатьох родин.

Грек виняв грубий папір, уживаний до списування грамот і запитав:

— „Кілько потребуєте?"

— „Пять гривен сріблом".

Була се значна квота, бо в тих часах гріш мав високу вартість: за 50 гривен можна було купити село з полями, лїсами, сїножатями, будинками, людьми.

Але Грек не сказав проте нї слова, тільки розложив перед молодим княжим дворянином

грамотний папір і заговорив до нього силувано-приязним тоном:

— „Напишіть грамоту“.

— „На який рост?“

— „По уставу князя Ярослава Мудрого“, відповів Грек, роблячи вигляд праведника. По хвилинї додав: „І по дві бочки живопросольної риби та по бочцї щучини. І, нехай, по пять коробок оброку та шестий сніп“.

Мирослав не відповів на те нїчого й мовчки взяв ся писати довжну грамоту:

„Се азъ Мирославъ, сынъ Ивана Крꙋшыны, кꙋпцѧ съ Галича, дворѧнинъ кнѧжій, занѧлъ есьмъ оу Нѣкона и Скелѣдзеса, гостей елинскихъ, гривенъ пѧть серебромъ...“

Тут перервав писаннє й сказав до Грека:

— „Віддам за пять лїт. Котрого дня хочеш?“

— „Переводжу рахунки на Юрія“.

— „Добре“, відповів Мирослав і писав дальше:

„...отъ Юрьева дни осеннего до Юрьева дни на годовъ пѧть. А на то серебро давати менѣ ростъ по старомꙋ, по книгамъ Ꙗрослава кнѧзѧ, съ годꙋ на годъ, и по двѣ бочки рыбы живопросольнои. А бꙋде Богъ пошлетъ щꙋчыны...“

Тут перервав йому дальше писаннє Грек окликом:

— „Якто: „А буде Бог пошлет“?

— „А так! Бо у нашім ставі не все є щуки. Впрочім, ти сам сказав, що рост має бути по книгам Ярослава. А в тих книгах нема про щучину!“

Скелїдзес не відповів на те нїчого й Мирослав скінчив уже спокійно писати грамоту:

„...привезти бочкꙋ, а не захочꙋ тое рыбы свезти, коѧ въ сей кабалѣ писана, и дати менѣ денегъ за неѧ. И ще давати имъ оброкꙋ въ домъ: хлѣба, ржи и овса пѧть коробокъ въ новꙋю мѣрꙋ и съ полѧ шестый снопъ съ года въ годъ. А кабалꙋ писалъ ѧ самъ лѣта 6662 отъ созданіѧ Божаго міра въ годъ смерти Володимерка, кнѧзѧ галичьскаго и начала кнѧженьѧ Ꙗрослава, сына его“.

Мирослав встав і подав грамоту Грекови.

— „А свідки?“ запитав той.

— „Адже менї якраз о те ходить, щоб нїхто

не знав, що позичаю. Якби не те, то я не потребував-би брати в тебе на рост уставу Ярослава, за який князь Ярослав засадив-би тебе в погреб. Впрочім і князь і Гражданець знають моє письмо.“

На те Грек:

— „Без свідків не можу дати. Грамота згорить, ти, дворянине можеш пропасти в світї а тодї й мої гроші пропадуть.“

— „Дам заклад,“ сказав Мирослав. „Кого хочеш: невольника чи невольницю?“

— „Молоду невольницю.“

Мирослав усїв і почав переписувати грамоту. Перед останним реченєм вложив такий уступ:

— „Въ занятихъ гривнахъ я, заимщикъ, заложилъ и подписалъ имъ, Нѣкону и Скелѣдзесу, дѣвку полокечскую, нехрещеную. именемъ Итиль. А буде я, Мырославъ, не викуплю оу нихъ послѣ сроку, вольно имъ по сей закладной кабалѣ, нею владѣть и оу себе держать и на сторону продать и заложить. Та невольница моя прежъ сей закладной незаложена нѣ продана. Где ся закладная грамота виляжеть, тутъ по ней судъ и правежъ кто съ грамотою сею станеть, той по ней истець.“

Скінчивши, подер старанно попередну грамоту, а нову подав Грекови.

Скелїдзес не сказав уже нїчого, тільки поклав грамоту в скриню, яку старанно замкнув й отворив иншу скриню та виняв з неї чотири гривни срібла в прутах й одну в монетах. Поклав прути на вагу й зваживши, передав Мирославу. Він обвинув срібло в принесену вовняну плахту й задуманий вийшов з кімнати. Перед самими дверми зустрів Нїкона й мало не розбив йому носа. В світлї, що падало з кімнати на коридор крізь відчинені двері, побачив дивне лице того старця й станув. Лице Нїкона виглядало дуже благородно й достойно, тільки мало якесь пятно суму чи злочину, чи зависимости відкогось.

— „Інтересно, що звязало сего чоловіка, що мусїв колись бути чесною людиною, з тим осоружним лихварем?“ подумав Мирослав, що чув від варяжських дружинників ріжні „заґи“ про те, як бог Одін значить кожду людину на лицї так,

що мудрець може по тім пізнати, з ким має до діла. „Князь Ярослав по першій розмові з тими спільниками пізнав-би все“, сказав собі й пішов темними вулицями домів.

Тих пять гривен тяжіло йому неймовірно, аж пекло. Він чув, що ті срібні прутики як гаки впивають ся в поле його матері й рідні, яким він як найстарший син управляв. І відчув біль від того першого довгу свого. Прийшов до дому й оповів матері про умови довжної грамоти. Вона тільки зітхнула й дала синови їсти.

Тимчасом Скелїдзес показував грамоту Нїконови. Той уважно перечитав її й сказав:

— „Так, так. Мало ще ворогів маємо, треба нам нових. Чиж ти не міг задоволити ся законним ростом? Він зовсїм не малий? Адже сей молодець товариш князя й колись легко може скрутити тобі голову, нехай тільки прийде до власти. А се напевно буде.“

— „Отож не буде, бо я рішив ся скрутити йому карк і то нїм ще доїде до Византії.“

Нїкон видивив ся питаючо на свого спільника, а той притишеним голосом говорив дальше:

— „Той молодик отримав якісь важні папери від князя, здаєть ся важнїйші, нїж сам Микулич, що має провадити посольство. Не знаю тільки, що в тих паперах є, але купця на них знайду, а властиво вже маю.“

— „Кого?“

— „Або не купить князь Берладський? Оповідають, що він тепер безоглядно рабує галицьких купців і мусить мати гарний гріш.“

— „А від кого знаєш, що той молодик має якісь папери? Видко, що не від надто високого дворянина, коли не знаєш, що в тих паперах?“

— „То пусте! Часом невольник, що палить у княжих печах, може зробити рівно добру прислугу, як великий печатник князя. Одно тобі скажу: що на сю прогульку виберу ся я сам, але ти з неї не дістанеш нїчого.“

— „Очевидно,“ відповів Нїкон, що весь час держав у руках довжну грамоту Мирослава. „Тільки не забувай, що з такої прогульки можна дуже легко не вернути, бо нехай тільки один з того посольства доїде до Византії тай скаже Мануїлови, як і що, тоді перестанеш на віки журити ся, як перевезти до Византії все, що ти придбав.“

— „От лїпше не кракай!“

Нїкон поклав грамоту на місце й мовчки вийшов до своєї кімнати.



Монети з княжих часів.

З першим метом війни.

Глава шеста, котра виѧснює, кꙋди й ꙗк розїзджали сѧ три посольства кнѧжі й з ким по дорозї зꙋстріло сѧ посольство, в ꙗкім бꙋв молодий Мирослав Крꙋшина тай що потомꙋ вийшло з тої стрічі; що Мирослав бачив оу столицї Ꙋгрів і чого не зрозꙋмів на оугорській пꙋстї; ꙗк його посольство попало в поганꙋ засїдкꙋ в горах Ярделю й ꙗк Мирослав ранений і самотний дістав сѧ в рꙋки розбишак; ꙗк опісля привезли його до таємничого й страшного города Берладї; що бачив оу городї тім і з ким пізнав сѧ й кого відшꙋкав і ꙗк видобꙋв сѧ з нього й ꙗк дістав сѧ до Византії; що бачив на дворі царгородськім і ꙗк йомꙋ сподобав сѧ той двір тай кꙋди й в ꙗкім станї метнꙋла ним несподївано війна.

За кілька днїв виїхав Мирослав з посольством Микулича, в котрого склад входило коло сотнї людий. Князь питав його перед виїздом, чи не має яких потреб, але се було найдразливійшою стороною Мирослава, що він походив з роду зубожілого. І він твердо відповів:

— „Нї.“

По хвилї додав мякше:

— „Не дай зробити кривди моїй матері й ріднї.“

Князь мовчки кивнув головою і падав приятелеви 5 невеличких перґамінових листків; на першім було виписано великими буквами „Странникъ Паломника“, званий пізнїйше „Странником Стефана“. Був се опис византійських церков і памятників Мирославу аж очі засвітили ся з утїхи. Він сердечно дякував за дорогий дар.

Не вступив Мирослав до Чагрова, щоб попращати ся з своїм товаришом, Борисом; він любив його, але поза його домом, бо там були за високі пороги на його ноги.

З собою міг взяти тільки одного слугу, молодого пятьнайцятьлїтного сироту з гір. Стефана Бистринчука, дуже спритного хлопця, котрого Мирослав кликав не „Стефане“, тільки „Стефа“, як кличуть у горах. Сей спосіб так йому сподобав ся, що часто гукав за Стефаном, хоч не потребував його, але Стефан добре пізнав, коли його Мирослав потребує.

Майже рівночасно виїхали й два другі посольства: до Київа найбільше й до Суздаля. Останним проводив воєвода Халдїєвич. Він мав уложити плян спільних воєнних підпринять зі суздальськими силами. Завданє його було не менше трудне від завданя того посольства, що їхало до Київа, тільки в иншім напрямі: вся трудність його полягала на скорости, бо воєвода мав доконче вернути, нїм снїги злїзуть з галицької землї. Через те воєвода вибрав ся легко, з малою скількістю возів й оминаючи більші городи, їхав більше навпростець, готов кождої хвилї покинути свої вози. Їхав в напрямі на Погорину Волость з великим поспіхом так, що нїм посольство, котре їхало до Київа, дібрало ся до Теребовлї, він був вже далеко за Пинськом. Виконанє своїх воєнних заряджень поручив перемискому воєводї Надїтичу, щоб опісля як говорили злобні язики, мати на кого звалити невдачу. В дїйсности зробив він се тому, бо хоч не любив того старого суперника свого, але цїнив його в душі, як досвідченого полководця, чого нїколи не міг признати.

Зовсїм инакше їхало київське посольство. Його завданєм було, їхати можливо найпомалїйше, Ігумен Данило відправляв молебнї в усїх церквах, які зустрів по дорозї, а старий Рак мав скрізь множество ріжних купецьких дїл. Його участь в посольстві причинила ся до того, що міщанство почало дешевше продавати княжим слугам упряж для кінноти й инші воєнні припаси. Але була се тільки чемність за ту чемність, яка зустріла їх зі сторони князя, що визначив одного з них такою важною місією, чого старий князь уже давно

не робив. На загал настрій міщанства не змінив ся.

Разом зі сим посольством вертав до дому й київський посол Путятич. Але в Теребовлї видала ся йому їзда таки надто помалою й він випередив галицьке посольство.

Майже рівно скоро як воєвода Халдїєвич посував ся й молодий Микулич тухлянським шляхом до столиці Угорщини. Рівно велике як неприємне було здивуваниє Мирослава, коли за Вістовою догонили — Скелїдзеса, що їхав в тім самім напрямі з кількома возами, навантаженими всяким купецьким добром. Він попросив боярина Микулича о дозвіл, прилучити ся до його дружини, щоб безпечнїйше міг їхати під охороною його уоружених людий. Боярин пристав на те; Мирослав хоч дуже був невдоволений з товариства того лихваря, але не противив ся тому, бо се був загально принятий звичай в тих часах, що купцї прилучали ся до всяких посольств і користали з їх охорони.

Чудові тухлянські гори, в яких Мирослав був перший раз тепер, почали займати всю його увагу. Він як дитина радісно приглядав ся на постоях бистрому Опорови й розкладав вечерами великі вогнї з пахучих чатинних дерев. На горах стояв уже снїг, але в довгій долинї над Опором було розмірно тепло. Тільки вияли сильні вітри й разураз падав зливний дощ.

Як перейшли найвисшї хребти Бескида й минули граничну сторожу за Лавочним, очам Мирослава представив ся чудовий вид: сонце свїтило на блискучі снїги, що лежали на верхах і на червоне море листя букових лїсів, що покривали полудневі сточища Карпат. А на все те сїяв золотистий дощ міріядами довгих-довгих каплин. Угорщина видала ся йому кращою, чим галицька земля, але тільки на границї.

Столиця Угорщини Буда зробила на нього знов сильне вражіннє, особливо королївський замок на стрімких білих скелях, що піднимали

ся в гору прямо з филь широко розлитого Дунаю. Ту величаву ріку знав він досі тільки з пісень і оповідань. Як вона показала ся йому, мов величезна, лискуча гадина, дивив ся на неї зі запертим віддихом і вслухував ся уважно в її грізний хлюпіт. Порівнував його з Дністром. І Дністер видав ся йому якимсь близшим, привітнійшим.

В королівськім замку приняли галицьке посольство надсподївано добре; король приняв з подякою до відома вістку про вступленє на престол молодого князя Ярослава й запросив на пир його посольство. Воно задержало ся кілька днів. Одного ранка бачив Мирослав, як в окруженю двірських жінок ішла замковим подвірєм до каплиці молода жінка угорського короля, дочка київського князя Ізяслава. Він низько вклонив ся їй і поздоровив рідним словом. Королева станула на мить і приязно відклонила ся. Мирослав запізнав ся скоро з українськими женщинами з окруженя королевої, що прийшли тут з нею з далекого Київа. Він порівнував кожду стрічну женщину зі „своєю", але нї одна не припадала йому так до вподоби. Пригадував собі й міщанські дівчата з Галича, свої сусїдки. І мрів.

Посольство отримало вкінцї відповідь, що внедовзї відійде до Київа окреме посольство з Буди, котре возьме участь у переговорах в спірній справі, бо свого часу по битві під Перемишлем угорський король поручив зворот Погорини за галицького князя, що присягав тоді на похилений хрест корони св. Стефана.

Се рішенне було значним успіхом галицького посольства, бо опізнювало можність рішеня Київа й давало Византії та Суздалеви можливість прийти на час з підмогою галицькому князеви. Боярин Микулич зараз вислав з вісткою про те до Галича двох їздців, отримавши для них передтим окрему ескорту до границї, причім гойно сипав дари на всї боки від служби до вельмож, розуміючи по свому слова Халдієвича на памятній радї

бояр, що треба десь переломити страшний обруч ворогів. Коштівна то була річ і старий воєвода Халдїєвич не даром накликував бояр, щоб передовсїм грішми підперли молодого князя.

Опісля рушило галицьке посольство дальше на полудне. Його угорська ескорта зміняла ся в придорожних городах, Скелїдзес віз з Будапешту дуже значну скількість возів і мав зі собою більшість людий ріжно язичної збиранини. Вони весь час ходили на пів пяні й заєдно били ся між собою.

Як галицьке посольство вїхало в глибину угорської пусти й стануло на нічлїг біля якоїсь самітної гостинниці, счинив ся опівночі несподіваний крик і всї схопили ся на рівні ноги. Гостинниця стояла в огни, а оподалїк утїкали якісь уоружені люди. Був се очевидно один з таких частих в тих часах нічних розбишацьких нападів, що не міг удати ся ізза чисельности нападених. Але мимо того угорська ескорта розбігла ся, якби її не було. Боярин Микулич уставив своїх людий до бою, але нїхто не нападав. Тільки приступив до нього Скелїдзес, оглядаючи ся трівожно на всї сторони й заявив йому, що дякує за дотеперішну охорону, але дальше сим шляхом не поїде, бо має від своїх людий певні вісти, що се тільки перша сторожа великої розбишацької банди, що розбиває понад Дунаєм, пробувала захопити язика про те, хто їде. Супроти того він дальше не поїде сим шляхом, але зверне ся через гори Арделю на Волощину й туди хоч з більшим трудом, одначе безпечнїйше дістанеть ся до Византії.

Мирослав був надто молодий, а боярин Микулич надто лицарський чоловік, щоб у тих словах Грека доглянути ся підступу. Вправдї инші галицькі купцї, що їхали з посольством у власних дїлах, говорили, що таки сей шлях безпечнїйший але боярин Микулич послухав ради Грека й звернув на схід в напрямі гір Арделю, кажучи до Мирослава:

— „Вже той старий лис добре мусїв пронюхати дорогу й не наражував-би на втрату свого добра“.

Йому й на думку не приходило, що то Скелїдзес зорґанїзував той нічний, уданий напад і наклонив ескорту до утечі тай тими способами манить посольство на Волощину, де мав від тепер добре зорґанїзовану розбишацьку ватагу більших розмірів. Посольство рушило в зміненім напрямі й в перших днях грудня дійшло до гір Арделю.

Падав снїг з дощем одного пізного понурого пополудня, як довгий ряд возів знайшов ся в якійсь дебрі зі стрімкими стїнами. Нараз з поза скель сипнув ся на ідучих град стріл та рогатин і почали виглядати якісь великі постатї в косматих кожухах, з клапанями на головах. Крик і метушня підняли ся в провалї. Ранені й убиті люди й звірята падали на місцї. Похід станув. Мирослав оглянув ся поза себе й побачив Скелїдзеса, що все прилишував ся зі заду, як він, окружений тими волохатими напасниками, показував їм його й Микулича, Зрозумів усе. Що тепер діяло ся, дїяло ся дивно скоро, так скоро, що він не знав навіть, коли. Прискочив до боярина Микулича й крикнув йому в само вухо: „Знищити грамоти!“ Боярин почав розпинати ся. Але в тій хвилинї обскочили їх напасники й боярин перестав шукати за грамотою, а вихопивши меч, роздавав удари на всї сторони. Коло нього стовпила ся горстка найблизших дружинників його й власними грудьми заслонювала боярина. Мирослав перший раз в житю знайшов ся в такій бійцї. Хвилину стояв безрадний, але побачивши, як звиваєть ся його Стефан, хоч підросток, засоромив ся своєї зрештою недовгої бездїльности й метнув ся з коротким ножем у вир бійки. Та не мав часу вжити ножа, бо якийсь напасник обхопив його в пів і разом з ним повалив ся на землю.

Сумерк почав западати й Мирославу здавало ся, що вже смеркає молоде життє його. Але в ту мить напасник отримав від одного з дружин-

ників такий удар що тільки раз зойкнув і розвів руками. Мирослав піднїс ся помалу. Чув неприємне зимно в голову, на котру падав мокрими платами снїг. Напів одужений відруховo здер з голови „свого“ напасника клапаню й наложив на свою голову. В тій хвилї вцїлений ударом рогатини повалив ся на землю боярин Микулич і важко застогнав, віддаючи духа. Двох напасників кинуло ся на його тїло й почало з нього здирати одїж. Майже відруховo кинув ся на нього й Мирослав та дивно скорими руками вихопив грамоту.

— „Помалу, братчику, рабуй! І так мусиш віддати все до поділу“, сказав до нього якийсь розбишака, взявши його очевидно за одного зі своїх.

В тій хвилинї шибнула Мирославу думка, що його можуть пізнати й що він має тепер обі грамоти, від яких залежить усе! Йому станула перед очима вся навала ворогів, що так звалить ся на його рідну землю, як звалили ся ті розбишаки на галицьке посольство. Галич і дім родинний станули йому перед очима, обступлені з усїх сторін чорними Уграми й голодними Ляхами та множеством ворожих полків. Се напрягло всї його нерви й мязи до небувалої висоти. Майже рівночасно скочив своїми молодими ногами в щілину стрімкої стїни, яку в сумерку доглянув. Мав вражіннє, що має сталеві ноги, гнучкі як дамасценські мечі. Миттю знайшов ся на верху стїни й інстинктовно оглянув ся в напрямі Скелїдзеса. Той обома руками показував на нього й кричав:

— „Ловіть його! Живого або мертвого доставте князеви Берладському!“

Мирослав почув коло себе свист стріл і фуркіт рогатин. Мимохіть присїв, причім почув шелест грамоти, яку міцно держав в руцї, всю змяту. Щойно тепер пригадав собі, що її має, що видер її від умираючого боярина й що її треба знищити. Почав її дерти на шматки, причім великими скоками біг в одинокім напрямі, який мала та

стїна. Нараз почув удар в лїву ногу й прикляк, хоч болю не чув. Оглянув ся: за ним біг його Стефан з рогатиною в руцї. Мирослав дуже зрадїв, але ждати на нього не міг, бо аж свистїло кругом від стріл і кілька рогатин зарило ся в снїг біля нього. Вирвав одну з них і з найвищим напруженнєм змірив ся там, де стояв Скелїдзес. В хвилї як кидав, мав вражіннє, що від того мету залежить все. Трафив. Бо почув крик Грека, довгий і проразливий, майже звірський. Тайна грамота, яку мав зашиту в одежі, пекла молодого Мирослава як грань. „Втїкати з нею!“ шибнуло йому в голові. І він в горячцї кинув ся зі стїни в дебру на противну сторону від розбишак. Чув іще за собою другий скок, майже в мить виконаний по його.

Упавши в снїг, почув Мирослав біль такий сильний, що зімлїв.

А як прийшов знов до притомности, чув біль за кождим рухом (чув) що його несли на якихсь ношах з пруття. Не отвирав нарочно очий в переконанню, що так лекше довідаєть ся, що з ним робити-муть. Помалу, запираючи віддих, переконав ся, що може без болю рухати обома руками й правою ногою; тільки в лївій чув, як скимить рана й ще чув окремий біль, гірший від першого.

— „Ага“, подумав, „отож я ранений окромі того звихнув ногу“. Щойно тепер пригадав собі свою грамоту й кров ударила йому в очи зі сорому, що так пізно згадав про неї. Скорим рухом руки помацав місце, де мав її зашиту: вона була!

Радісно забило ся в нїм серце. Але рівночасно обхопила його трівога, що той його необережний рух мусїли запримітити ті, що його несли. Почав отже мимо болю кидати ся на лежанцї й напрасно рознимати очи, причім дивив ся, чи не замітить де Стефана. Але його не було.

— „Конає?“ запитав один з його клапатих сторожів.

— „Лише кидаєть ся. Певно горячка“, відповів другий. Всї пристанули, Дали ся чути й голоси Волохів, котрих він троха розумів.

— „Несїм його до найблизшого села“, сказав один з них, „там є добрий знахор, що вилїчить його“.

— „Ая, лїпше живим його доставити, більше заплатять за нього“, докинув третий.

— „Але куди його везти?“ запитав перший.

— „Наперед до Текучі, а відтам у Берладь, сказав голос того, що його Мирослав почав уважати за провідника. „Гарний хлопець! А скаче лїпше як олень....“

— „І не зле метає рогатиною“, докинув хтось з гурту. „Добре, що трафив того проклятого лихваря, бо инакше він був-би все загорнув.“

Останні слова пригадали Мирославу його гроші, призначені на памятник для батька. Він знов обернув ся, щоб мати нагоду переконати ся, чи є вони. Гроший не було. Значиль його обрабовано, але не з найдорожної річи. Був у веселім настрою, який одначе за хвилину щез, бо прийшло йому на думку, що вже в знахора при перевязуваню ран можуть у нього відкрити тайну грамоту! Постановив собі дуже кричати при перевязуваню, удаючи великий біль. Впрочім було йому вже все крім грамоти рівнодушне: він знав значінє слова „Берладь“.

Чув мокре зимно й велику втому. А снїг падав і падав. Ті, що його несли, глибоко западали в снїгові заспи. Вкінцї коло полудня дійшли до волоського села над якоюсь річкою між висо-кими горами. Він чув вже страшний голод, що не давав йому думати про нїщо инше.

В теплій, мужицькій хатї положили його на постіль і дали теплого молока, що видало ся йому райським напитком. Старий, слїпий на одно око мужик Волох взяв ся зараз натягати йому звихнену ногу. Мирослав не дуже потребував притім удавати, що його болить і кричав так, що й птиця не сїла-б на хату. Вкінцї натяганє

й мащенє та перевязуванє скінчило ся щасливо. Він був увесь в потах. Заснув і по глибокім сні збудив ся аж на другий день, оживлений і майже здоров. Тільки лівою ногою не міг рухати без болю.

Його положили на сани, вимошені сїном і рушили з ним в дорогу. По дорозї скрізь вступали до волоських сел. Щойно в Текучій почув Мирослав рідну мову й дуже тим утїшив ся. Йому пригадало ся родинне місто. Від Текучої до Берладї було 7 миль. В Текучій тільки переночували з ним і на другий день рано вирушили на північ здовж ріки Бирладї, проти води. Кругом бачив тепличиний снїгом зрадливо покриті мочари, з яких курив ся дивний опар. Сторожа його була вже змінена й представляла ся зовсїм поважно, як дружина; говорила переважно по українськи. Були се очевидно княжі люди. З його дотеперішних сторожів остав ся тільки провідник, але й він перебрав ся та виглядав тепер як дружинник, тай два слуги зі склепів Скелїдзеса.

Берладь!

Мирослав мав узріти Берладь! Таємничий город князїв-ізгоїв Володаревого роду, місто страху могутного галицького князя, місто ненависти боярства й прихильности міщан. Мав узріти Берладь, з якого за памяти живучого тепер поколїння не вийшов ще живим нї один боярин галицький, що переступив окопи або брами города того й де втїкали всї, що коли небудь провинили ся проти закона. Мирослав почав в думках приготовляти ся на смерть, бо був дворянином галицького князя, смертельного ворога князя Берладї.

Тут у Берладї було гнїздо всїх хищників і розбишак, бо сюди втїкали з усїх усюдів всї, яким за тїсно було дома. Мирослав знав Берладь лиш з оповідань матері тай вістий, що кружляли про нього й його князя, але не богато знав про нього. Сей город був для нього чимсь далеким і мало зрозумілим, хоч цїкавим як казка. Напевно знав про Берладь лиш те, що в тім городї кня-

жив тепер Іван Берладник, внук Володаря, стрийний брат Ярослава та його найзавзятїйший ворог, бо батько Ярослава, Володимирко позбавив його Звенигора. Князь Іван осїв зразу за згодою Володимирка на городох біля устя Дунаю; згоду Володимирка на те вимогла на нїм його подруга, княгиня Евдокія, кажучи, що над Дунаєм найлїпше припильнує його Византія. А перед чужими говорила княгиня, що не годить ся, щоб князь Іван остав без волости. Се донесло ся, до нього, і він до смерти добре згадував жену Володимирка. Колиж замітив, що Византія уважно сторожить його в наддунайських городах, почав поширювати свою волость в напрямі Галича і переніс свою столицю до Берладї.

Все, що Мирослав чув поза тим про сї сторони й їх князя, видавало ся йому дуже дивним і часто противорічним. І так галицькі бояри не називали берладського князя инакше як розбишакою в княжім колпацї та розсївали про нього найстрашнїйші вісти. А знов міщанство, що займало ся торговлею, дуже хвалили того князя й при кождій нагодї піднимало голос за тим, що він як внук Володаря покривджений покійним князем Володимирком. Бояри розказували, що він орґанїзує розбишацькі банди й ватаги з пройдисвітів і шибайголов усїх народів світа, дає їм дозвіл, обходити осоружні поганські торжества, на яких Половцї приносять своїм богам в жертву молодих дївчат і хлопцїв чотири рази в роцї в часї місячної повнї.

З дрожанєм зближав ся молодий Мирослав до таємничого города Берладї, а та дрож його походила не тільки зі страху, але й з цїкавости. Він при своїх двайцяти лїтах бувби сам радо скочив подивити ся на той город, хочби за цїну свого життя, якби не тайна грамота, яку мав при собі, а від якої зависїло те, чи вороги чи союзники довідають ся скорше про воєнні заміри галицького князя. Мирослав дрожав на згадку, що князь берладський прочитає ту грамоту й вже

бачив, як його гонці біжать до Києва й до Буди, щоб дати знати про пляни Ярослава. Мав вже тільки одно бажанне: щоб його закопали в його одежі, де була зашита грамота.

Місяць доходив до повні й трупячим блеском засипав снігом покриті поля й лїси, що вгинали ся й скрипіли під його тягаром. А сани, на яких лежав Мирослав, окружені кінною сторожею, мчгали як вихром гнані. Мороз іскрив ся й сніг скреготав під копитами половецьких некованих коний. Вже кілька разів привиджували ся напруженим від очікуваня очам Мирослава снігом засипані стїни й окопи Берладї, але за кождим разом переконував ся, що се або якісь придорожні горби, або гаї. Вкінцї серед ясних снігових піль у місячнім сяйві заблестїли перед ним зариси таємничого города, білого як смерть, з чорними тїнями в загонах мурів.

Коні летїли як вихор і Мирослав не міг навіть думок зібрати як переїхав окопи й опинив ся під византійськими воротами города ізза яких виднїло кілька церковних веж. Чув тільки, що провідник його сторожі говорив до сторожі, що стояла при брамі, в українській мові, але не памятав опісля, що, бо всю його увагу захопили дві річи: перша то були трупи й нагі кістяки людські, що висїли біля воріт на гаках шибениць.

Сніг почав саме легко порошити й Мирославу здавало ся, що він присипає вже й його кістяк. Нехай станеть ся се зі мною за землю галицьку й за полки її, думав. А та думка, якою не міг навіть поділити ся з нїким, справляла йому приємність. Те, що кістяки були без одежі, заняло всю його увагу й думки: він насильно прикликав до себе думку, що його одіж зідруть з нього люди, які не звертати-муть уваги на такі річи, як папір, або викинуть його. І представляв собі, що та грамота мусить уже бути змята й знищена.

Город був у нутрі ще майже пустий і подобав на Теребовль. Все в нїм було деревляне,

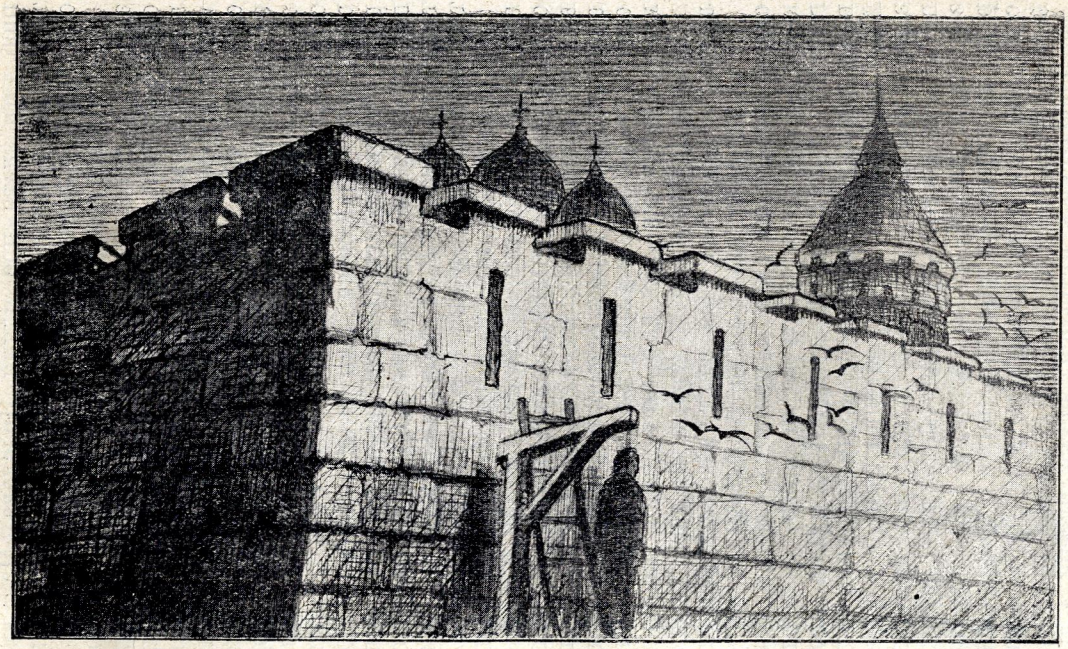

(Гл. стор. 127).

тільки частина стін біля в'їздових воріт була з каменя.

Станули перед якимсь будинком, перед котрим стояли на сторожі наші дружинники, Половці, Волохи й Чорні Клобуки. Чотирох знесло його до якоїсь студеної, пустої кімнати й положило на долівці, де він перележав до рана. Мав якусь дивну певність, що не вмре, хоч знав з оповідань, що кому з впроваджених сторожею до сего міста не завязано очий, щоби не оглянув його укріплень, той призначений на смерть. Згадав матір і жаль йому зробило ся її. Мав з одного тільки вдоволенє: що за весь час не виговорив ся з нїчим, хоч допитували його. Набирав щораз яснїйшого переконаня, що князь берладський має слушно недобру славу. Впевнювало його в тім поглядї те, що учасник нападу на галицьке посольство, був очевидно в княжій службі.

З такими думками перележав до рана. Весь час думав над тим, чи не дало ся-би знищити грамоти. Але бояв ся, чи його не підглядають крізь отвори в дверох. Кілька разів був певний того. Волїв отже не роздирати одежі.

Над раном задрімав. Але зараз скрипнули двері й якийсь дружинник принїс йому кусень ячмінного хлїба тай води в посудинї, мовчки поклав се коло нього й вийшов, замкнувши двері на ключ.

За які дві години увійшло чотирох дружинників з ношами, а пятий з мечем в руцї, видно їх начальник. Поклали його на ноші й почали нести.

На вулицї Берладї побачив тепер Мирослав великий рух: ішли й їхали всїлякі віддїли дружинників, Половців, Чорних Клобуків, Греків, Угрів і Волохів, ішли то гуртами то поодиноко якісь дико виглядаючі люди, що жалібно з під лоба споглядали на ряди купецьких возів. Бачучи тих гольтїпак і всю ту збиранину з ріжних сторін світа, зрозумів, що її може втримувати в сякім — такім порядку тільки жах. І ті кістяки, що висїли

при городських воротах, видали ся йому тепер зовсїм оправдані й навіть потрібні. Побачив якусь процесію поган зі жрецем, перед яким несли гарного хорта, мабуть жертву для ідола. На хвилю здавало ся йому, що замітив вози галицьких купців. Обернув ся лицем до лежанки, бо не хотїв, щоби знакомі бачили його в такім станї.

На краю города піднимав ся на сугорбі княжий замок, окружений окремими частоколами й ровами. При нїм стояла велика сторожа. На подвірях снували ся дружинники. Запримітив між ними обох слуг Скелїдзеза. Його внесли до великої кімнати без нїяких уряджень. В нїй куняло кільканайцять постатий в ланцухах і кайданах, а при кождій стояло по двох дружинників. Поклали його на землю й він ждав на свою чергу.

Сусїдні двері відчиняли ся що якийсь час і приходив якийсь дворянин та мовчки показував на одного зі закованих. І його вели. Вкінцї прийшла черга й на Мирослава та понесли його через ряд кімнат і коридорів. Внесли його в якусь більшу, ясну кімнату й очам його представив ся такий вид:

За столом на скромнім, тисовім кріслї, покритім багряним покривалом, сидїв в княжім колцаці чоловік, лїт около сорок пять, або й більше з енерґічним виразом лиця, властивим всїм скитальцям. Мирослав пізнав його відразу, хоч бачив перший раз: то був пострах галицького боярства — князь Іван Берладник, внук Володаря, подібний з лиця й рухів до Ярослава свого первого брата, тільки той не мав затиснених уст і такого завзяття, як сей. По обох сторонах його судейського крісла стояло дванайцять дружинників з червоними щитами й рогатинами, самі добирані, величезні ростом мужчини; між ними були й Половцї й Волохи. На столї перед ним лежала якась замарена книга. Певно „Руська Правда“, подумав Мирослав; „но, він мабуть не дуже її держить ся“.

Мирослава поклали з лежанкою на землю на серединї кімнати й йому зробило ся приємно від огню, що горів у всїх чотирох рогах її. Почав

на руках підносити ся на лежанці, щоб усісти Князь Іван махнув рукою, що може лежати й запитав уриваним, твердим голосом:

— „Хто ти?“

Мирослав таки сїв і відповів голосно:

— „Я Мирослав Крушина отрок на дворі галицького князя Ярослава“.

По лиці князя Івана перенесла ся легка хмара. Він патав дальше:

— „З ким, куди й по що ти їхав?“

— „Я їхав з посольством галицького князя до Византії, щоби там покласти нагробний камінь на могилї покійного батька мого, але в горах Арделю напали на нас твої люди, княже, побили й зрабували також у мене все, що я мав“.

— „Чи ти син галицького боярина?“

— „Нї, я син купця Івана Крушини, родом з Галича“.

— „Віднести його до вязниці!“ приказав князь і чотири дружинники, що стояли весь час біля Мирослава, схопили в руки його лежанку.

— „Менї спішно — до Византії, княже!“ закричав Мирослав, підносячи обі руки в гору з просьбою.

Князь усміхнув ся на пів здивовано, напів глумливо й відповів:

— „А менї, отроче галицького князя, спішно до Звенигорода, але ще годї йти... Можем оба тут лишити свої кости...“

Дружинники здержані відповідю князя, станули на хвилю. З того скористав Мирослав і голосно сказав:

— „Алеж я маю тут свідків на те, що правду кажу!“

— „Так? Тут? Хтож вони?“ запитав зі здивуванєм князь.

— „Два слуги Грека Скелїдзеса, купця Галича. Вони є тут, у замку!“

Князь недавно переслухував їх, пізнав ся на тих грабіжних лисах і розоружений таким предложенєм, сказав:

— „Поставте його! Побачимо, що вони тобі посвідчать! Прикликати тут тих двох Греків, що недавно були!“

Два биричі вискочили з кімнати.

Князь встав і підійшов до вікна та довго дивив ся на снїгом засипані поля, Потому приступив до одного зі своїх дружинників, взяв від нього рогатину, приступив до огнища й поправив нею горіюче дерево, опісля власноручно докинув кілька сухих полїн і віддав рогатину дружинникови.

Мирославу чомусь приємно зробило ся на той вид. Він подумав: „Ярослав не зробив-би того в присутности чужих.“ Взагалї сей князь-ізгой дуже припав йому до вподоби, може тому, що ждав побачити щось страшного, а приємно розчарував ся.

Биричі привели двох Греків, що дрожали зі страху; кланяючи ся до землї, поступили кілька кроків наперед і впали на колїна.

Князь показуючи на Мирослава запитав одного з них:

— „Хто він?“

— „Дворянин галицького князя,“ відповів Грек дрожачим зі страху голосом.

— „Якто: дворянин?! Чи мав який уряд на княжім дворі?“

— „Був отроком у матері князя Ярослава“.

— „Ааа“, сказав князь Іван півголосом, не мов виключно до себе, „при княгинї, що стала нашою, коли її чоловік став підступним Византійцем“.

— „Чий він син?“ питав дальше.

— „Міщанина Івана Крушини, що помер у Византії“.

— „Можете вийти!“ Греки врадувані зірвали ся на рівні ноги й кланяючи ся до землї вийшли так само, як прийшли.

Лице князя розяснило ся троха. Він звернув ся до Мирослава:

— „Кілько гроший заблали в тебе ті люди, що ти їх називаєш моїми, не знаючи навіть, що моя власть не сягає аж там?“

— „Дві гривни сріблом. Я позичив пять у Скелїдзеса, але добре, що три лишив матері“.

— „Чому добре?“

— „Бо булиб усї пять пропали“.

— „Виплатити йому дві гривни сріблом“, звернув ся князь до того дворянина, що впровадив Мирослава. „А ти, мій сину, знай, що люди Берладського князя не забирають нїчого в галицьких містах. Се не були мої люди“.

— „А той дружинник, що мене тут привіз?“ не стерпів молодий хлопець, щоб не запитати.

— „Так, мій боярин, що так само як ти називаєть ся, був одинокий з моїх людий, але він шукав там тільки за грамотою, яку віз боярин Микулич і більше за нїчим. За те, що він був там, виплатять тобі зараз твої гроші“.

Дворянин, що привів до кімнати Мирослава, виплатив йому дві гривни.

Мирослав щиро подякував берладському князеви й попросив ще о дозвіл, виїхати з города до Византії.

— „Запровадити його до боярина Крушини!“ сказав князь. „Даю дозвіл на виїзд.“

Мирослав знав, що перед лїтами втїк з галицької тюрми його стрий, котрому князь Володимирко казав відтяти праву руку. Але сей Крушина мав обі руки й виглядав розмірно молодо. Коли привели його до боярина Крушини, Мирослав приглядав ся йому докладно й вкінцї по полагодженю своєї справи з виїздом, відважив ся запитати:

— „Чи ви не зустрічали галицького втїкача Матся Крушини, що перед двайцяти роками втїк з тюрми Володимирка?“

Боярин видивив ся на нього й запитав:

— „А тобі на що сего знати?“

— „Бо я його братанич“.

— „Ти?“

— „Так, я. Називаю ся Мирослав Крушина син Івана. Але мій батько не був ще тоді женатий, як утїкав стрий і мене ще тоді не було на світї“.

— „Не знаю твого стрия“, відповів по надуманю боярин. Але Мирославу здавало ся, що він мусїв його знати, хто зна, чи не з побратимства не поміняли ся назвищами.

Мирослава знов положили на сани, повні сїна, але тепер уже старанно прикрили кожухами, хоч порали ся коло нього самі Половцї, що не розуміли його бесїди. Тільки таких вибрав той дивний боярин Крушина, що вибрав ся й сам супровожати його. Як виїхали за город, він присївся до Мирослава й сказав:

— „Я твій стрий, дитино!“

— „Не може бути! Деж, мій стрий не має правої руки“, крикнув Мирослав.

— „І я її не маю“. Кажучи се, взяв себе лївою рукою за праву, котра була безвладна й переконав про се Мирослава.

— „Мій стрий мусить бути старий“.

— „Бурливе житє, дитино, держить чоловіка молодим“.

— „Що стало ся з моїм молодшим від мене хлопцем, тим, що скочив за мною в дебру?“

— „Досить ти маєш оленячі ноги, але його ще лїпші. Він не тільки добре скочив той раз, але ще порав ся коло тебе, аж поки ми не зблизили ся. Опісля вибіг на верх і довго дивив ся, що з тобою роблять. Але зловити ми його не могли. Не бій ся, т а к и й не пропаде!“

Мирослав дуже втїшив ся тою вісткою. Боярин бачучи, як дуже обходить Мирослава доля його Стефана, нарочно затаїв перед ним, що на слїдах молодого замітили поважні криваві пятна. Що стало ся з иншими не знав.

Опісля почав боярин оповідати, що він перебув від хвилї утечі з рук галицького князя, як утїкав горами, як дібрав ся до Византії, як ходив до Святої землї, до Господнього гробу, як скитав

ся по світї, аж вступив на службу до берладського князя, котрого дуже хвалив. Мирослав був вже прихильником того князя, але нї словечка не зрадив тайни, яку вiз. Вiн привязав ся до неї як матїр до дитини, при якій богато витерпiла. Боярин докладно випитував ся про свого брата й його жiнку та дїтий, про сусїдів, з яких уже богато поумирало й про ровесників, про вiдносини в Галичі та дуже тїшив ся, коли Мирослав заявив йому, що новий князь позволить йому напевно вiдвiдати Галич і навiть жити в нїм.

— „Жити буду вже тут“, вiдповiв боярин, „але поїду вiдвiдати вас“.

І не счули ся, як перед ними замаячiли засипанi снїгом окопи Текучі. Боярин мусїв вiдси вертати, але передав Мирослава в опiку знакомим купцям, що мали вневдовзї їхати до Византії.

Мирославу здавало ся, що все те один дивний сон, що вiн пережив. Але обвязана нога пригадувала йому, що се була дїйсність. За той час вона вже троха загоїла ся й Мирослав мiг з трудом помалу ходити. В Текучій перебрав ся й нетерпеливо очiкував виїзду до Византії. Вкiнцї прийшов той день і вiн вирушив в дорогу, перебравши ся в нову одїж, яку подарував йому стрий.

З тої подорожі остали йому в тямцї Дунай і снїгом завiяні гори Балкани тай красна грiшниця, золота Византія. Приїхав до неї на сам Йордан рано й бачив всю велелїпність византійських церковних торжеств. У Византії примiстив ся при кольонії галицьких купцїв, що жили там постiйно. Вони вказали йому спосiб, як дiстати ся на послуханє до цїсаря. Грамоту мусїв передтим вiддати великому печатникови. Зараз на другий день покликали його до цїсаря Мануїла, що галицьких купцїв дуже здивувало iзза скорости.

— „Тут не Галич, де до князя кождий має доступ“, говорили.

Мирослав дуже був цїкавий на те, як виглядає принятя на дворі, з якого походила матїр

його князя. І на самого цїсаря Мануїла був цїкавий. Длятого від рана ждав нетерпеливо. Коло полудня впровадили його до цїсарських кімнат чотири праґматевти, а вели його через „салю кандидатів“ і салю, де іменують ся маґістри, опісля через салю, звану „золотою рукою“ до портику авґустеона, де казали йому ждати. За якої пів години прийшов великий майстер церемоній і повчив його, що перед цїсарем Византії треба впасти на колїна. Мирослав не відповів на те нїчого, але в дусї сказав собі: „Хиба трутите мене, инакше не впаду!“ По тій науцї попровадили його через абсиду, гіпподром і внутрішні переходи авґустеона до салї трофеїв, а відтам до салї Юстинїянової, де на підвисшеню засланім червоним шовком стояв великий трон імператорський, а з боку золоте крісло, а дальше під двома запонами срібні орґани, яких Мирослав ще нїколи не бачив і не знав, що се таке. В салї ждали вже на послуханя ріжні достойники й чужі посли. По якімсь часї увійшла цїсарева й сїла на золотім кріслї, а за нею увійшов кубукліон, зоста, жінки маґістрів, патриціїв, преторів, протоспатаріїв і спатаріїв, спатарокандидатів і кандидатів. Щойно тодї увійшов імператор Мануїл в окруженю достойників і сїв на великім тронї. Всї прибувші впали перед ним на колїна, а Мирослав так задивив ся на все те, що навіть якби був не постановив собі, не падати на колїна, бувби не впав. Порівнуючи всю пишноту й богацтво византійського двора з княжим замком в Галичи, котрий доси представив ся йому як верх угего, що гарне й величаве, дивував ся, як знаменито приноровила ся до нових обставин матїр Ярослава, княгиня Евдокія і щойно тут полюбив її за те. Саме пригадував собі, як слушно замітив про неї князь Іван, що вона „стала наша“, коли незамітно приступили до нього два дверники й препозит тай давали йому з обуренєм знаки, щоби впав на колїна. Мирослав також обурив ся їх приказом

і сказав до них досить голосно, що його болить ще нога.

Всї звернули ся в його сторону. Звернув увагу на нього й цїсар Емануїл тай рухом руки прикликав перед себе. Мирослав пішов, станув перед престолом і вклонив ся, як кланяють ся бояри галицькому князеви. На лицях присутних було обуреня, тільки молодші дами двору цїкаво дивили ся на те й усміхали ся незначно, бо їм сподобало ся, що щось нового перервало одноманїтність таких принять. Усміхнув ся й цїсар тай запитав Мирослава через товмача:

— „У вашім Галичі нема таких звичаїв як тут?

Мирослав вмів по грецьки, бо вчив ся разом з молодим князем, але не мав відваги, говорити тут тою мовою й відповів по українськи:

— „Як хтось князя дуже о щось просить, то чому нї, впаде й на колїна. А так, то лиш у церкві клякаємо перед Богом“.

Товмач переклав його слова на грецьку мову й між зібраними щезло обуренє, а зявило ся на їх лицях заінтересуванє тим молодцем. Цїсар Мануїл ждав очевидно на те, щоб Мирослав передав йому поклін від нового князя, хочби й стоячи. Але молодий посол галицького князя був такий заклопотаний тим, що всї звертали увагу на нього, що думав тільки про те, якби то було добре, коли-б на його місцї стояв покійний боярин Микулич. Йому представив ся в уяві провал, в якім лишив убитого і слези станули в очах.

Цїсар, щоб випровадити його зі заклопотаня, завдав аж кілька питань одно по другім — про смерть свого приятеля, князя Володимирка, про вступленнє на престол його сина та про здоровлє його матері, княгинї Евдокії. Мирослав відповідав, а товмач перекладав, але так лихо, що вкінцї Мирослав зважив ся говорити по грецьки. Се викликало нове заінтересуваннє ним. Він говорив досить добре, а де не ставало йому слів, помагав

собі українськими, з чого товмач був дуже радий, бо мав менше труду.

Не були се послуханя дипльоматичні, тільки т. зв. вступно-поклонні. Царгород, як спадкоємець Риму, уважав себе одиноким правним паном і володарем усего світа. (Хоч нищений внутрішним зіпсутем, не міг уже сам оборонити навіть своїх посілостий перед наступаючим зі Сирії й Єгипту народом Сараценів). І для того перед усяким хочби найпильнїйшим дїловодством з чужими послами відбувало ся на тім дворі вступне приняте чужинців, на якім розкладано перед їх очима всю велич і весь блеск двора імператорів. Але мимо того, чи як раз длятого нецеромонїяльне поведенє Мирослава не всїм сподобало ся. В часї обіду, який відбував ся для послів в золотій салї, а на який запрошено й Мирослава, оповідали, що самому цїсареви зробила його жінка виговір, що невідповідно забавляв ся з тим молодим варваром. По обідї всї посли й товмачі отримали дарунки — по дванайцять мілїярезій. А Мирослав отримав тричі по дванайцяти, причім препозит, що роздавав ті гроші, пояснив, що найменше буває трьох послів з чужих земель і йому виплачуєть ся за трьох.

— „Коли о те ходить“, замітив Мирославу якийсь з італїйських послів, — „то тебе обманили, бо найменше приходить тут пятьох-шістьох з одної держави: меншу скількість послів уважають ті двораки за обиду“.

Мирослав не хотїв зразу приняти гроший, кажучи, що його князь заосмотрив його на дорогу, але той сам італїйський посол переконав його словами:

— „Бери! Вони обідруть тебе в містї і з того, що дали й з того, що ти привіз зі собою. Не бій ся! вони не за щедрі!“

Вечера для послів відбувала ся в пентакувуклії св. Павла й знов усї отримали по 12 мілїярезій, а Мирослав 36, причім сусїд сміючи ся до Мирослава, сказав до нього тихо:

— „Тільки почисли, якби вас було десятьох, кілько на тобі заробили на сім дворі!“

Щойно другої днини почали з Мирославом говорити про властиве діло всякі стратори й безчисленні патриції, причім головно розпитували його про сили галицького князя, скількість і розклад та уоруженя полків, грошеві й инші засоби. Мирослав не мяючи до них довіря, відповідав дуже обережно, а коли не міг довше викручувати ся від їх запитів, зажадав, щоб його допустили до імператора, котрому все скаже.

— „Ти гадаєш, що наш імператор такий як галицький князь, до якого кождий все має доступ?“ запитав його злобно якийсь дворянин. Се до живого діткнуло Мирослава й він відрізав:

— „Тим, що галицький князь допускає людий до себе — він лїпший від вашого імператора“.

Се викликало безмежне обуренє Мирослава щойно за тиждень допустили до приватного кабінету цїсаря на послуханє.

Мирослав вийшов з нього вдоволений, але зарік ся, що нїколи більше не поїде послувати на царгородський двір.

Так пологодивши свою найпильнїйшу справу, пішов помолити ся на могилу батька й опісля почав одглядати царгородські церкви таї инші памятки.

Почав від св. Софії, перед котрою на високім стовпі сидїв на коні Юстинїян Великий з золотим яблоком в лївій руці, праву руку простираючи в напрямі Єрусалима. Перейшовши семеро дверий, вступив у найбільшу і найкрасшу церков православних, де найбільше вражіннє зробила на нїм відома на Руси ікона Святого Спаса та множество стовпів з червоного мармору, чудно окованих і лежачі в них мощі. Потому пішов „Царевим Путем“, при котрім на третім холмі стояв привезений з Риму 90 стіп високий стовп царя Константина з багряного каменя порфіра, скріплений пошвам мідяними обручами в видї вінців. Оглянувши його, знов вернув до св. Софії, біля котрої, неда-

леко церкви Пресвятої Богородиці стояв женський монастир з мощами св. Евдокії, іменниці галицької княгині. Дальше оглянув монастир св. Богородиці, де була глава св. Іоана Златоустого й монастир Панагран з главою св. Василія. Враження з тих святинь так його втопили, що вчасно пішов спати.

На другий день пішов раненько к Теодору, до монастиря твердого закона Студитів; хотів бачити місце, де виховував ся „святий старець", ігумен Данило, котрого поважав. Дуже здивував ся, побачивши золотом і жемчугами прикрашену церков Студитів і навіть їх трапезу біля золотих воріт, де їла студитика братія, а під котрою лежали мощі Теодора Студійського. Богатство сього монастиря походило з Руси, котра віддячувала ся йому за устави, тріоди й инші церковні книги, які головно відси спроваджувала.

По кількох днях такої блуканини по пишнім городі подумав Мирослав знов про могилу батька.

При помочі галицьких купців вишукав якогось каміняра й зробив з ним умову в справі надгробного каменя на могилі батька. Заплатив камінярeви згори при свідках всю належитість і вишукав різьбаря, щоб вирізав на камені напись.

Усе те коштувало дуже дорого, так само дорого, як житє в Царгородї й Мирослав почав журити ся, як видержить тут, щоб полагодити купецькі справи батька та як доїде хоч до Берладї. А позичати як посол галицько князя соромив ся.

Але знайшли ся люди, що не дали йому довго журити ся: як одного вечера йшов берегом Золотого Рога й любував ся красою грішної Византії почув несподївано сильний удар під колїнами. Не мав часу навіть крикнути, бо рівночасно чиїсь руки в грубих рукавицях заткали йому сильно уста й кілька пар рук схопило його з усїх сторін. Нїм Мирослав усвідомив собі, що з ним дїєть ся, мав вже звязані руки й ноги та закнебльовані уста й завязані очі. Вмить знайшов ся в мішку й чув, як його завязують. Опісля поста-

вили його на якісь ноші. І несли. Все те діялося так поражаючо скоро, що Мирослав подумав:

— „Се мусять бути розбишаки по званю!“

Чи сей напад уладили на нього слуги Скелїдзеса, що могли за той час аж тут прийти його слїдами й вишукати спільників, чи може обурені на нього двораки цїсарські, не міг рішити. Підозрівав то одних, то других.

Його принесли до якогось підземеля. Чувсе по холоді й по ступнях, якими зіступали вдолину його нові „опікуни“. Йшли довго. Вкінцї поклали його на дуже студену долївку й Мирослав почув відмикане тяжких дверий, що страшно скрипіли й звенїли. Його пересадили через поріг, витягнули з мішка й розкнеблювали уста. Була крайна на те пора, бо вже мало не вдусив ся. Розвязали й очі. Мирослав сміло розглянув ся. Хоч знав, що сї розбишаки небезпечнїйші від тих, з якими познакомив ся в дебрах Арделю, але не мав тілько страху, що першим разом. Привик.

Під тяжким камяним склепінєм стояла на камяній долївцї деревляна, спорохнавіла прича, а біля неї стояли якісь дивні зубаті прилади зі зелїза. Мирослава обступило шістьох драбів, з яких лиш два виглядали на сильних; з останними чотирма, що мали вигляд звиродніїлих, скаправілих котів, давби собі раду, якби не був звязаний.

Один з тих котів, що держав в руцї горіючу свічку, з неприємною усмішкою сказав по грецьки до Мирослава:

— „Кожда проба втечі або крик — се значить удар затроєного ножа. Розумієш?“

— „Розумію!“ відповів Мирослав. А собі подумав, що тут нема що кричати, бо й так нїхто не вчує.

Котики обшукали його докладно, не так як ардельські розбишаки й забрали всї гроші, які мав тай вийшли, а за ними вийшли й два великани, що розвязали йому руки й ноги, наложивши

кайдани й примкнувши їх замком до стїни. Тяжкі двері замкнули ся за ними зі скреготом і Мирослав остав сам, перший раз в житю в такім станї. Темно було зовсїм, тільки порохно його деревляної лежанки світило невиразним, трупячим світлом.

В першій хвилї відчув жах, мов перед смертю, аж серце стиснуло ся йому в груди. Але за хвилю великий спокій заволодїв ним. Зробило ся йому якось дивно мирно в душі й він заснув сном добрим на твердій лежанцї, що світила розкладом своїм.

Збудив його скрипіт дверий і звенкіт ланцухів. Зявив ся той чоловічок з виглядом каправого котика, з зачервонїлими повіками й свічкою в руцї, за ним ішли два знакомі великани й гарна женщина з лямпадою. Мовчки поклали перед ним їжу, а женщина лямпаду й якусь книжку й вийшли. Мирослав жадібно схопив за книжку. Була се Апокалїпсіс св. Івана. Женщина, що принесла сю книжку, сподобала ся йому! Мала рухи подібні як — Настася Чагрівна. Зі здивуванєм побачив він, що їжа була знаменита. Не знав, що його годують на продаж і їм треба було, щоб добре виглядав.

Сидїв довго в тій тюрмі, але як довго не знав, бо не бачив денного світла. Втратив зовсїм рахубу часу й тюрма почала йому важко тяжіти. Нїщо в світї не представляло ся йому тодї більше пожаданим і гарним, як воля — але там, далеко, де стоїть Галич над Днїстром. В такі хвилї заливав ся горячими слїзми й горячо молив ся.

Вкінцї винесли його з тої тюрми так само як принесли тут — у мішку. Коли висипали його з мішка й розвязали очі та розкнеблювали уста, побачив, що він під чердаком якогось судна, а біля нього ще з десяток таких як він від тюрми зблїдлих людий зі звязаними в шир руками. Дали йому як і товаришам його весла в руки й впровадили звязаних між два ряди таких самих невольників. І всї веслували, а над ними ходили

два наставники з дротяними батогами й — били — били, як лише хто з утоми переставав веслувати.

На кораблї була та гарна женщина, яку Мирослав бачив раз у підземеллю. Мав вражінє, що то вона купила його, бо за весь час нїхто більше не оглядав його в цїли купна. Коло неї невідступно крутив ся чоловічок подібний до того „котика“, що все приходив з горіючою свічкою. Подобав на його старшого брата або стрия, або вуйка. Він дуже скакав коло тої гарної женщини, але й для невольників був облесно чемний.

Переплили чудове море Мармара, над якою берегами стояв снїг пахучого цвіту ясминів, що білїв у зеленї як дїточі личка між листєм. Сонце сипало золотим світлом на ясне і спокійне як зеркало море, а чисте пахуче повітрє опянювало Мирослава так, що забув про Галич і красу його.

Вплили між сїрі скелї Гелєспонту, що виглядали як пороелі мохом руїни замків леґендарного князя Буса, які Мирослав бачив раз, будучи на Волинї з молодим Ярославом ще за житя внязя Володимирка. До тих скель в часї припливу моря скакали води, білі від піни й подібні до табунів диких коний.

А як переплили ті величні морські ворота Гелєспонту, розстелило ся перед ними грецьке море, гарне як церков св. Софії в Царгородї. На нїм як дорогі вівтарі пишали ся острови. Корабель часто причалював до них і нераз довго стояв, але невольників все дуже пильнували й Мирослав не міг з ними порозумівати ся тай навіть довідати ся, що то за люди й з яких сторін. Коло него гребли два Серби й один Болгарин.

Але хоч від нашого моря дїлили Мирослава два проливи, воно немов з милосердя над його недолею вислало за ним гонцїв: десь з глибини українських степів через Чорне море надлетїли Стрибогові внуки й нагнали густий туман, яким окутали грецькі острови. Вода закипіла як окріп, а з почорнїлого неба полили струї дощу й Перун

почав метати громами тай влучив в корабель, яким їхав Мирослав. Серед оглушуючого реву розбурханого моря й небес почали невольники веслами розбивати свої кайдани. Не всі мали час увільнити ся з них. Мирослав належав до тих, що знайшов прихильність у сильнійших сусїдів, що скорше увільнили ся з кайдан і помогли йому. Був крайний час на те, бо корабель потапав. Його розбиті бальки й людий розігнали вітри на всї сторони світа. Довго боров ся Мирослав зі шаліючими филями, що топили його. Але намокла одїж тягнула його вділ. Зібравши всї сили, вибив ся якось на верх і виплював з уст солону морську воду. Втім узрів недалеко два збиті бальки, останки корабля. Як доплив до них, побачив недалеко — того чемного Грека, що крутив ся коло гарної женщини. Він вже тільки одною рукою добував ся з филь, другу мав очевидно зранену. Мирославу зробило ся жаль його.

— „Коли бог уратував менї житє, треба ратувати ближнього“, подумав тай відпочатими силами почав зближати ся до раненого Грека й витягнув його на свої бальки.

Як успокоїло ся море й вони добили ся до якогось грецького острова, тодї уратований Грек удав ся до властий, щоб увязнили Мирослава як невольника його й віддали йому в посїданє. Мирослав говорив, що він не є нїякий невольник, тільки посол галицького князя до грецького цїсаря, але уратований Грек показав на чоло на знак, що з Мирославом не все в порядку. Знаки від кайдан, які мав на руках, свідчили проти нього й його віддано в руки того Грека.

Мирослав не довго був в нього. Проданий иншому Грекови, а потому якомусь Сирійцеви, дістав ся до Сирії.

Цвили пахучі нарди й цинамони, як Мирослав ішов мїж верблюдами попід гори Ливану. Образ сеї країни зміняв ся скоро, як чоло Мирослава. Купецька каравана, до якої належав, зміняла разураз напрям і вкінцї звернула ся в до-

лину Сіддон, де розливає свої мертві води страшне озеро Асфальтида, зване Мертвим Морем. Мертвою тут і земля, як оком глянути кругом. Вона складаєть ся тільки з горячої, брудної соли, сїрки, каміння й движимого піску; нема на нїй нї травиці, нї моху, а в повітрю нї одної пташини, нї одної мушки, бо сїрчаний опар прогонює все живуче. Тільки в долї лїниво як блискуче гадє рухаєть ся густа й темна, нафтою вонюча поверхня Асфальтиди, в якій нема нї одної риби, нї навіть водного поросту від часу, як околицю сю прокляв розгнїваний Єгова. „Якіж щасливі ті, що може тепер у битві гинуть у моїм благословленнім краю“, подумав Мирослав, „десь там над Попрадом чи Вислоком, або в Ужоцькім Провалї, на плаях Чертежа, чи в Борсуковім Долї“.

Каравана задержала ся над Мертвим Морем лиш на коротку молитву. Високі Араби в білих бурнусах попадали на землю, лицем обернені до Мекки й молили ся горячо до Бога свого. Молив ся й Мирослав, обернений до свого Галича, до церкви Пресвятої Богородиці на залуквянській височинї, що потапала десь тепер у свїжій зеленї й білім цвітї садів черешневих, в яких пахла черемха й співали птиці та бренїли пчоли. Молив ся за матїр свою й за сестри свої й за всю рідну землю, що йшла десь до війни. Молив ся, щоб вона не побачила на своїх нивах диких орд Клобуків і Ковуїв та голодних Ляхів і чорних Угрів. Уважав себе пропащим в сїй країнї. Але серце мав легке, що сповнив все, що міг сповнити по силам своїм, по молодости своїй. „Що там робить ся дома?“ подумав вставочи, як повставали Араби і як відчув невидержиму спеку. На пів в горячцї побачив в пустинї дві ясні особи й здавало ся йому, що то йде Христос Спаситель і Іоан Хреститель, оба в одежі з верблюжого волосся, в шкіряних поясах, ідуть задумані між спечені сонцем скелї пустинї й говорять про долю людську.

Каравана рушила в напрямі на Єрусалим, але не вступала до него, тільки до поблизьких сїл. Здалека побачив Мирослав Оливну Гору, покриту зеленю. Пізнав її з описів численних галицьких паломників, що оповідали докладно про всї замітні місця Святої Землї. Довго гдядїв на небо, чи не летять у рідні сторони перелєтні птиці. Але не бачив тих сполучників з рідною землею. І спустив очи на горячу Землю полудня й припав до неї й поцїлувавши землю, по якій ступали ноги Спасителя, відмовив господню молитву. Зі словами: „.....да будет воля Твоя.....“ запустив ся зі своїми панами в агарянську пустиню, йдучи між великими верблюдами, що пригадували йому своїми малими головами галицьких овець, які саме тепер гнали з гір отарами для полків князя Ярослава.

Битва під Теребовлею.

Глава сема. що оповідає про зміненний в часі походѫ военний планъ князя Ярослава й причинѫ тої зміни. про першѫ боротьбѫ з ворожим віддїлом на степах Панталихи й про ранѫ молодого князя; про перебіг великої битви під стінами Теребовлї й про страшний нічний злочин Ізяслава на східнім березї ріки Гнїзни на Горі Вишневій.

У ріднім краю Мирослава не цвила ще черемха, нї вишня, нї черешня й червона кров ще не багрила земель його. Дрімали ще під снїгом чатинні бори Бескида й полонини завіяні снїгом і спала ще зимовим сном вся галицька земля. Бо пізна була весна того року.

Але як тільки зпід білїючих снїгів зазеленїла, свіжа, мякішю землї пахуча мурава, як з шумом теплих вітрів і розкованих з леду ручаїв загомонїли щебетучі жайворонки, як попід синим, озолоченим небом Опілля надтягнули довжезні ключі клекотячих бузьків, — тоді молодий князь Ярослав двигнув з Галича головну силу військ своїх в напрямі на північний схід, шляхом на Домамирову Печеру. Лївим крилом хотїв оперти ся о полудневі замки Погорини, центром станути перед вододїлом Ікви, Горинї й Серету, а праве крило зложене з кінноти розвинути здовж Серету як сторожеві віддїли над ним аж до Днїстра, так заступити путь Київському князеви й союзникам його та ждати нагоди до рішаючої битви.

Почуттє якоїсь орлиної сили, якого нїколи досї не зазнав, розпирало грудь молодого князя, коли смотрів на свої полки, що лавами сунули на схід і на північ. Він з гордістю дивив ся, як

їхала його кіннота на добрих конях, покритих шкірами з рисїв, як блестїла його гридь-дружина, закута в сталеві панцирі, як твердо йшла піхота в медвежих шапках, як тяжко їхали великі сосуди ратні, тарани, пороки, пращі, метавки і самостріли, що метали колоди, каміннє й оловяні кулї, і як справно посували ся полки наємних чужинцїв, Варягів і Половцїв. Кождий полк і більший віддїл мав свої відзнаки: то одностайні шапки, то тули боброві, борсучі або вовчі, то однакову збрую або кінську упряж. Полки дружинників співали старі, походні пісні.

...„Ой, попід гору, попід зелену,
Ой долом, долом та суходолом
Ой іде військо аж землї тяжко.
Попереду князь коником грає,
Коником грає, мечем махає.....
На нїм сорочка, як снїг біленька
Як снїг біленька, як лист тоненька“....

По просушених вітром дорогах тягнули тяжкі й великі метавки й обляжничі машини по чотири пари міцних волів, випасаних що року на полонинах верховини. Вони немов з жалем оглядали ся поза себе, чуючи весну й пахучу пашу на високих горах на полудне від напряму шляхів їх. Кругом блестїли на сонцї мечі й списи та червоні щити дружин і маяли з вітром княжеські прапори. А над ними летїли в повітрю на північ ключі перелетних птиць, що вертали з вирею; на полях зустрічав птиць-бігунів, що помагали собі бігом, верстати далеку дорогу, а на водах бачив водні птахи-перелетцї, що плили в тім самім напрямі.

І здавало ся йому, що вся його земля суне перед себе разом з людьми, весняними вітрами й перелетними птицями, суне на нову займанщину. Куди йшов, виходив народ йому на зустріч і ставав біля шляхів та благословив його, а біловолосі дїти довго бігли за віддїлами війська. Князь дуже любив дивити ся, як вони на постоях мов пташенята сїдали на потворні тарани й по-

роки та легко гладили круторогих волів, або зеленим віттєм зганяли з них муху, немов заохочуючи їх до тяжкого труду й далекої дороги. Чув ся молодим опікуном тої щебетучої дітвори й горячо молив ся Богу, щоб допоміг йому, нїколи не допустити до того, щоб вона бачила переляканими оченятами чужі, ворожі полки. На пустих полях і ще більше в лїсах відчував якусь дивну тугу за простором, за тим простором, що простягав ся ген поза межі волости його.

З найбільшим здивуваннєм подумав, як міг їще так недавно вагати ся, чи не звернути київському князеви Погорину Волость. Тепер чув всею силою молодої душі своєї, що йому за мало здобичі батька, чув, що мусить посунути її та поширити тїсну волость свою, що вузьким клином звернена на запад, поширити туди, куди має широку підставу, на північ і на схід сонця, куди тепер звернена фронтом головна сила його вийськ. І пригадали ся йому слова батьківські: „Прийде для тебе час, коли душа твоя й очі твої не знатимуть, що значить „сить“ — і не стане тобі простору в широкій землї Володимира....“

Перед очима Ярослава станула, як жива картина памятної розмови з батьком. Не бачив вже нї весняного неба, озолоченого сонцем, нї ключів птиць перелетних, нї полків дружини своєї, а бачив ніч у Галичі й кімнату батька з книгами й хартосами. „Що тепер робить моя медведиця?“ подумав. І видало ся йому на хвилю, що вона найлїпша річ з того, що придбав йому батько. — „Не жінка?“ подумав — і засоромив ся так, що кров ударила йому в очи. Ствердив в думцї, що взагалї рідко згадує свою подругу й тільки тодї, як чогось потребує від неї. Він не взяв її ізза неї самої, тільки ізза помочі зі Суздаля — для удержання Погорини. І ті полки йдуть тепер на схід і на північ ізза удержання волости тої. І думки його заняті тільки нею, тою граничною землею Волинї, де поміж темними

лїсами блестять очі лїсних озер. Почув себе не то паном, не то слугою землї — і задумав ся.

Зі задуми збудив його воєвода Халдїєвич вісткою, що головні сили київського князя і його союзників переходять ріку Збруч, а передні сторожі їх запустили ся вже в галицькі гори Медобори й що після всякої правдоподібности головний удар їх скермований не на кріпости Погорини, тільки на Теребовль; лише часть київських військ облягла східні городи Погорини, одначе залоги їх удержать ся напевно. Князь Ярослав здержав коня й глянув перед себе: перед ним блестїли в світлї сонця довгі, живі плеса ріки Стрипи й зеленїла Золота Гора над нею. Під нею приказав станути й відбути коротку воєнну нараду. Князь і полководцї позсїдали з коний, котрі отроки по короткім відпочинку запровадили до ріки. На лузї над Стрипою відбула ся воєнна рада, що по короткій перепалцї між воєводою Халдїєвичем і полководцем Веремундом порішила: завернути полки ідучі в напрямі на город Плїснеськ і ріку Горинь та зосередити всї сили кругом Теребовлї, розставивши в горах Вороняках тільки малі вістунські сторожі, що немов звена тонкого ланцуха лучили-б кріпости Погорини з головною силою князя коло Теребовлї. З постою над Стрипою князь вислав також гонцїв до сторожевих полків у карпатських провалах, бо дуже непокоїла його недостача всяких вістий про наступаючих Угрів.

Княжі війська перейшли на бродах ріку Стрипу й запустили ся в степи Панталихи, ідучи в напрямі на Піскову Гору. Вечеріло. Сонце кидало останні блїді лучі на безмежний степ, і військо Ярослава мало вже розкладати ся на нічний відпочинок, як від півночі надбіг на конях княжий віддїл, що становив бічну сторожу й доніс, що в полуднево-східнім напрямі летить, що коні вирвати можуть, значний віддїл ворожої кінноти, мабуть Чорні Клобуки.

— „Напрям їх бігу вказує на те“, сказав молодий князь до воєводи Халдієвича, „що вони втїкають перед одним з наших полків, що сходять з гір Вороняків на рівнину між Стрипою й Серетом. Дивне тільки те, що вони непомітно загнали ся аж так далеко“.

— „І я так думаю“, відповів воєвода.

По тих словах молодий князь поправив ся в сїдлї й махнув рукою на два найблизші кінні віддїли дружини своєї. Бояри обступили його та просили, щоб не запускав ся в степ і не наражував особи своєї в боротьбі з таким віддїлом. Але молодий князь, що нїколи не брав ще участи в правдивій битві, аж дрожав з нетерплячки, вибічи проти ворожого віддїлу. На його приказ два полководцї розпустили оба віддїли в довгі ряди й з князем рушили вперед, щоб відтяти дорогу неприятельській кінноті.

Темрява скоро западала на великім обрію Поділля. За пів години князь був вже далеко від головної своєї сили, як у темнім сумерку побачив на тлї неба довгий ряд острокінчастих шапок чорноклобуцьких їздців і почув приглушений тупіт копит їх некованих коний. Вони не могли ще бачити княжих віддїлів, бо ті їхали низшим тереном, але мусїли вже чути їх тупіт, бо в їх рядах можна було запримітити немов якесь хвилеве ваганнє. Але воно тревало тільки коротку хвилю. Опісля залунав серед темного степу дикий крик і Чорні Клобуки всею ватагою кинули ся на віддїл, котрим особисто проводив князь Ярослав. В бігу випускали стріли зі своїх луків і скоро наближали ся. Тільки частина їх, що мала вже з собою жіночу добичу, хотїла висмикнути ся з нею й гнала в напрямі степового мочару, де сподївала ся укрити свою добичу. Ярослав вислав за втїкачами часть свого віддїлу а сам метнув ся проти головної сили Клобуків. Серед темряви счинила ся суматоха й прийшло до рукопашної боротьби, в котрій князь віднїс болючу рану



в праву руку, але цілий відділ Чорних Клобуків в части погиб, в части попав у полон.

З перевязаною на борзі раною вертав молодий князь до табору незвичайно радий з тої „першої рани за землю галицьку“, як говорив до бояр, що окруживши його, робили йому щирі закиди. Найбільш насупив ся на нього старий воєвода Халдїєвич, що в серці найдужше тїшив ся тим поступком свого любимця, який називав нерозважним. По таборі скоро рознесла ся вістка про рану князя й викликала велике одушевленнє між військом. Воно прудко розкладало вогні, щоб на грани припікати попавших в полон Клобуків в тій цїли, щоби видобути від них докладні й правдиві вісти про силу й розложенне військ київського князя. Зі згідних зізнань полонених показало ся, що був се віддїл, що втратив лучність з иншими силами Ізяслава й заблукав ся в лїсистих горах Вороняках та припускаючи, що вже з правого боку Серета зустрінеть ся з київськими військами, в тім напрямі втїкав перед галицькими силами, що йшли від Плїснеська.

Старий воєвода Халдїєвич, почувши від княжого лїкаря Жида, що рана князя розятрюєть ся, був з того сильно вдоволений, бо тільки тим сподївав ся здержати князя від участи в рішаючій битві. О се просила його дуже матїр і жінка молодого князя тай він сам був тої думки, що князеви не треба пхати ся в вир битви, бо се рівно добре виконає перший лїпший, до бою заправлений, дружинник. Оперши ся на рукоятї величезного варяжського меча, шепотом сказав до лїкаря:

— „Чи не міг-би ти ще більше розятрити рану так, щоб князь не міг кілька днїв опустити ложа? Його матїр і жена й я не забулиб тобі прислуги тої, бо бою ся, що він не видержить і возьме участь в битві мимо рани“.

— „Я, воєводо, маю тільки лїчити рани а не розятрювати їх“, відповів старий лїкар спокійно, але так рішучо, що старий воєвода перестав його

дальше намовляти. Був се його одинокий замірений підступ поза боєвищем. І той не вдав ся старому рубайлови, що дуже любив „свого“ Ярослава.

Теребовль була вже недалеко. Віддїл, котрим особисто проводив князь, ішов здовж Водави й Ничви, инші посували ся иншими шляхами. Серед густої мряки розпочав ся бій передових полків о перехід через ріку Серет. Рано перейшли Кияни ріку, а була тоді мряка така велика, що годї було бачити кінець копія. Та згодом Кияни подали ся, боячи ся окруження і ждали на прихід своїх головних сил. А війська Ярослава вступили в укріплений город, що стояв на західнім березї Гнїзни, і розложили ся довгими таборами на схід від нього. Головна княжа кватира була в теребовельськім замку, відки як на долонї видно весь город і поля на схід і полудне. Відси висилав князь менші й більші віддїли на схід і на північ, щоби слїдили рухи неприятельських сил, що помалу надтягали з гір Медоборів: очевидно київський князь Ізяслав ждав ще на помічні полки деяких своїх союзників і не хотїв без них ставати перед Теребовлею. Се зволїканнє виходило на добре й Ярославу, бо й його сили мали час стягнути ся під Теребовль та приготовити ся до битви.

Вкінцї зсунули ся хмари київських військ з гір Медоборів і великим півколесом надтягали під Теребовль. Вони надтягнули від сходу й півночі; наворотницї їх правого крила запалили села Смолянку й Скоморохи та багато иншихосель. Опісля станули табором на милю від Теребовлї на горах Дївочій, Дубовій і Вишневій, а на полях між тими горбами й найдальшими укріпленнями Теребовлї розвинули боєву лїнїю. На правім їх крилї стояли союзні полки: чернигівські, переяславські, волинські й турово-пинські, центр і лїве крило займали київські війська, Чорні Клобуки й часть наємних степових племен становили кінноту, що займала боки й звивала ся

перед фронтом. Правим крилом київських сил кермував найстарший син Ізяслава, Мстислав, центром і лівим крилом сам Ізяслав. Проти них уставили ся галицькі полки, чисельно менші, одначе ліпше уоруженнє й опертє о теребовельські укріплення майже зрівнувало їх з неприятелем.

В навечерє битви полководці й бояри обступили молодого князя й просили його, щоб він не брав участи в битві.

— „Ти один у нас“, говорили йому, „і молодий ти, ще не нажив ся на світї. Лиши ся теребовельськім замку, а ми самі складати-мемо голови свої за волость твою“.

Князь, травлений горячкою, що повстала з рани, рішив ся по короткім опорі, не брати безпосередної участи в битві й остав в замку. Як сонце склонило ся ід западови, вийшов на західну замкову терасу й довго дивив ся в напрямі Галича. Вечір був свіжий, спокійний і гарний. Останні промінї сонця мов острі списи впили ся в заповнені водою рови, що як великі жили окружали замок і блестїли кругом нього. З тих потворних жил немов бухнула кров і багряною червеню розлила ся по них, обливаючи також окопи, вали з палїсадами, городські стїни й дооколичні лїси, рівні степи й далекі крила обох військ, що стояли напроти себе. Нараз та яскрава червень почорнїла, як велика рана, захоплена ґанґриною. І ніч закинула смертельну, чорну паполому на оба війська, на город і замкові укріплення. А на тій чорній, оксамітній паполомі замаячіли тихі світла в цїлім городї, немов таємничі знаки якогось дивного письма, якого не можна відчитати. Разом з вогким подихом нічної мряки донїс ся до молодого князя блеск і дим великих огнищ таборних.

— „Завтра о сїй порі не буде вже тих огнищ“, подумав Ярослав, „і не буде на світї багато з тих, що їх розкладали“.

Тільки одна-одинока думка ворушила ся в молодім умі князя: що ворожі сили зорґанїзовані Великим Князем Київа, матері городів руських, хочуть ослабити волость його, вбиту вузьким клином між Угорщину й Польщу! Се видало ся йому злочинним, таким злочинним, що закусив уста й бувби зломав приреченнє, дане боярам, що не возьме сам участи в битві, хоч рана пекла й щеміла. Але пригадав собі слова боярів: „Ти один у нас і молодий...“ І велика туга за сином розперла грудь його, — за таким малим, рожевим дитятем, що виростало-б на його очах і було спадкоємцем волостий його, спадкоємцем і сторожем, як виросте. Великим, дужим лицарем в шоломі, що чув-би те саме, що він тепер чує: потребу обстояти й скріпити галицьку волость. Чув себе без того дитяти малим і таким, що мусить берегти свого життя, бодай до якогось часу, бодай до хвилї, коли побачить рожеве личко сина і наступника свого, спадкоємця тяжкого колпака князїв галицької землї.

Зрозумів, що завтрішня битва надходить, зближаєть ся неминучо, як призначіннє. Ще до сеї хвилї не вірив, що вона на правду відбудеть ся. Але тепер був вже певний того. А на западї стояла темна ніч. Тільки на сході жевріло небо від лун пожарних: то руськї війська і їх союзники нищили огнем галицьку волость. Князеви аж серце стискало ся на вид тих лун, що стояли на небосклонї.

Пішов до замкових кімнат, але заснути не міг. Щойно над ранком задрімав. Збудив його з півсну голосний рев труб і рогів та биттє в мідяні кітли. Очевидно починала ся битва. Молодий князь скоро зібрав ся і вийшов на східну терасу замку. На лївім березї річки Гнїзни відбував ся вже великий рух. Крила обох військ, особливож їх легка кіннота, знаходили ся в повнім руху, що захоплював щораз дальші ряди. Тупіт великих мас кінноти й шум та приглушений крик доходили аж до замку. Все те покривав

рев труб і рогів та проразливе іржанне коний і звенкіт кітлів. Над крилами обох військ підняла ся курява пороху, з котрої виднїли боєві прапори. Князь Ярослав в окруженню кількох дворян і отроків приглядав ся своїй першій битві зі запертим віддихом. Вона розвивала ся правильно. По опадаючій куряві й стишенім тупотї можна було вносити, куди борючі маси тяжкої кінноти розходили ся, щоби знов наперти на себе з розгоном. Тут і там можна було крізь тумани пороху доглянути, як уже й поодинокі полки піхоти починали вдавати ся в битву, то з кіннотою, то з ворожими піхотинцями. Але центри обох військ все ще стояли неподвижно, а довгі ряди їх панцирів блестїли на сонцї як стїни зі срібних блях. В серединї центра галицьких військ видно було сугорб, обставлений прапорами. Там стояв головний штаб під проводом старого воєводи Халдїєвича. Від нього разураз відривали ся точки куряви: то бігли гонцї з приказами. Вслїд за кождим таким рухом одної точки, окутаної курявою, наступав більший рух: то йшли до битви свіжі полки.

Від самого рана дзвонили дзвони й правили ся молебнї в усїх церквах Теребовлї. Молив ся і князь з окруженнєм своїм о побіду для галицьких полків. Кров била йому в лице. Він ставав щораз більше неспокійний.

А битва розвивала ся дальше зовсїм правильно. Тільки коло горбка, на котрім стояв головний штаб галицьких військ, можна було запримітити засадничу зміну: щораз менше точок, окутаних курявою, відривало ся від того горбка й розбігало ся на ріжні сторони, а щораз більше таких точок наближало ся до того горбка з ріжних сторін великого боєвища. То начальники поодиноких полків і віддїлів кінноти, що брали участь в битві, домагали ся підмоги з центра. Коло полудня, якраз в часї, коли з церков почали виходити процесії з хоругвами й образами та прямувати на замок, двигнув ся до бою весь центр

галицьких військ і крик великий покрив боєвище та бив у небо разом з граннєм дзвонів і ревом труб та рогів всїх віддїлів княжих та разом з димами горіючих осель на сходї. На той вид князеви Ярославу похололо в грудях і по мозку шибнула як лїд студена думка: се знак переваги київських військ, коли аж центр галицьких полків мусить вирівнувати напір ворожих крил. А що той напір був величезний, видно було також по безнастанній процесії несених і ведених ранних, що від рана напливали через київські ворота Теребовлї.

Сильно загреміли труби й роги всїх полчищ київського центра, зазвенїли кітли й живо замиготїли довгі стїни панцирів, посуваючись в напрямі на захід. Счіпили ся. І видно було тільки тумани пороху та крепку суматоху, що тревала так довго, як довго йде піший післанець з Галича до Болшева. Нї одна нї друга сторона не уступала, нї одна, нї друга не мала вже до розпорядимости свіжих резерв. Змагали ся. Цїле поле, закрите туманами копоту, рухало ся, як живе. Нараз — князь закрив очи рукою: то праве крило галицьких військ очевидно подавало ся взад і то дуже скоро, скорше, чим курява, що піднимала ся над полем битви. Вже видно було ряди піхоти, що з поспіхом добігала до перших укріплень города. За нею з радісним криком бігли київські полки. Боєва лїнія, що доси йшла просто з півночі на полудне, вигнула ся виразно на полудневий захід. Битва очевидно добігала до кінця. І сонце клонило ся ід западови тай крівавою червеню засипало поле боротьби, над яким уносив ся крівавий пил борнї.

Як людина, що стараєть ся затамувати уплив крови з тяжкої рани своєї, так молодий князь Ярослав метнув ся з високого замку до передних окопів города, щоб рятувати втїкаючі полки. Мимо болючої рани гнав на конї, аж земля розступала ся. За ним летїли на конях старі дворяни й молоді отроки.

Як летїв попри „Гору Трох Хрестів“, шибнула йому в бігу думка: сей хрест найблизший замку то хрест осліпленого князя Василька, сей другий то народа, що саме тепер починає платити останню ціну за Погорину Валость, а сей третий то мій особистий. Що я ще заплачу за неї?

Долетїв до передних окопів города на сході мало що скорше як утїкаюче праве клило галицьких військ. Дивним дивом був вже зовсїм спокійний і не чув жадного болю. Відріжняв навіть поодинокі лиця знакомих бояр; між иншими побачив похиленого Боринича з великою довбнею в правій і рогатиною в лївій руці та з невідступним медведем при боці, що йшов біля него як величезна собака. Великий пес, мішанець з вовком, виглядав при нїм як щеня. Між псом і медведем йшов одинокий синок Боринича, що мав усего лїт пятнайцять. Перед Бориничем було неприятелїв досить рідко; очевидно пересїчні люди мали поважаннє перед ним і його товариством. Але ті, що напирали на нього, були велитні й очайдухи та спритні шибайголови; вони вже відкись роздобули дивних приладів і напирали з дрекольми та довжезними гаками.

З боків надбігали вже як шершенї, лакомі на добичу, Клобуки з довгими копіями. „Напір мусїв бути не аби який, коли й сї два медведї втїкали“, подумав князь, глянувши на Боринича. Смертельна блїдість покрила його лице. Спокійними рухами приказав спустити всї зводжені мости на глибоких ровах, залитих водою. Втїкаюче військо на вид свого князя стануло й обернуло ся лицем до неприятеля; немов набрало відваги, бачучи, що кождої хвилї має можність, схоронити ся за укріпленя города. Неприятельські сили як нестримна повінь лавами підпливали під укріпленя міста. Але нїм досягнули Галичан, сипнув ся на них град величезних стрїл, тяжких колод, каміння та оловяних куль з многих праш, самострілів і инших сосудів градних. Їх понурому фурчанню завтурували численні крики ранених,

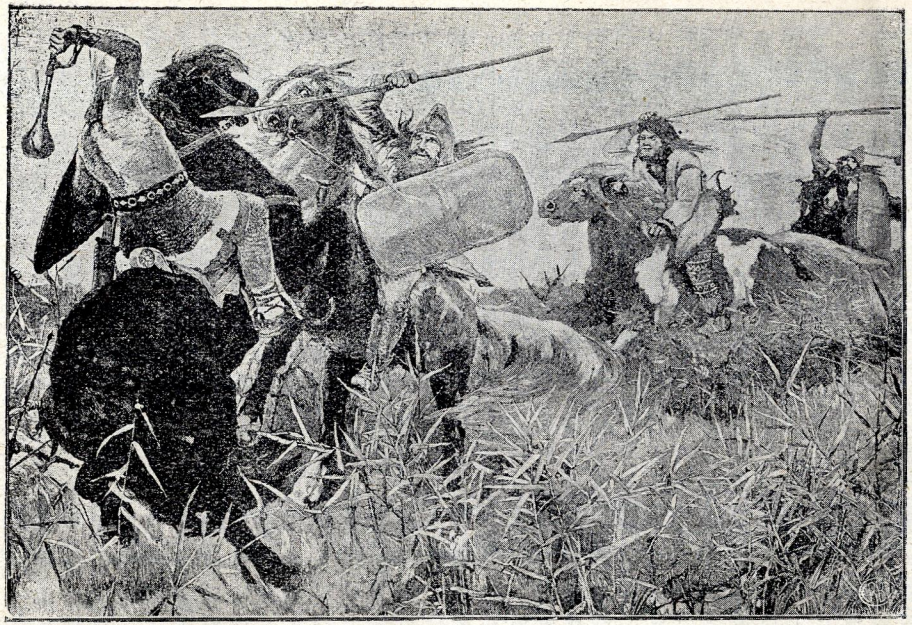

„„з боків надбігали вже як шершені, лакомі на добичу, Клобуки з довгими копіями...“ (Гл. ст. 159).

і замішанне підняло ся в ворожих рядах. Тодї рушили на них галицькі полки бігом. Князь бачив виразно, як боярин Боринич, усуваючи за себе сина, що зручно метав малою рогатиною понад голову батька, біг наперед і як поруч нього біг ревучи його медвідь.

І стало ся щось надзвичайного: за два отченаші трісла міцна звязь панцирних полків Київа на всїм лївім крилї його військ і счинила ся нечувана суматоха під окопами й стїнами Теребовлї. Під западаючий сумерк, серед пекольних криків і стонів розпрягала ся битва й чорноклобучька кіннота помішана з київськими полками тратувала їх і купами лягала поруч Киян на побоєвищі. Тисячі полонених входили без оружа по зводжених мостах до города й кров Киян та Галичан стїкала по камянім бруку Теребовлї. Битва на правім крилї й до половини центра була виграна.

Але в північній части боєвища крик не стихав. Якийсь дивний тупіт долїтав аж тут, немовби великі маси військ кудись бігли й завертали ся й знов бігли. Земля стогнала важко. Князь вслухував ся в той рух і висилав в тім напрямі віддїл за віддїлом; вони тонули в вечірній мряцї.

Нараз — крик приблизив ся разом з темною вже нічю. Але був він якийсь приглушений і слабий. При рудім світлї двох смолоскипів наближав ся малий віддїл на поранених конях з одним-одиноким подертим й окрівавленим прапором, на якім виднїли чорні галки.

Князь глянув на той віддїл ранених людий і коний: на ліжнику, розпятім між двома кіньми, лежав тяжко ранений воєвода Халдїєвич. За ним несли тїло його приятеля Гарбуда зі спишської землї. Біля нього йшов з окервавленим, двосїчним мечем варяжським молодий Руальд в помятій кольчузї, без щита й шолома; праве його лице стїкало ще кровю від удару, що захопив його разом з чолом. Він мав сльози в своїх синїх очах і ще дрожав недавним розгаром боротьби. З ним було кількох Варягів, всї поранені. Також усї

инші вояки тої дружини були поранені, а деякі з них ледви на ногах держали ся. Між ними були й два наймолодші сини боярина Чагрова — Борис і Лука, Руальдові ровесники. Борис був тяжше ранений і його провадив брат з одним дружинником.

Ярослав прискочив до воєводи Халдієвича й почув слабі, пригноблені слова: „Лїве — крило — наших — військ — розбите — його — нема — воно — в крови — або в полонї —“

— „Якже се стало ся?“ лагідно запитав князь.

Але відповіди вже не діждав ся. Старий воєвода зробив тільки рух устами й рукою, немов хотїв благословити молодого князя, з уст його бухнула кров і він віддав духа Богу.

Князь здоймив колпак і тричі перехрестив ся та почав відмовляти молитву за усопших. За його прикладом пішла й дружина, що його окружала. Клячучи в поросї дороги, пращала вона душу старого вождя свого, що поклав голову свою для добра галицької землї.

Щойно на замку довідав ся князь, який дивний перебіг мала битва в північній части боєвища на лївім крилї його військ. Се крило було сильнїйше від правого і якраз ся обставина стала причиною його погрому. Бо в хвилї, як слабше праве крило почало подавати ся взад, під охорону городських укріплень, потягаючи за собою частину центра, лїве крило в почуттю своєї сили здержувало напір союзників Київа, а його полководцї порозумїли ся між собою й отримавши вісти, що праве крило вже знов посуваєть ся вперед, тим безпечнїйше стояло на становищах своїх. Тимчасом київський князь Ізяслав пхнув на поміч розбитій части своїх військ два полки, відірвані зі свого правого квила; вправдї вони прийшли запізно, щоби щонебудь змінити в полудневій частинї боєвища, але по дорозї несподївано обскочили головний штаб галицьких військ з усїма прапорами, бо воєвода Халдїйвич числив

також на поворот свого правого крила й стояв на місци. В боротьбі о ті прапори віднїс смертельну рану старий воєвода й впало багато галицьких бояр, між ними й спишський боярин Гарбуд; але хоч штабови здебільшого вдало ся перебити ся, одначе тільки з одним прапором, який руками виривали собі взаїмно ранені лицарі. Всї инші прапори галицького головного штабу стали добичею двох полків Ізяслава.

Ся на око маловажна обставина мала страшні наслїдки для лївого крила Ярослава. А стало ся се так: оба полки київського князя, бачучи, що в полудневій части боєвища не тільки нїчого не поможуть, але ще самі можуть попасти в вир замішання, яке там счинило ся між їх братами, почали вертати. А що ніч западала, вони засвітили великі смолоскипи й гордо піднесли в гору свою добич: подерті прапори галицького штабу. Здалека запримітили їх галицькі полководцї лївого крила й в переконанню, що центр галицьких військ обступає вже київські сили, пхнули свої полки в два напрями на скіс, щоби прийти в поміч осередкови свому. Се розпрягло їх звязь і рішило їх долю. Кромі них попало в полон багато Галичан з правого крила, що в замішанню битви задалеко загнали ся, зваблені власними прапорами. Галицьких полонених примістив князь Ізяслав в тій части свого табора, що була на Вишневій Горі.

Полуднева часть боєвища була в руках князя Ярослава, північна в руках великого князя Ізяслава. Битва була нерішена. Оба противники мали в своїх руках велику масу полонених.

Ще перед північю скликав князь Ярослав воєнну раду. В великій гридниці княжого замку засїли полководцї; значна їх часть мала рани, а деяких на ношах внесено до радної світлиці. В бічній кімнатї лежало обмите, але ще ненаряджене тїло воєводи Халдїєвича; в головах його стояв одинокий прапор, котрий він вратував, а в ногах клячав монах і тихо читав молитви.

Кождий з учасників ради вступав наперед до тої кімнати й помоливши ся за душу воєводи, йшов до радної гридниці.

Князь Ярослав був в дуже сумнім настрою, хоч властиво вислїд битви не був нещасливий і значно перевисшав вислїди змагань його покійного батька з тимсамим ворогом, який тепер не посміє ставити нїяких домагань, бо показав ся рівно сильним як Галич. Але мимо всего на душу молодого князя налягав тяжкий сум. Вона немов прочувала якесь нещастє, хоч було вже по битві. Отож найтяжший з допустів, ягі могли наступити, перегремів над його волостю й головою доволї добре. В голові молодого князя шибнула думка, що він сю війну властиво виграв. Бо хоч битва нерішена, але все таки київський князь не отримає того, чого хотїв, значить війна для нього програна. Одначе мимо всего не мав почуття веселости й як був з чого блїдо вдоволений, то хиба з того, що не був без рани на сїй нарадї, де майже кождий з учасників її був окрівавлений свіжою кровю. Хоч добре знав стан річий і втому тих частий війська, що сяк-так цїло вийшли з битви, немов з обовязку розпочав нараду заявою, що визисканнє битви се по битві найважнїйша річ. Опісля приказав полководцям зложити бодай приблизні звіти зі страт у їх полках.

По звітах показало ся, що третина всїх сил убита або в полонї, менше-більше друга третина ранена, решта-ж так утомлена цїлоденним боєм, що якби не три сотнї, що на щастє спізнили ся в дорозї й прибули під сам кінець битви, то не було-б ким обставити сторожий на більше небезпечних місцях. Се значило, що не було вже чим відновляти битви зрана й що найскорше перед вечером слїдуючого дня можнаб-було наперти на останки київських сил і спробувати, увільнити полонених. А до того часу відпічнуть і київські сили.

О тій самій порі відбував у своїм шатрі нараду також київський великий князь Ізяслав. Але

вона була зовсім инакша: він радив ся тільки зі своїми думками. Був се чоловік старший віком, бо мав літ 59, але виглядав найбільше на сорок пять і не мав ще ні одного сивого волоска. На його кремезнім тілї ні літа ні довгі воєнні труди не лишили таких слїдів, як лишають звичайно на людях у його літах. Бо він не тільки з роду був дужий і здоров, але ще до того мав добру вдачу, був знаменитим господарем, добрим полководцем й управителем тай опікував ся бідними не з полїтичного вирахування, як покійний князь Володимирко, тільки з вродженої доброти. Сей чоловік ходив тепер знервований по великім шатрі своїм і думав, поки пасмо думок його не переривали стони. Бо він не сам був у своїм шатрі. В однім кутку його лежав його молоденький син Ігор, ровесник Ярослава, гарний як весна молодець, поранений тяжко в сїй битві на правім крилї київських військ. Біль як окріп горячий прошибав груди батька-вдівця за кождим стоном Ігоря й сунув думки його в сусїдство з ненавистю.

А ті думки й так були безмежно болючі. О, якби галицький князь знав, які вони були, бувби певний того, що виграв війну так, немовби рознїс на прах всю силу Київа й союзників його. Бо ся нерішена битва перечеркувала всї пляни Великого Князя, що саме тепер мали завершити ся й ще до того ставила його в незвичайно трудне положенне: з одним-одиноким утомленим битвою крилом військ своїх, переважно союзних. у ворожій державі, під стїнами сильної кріпости Теребовлї, в котрій тепер вигідно спочивають галицькі сили, щоби може завтра наперти на його табор, в котрім тепер більше полонених як вояків його!

Одинокий вихід з положення сього: як найскорше втїкати. Але перед ким?! Перед таким молодиком, якого він свого часу на колїнах бавив, якому ще добре й вус не засїяв ся, який навіть не привик ще до княжого колпака на біло-

волосих кучерах своїх, якого не було ще на світї в часї, коли він кермував вже битвами.... Сором палив його як грань і болїв, як стони молоденького Ігоря.

Такий молодик виграв війну з ним, старим князем і полководцем, що побідив навіть батька його, старого хитруна, якому не було пари між князями! І ще до того так перехитрив його, протягаючи переговори, поки не напер суздальський князь з півночі, а византійський цїсар з полудня! Через те чернигівський князь не міг йому дати значнїйшої помочі, а його шурин, угорський король Геза взагалї не вислав сим разом нїякої підмоги. Показуєть ся, що той молодик Ярослав ще лїпший грач, чим його батько. А з Ляхами навіть не переговорює, тільки бє. Що за розум у того молодика! Як він знає, де треба бити, а де говорити й як довго говорити! Не соромив ся би був, як би так покійний князь Володимирко обмотав його війська й державу. Але тепер.....

І як тут вертати в Київ, як показати ся на очи союзникам? Тай коби то ще так легко було вернути! Чиж той молодик у колпації Володимирка не може тепер стягнути всїх залог з кріпостий Погорини й відтяти йому дорогу? І що тут робити з тою масою полонених, що числом перевисшають недобитки його власного війська? Що робити з множеством ранених? Адже нїм він перевезе їх через гори Медобори, вже з півночі перетнуть йому шлях до Київа галицькі залоги кріпостий Погорини.... Гарне положеннє. Нема що казати!

Князеви здавало ся, що вже ті його міркування, хоч вони тревали хвилину, забирають йому непотрібно час і що вже треба лаштувати ся до спішного повороту на схід. До утечі. Так, до втечі.... Йому, внукови Мономаха, Великому Князеви Київському — перед удїльним князиком на Галичі, що не вийшов ще зпід опіки матери! Втїкати або — о мир просити. Нї, нї, нї! Сего упокорення не буде! Хочби мав утратити в дорозї всї недобитки військ своїх! І так — се по біль-

шій части не його власні війська. Бо Кияни або застелили поле битви своїми трупами, або лежать тепер по тюрмах Теребовлї як полонені....

— „Тату, тату! Мене — дуже — печуть — рани — мої“, застогнав улюблений син його Ігор.

Батькови потемнїло в очах і в тій темряві щезли всї небезпеки перед одною, що нагло наповнила його душу: що буде з Ігорем? Присїв ся біля його лежанки й дрожачим голосом промовив:

— „Цить, сину мій, цить, дитинко моя. Біль перейде, притихне й ти знов будеш такий дужий, як передтим....“

Немов запереченнєм батьківської надії були глибокі стони, що виривали ся з грудий раненого. Він жадібно пив воду з посудини, яку приложив йому до уст батько.

А батько мав також горячку, може не менше прикру від сина, тільки инакшу: думку бігали йому по мозку щораз скорше, скорше й безладнїйше. Як тут везти його? думав про раненого сина. І в своїй журбі відчував кождий ступінь коний, що мали нести на розложених ліжниках його дитину. Аж ген далеко, над могутнїй Днїпер, де колись над його берегами не так хоронили членів княжого роду, а з жінками, невольниками й кіньми, з ворожими полоненими....

Здрігнув ся. Якась забута картина з давних лїт станула йому перед очима. Закрив очі рукою й думав та говорив до себе: Так, так! Скінчили ся пляни мої, привернути Київу давний його блеск і значіннє, скінчили ся тут, під мурами Теребовлї. Не забезпечив я земель Великого Князївства Київського від заходу, не забезпечу мабуть і від сходу....

Пригадав собі молоденьку грузинську царівну Тамаретту, з якою зараз по відбуттю сього походу мав повінчати ся в Київі, щоб опісля при помочі Грузії в два вогнї взяти розбишак половецьких. Чи доїду я тепер до Київа, чи може той молокосос заошадить менї клопотів з молодою подру-

гою й дожене де по дорозї, — подумав глумливо.

Глянув на пісковy клєпсидру, в якій тихо пересипав ся пісок. Було по півночі. Час рішати ся, поробити пруготування до — утечі, сказав півголосом і відхилив занавісу шатра та глянув в темну ніч, в яку світло зі шатра кинуло широку смугу світла. В тім світлї побачив — усю сторожу в глибокім снї. Гірко усміхнув ся і подумав: „Чому той молокосос тепер не підходить на мій табор? Скорше все те скінчило ся-б!“ і сказавши голосно до себе: „Не дивниця!“, крикнув:

— „Сторожа!“

Сторожа зірвала ся на рівні ноги. Князь Ізяслав удав, що не бачив, на чім її приловив і приказавши покликати до себе обозного, спустив занавісу шатра. В тій хвилї молодий Ігор дістав кровотоку носом і устами, кілька разів кинув ся на леженцї й помер на очах батька.

Ізяслав хвилину стояв як скаменїлий, нї один звук не вирвав ся з його груди. Тільки якийсь тягар почув в нїй, немов рапавий камінь. Опісля спокійно відхилив другу занавісу, що лучила його шатро з віддїлом сина, де тепер спав лїкар, Болгарин з роду. Спокійно збудив його й сказав: „Прошу оглянути тїло мого покійного сина“.

Перестрашений лїкар, старий, поважний чоловік, зі сивою бородою, схопив лямпаду, що світила ся на землї й вбіг до шатрового передїлу старого князя. Дрожачими руками оглянув тїло молодого Ігоря й пообтирав мокрою губкою окервавлене лице. Потому докладно вислухав коло серця, потому ще живчик і сказав, очевидно щоб успокоїти батька;

„Душа його вийшла з полону тїла й пішла там, ідїже нїсть болїзни, нї печали. Йому там буде лїпше, нїж тобі тут, княже“.

Сказавши се, взяв лямпу з рога шатра де її передтим поставив. В тій хвилї лямпа вилетїла йому з рук і розбила ся на землї. Від неї заняв

ся ріг шатра; князь спокійно вийшов і спокійно дивив ся, як палахкотїло дороге накривало. В тім часї його лице дивно мінило ся. Виднїв у нїм то якимсь релїґійний захват, то рішучість і завзяттє.

В хвилї, як поломінь опала, станув перед ним його обозний полководець.

Князь обернув ся напів до нього, напів до трупа свого сина, на якім дотлївала одїж і запитав:

— „Коли ти, боярипе, переставляєш свою клєпсидру?“

— „В полудне й опівночі, княже“.

— „Як свитати-ме, збудиш обоз, а як твоя клєпсидра впаде в тебе на девять значків, обоз має бути готовий до відходу й всї ратні, розуміють ся, також“.

— „Се неможливо, княже“.

— „Чому?“

— „Бо люди потомлені битвою, а полонених тілько, що.....“

Князь перервав йому:

— „Полоненими я сам займу ся! Твоя річ обоз і військо. Потомленим скажи, що як отягатимуть ся, то впадуть їм на карки Галичани, а тодї скоро позбудуть ся втоми. Пришли менї, боярине, начальника Чорних Клобуків“.

Боярин уклонив ся й пішов. За якої пів години прийшов заспаний вождь Чорних Клобуків, високий, плечистий мужчина в силї віку, чисто туркоменського типу й в пояс поклонив ся князеви. Князь усїв біля тїла свого сина й тихо, але з притиском сказав:

— „Побудиш зараз своїх ратних і нїм перший блеск сонця зійде, вибєш до ноги всїх полонених Галичан, не вибираючи нї бояр, нї богатих купців. Все, що твої люди знайдуть при них і на них, буде їх і твоя добич. Все те має відбути ся тихо. Розумієш?“

Чорний Клобук перекручував щораз висше

голову, немовби наслухував і не вірив власним ухам. Опісля засвітив очима й сказав тихо:

— „Чорні Клобуки все вірно служили київським князям".

— „Поки їм добре платили", подумав князь, але не сказав нїчого, тільки кивнув йому головою на пращанне, й він щез у нічній пітьмі.

Князь сидїв неподвижно при тїлї свого сина й сам не знав, відки йому прийшла до голови та страшна думка. Але хоч у нутрі бояв ся її, та рівночасно тїшив ся нею, мов вязень пожежою, що зняла ся в тюрмі, в якій сидить. Здавав собі справу тільки з того, що та думка повстала в нїм у хвилї, як горіло шатро, у котрім остало тїло його сина-любимця й пригадував собі невиразно, що то смаглистий на лиці лїкар Болгарин викликав чимсь у нього полученне полонених з ножами Чорних Клобуків. Але чим, не знав. Зрештою, се його зовсїм не займало. А займав його тільки в и с л ї д тої думки.

Він видавав ся йому знаменитим в сїм положенню: бо не тільки позбудеть ся тої маси полонених, які числом перевисшали останки його вийськ і могли при найменшій помочі зовнї вибити до ноги своїх сторожів, але буде міг скорше йти вперед і ще до того нажене такого страху Галичанам, що попамятають на віки, що значить боротьба з ним, Великим Князем, і видиранне йому земель, яких правно зрекли ся. Не буде син Володимирка вїздити до Галича як побідник над ним і не вийде йому на зустріч веселий і радий з побіди народ Галича!

Князь попав в якусь дивну екстазу: йому ввижало ся, що через те дїло Київ поборов Галич і знов засіяв у давнім блеску своїм, як одинокий світоч великих земель Володимира. І станув перед ним привид величезної тризни з прастарих часів з кровю й кострами, з часів, коли ще Великий Князь Святослав, батько Володимира, покланяв ся Перуну й Дажбогу. Йому здавало ся, що від хвилї, як рішив ся на ту думку, минуло вже

дуже багато часу. Глянув на піскову клєпсидру, що стояла окоптїла біля тїла молоденького Ігоря. Майже махінально підняв і обтер її та здивувався, що вона опала всего на один значок. По таборі почали тихо сунути ся в нічній темряві цїлі віддїли в острокінчастих шапках. Скрадали ся хильцем, на пальцях, як злодії. Нїхто не здержував їх, не питав о нїщо.

— „Очевидно всї стійки сплять, як убиті! Тепер требаб тільки галицькому князеви підійти під мій табор“, подумав. „Вже його батько був-би лїпше використав таке положеннє моє“, додав собі в думцї й усміхнув ся без виразу.

Темні постатї в острокінчастих шапках щезли як привиди. Може все те снить ся менї? подумав Великий Князь. Так, я хорий, сказав собі й діткнув ся рукою скрани. Вона була горяча як грань. Почув сильну спрагу, але не мав навіть на тілько енергії, щоби підняти посудину з водою, яка стояла оподалїк. А кликати не хотїв, бо кождий звук разив його.

Нараз почув проразливий свист і ще страшнїйший крик, немов з багатьох людських або звірячих гортанок. Що дїяло ся з ним опісля, не памятав потому докладно. Пригадував собі тільки, що той крик не уставав довго, дуже довго, цїлу вічність, взагалї нїколи не уставав нї на мить. І що перед ним зявив ся цїлий штаб його полководцїв з обуреними лицями, що найголоснїйше кричали до нього Волиняки, повторяючи разураз: „Такого не було ще в нашій землї!“ Що він відповів їм на се: „Кого ще не вбили, тому нехай відріжуть праву руку!“ і що потому зімлїв біля тїла свого покійного Ігоря. Здаєть ся, що тодї починало свитати.....

Як почало свитати, обозний не потребував вже будити нїкого, бо весь табор був на ногах, збуджений страшним дїлом Ізяслава. Всї з неописаним поспіхом збирали ся, щоб як найдальше й найскорше втекти від місця, де Галич зложив останню цїну за Погорину Волость.

Як піскова клєпсидра впала на десять знаків, щез табор Ізяслава з крівавого боєвища під Теребовлею.

Галицька сторожа чула серед нічної тишини страшний крик в таборі київського князя й донесла про нього начальникови свому. Але нїхто не припускав, що там могло стати ся щось иншого, як бійка о добичу між двома полками.

— „Нехай собі голови покрутять!“ крикнув начальник сторожі. „Чого мене будите без потреби?!“

Зараз по відході Ізяслава побачили галицькі сторожі, що стало ся в ночи. Одначе се так подїлало на них, що тільки помалу пішли донести своїм начальникам. Нї один з них не вірив і кождий особисто ходив переконувати ся. Нїм вістка дійшла до князя Ярослава, було вже зполудня.

І молодий князь виїхав на боєвище. Їхав помалу, нога за ногою, в окруженню полководців своїх й уважно дивив ся своїми сталево синїми очима на струї й калюжі крови й на стоси-покоси людських і кінських трупів, з котрих сторчали поломані копя, мечі, стріли й рогатини з потрісканими людськими кістьми й розбитими щитами та погнутими панцирами. Чув якусь надлюдську, розкішну могутність, що дрожала в усїм його тїлї й душі. Міцно станув в стременах і підняв ся в сїдлї та вдивив ся в далеку, синю даль, як молодий лев, перед яким втекла частина добичі його. Був такий гарний і страшний той молоденький князь з Володимирового роду, як той Святослав Завойовник, що пив шоломом воду великої Волги й синього Дунаю, що переходив з військами засипані снїгом гори Балканські й здобув рожеву долину Адріянополя. Кров того предка зі сталево-синїми очами збудила ся в нїм. Не звертав найменшої уваги на товпи жіноцтва й дїтий, що плакали й заводили по цїлім боєвищі. І бувби може український нарід мав другого Святослава, що кровю й зелїзом злучив-би всї

землї України, якби молодий князь завернув з того місця й не поїхав дальше, на Гору Вишневу. Побачивши тут стоси навалених трупів, при яких не було зброї, зблід смертельно. Щось напрасно зломало ся в його душі, а слези як горох покотили ся по його молодім личку, що в ту мить споважнїло як у старого. І вже нїколи більше не стало таким молодим, як передтим. Тільки ще раз, одинокий раз — як обняла його в обійми свої грішна, глибока любов до женщини, яка так ріжнить ся від гнїву войовника, як піхва від меча: вона глибша, але ще пустїйша.

Як Ярослав вертав з Вишневої Гори, зустрів на вулицях Теребовлї багато дружинників своїх з відрубаними руками, а на передї молодого сина Судиславича. Слези як іскри заблестїли в очах князя, але здержав їх і затяв коня та втїк на замок. Всї, що бачили, яке вражіннє зробило боєвище на молодого князя, хвалили його за співчуттє з людською недолею. Лиш старий Веремунд, варяжський полководець, що багато світа бачив, багато вождів, багато боєвищ, сказав до Руальда:

— „Він заплакав двічи над силою великого вождa, що зломала ся в нїм; з него вже не буде Завойовник. За скоро побачив найгіршу тайну війни: смерть безоружних. Шкода молодого львинятка того. Чи бачив ти, як він на боєвищі дивив ся в далечінь? Мов лагодив ся до скоку на старий Київ, якому саме час підпасти під власть молодого Галича....“



Дружинники з княжих часів.

Як Ярослав заслужив імя „Осмомисла“.

Глава восьма, з котрої читач довідаєть ся про нараду над злочином Ізяслава; про постанову „Руської Правди“ в справі убийства, про те що взаголовку глави сеї написано; про скликанне та перебіг віча; про мутну бувальщину гарної Погорини й про останню боротьбу за неї між князями нашого народа.

Великий, серце роздираючий плач потряс Теребовлею й луною покотив ся по землї галицькій на вістку про тяжкий злочин Ізяслава на Горі Вишневій. В містї не було майже родини, що не оплакувала-б сина або батька. Вулицї і площі города наповнили ся зойком сиріт і вдів. І туга велика блукала по домах, церквах і окопах міста. Народ як стогнуча филя зі скаргою плив до княжого замку, до молодого князя так, немовби він міг воскресити погибших. Але на вістку, що князь не вернув ще з Вишневої Гори, ринули за ним барвисті хвилї розплаканого народу. І старцї і дїти і жінки і все, що жило, вилягло на Вишневу Гору під Теребовлею, де як дрова лежали стоси покалїчених трупів полонених. Між ними було багато ратників з Теребовлї й околиць її. Їх матері, жінки і дочки заводили над тїлами побитих. При багатьох лежали в поросї плачучи малі дїти в білих сороченятах, що як покошені квітки валяли ся в крови батьків і крівних своїх. А над понурим місцем злочину котило ся повагом велике, безжалісне сонце та з шумом кружляли хмари чорних галок і круків.

В Теребовлї було майже пусто від населення. Остали в нїй тільки київські полонені, військом окружені. Вони не містили ся в тюрмах і їх приміщено також під голим небом, на площах города й на терасах княжого замку. В очікуванню певної смерти клячали вони на твердім камінню і тихо молили ся в покорі до неба, цїлуючи порох землї, яку опоганив їх добрий серцем князь Ізяслав. Кругом них як мур стояла мовчки галицька сторожа з нагими мечами. І було так тихо в старім городї осліпленого князя Василька, якби смерть перелїтала вже по нїм. Навіть коли князь Ярослав вертав з дворянами з Вишневої Гори до замку, сторожа, що все витала його голосним окликом, тепер мовчки витала князя. Лиш очікуючі смерти полонені звернули шепіт тихої молитви до молодих очий і смертельно блїдого личка князя.

У княжім теремі під заходяче сонце та похоронний рев дзвонів збирала ся велика рада бояр і полководцїв, на яку прибули у висланники теребовельського міщанства та за виразною волею князя також представники простих дружинників і все духовенство, присутне в городї. Велика радна гридниця так була битком набита, що ледви мож було зробити вузький перехід для князя. З салї поусувано заздалегідь всї крісла й столи з виїмком княжого.

Князь короткою промовою отворив нараду й зажадав від присутних, щоб висказували свої думки в справі останної страшної події. Між присутними зашуміло як в улию. Крізь отворені вікна радної гридниці долїтали з города жалоби й завід жіноцтва, мов крики поранених птиць: довгі, сумні, протяжні. З натовпу зборів залунало в один гуж:

„Смерть київським полоненим!“

Князь не пробував утишити тих розярених людий. Гамір і крик тревав так довго, аж поки з товпи не перетиснув ся якийсь боярин до княжого престола — князь навіть не дивив ся, хто се був: всеодно мав він бути тільки висловом

поглядів загалу — і попросив о голос і книгу законів. Була тільки княжа книга, в золото оправна. Князь позволив йому взяти її зі стола. Боярин отворив з пошаною книгу і скоро знайшов потрібне йому місце та сильним голосом почав читати:

„Так говорить Правда установлена руськiй земли, єгда ся совокупил Ізяслав, Всеволод, Святослав, сини Ярослава Мудрого, внуки Володимира Святого, та Коснячко, Печенїг, Микифор, Киянин, Чюдин і Микула, воєводи, бояри і тіуни їх: „Коли вбє чоловік чоловіка, то може мстити брат за брата, або сини за батька, або батько за сина, або братанич, або сестринич“. Не як воїн ратник, а як простий головник-убийник поступив собі Великий Князь Ізяслав, що в нічній темряві побив полонених! Нехай же буде йому по законам землї нашої, по старим постановам, що їх списано у матері городів наших, де тепер сидить на княженю князь недостойний города того! А вони кажуть: Коли провинить ся боярин або чоловік простий, то в голову, а коли князь, то у волость його! Ти, княже, як батько убитих, маєш право засудити і засудивши віддати местникам дїло їх. Бо хтож инший упімнеть ся за сю кривду до небес о пімсту вопіющу? А як ти ізза молодости своєї не можеш взяти на свою совість непочесної смерти багатьох людий, віддай суд над ними боярам і тіунам своїм або прикажи созвонити всенародне віче в городї сїм; бо хоч перший голос належить Галичу, але й він не рішить справи инакше як перший лїпший пригород його, а Теребовль старий, престольний город княжий, старший від Галича! Смерть київським полоненим!“

— Смерть київським полоненим!“ залунало в цїлій гридницї і навіть на коридорах замку повторено той оклик. Не підлягало сумнїву, що се було однодушне домаганнє всїх представників війська й народу. Вправдї духовенство мовчало,

але й нїхто з його представників не важив ся виступити проти загальної думки.

Князь Ярослав сидїв на престолї блїдий, але спокійний. Червоний відблиск заходячого сонця падав на його лице й червону пурпуру та чорний хрест, якого при спрятуванню кімнати не усунено разом зі столом представника духовенства, тільки поставлено на княжий стіл. Образований ум князя кінчив саме розвязувати одну загадку, над якою нераз застановляв ся. Аж потрясеннє, викликане останними подїями, помогло йому розвязати її.

Застановляв ся над тим, чому стара, чудова віра прадїдів, так знаменито приноровлена до понять і вдачі словянських народів, мусїла упасти під напором чужої віри, що прийшла з Азії, чому Дажбог, великий творець вселенної і свїтлий Свїтовид, бог всевидючий, і величнїй хоровід трийцяти Віл, сестер збиточних, яких одначе можна було уняти жертвою з кришеного хлїба і стілько инших прегарних богів і боґинь — мусїло упасти перед сином Марії, що помер на хрестї в страшних муках. Побіда понурого хреста над ясним сонцем і богами його золотого круга старої віри ледви формально завершила ся, бо в народї дальше жила стара віра і нїякого свята не зустрічав він з таким дрожаннєм і торжественністю, як свято в ніч Купала. Ще жили люди, що памятали таких, що говорили з останними волхвами старої віри; ще в народї не загинула память урочищ і печер, де він покланяв ся старим богам своїм і великих тризн на могилах його племінних князїв, по яких остали вже тільки глухі лєґенди, як старе каміннє на пів мохом забуття поросле.

Князь сам памятав іще, як старі двірські слуги показували йому в Галичі урочище, де стояв двоголовий бог Пек-Осина і як вони з пошаною обходили се стариною освячене місце. Зрозумів, що нї в Галичі, нї в Київі не забули ще могутнього Перуна, бога громів і хмар, лиска-

вок і війни; його висока, блискуча подоба зі срібною головою й аметистовими очима, на зелїзних ногах і з зелїзними руками, з палахкотячим камінним громом в піднесеній у гору десниці, що горів у блеску сонця від карбункулів і рубінів, стояла ще в уяві народа в окруженню всемогучого Дажбога, що все більше має як роздав, й Услада, бога життєвої радости й Мякоші, богині плодючої землї, любки бога сонця і таємничого Хорза та Сумеркла і всевидючого бога Світовида з чотирма лицями і Стрибога, прадїда вітрів і Лади, опікунки домового огнища й подружа, і Велеса, бога худібки, культури і мистців і трийцяти Віл, сестер збиточних, але не злих, яких мож було вдоволити окрушинами з хлїба. Всї вони стояли на Горі над Днїпром, в святім гаю біля велико-княжого терему під віковими дубами, в тїни пахучих лип і пальчастих яворів і тїнистих буків — і осок, в нутрі як кров червоних. Відновлював їх ще Володимир Великий по убитю братів Олега і Ярополка, щоб переблагати гнїв богів. Особливо пильно відновив подобу бога війни і грому, могутнього Перуна, прибравши його в золоті прикраси, а його грім у величезний карбункул і червоні як кров пімсти рубіни. А як се не успокоїло його совісти, він удав ся по прощеннє гріхів до Сина Марії, що мучив ся і вмер у землї юдейській. І тодї приказав поскидати подоби богів батьків своїх, причім нарід плакав і тяжко проклинав, як оповідає стара лїтопись.

Князеви пригадав ся плач за батьком його і проклони, які мусїли сипати ся на його домовину від покривдженого мїщанства та сказав собі: „Не дивниця, що проклинали й Володимира Великого; адже вони всїми думками й почуваннями зросли ся через богато поколїнь з тим світлим кругом старих богів батьків своїх і я не цїнив би їх, як би вони мовчки були дивили ся на їх зневажу“. Зрозумів, що те, перед чим клонили ся сотки попередних поколїнь, ще довго опісля мусить

будити пошану у народа. І на тій основі побудував свій плян: увільнити від смерти полонених Киян. Він був майже певний, що простий народ віднесеть ся до страшної тризни на Горі Вишневій як до старого звичаю, що спалахкотів в останнє, мов страшна поломінь пожежі. Був уже певний того, що князь Київа, де вперве застромлено хрест на землях сього народу, справив останню поганську тризну над трупом свого сина, останню і — може найбільшу, в болю не знаючи про те, що робить. Може йому в горячці, викликаній болем, пригадали ся давні оповідання про похорони князїв і як привид опанували його старечу душу...

Так, се був останний взрив старої віри, хоч уже й несвідомий. Князь пригадав собі не так знов давні прояви свідомого бунту приклонників старої віри, відомі йому з оповідань очевидців, а саме як у Київі лїт тому 83 зявив ся волхв і проповідував, що за пять лїт Днїпро потече назад, а землї зі своїх місць перейдуть на чужі так, що грецька земля стане на місце нашої, а наша на місце грецької. Народ почав ворохобити ся під впливом могутного слова того волхва. Але, як пише лїтопись, в одну ніч „волхвъ бысть безъ вѣсти“. Щез. Річ очевидна, що його спрятали тихо, без гомону. Незражений тим виступив в Новгородї другий волхв в сім лїт опісля й прилюдно хулив христову віру, „творив ся аки бог“ і казав, що передвидїв усе будуче і що перейде по водї як по суші. Він зворохобив проти христіянства весь народ і що йно князь Глїб Святославич зробив кінець його дїяльности, убивши його власним мечем перед лицем зібраного народа.

Князь Ярослав вдумував ся в ті справи і прийшов до переконання, що погляди і почування, виховані старою вірою, закорінені ще глибоко й час до часу вибухають як підземна пожежа.

Його відкриттє осияло весь ум його. І він зрозумів, в чім стара віра, безперечно красша

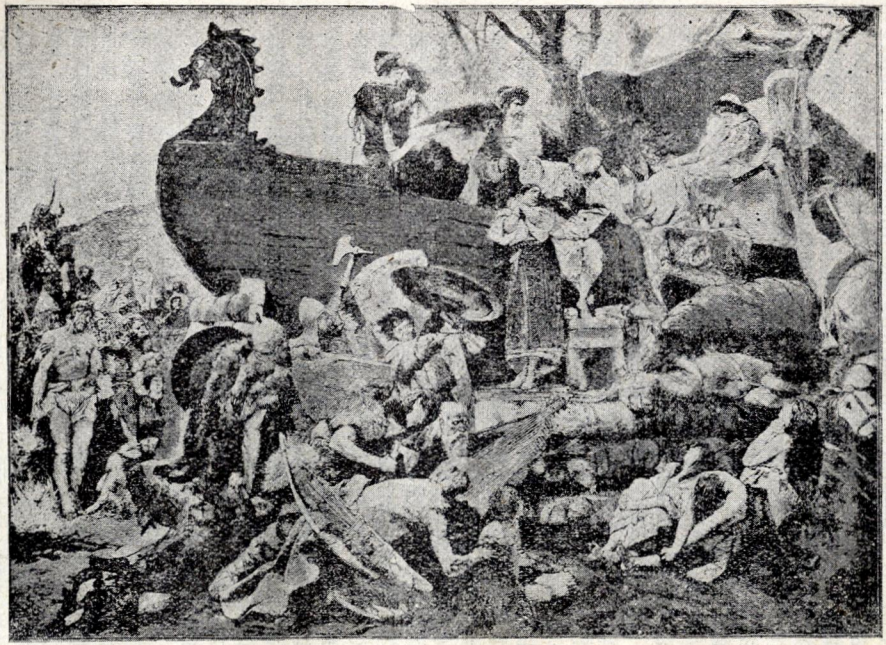

...може перед київським князем став привид давних княжих похоронів...
(До ст. 180).

від нової як естетична поява, була від нової низша: вона не давала можности, перервати зло, що родить все нові зла. Бо вона благословила месть і виробляла местників і сіяла кровавий злочин та роздор. Молодий князь знав святе письмо не гірше від епископа Косьми. Перед ним станув як живий молодий син Марії у білім хитонї і пригадала ся йому висока проповідь; в подразненню і прибиттю немов чув його звінкі слова з оливних гір Святої Землї: „Благословіть проклинаючих вас і чинїть добре ненавидячим вас. Бо отець небесний, що бачить се в тайнї, винагородить вам на яві....!

Мов цїлюща олива полила ся по зболїлій душі молодої лїторости великого роду Рурикович. Він почув ся як чоловік сильнїйшим, чим був перед тими думками. А як князь бачив виразно, що нема нїякої розумної потреби, позбавляти свою волость, що втратила тілько здорових мужчин, робочої сили й плідности Киян. Його молодість дала йому бажаннє боротьби з напором думки загалу й охоту, побідити над нею. Всї ті думки і почування скоро як лискавицї перелетїли в його умі в хвилї, як дивив ся на пурпуру заходячого за лїси старого й вічно молодого бога Світовида з осьмикратним поглядом очий та на чорну шибеницю невинного сина Марії, звану хрестом. Знав уже, що хоче сказати і памятав, як має говорити, памятав з науки хитрого батька свого. І почав обережно:

— „Пресвітла радо бояр і народа! Я все шанував і шанувати буду старі закони нашої землї, що їх казав списати великий розум моїх прадїдів. Одначе ті закони нїгде не постановляють, що треба проливати кров неповинних. Не Кияни а Чорні Клобуки виконали різню на наших полонених, як згідно зізнали ті, що їм удало ся вратувати житте перед ними. Нїхто не знає напевно, чи київський князь, опанований злим духом, хотїв справити таку тризну покійному синови свому, чи Чорні Клобуки зробили се самі для добичї

й рабунку. Чиж отсї Кияни, що в наших руках, винні смерти наших братів? Відповідайте!“....

Стало тихо. Нїхто не обзивав ся.

„Чи полекшає нам від того, як загинуть сї полонені брати наші? Правда, старий закон наказує месть. Але новий наказує прощанне! А ми хочемо сповнити прикази обох — пімстити наших погибших полонених і не убивати невинних: нехай же київські полонені утратять свободи і лишать ся на землї нашій, але нехай задержать житте! Я християнський князь і не можу судити тих, що не провинили ся, не знаючи навіть певно, хто тут провинив ся. „Бог поставив князів волостелями в месть злочинцям і в добродїтель благочестивим“ — як говорив мій покійний батько. Я хотїв би бути добрим господарем сеї волости і длятого нерадо позбавив би її тілько робітників, яких кожда родина, що втратила кормильця свого, може забрати собі і між якими неодна вдовиця може знайти мужа. Але правда і те, що сказав боярин про мою молодість. Я дїйсно наймолодший між вами і не буду виступати проти волї і суду мого народу і посивілих в радах дорадників покійного батька мого, що вже не одно добре дїло постановили для сеї землї. Длятого послухаю ради, якої ви всї мені удїлили устами одного, що тут промовляв і скличу на неділю всенародне віче. І нехай станеть ся так, як осудить воно, а я молодий підпишу те, що урадять старі голови, досвідом богаті. А як би хто з присутних або неприсутних тепер чи опісля заявив, що не яло ся Теребовлї созвоняти віча перед Галичем, тодї я не скажу, що престольний город там, де князь перебуває, тільки ще раз созвоню віче в Галичі, як буде потреба“.

Був майже певний того, що практичність народу переможе і тут і там жадобу відплати.

Молодий князь сїв знов на престолї, а в радній гридницї залягла тишина мов у церкві. Кождий з присутних важив у думцї силу аргументів князя. Перші проснули ся з заклопотання

духовні і з обовязку свого почали всуміш голосно благословити молодого Ярослава. Счинив ся шум і зняла ся гурткова, притишена розмова. Старий боярин Судиславич сказав півголосом до окружаючих його бояр:

— „Я князеви своєї голови не дам, бо він має мудрійшу, хоч молодшу. І хтоб то подумав, що я, старий боярин, що памятаю ще дїда його, кричав недавно, не роздумавши: Смерть київським полоненим! А він молодий хотїв би їм дарувати житте, але зовсїм не без кари: бо хоче їх поженити....“

Мимо поваги хвилї сильно здержуваний сміх зашипів в окруженню боярина і його дотеп скоро рознїс ся по великій салї та прогнав з неї кровавого опира відплати. Оден з молодших бояр не видержав і приступивши до княжого престола, тихо переповів князеви дотеп Судиславича. В радній гридницї запанувала просто весела атмосфера, особливо як старий Судиславич, що мав дуже прудку подругу, почав просити знакомих і сусїдів, щоби мали згляд над ним і не сказали його жінцї про сей дотеп. Злобні язики оповідали опісля, що нї один київський полонений не вийшов так кепсько як боярин Судиславич, бо про його дотеп таки довідала ся жінка.

Коли в салї запанувала знов повага, виступив боярин Микулич з Надвірної, що все пропадав за робітниками і чабанами, які йому раз-ураз втїкали з його полонин на недалеку Угорщину. Але сим разом він очевидно говорив без огляду на потребу робочих рук:

— „Наш молодий князь бачить кромі того, що инші, ще й те, чого инші не бачать і чує ще й те, чого инші не чують і знає, як можна зломати нещастє, чого инші не знають...“

— „Осмомисл!“ сказав хтось з круга бояр, здаєть ся боярин Кедринич з Тухлї, що нїколи не відзивав ся на радї. Длятого автор того влучного оклику потонув в забуттю, але його оклик

перетривав століття і тревати-ме в яснім значінню своїм, поки жити-ме його мова. А для князя Ярослава мав той влучний оклик велике значінне в будучім життю його: він пристав до нього на все, немов друге імя і поміг скоро рознести славу його розуму по всій його державі і далеко по всіх землях українських і за їх границями. Багато добра зробила землі нашій та добра слава князя: багато злочинців, обманців і кривдників, убийників і розбишак, що спритно вміли затирати слїди злочинів своїх і злочинних спілок та змов і перед найрозумнїйшими судиями, — виявляли дїла свої, коли їх приведено перед князя, котрого весь народ називав Осмомислом; багато княжих спорів, коромол і межиусобиць, що булиб кривавою посокою розлили ся по землях українських, удало ся в час усмирити князеви Ярославу завдяки великій славі свого розуму, який всї признавали; багато разів удало ся йому пхнути спільні сили нашого народу проти дикого степу й оборонити їх перед знищеннєм. Одного тільки не передвидїв той мудрий князь многогранним і блискучим умом своїм: не передвидїв свого власного терпіння, якого не зазнав нї один з князїв і вождів українського народа, від коли сягає память найстарших лїтописий і леґенд українських аж по наші днї. Але про те велике терпіннє князя Осмомисла ще час оповідати, бо ще ждали на Ярослава довгі ряди днїв ясних як сонце і солодких як ягоди винної лїторослї, що доспівала в землях його матери. Але вони минули прудко як днїстрова филя, як легіт з чатинного бору в парний день мандрівця. Боярин Микулич кінчив свою коротку промову заявою:

— „Ми всї пристаємо на розумну раду нашого князя, щоб созвонити віче на неділю“.

Загальним одобреннєм принято ті слова Микулича. І на тім закінчила ся рада, з котрої легко міг вийти новий злочин.

Вісти про хід наради й бесїду князя скоро розійшли ся по городї тим більше, що в нараді

брали участь і представники міщанства та простих дружинників. Се від разу подїлало на облекшенне долї полонених. І сторожа й милосерне жіноцтво Теребовлї почало їм давати поживу, причім навязували ся сердечні взаємини. Майже всї були раді, що не потребували бути свідками нового масового убийства, а багато мало вигляди і на практичні користи. Одначе князь почав надумувати ся, чи добре зробив, заповівши віче не в Галичі, а в Теребовлї. І так уже населенне Галича не добре відносило ся до нього ізза дїл його покійного батька. Вправдї добре булоб, показати галицькому міщанству, що коли дальше оставати-ме в опозиції, то є ще городи, що можуть його заступити. Але перетягати тої струни не треба, бо таки Галич лїпший на столицю чим усї инші городи його волости: Теребовль за близько східної границї, на Перемишль скоро можуть напасти і Ляхи й Угри, а Звенигород, як впрочім і два попередні городи, не має такої ріки, як Галич, що приносить йому великі доходи з торговлї. Значить — треба числити ся з галицьким міщанством. Тай ще одно: і Галич і инші городи мають право, взяти участь у вічу, бо волость се єдина цїлість. І князь зараз вислав биричів і підвойських на розставлених конях до Галича, Звенигорода, Плїсневська, Бужська, Отинїї й Коломиї з запрошенням на віче до Теребовлї. Повідомив про віче і Перемишль та Сянік, Ряшів і Ярослав з тим, що ті городи можуть у Перемишлї зійти ся на віче.

Було ще днїв пять до неділї. Четвертого дня прибули майже рівночасно депутації з Галича, Плїсневська й Отинїї, а пятого з Бужська і Звенигорода, поважно на конях; тільки найстарші депутати приїхали возами.

А в неділю по великій службі загув із дзвінниці вічевий дзвін церкви Василія Великого, яку побудував перед пів столїттєм рідний брат Ярославового дїда по батьку, князь Василько Теребовельський, один з найлїпших господарів укра-

їнської землї, осліплений перед пів століттєм Князем київським Святополком за саме підозріннє, що хоче його позбавити Погорини. Василько будував ту церков уже по осліпленню і приказав урядити її так, щоб мала біля вівтаря тілько світла, кілько має найкрасша весняна днина по дощи, коли веселка грає красками на цвитучих бозах і ясминах, і щоби при входї була така понура, як осїнний вечір, коли з хмар оловяних ллєть ся пітьма довжезних шнурочків дощу на безмежні лани, дїрками стернї покриті. В сїмох склеплених вікнах святинї над головним вівтарем були шиби з дорогого римського скла в сїмох красках мозаїки-веселки на ясно-синїм тлї. Райські картини ясного щастя пишали ся в тій части святинї. А в другій, мальованій на темно, без нїяких вікон, представлена була на стїнах Оливна Гора в час бурі і чаша горя Христова і гора Голгофта і гробниця Божа у святій землї з срібною лямпою князя Мономаха.

Ярослав, рішивши ся запросити на віче Галичан, прочував, що вони робити-муть йому трудности, хоч в дїйсности війнї за Погорину Волость не були противні з торговельних причин; вони з давна оцїнювали добре її значіннє, як заборола безпеки Галича від Київа. Длятого нарочно приказав дзвонити дзвоном, який вилив стрий його батька, що за Погорину Волость утратив свої очи і натерпів ся в тюрмі під замком у Волидимирі Волинськім. І дзвін дзвонив як на пожежу, поважом, помалу. Тай викликував спомин терпіння Ростиславичів за Погорину Волость. А рівночасно княжі биричі і підвойські запрошували ще особисто знатнїйших бояр і богатих міщан, взяти участь в вічу.

На сходах перед відчиненими дверми святинї уставлено малий, золотом оббитий стіл для Ярослава, а низше біля нього крісло для галицького епископа Косьми, що на вість, о що ходить, прибув особисто разом з міщанами Галичанами, хоч инші мав заміри. Кругом них станули в пів-

колесї воєводи і бояри, депутації Галича й инших городів та найповажнїйші старцї і батьки родин. За ними на площі перед церквою, займаючи також бічні вулиці уставили ся свобідні й повноправні люди; зі свобідних не було лиш закупів, а то ізза їх зависимости від тих, що наняли ся у них. По обох сторонах стояла княжа дружина з виїмком наємників.

Як перегудїв останний удар вічевого дзвона і тишина залягла на площі перед церквою, молодий князь Ярослав встав зі свого золотокованого стола і голосно промовив:

— „Бояри і народе Галича, Теребовлї і волости сеї! За радою світлого збору бояр і полководцїв приняв я на себе тягар четвертої війни за Погорину Волость, яка вивязала ся між покійним батьком моїм князем Володимирком і Великим Князем Київським. Бог допоміг полкам галицьким, обстояти під мурами сього города і волость галицьку і волость Погорину. Київ і Галич показали ся в останній битві рівно сильні, причім одно крило Галичан попало в полон київського князя, а одно крило Киян у наш полон. Та коли ми старинним звичаєм нїякого зла не заподїяли полоненим, у тій частинї ворожого табора, що стояв на Вишневій горі, став ся в ночи по битві небувалий злочин: Чорні Клобуки, невідомо на чий приказ, убили безоружних полонених а одній тисячі їх пообтинали руки. На вість про те зібрала ся в моїм замку у Теребовлї рада і загоряча домагала ся від мене смерти київських полонених, або віддання суду над ними народному вічу. Памятайте, що невідомо, хто дав Чорним Клобукам приказ, убивати полонених Галичан і невідомо, чи вони взагалї мали такий приказ, чи може самі зробили змову для рабунку. Памятайте, що Кияни не брали участи в тім мордї і що їх князь у тім часї був при вмираючім наймолодшім синї. В разї як присудите відомстити на Киянах погане дїло чорноклобуцьких дикунів, позбавите себе і волость свою

многих робітників і кормильців осиротїлих дїтий ваших та стягнете на себе пятно протизаконія як христіянський нарід....“

Князь сїв, а віче підняло великий шум одобрення. Справа була вже властиво рішена по волї молодого князя і короткі промови епископа Косьми та представника Теребовлї, якій дуже подобало ся те, що в її мурах відбувало ся з волї князя віче всеї волости, були вже тільки похвалами молодому Ярославу.

Але депутація галицьких міщан постановила видвигнути на дневний порядок віча зовсїм иншу справу. Вона перешептувала ся між собою і вкінцї з рядів її виступив поважний і дорого одїтий міщанин Сріблянич, вклонив ся князеви як звичай велїв і попросив о дозвіл говорити та отримавши дозвіл, почав:

— „Ми висланцї престольного города Галича на віче волости, яке князь наш скликав до Теребовлї, не будемо оспорювати слушного рішення князя, бояр і народу, що тут тепер запало. Але війна о Погорину Волость не скінчила ся ще сею непевною битвою під стїнами Теребовлї. І ми хотїлиб знати, як дивить ся народ Гилицької Волости на право свого князя до Погорини, що коштувала нас тілько завзятих воєн, тілько крови і гроша та майна“.

Князь Ярослав запаленїв на лицї. Для нього було ясним, що сей удар скермований був тільки проти нього як сина Володимирка і що Галичани не булиб сего підносили, як би о Погорину вели боротьбу улюблені ними потомки Володимиркового брата Ростислава II, Іван Берладник і малий син його Ростислав III, що як ізгої жили на чужинї.

Йому не випадало, вияснювати сю справу і він ждав, чи не зголосить ся хто до слова. Зголосило ся нараз кількох бояр і полководцїв. Князь дав голос старому Судиславичеви і він почав:

— „Я нїкому своєї голови не дам, але вона може сказати те, що знає в сїй справі, хоч здаєть ся менї, що те саме знають або бодай повинні знати і ті, що питають. Але як запитали, треба їм відповісти. Погорина Волость се не тільки ті городи, які здобув і заняв покійний батько князя Ярослава, але й землї по обох берегах нижної Горинї; їх західна межа йде вододїлом притоків Горинї, Стубли і Стира та по верхівям Велї. А на сходї крайний город Погорини Корчеськ. До Київа належить що йно побереже Случі. З давних давен належала Погорина Волость до земель Деревлян і в лїсах її погиб уже дїд Володимира Святого, київський князь Ігор, як вибрав ся на грабіж Деревлян. Погорина Волость волїла Волинь чим Київ і тягнула сюди, а не туди. Се й було причиною, що як Володимир Великий розміщував синів у землях своїх, то найстаршому Борисови, якого посадив у Володимирі Волинськім, віддав не тільки Волинь та Червень але й Перемишль та Теребовль і з ними Погорину Волость. Колиж Борис пішов княжити до Ростова, одержав ті землї брат його Всеволод, що погиб у боротьбі з Святополком Окаянним на землях Погорини з рук ляцьких спільників Святополка, князя київського. Землї ті злучив Ярослав Мудрий, а по його смерти одержав Волинь син його Ігор. Лїт тому рівно сто відлучили теперішню Галицьку Волость для Ростиславича, але вже в десять лїт опісля загорнув її разом з Волиню київський князь Ізяслав, іменник сего, що тепер війну провадить з нами; по нїм княжили тут Всеволод II. і Олег Святославич і знов той Ізяслав, а по нїм син його Ярополк....“

В дальших рядах віча счинив ся шум і почали ся розмови. Старий боярин Судиславич з йовяльним лицем крикнув як міг найголоснїйше:

— „Було шуміти тодї, як питав голова галицьких міщан, а не тепер. Я вам своєї голови не дам, аби ви могли тут розібрати, хто по ким

ішов, але й ваші голови можуть спокійно слухати. Як через вас помішаю князїв, то не моя в тім буде вина!“

Зняла ся веселість. Князь підняв руку в гору і боярин говорив дальше:

— „За Ярополка Ізяславича упімнули ся о свої волости старі отчичі їх: о Волинь син Ігоря, внук Ярослава Мудрого, Давид Ігоревич, а о теперішню Галицьку Волость сини Ростислава Володимирича. Про їх заходи, напади, війни й переговори не скажу нїчого поважним галицьким міщанам, бо було їх тілько, кілько гривен і куниць мають у своїх дворищах галицькі купцї. Вкінцї було досить тих міжусобиць навіть київському Великому Князеви Всеволоду і він лишив в руках Ярополка Ізяславича тільки саму Волинь; Галицьку Волость віддав Ростиславичам, а Погорину Давидови, внукови Ярослава Мудрого. Ярополк, князь волинський, не вдоволив ся тим і пішов війною на Ростиславичів, але був убитий в часї походу проти них. Тодї Волинь забрав Давид Ігоревич, князь Погорини, що рівночасно втратив Погорину, яку знов загарбав київський князь Всеволод. Як київські князї дбали від тепер о те, щоб Погорина Волость не була в одних руках з Волинею, так Ростиславичі мусїли дбати, щоб вона не була в одних руках з Київщиною. Се було таке очевидне, що через те втратив очи князь Василько Теребовельський, на якого Давид кинув підозрінне перед київським князем Святополком, що він хоче позбавити його Погорині. В війнї, що вивязала ся з очий князя Василька і тревала чотири роки, Давид, внук Ярослава Мудрого, втратив свій стіл; забрав його київський князь Святополк. Ще за його життя засїв на нїм його син Ярослав Святополкович, що лїт тому 30 погиб у війнї з Мономахом, що ми всї памятаємо добре. Ще в часї тої війни сидїв на Волинї син Мономаха Роман, опісля син його Андрій, що помер лїт тому двайцять. По нїм заняв Волинь Ізяслав Мстиславич, внук Мономаха, з котрим

воюємо тепер, по нім Святослав Всеволодич, а по нім знов Ізяслав Мстиславич. Від коли він в останнє усадовив ся біля київського стола і жде на смерть Вячеслава, передав Волинь „блюсти*)„ брату свому Святополку. Тодї покійний батько нашого князя заняв частину Погорини, щоб вбити клин між внуків Мономаха, що все робили київські князї. А на нижній Горинї є городи Степань, Городен і Дубровиця; там засїв недавно син Давида, правнук Ярослава Мудрого, князь Всеволодко так, що навіть потомство того, що дав привід до виколення очий Василькови, має своє гніздо. І кому тут кривда? І чиє тут право нарушено чи потоптано?“

— „Є, є такі, що їх покривджено!“ загули враз висланцї галицького міщанства. „Деж волость нащадків первородного сина князя Володаря?! В чужій Волощинї!? На гіркім хлїбі ізгоїв!?“

Счинив ся шум. Бояри закричали, що віче, скликане в справі полонених, полагодило вже все, що треба. Міщани закричали, що віче має право, займати ся всїми справами. Дальші ряди вже від довшого часу не знали, о що ходить і тепер підняли оглушаючий крик. Втім дзвони Василькової церкви задзвонили на вечірню. Князь встав і пішов до церкви. Віче було скінчене. Галицькі міщани підозрівали епископа Косьму, що то він дав потайки приказ, задзвонити на вечірню, хоч пора вечірнї ще не прийшла. Вечірню почав правити сам епископ Косьма. Князь, навчений досвідом, постановив собі в часї вечірнї, нїколи не скликати віча до Галича, де галицьке міщанство не таку моглоб счинити бучу в інтересї прав Володаревого потомства та заспокоєння своєї ворожнечі до Володимиркового сина.

Але в однім мали слушність галицькі міщани навіть зі становища його як галицького князя: війна за Погорину Волость ще не була

*) блюсти = берегти, пильнувати.

скінчена, бо ще в преділах її стояло військо Ізяслава. Князь постановив очистити її з ворожих віддїлів.

Ві второк рано заревіли роги з теребовельського замку і князь Ярослав рушив на північ здовж правого берега Гнізни в напрямі на Горинь. Рівночасно бігли гонці на городи Плїснеськ, Бужськ і Звенигород з приказами, щоб уся залога тих городів як найскорше відійшла з них і зібрала ся в городї Шумську на ріцї Велї. В два днї дороги за Теребовлею отримав князь гонцями відрадну вістку, що перемиський воєвода Надїтич розбив на прах ляцьких князиків з Сандомира й Кракова, знищив ляцькі городи за Попрадом, обляг Сандомир і частину злишних військ відіслав до розпорядимости князеви та що вона знаходить ся вже на пів дороги до Звенигорода. Князь на ту вістку згадав старого воєводу Халдїєвича і щиро помолив ся за усопшого.

Вагав ся хвилину, чи не скріпити свобідними силами Надїтича сторожевих полків від границь Угорщини; але по нарадї з полководцями рішив ся прилучити ті сили до своїх військ і з радістю рушив у дальшу путь.

А як перейшов лїсисті Медобори, шумлячі роями диких пчіл і шершенїв і вступив на крівáву землю Погорини, де з її вохких лїсів і знад її озер підіймали ся мраки з тепличин і мочар, застав у нїй загальну шарпанину своїх залог з розсипаними скрізь військами князя Ізяслава. І закровавили ся ще дужше болота і глухі лїсні дебри Погорини, де на старих урочищах молив ся народ ще старим богам потайки. Глухо застогнали прастарі дуби святих гаїв від походу галицьких полків, получених з залогами Погорини. Серед тої глушї молодий князь з жалем згадував управлену й загосподаровану землю галицьку, де в садах цвили вже десь пахучі бози і ясмини, де цвіт черемхи наповняв уже воздух всїх кімнат його терему. В крівавім походї дійшов аж до Десни, виловлюючи заблукавші віддїли київських

військ, що ставили завзятий опір, бо між ними озійшла ся вже вістка про те, що зробив їх князь р полоненими Галичанами і вони бояли ся пімсти зЯрослава.

А молодий князь Ярослав був уже до краю втомлений походом і ще більше переживаннями своїми. Його постійно мучила думка про те, що йому особисто прийдеть ся заплатити за ту нещасну волость, бо не сходила з тямки страшна ціна, яку дав за неї галицький народ на очах його. Чув, що боротьба за Погорину Волость по столітнім треванню дійшла вже до такого стану, що мусїла тепер скінчити ся і що він допивав останні каплини великої, гіркої чаші.

І дійсно нїяка лїтопись українського народа не згадує вже опісля нї одним словечком страшної волости тої, немов би рука кождого лїтописця жахала ся доторкати пера задля неї по тім, що стало ся на Горі Вишневій. Але про останну каплю горечі, яку допив опісля князь Осмомисл, згадав лїтописець українського народа, не згадуючи про властиве жерело й причину терпіння одного з найлїпших наших володарів.

Кінець першої части.

ЧАСТЬ ДРУГАЯ

ЗА ЛЮБОВЬ.



КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ.

Заки прийшла вона...

Глава перша, яка вияснює, чому Ярослав помалу вертав з походу, тай оповідає, як його приняли дома і до якої праці взяв ся молодий оум його та чи вона була йому під силу; оповідає й про те, як воєнна заверюха що знялa ся над Київом, дала свобідно відітхнути, Ярославу і як він мусїв іти походом на матїр городів оукраїнських; як вїздив оу святий Київ в 25-тім роцї життя свого й о що молив ся в Софійськім Соборі при домовинї Володимира Святого; як опісля пішов походом з бігом галицьких рік на землї наддунайські і як прилучив їх до Галича, як перебудував Галяц і замкнув дунайські гирла та з якими плянами вертав до Галича.

Вже давно відцвила конвалїя й черемха, улюблені цвіти матери Ярослава з часів, як була ще дуже молода. Минули перші сїнокоси і настало лїто, а з ним зацвив тревалий, міцний цвіт чебрика, який його матїр любила тепер. Що днини він зявляв ся на княжім столї, чи князь був у замку, чи в мужицькій хатї, чи в наметї під голим небом. Його міцний запах і матово-червонавий цвіт з відтїню фіялки пригадував йому постійно останні слабі лучі заходячого за Галичем сонця і любов матери, з якою брала вона його до себе під вечірню годину тай оповідала старі казки Єлинів. І ще як дивив ся на червонавий цвіт чебрика, то він пригадував йому пахучий огонь з кедрини, що його несли на золотій посудї перед матїрю а від смерти батька перед жінкою. Спомин того огню немов лучив в його очах ті дві найблизші особи, які мав на світї.

В холодних і вохких лїсах Погорини пригадала ся йому тепла і привітна комната подруги.

І він перший раз затужив за нею, а в молодім його тілї пробудила ся жадоба.

І наступили ночі без сну, в котрих думки його перебували в білій, спальній комнатї молодої княгинї Ольги. І здавало ся йому, що також її туга, біла як грудь княжни і мягка як оксаміт, верстає ночами далеку путь, ідучи все слїдом золотих підків копит його найкрасшого коня, степами Панталихи, Вишневою Горою, східним берегом Гнїзни й берегом Горинї — аж тут у глибокі бори Погорини, над її озера; йде трясавицями, пісками й мочарами; приходить і питає, коли він поверне з далекого походу. Неохота до жінки, викликана взаїмним холодом, немов щезла, немов покрила ся занавісою.

Князь стужив ся за домом. Але від заходу ще шарпали його волость війська Ізяславового брата Святополка. І він не хотїв вертати, не докінчивши дїла. Неспані ночі не томили його, тільки давали хоч коротший але кріпкий сон над раном. І він вставав оживлений та з дня на день мужнїв.

На пісках Волинї перецвитав уже жовтий цвіт розхідника між його дрібним, мясистим, мов восковим листєм, як Ярослав упорав ся з князем Святополком. Волинські лїси прибрали ся в мідяну краску як труби княжих сурмачів. І здавало ся, що то конає лїто в своїй крови, хоч чудова волинська земля кипіла ще життєм і в кождім корчи її лїсів було повно гнїзд. Здавало ся, що тим життєм і гамором земля як любка пращає свого милого, могутнього Дажбога, що дав їй плідність і любов. А він вже тільки слабо усміхав ся до неї, весь зарумянений з жалю, між мідяним листєм лїсів Погорини.

В такий час відшукав Ярослава галицький гонець, що привіз лист від матери. Князь отворив його, перебіг очима і поклав знеохочений: його подруга привела на світ другу дочку і матїр питала ся, яке імя бажав би він дати новій донечці своїй.

Його мов зимною водою злило.

Коли так дальше піде, то на кого лишить свою волость, шарпану звідусїль? І що вона варта буде, як не лишить сина, що досїв би коня і метнув копієм? Адже будучі зятї тільки збільшать замішанне кругом його держави і в нутрі її, коли не буде сина, що взяв би на себе тягар оборони землї.

Віджила в нїм знов неохота до жінки, яку розлука перемінила була на короткий час в тугу.

Відписав, що лишає матері і жінцї до порішення, яке імя надати другій донечцї і що невдовзї поверне до Галича.

Вертав помалу, бо вже не чув туги за домом. А ще до того побоював ся, як зустрінуть його Галичани, котрим не дав можности, рішати на вічу про долю київських полонених. І висилав до дому полк за полком, а сам з останками сил задержував ся в городах, що були на його шляху, контролював їх управу, судив, порядкував. Що йно близька дощева пора приспішила його поворот.

Вже в Бужську почали його витати як побідника, що не дав чужим полкам ницити галицької землї. І Галич зготував йому зовсїм гарне принятте. Скрізь говорили про те, що вже давно нїяка війна не скінчила ся так щасливо як ся, бо все галицька волость бачила в своїм нутрі чужі полки і мусїла їх кормити та зносити знущання і пожежі, а тепер обійшло ся без того. Простий народ і мужицтво благословили молодого князя і молили ся Богу за його здоровлє і довгий вік. І бояри були задоволені. Тільки одно міщанство дальше держало ся в опозиції, але не проявляло її в нїчім.

В дома застав молодий князь такий сам настрій, який лишив, ідучи в похід. Прихід другої дитини на світ мав у собі тілько доброго, що молода княгиня мала чим заняти ся і Ярослав мав причину, як найрідше заходити до неї. Нарочно приходив в часї, коли жінка займала ся дитинкою, посидїв хвильку й ішов, „до своїх

пильних справ". А жінка помічаючи се, ставала все більше непривітна, що знов іще більше віднихало від неї мужа.

Працював пильно. Насамперед взяв ся до полагодження справ, звязаних з відбутою війною; поділив їх на такі, які зараз дадуть ся полагодити і на такі, яких полагодженнє вимагає більше часу. До перших, дрібнїйших справ зачисляв відшуканнє свого товариша з хлопячих лїт, Мирослава Крушини. В короткий час по поворотї князя з походу зголосила ся до нього матїр Мирослава зі Стефаном Бистринчуком, що якраз повернув схорований і блїдий як смерть. Князь прирік матері Мирослава, зробити все можливе, щоб відшукати пропавшого сина, а Бистринчука задержав і докладно випитав про перебіг в ардельськім провалї. Молодий хлопець не багато міг йому оповісти. Коли Стефан вийшов, князь відітхнув і подумав: „Як би так він ізза упливу крови не мусїв був лишити ся майже рік на ласцї ворховинців, але прибув зараз до Галича й оповів, що Мирослав дістав ся в полон, я мусїв би був набрати переконання, що від нього відобрали грамоту. Через те був би я лишив значнїйшу часть сил проти Угрів і битва під Теребовлею булаб напевно нещасливо скінчила ся для мене". Тепер знав уже від галицьких купців, що Мирослав в сам час був на послуханню у Мануїла і що Византія зараз почала з Угорщиною війну о морське побереже, яка що йно скінчила ся.

Вислав до Византії свого найспритнїйшого бирича Яструба, щоб шукав за пропавшим Мирославом.

Полагодивши дрібнїйші справи, взяв ся до справ більших і передовсїм роздав земельні наділи тим ратникам, яким Чорні Клобуки повідтинали руки по битві під Теребовлею. Для цїлковитих немічників призначив дохід з кількох сїл, а урядженнєм і приміщеннєм їх заняла ся по видуманню княгиня Ольга, як на її холодну вдачу, досить ревно.

Зараз опісля взяв ся молодий князь до зорґанїзування війська і скріплення стїн тай окопів ріжних городів; справа ся була дуже пильна, бо війна з Київом властиво не була закінчена формально нїяким миром. Вправдї скорого відновлення воєнних дїлань не було потреби бояти ся, але обережність зашкодити не могла.

Кромі служилої дружини приказав князь збільшити число чужих, наємних ратників і скріпив т. зв. рублене військо, себто рід ополчення. Воно по старому звичаю полягало на тім, що свобідні селяни, звані „смердами“, доставляли („зрублювали“) з десятьох сох одного кінного воїна. Ярослав зарядив, що один кінний мав припадати вже на пять сох, чим в двоє збільшив ополченнє, яке мало в потребі брати участь в походї. Розуміють ся, в разї появи ворога в нутрі країни, мало бути покликуване й загальне ополченнє.

Переведеннє тих змін припоручив князь воєводї Надїтичеви, а сам взяв ся до скарбових справ. Одначе тут скоро наткнув ся на величезні трудности. Вправдї податкові справи купецтва не представляли особлившого труду, але зате показало ся, що инші свобідні верстви не в силї поносити й таких тягарів, які поносили досї. Всякого рода ремісники, смерди і закупи несли надмірні тягарі. Наслїдком того було, що вони часто-густо падали в невольничу верству. Ярослав Осмомисл скоро відкрив причину тої появи, дуже шкідливої для державної сили його волости. Причиною того був очевидно за дорогий кредит, себто по просту лихва. Бо хто раз затягнув довг, того вже законний високий ріст так скоро втягав у дальші довги, що він мусїв продавати себе в неволю, або втїкати в світ за очі. Але як легко було відкрити ту причину, так тяжко було її усунути.

Молодий князь докладно обдумував усякі способи, як зарадити лиху і вкінцї прийшов до переконання, що тут можуть мати успіх лише два способи: або збогаченнє краю оживленнєм торговлї,

або зменшенне високої процентової стопи. В цїли переведення першого способу треба було здобути нові торговельні шляхи, на що знов треба нових затягів і вийськ і нових воєн, а на те треба передовсїм великих засобів, значить нових тягарів. Але й тодї користь з нових займанщин малиб купцї і бояри, а инші верстви народу тільки посередну. Як сей спосіб був на разї неможливий до переведення, так знов другий був просто небезпечний: тут треба було передовсїм зірвати з старим законом, укладаним ще синами Ярослава Мудрого й обурити на себе боярство і всї заможні слої суспільности, що тягнула великі зиски з високого росту.

Хоч бачив ясно причини лиха, але чув ся ще за молодим і за слабим на те, аби їх усунути. Найлїпшим видавало ся йому полученнє обох способів, але на се треба було часу і нагоди. Коли молодий князь бив ся так з думками над великою реформою, прийшла до Галича вістка про смерть Великого Князя Ізяслава, а в слїд за нею приїхав боярин Путятич і привіз Ярославу від покійного київського князя ріжні дорогоцїнности, які він на смертнім ложі відказав жертвам і родинам жертв свого страшного дїла на Вишневій Горі.

Князь приказав впровадити київського посла до радної гридницї і приняв його в присутности бояр і духовенства. Всї вислухали уважно слів київського посла про те, як Великий Князь Київський, вернувши з походу, оженив ся з молодою грузинською царівною, але не зазнав щастя, бо совість гризла його і як він на смертнім ложі приказав зібрати всї свої дорогоцїнности і золоті та срібні прикраси покійної матери своєї і першої жінки тай відвезти їх до Галича і там роздати родинам тих, що терпіли смерть між побитими полоненими під Теребовлею, як також тим, що їм пообтинано руки з просьбою, щоб за душу князя раз в рік відправити молобень у церквах Галича.

Ярославу приємно було слухати про жаль і покаяннє київського князя, а всї присутні бачили в тім наслїдок розумного і доброго дїла Ярослава. І слава того молодого князя Осмомисла укріпилася ще більше. Смерть київського князя відвернула увагу Ярослава від трудних завдань і реформ, якими в тишинї мира заняв ся ум його і звернула її на події, які почали відгравати ся над Днїпром у небувало скорім темпі.

Ярослав з запертим віддихом слїдив ті події і був вдоволений, що має оправданнє відложити великі реформи, які були йому ще не під силу. Звернув очі на Київ.

А дивно виглядав старий, золотоверхий Київ і все, що кругом нього дїяло ся по смерти Великого Князя Ізяслава. Матїр городів українських, чудово положена над широкою лентою Днїпра, за великими лїсами, перед безмежними степами, подобала на дорогоцїнну, сияючу лямпаду прекрасної роботи, що мерехтїла на горах таємничим блеском і притягала до себе гарні, колїрові нетлї всїлякої краски, величини і сили, що обпалювали собі крила від його старого, таємничого сяєва. Багато князїв звернуло туди свої думки й очі, змагання і війська, змови й союзи, щоб тільки засїсти на золотім престолї в найстаршім городї нашім.

А в нїм старенький 88-лїтний Вячеслав, стрий покійного Ізяслава, держав ще в знемощілих руках знак власти, але правити вже не міг. І приказав завізвати до себе найблизшого з ряду Ізяславового брата, князя Ростислава, якого усиновив ще за життя Ізяслава тай сказав до нього:

— „Сину! Я вже старий і не можу порядкувати волостю, в якій престольним городом є Київ. Передаю тобі все те, що мав у своїй управі старший твій брат Ізяслав; тиж уважай мене своїм батьком і віддай менї ту честь, яку менї показував Ізяслав, а мої полки і дружина, що

бережуть святого города сего, — в твоїм розпорядженню".

Ліпшого вибору старий князь зробити не міг. Бо князь Ростислав був чоловіком дуже добрим і шанував усяку давнину. Кияни приняли його як найсердечнійше і заявили йому: „Київ твій, поки життя твого, тільки шануй старенького Вячеслава, як шанував брат твій Ізяслав".

Все складало ся як найліпше, але тільки на перший погляд. Бо Ростислав був недоброю заміною Ізяслава на ті тяжкі й неспокійні часи — якраз тому, що був за добрий і за мало безоглядний. А кругом Київа розпочав ся такий кривавий танець князїв, що для удержання київського престола треба було князя з зелїзною рукою або з лисячою хитрістю. А нї сеї нї тої прикмети не посїдав брат Ізяслава.

Танець той розпочав ся ще перед приїздом Ростислава в Київ, а розпочав його чернигівський князь Ізяслав син Давида, братанич Олега „Гореславича", чоловік дуже меткий і дуже витревалий. На вістку про смерть іменника свого, він зараз поспішив до Київа з дружиною, яка була під руками, сподіваючи ся захопити несподівано матїр городів українських в свої руки. Але на днїпровім перевозї задержала його невеличку дружину київська сторожа, а начальник її в імени старенького Вячеслава запитав чернигівського князя, чого він їде до Київа. Чернигівський князь відповів, що не був на похоронї свого іменника і хоче тепер поплакати на його гробі. Старенький Вячеслав, повідомлений про відповідь чернигівського князя, не повірив в побожний замір сусїда і приказав не пускати його до Київа, а для оборони столицї закликав тимчасом Ростиславового братанича, молодого князя Святослава, сина покійного Всеволода і віддав йому провід над військом.

Невдовзї приїхав Ростислав і подякувавши братаничеви за прислугу, подарував йому туровопинську волость за збереженнє Київа.

Але чернигівський князь Ізяслав Давидович, не вспівши захопити Київа для себе, кличе разом з Ольговичем Святославом суздальського князя Юрія, щоб тепер пробував сягнути по свою давню мрію. В тій суматосї між сином і внуками та правнуками Мономаха сподївав ся чернигівський князь і собі бодай кусень урвати. Суздальський князь дійсно двигнув ся в похід на Київ, а рівночасно його союзники Половцї кинули ся на Переяславську Волость, де княжив Мстислав, найстарший син покійного Великого Князя Ізяслава.

Тяжка туча збирала ся над новим князем Київа і союзниками його. Насамперед треба було боронити Переяславщину перед Половцями, бо вони найскорше напирали. Великий князь Ростислав вислав на поміч братаничеви свому Мстиславу свого сина Романа з військом і збирав ся й сам вдарити на Половців. Але Половцї перенюхали, що сила противників першим і найтяжшим ударом малаб упасти на них тай втекли в свої степи, не ждучи на Ростислава. Тодї Ростислав скоро рушив на Чернигів, щоб Ізяслава Давидовича присилувати до битви ще заки надійде суздальський князь Юрій. Вже був за Вишгородом, як гонцї з Київа принесли йому вістку, що помер старенький Вячеслав. Ся вістка рішила про війну. Бо Ростислав мусїв вернути до Київа, щоб утвердити ся там на княженню, поховати стрия, роздати його майно на церкви й убогих та порозуміти ся з Киянами як їх одинокий вже князь. Тимчасом Ізяслав чернигівський порозумів ся з Половцями і велика половецька орда йшла йому в поміч, а з півночі наближали ся війська суздальського князя Юрія.

Ростислав, полагодивши свої справи в Київі, рушив знов на Чернигів. З ним ішли й два братаничі його — Мстислав, син Ізяслава і Святослав, син Всеволода, але з малими дружинами. Перший визначав ся спритом, рівним Ізяславовому, другий був лише типом доброго лицаря

й чесного мужчини, що починає займати ся політикою. Прийшовши під Чернигів, зажадали вони від Давидовича, щоб під присягою вирік ся Київа. Одначе він, знаючи, що леда день може надійти йому велика половецька поміч а за нею й суздальська, відмовив. І дійсно, на другий день прибула велика половецька орда. Положеннє київського князя нагло змінило ся так, що тепер він сам предложив чернигівському князеви мир з тим, що відступить йому і Київ і — Переяслав, обіцяючи Мстиславу иншу волость. „Бо“, як казав, „побють нас і заберуть нам волости, а так хоч инші застережемо собі“.

На вістку про те переяславський князь Мстислав опустив свого стрия, що розпоряджав ся його удїлом, а чернигівський князь Ізяслав взагалї не хотїв вдавати ся з ним у переговори. Коли Чернигівцї і Половцї напали на Ростиславове військо, воно під напором їх переважаючих сил пішло в розтїч, причім сам Ростислав мало не наложив головою. Втїкаючи задержав ся аж у своїм Смоленську. Втїк і переяславський князь Мстислав разом з родиною аж до Луцька.

Таким чином Київ опинив ся без нїякого князя і через те знайшов ся в небезпечнім положенню, бо міг упасти жертвою безкарної грабежі Половцїв. Кияни стали розглядати ся за князем, а не багато мали на те часу. На вістку, що чернигівський князь викупив з неволї від Половцїв багато Киян і повипускав на волю, щоб тим способом прихилити до себе Київ, вислали до нього епископа Дамяна з запрошеннєм на київський стіл. Ізяслав приняв предложеннє і засів на київськім престолї, а Переяслав віддав Глїбови, синови суздальського князя Юрія, в надії, що може тим способом задобрить Юрія, котрого сам недавно закликав на київський престол.

Тимчасом Юрій з військом ішов на Київ. Але довідавши ся по дорозї, що стало ся з Ростиславом і що на київськім престолї засів уже чернигівський князь Ізяслав, скрутив на Смо-

ленськ. Ростислав виступив проти нього з військом, але Юрій — предложив йому мир і союз проти Ізяслава. На тім і стануло. Колиж до них пристали ще й инші князї, Ізяслав Давидович утратив всяку надію, удержати ся на київськім престолї, але опустити його ще не міг, бо Київ дуже привязував до себе. Аж як Юрій і союзники його підступили з військами під мури Київа, Ізяслав вислав до них послів і з тяжким серцем зрік ся чудової столиці Ураїни. А Юрій увійшов у Київ як його князь на саму вербну неділю 1155. року.

Всї ті події відбули ся прудко — між 15. падолиста 1154. і 20-им днем марта 1155. р. Скоро мов нетлї обпалювали собі крила князї кругом вічного города українського народа. А вість за вістю про ті зміни приходила до Галича, де молодий князь Ярослав працював пильно над загосподаровуваннєм своєї землї. І для нього був Київ мрією, але тільки дуже далекою і такою, якій нїколи не судилось здїйснити ся. Він чув се виразно від хвилї, як бачив страшні наслїдки дїла Чорних Клобуків на Вишневій Горі під Теребовлею і не хотїв пхати рук у таємничий жар жадоби, що горів кругом старого Київа.

Але відприски того жару долетїли й до нього. Бо тесть його Юрій, тепер Великий Князь Київський, постановив дати йому й ту частину Погорини, якої свого часу не заняв батько його Володимирко, а яка тепер знайшла ся в руках Мстислава, що княжив у Луцьку. Разом з найомолодшим братом покійного Ізяслава, Володимиром, що княжив у Володимирі Волинськім і бояв ся, щоб енергічний братанич, усадовивши ся на добре в Луцьку, не видер у нього й решти Волинї, пішов Великий Князь Юрій війною проти луцького князя Мстислава, наклонивши й затя свого до участи в тій війнї. Ярослав Осмомисл взяв у нїй участь, але не особисто: від часу битви під Теребовлею не міг ще дивити ся на кров. Вислав з військом воєводу свого Надїтича.

І мав навіть вдоволенне з того, що похід не осягнув цїли, бо молодий князь Мстислав оборонив нападені з усїх сторін посїлости свої. Се пригадало молодому Ярославу його недавне скрутне положенне і вихід з нього. За той час навчив ся цїнити успіх мирної працї і в душі радий з того, що його ровесник, з яким нераз приязно стрічав ся на ловах в лїсах Погорини, обстояв малу волость свою. По тій короткій війні погодили ся оба дуже скоро.

Ярослав не зірвав з Мстиславом навіть тодї, коли він відобрав від старого стрия свого Володимир Волинський і так побільшив свою волость до ляцької границї. „Будемо в двох красше держати голодних Ляхів на припонї“, сказав тодї молодий Ярослав.

Далеко радше вислав Ярослав свої війська на инший зазив тестя, котрий в тім часї розсварив ся з Половцями, своїми старими союзниками, що тепер звязали ся з чернигівським князем Ізяславом, який не міг забути втрати Київа і лагодив ся до війни з Юрієм. Тодї Юрій зібрав у Київі князїв з роду Мстислава Мономаховича (Ростиславового батька) з полками їх і разом з галицькими, київськими та суздальськими військами станув під Каневом і предложив Ізяславу мир. Половцї ще передтим оглянувши велику силу Юрія, тихцем забрали ся далеко в степи а Ізяслав погодив ся з Юрієм і віддав свою дочку за його сина Гльба.

Але жар жадоби, що тлїв і горів кругом вічного Київа, ще раз досягнув своїм відприском далекий Галич і приневолив Ярослава, піти особисто в похід. Ізяслав, князь чернигівський таки не міг забути того, що не сидїв уже на престолї Володимира Великого, з якого мусїв вступити ся перед Юрієм. Переконавши ся, що Юрія одним замахом годї повалити, бо він розпоряджає силами Київа, Галича й Суздаля, таї слушно прозивають його „Довгоруким“, постановив позбавити його передовсїм помочі з Галича а позискати її

для себе і в тій цїли галицьку волость віддати князеви Берладї, Івану Ростиславичу.

Іван, князь Берладський, що колись скитав ся по ріжних князївських дворах, заки осїв у Берладї, брав участь у війнї проти Ярослава, яка закінчила ся битвою під Теребовлею, але тільки в той спосіб, що напав на галицьке Покуттє, відки його відперли. Жива боротьба о Київ знов потягнула його в свій вир. Він якийсь час перебував у смоленського князя Ростислава й опісля вибрав ся до Юрія, щоби наклонити його, вплинути на свого зятя, щоб віддав йому Звенигород.

Ярослав, довідавши ся про те, вислав послів до свого тестя, щоб видав йому Івана. Він не бачив його нїколи і не мав заміру, позбавити життя того первого брата свого, якого скривдив батько його, Володимирко. Одначе велика прихильність Галичан до кн. Івана сильно безпокоїла Ярослава і тому він хотїв зробити його нешкідливим: задержати в якімсь городї під сторожею.

Тесть Ярослава, Юрій, згодив ся видати Івана зятеви свому. Але духовенство умолило його, не робити сього, і Юрій тільки під сторожею відіслав Івана в Суздаль. Довідав ся про се чернигівський князь Ізяслав Давидович і по дорозї визволив Івана, напавши з дружиною на суздальську сторожу, що везла Івана Ростиславича. Таким чином опинив ся Іван в Чернигові, як гість Ізяслава Давидовича, котрий маючи у себе суперника Юрієвого зятя, увійшов ще в союз з волинським князем Мстиславом, сином покійного Вел. Князя Ізяслава і зі смоленським князем Ростиславом — проти Юрія. До того союза був би ще приступив і Новгород Великий, де якраз тодї партія Мстиславичів побідила партію Юрія. І хто знає, як би була сим разом закінчила ся боротьба, колиб Юрій несподївано не помер в той сам день, як Ізяслав вибирав ся на нього походом і виходив з Чернигова — дня 15. мая 1157. р.

Кияни зараз побили й пограбили неприємних для них Суздальцїв; знищили й двір Юрі-

свого сина Василька. Розрухи прибрали такі розміри, що богатше київське міщанство зі страху перед дальшими розрухами удало ся до князя, який був найблизше. Князем тим був Ізяслав Давидович з Чернигова, що зближав ся з сво м військом. Вже на четвертий день по смерти Юрія був він у Київі, де засів на престолї. Хотїв і Чернигів задержати для себе, але під напором инших князїв мусїв його віддати Святославу, синови Олега Гореславича, який свою попередну волость відступив зате Святославу, синови Всеволода, щоб кождий князь мав відповідну для себе волость.

Одному тільки не сприяла доля на українській землї. Був ним Іван князь Берладський, що бездїльно ждав у Київі. Ярослав Осмомисл знав уже, яким чином дістав ся він до Київа і для яких цїлий держить його у себе Великий Князь Ізяслав. Длятого в порозумінню з Ростиславом, князем смоленським, з Мстиславом і Володимиром, князями волинськими, з обома Ольговичами й иншими князями тай навіть з угорським королем і краківським князем, зажадав від Ізяслава видачі Івана. Одначе Ізяслав не тільки, що не сповнив того збірного жадання, але постановив ще здобути для Івана Галичину. Заносило ся на нову заверюху, в котрій ходило не тільки о Галич, але й о Київ, бо князь Ростислав і сини покійного Ізяслава Мстиславича хотїли при тій нагодї відобрати Київ.

Нову війну розпочав Іван князь Берладський. Він з ордами Половцїв, Берендіїв і Торків кинув ся на волости Ярослава і дійшов аж на галицьке Покуттє. Але побитий військами Ярослава подав ся до Київа, де Ізяслав ладив ся до великого походу на Галич. Та Ярослав Осмомисл скорше упорав ся з приготуваннями і в союзї з Мстиславом, князем волинським та його стрієм Ростиславом двигнув ся на Київ. Мстислав несподіваним нападом захопив Білгород, „ключ до Київа“, в котрім обляг його Ізяслав. Та заки ще на

відсїч Мстиславу наспів Ярослав, Чорні Клобуки в часї облоги Білгорода зрадили Ізяслава і увійшли в порозуміннє з Мстиславом. Ізяслав утїк аж за Днїпер, а Мстислав, князь волинський і Ярослав, князь галицький вїхали до Київа перед самим Різдвом 1158. р.

Спокійно падав снїг великими платками і засипав улицї, доми й церкви вічного города, що мерехтїли в його білих міріядах нїжних хрусталїв, невиразним золотим сяйвом. Галицько-волинські полки густими лавами входили в улицї святого Київа. Не чути було кровожадних окликів побідників. Вони входили тихо, мов до церкви. Тільки тут і там якийсь старий дружинник, що бував вже в Київі, показав якому молодцеви, що там церков Десятинна, а там Хрещатик, а там Печерська Лавра; той тихо зітхнув і перехрестив ся тай почав відмовляти молитву. І не пропала нї одна ікона з церкви, нї одна цеглина з його домів.

А молодий Ярослав, князь галицький їхав поруч свого недавного ворога а тепер союзника, волинського князя Мстислава і нї слова не говорив до нього тай не чув, чи хто до нього говорить. Він весь так потонув у своїх вражіннях і думках, що не чув навіть глухого звенкоту потворних таранів і самострілів, які ззаду везено за поодинокими полками.

Все, що бачив, видавало ся йому якимсь дивним і несподіваним, особливо несподіваним і — немов сном.

Він вїздив до матері городів українських як її здобувець, завойовник. На перший погляд — здїйснила ся його мрія, яку мав одну хвилину на боєвищі під Теребовлею, але з якою на віки розпращав ся. Так, здїйснила ся і то далеко скорше, нїж міг колинебудь припускати. До білого волоса ждуть всї князї українського народа тої хвилї, коли як побідникам доведеть ся їм вїздити в сей святий город, осередок і колиску державної власти в широких землях Володимира. А йому судила доля діждати ся того вже в 25-тім році

життя — молодим молодиком. Нїяка лїтопись не записала ще такої дивної подїї. Але він не чув радости, нї вдоволення з того. Не тому, що здобув його без боротьби і не тому, що розумів, що иншому припаде тепер золотий престол на горі Володимира Святого.

Молодому Ярославу пригадало ся щось инше, ще більш особисте і ще більш болюче: як він здобув сей вічний город і не зазнає в нїм княженя, таксамо стало ся з його любовю, — він мав уже подругу, але не зазнав любови. Глянув у напрямі високих теремів, де родили ся й виростали його далекі предки і де зазнав солодкої любови його далекий прапрадїд Володимир Великий, що силою взяв собі за подругу полоцьку княжну Рогнїду. І якийсь острий, жорстокий біль прошиб його молоду грудь. З неї вирвав ся потворно сильний, нїмий крик за любовю, нехай і за такою, якої зазнав його далекий прадїд, Володимир Великий.

Переїздили саме попри отворену соборну церков св. Софії. Вона була порожна, але ясно освітлена. Ярослав задержав коня і зсїдаючи промовив до молодого Мстислава:

— „Вступім до церкви!“

Мстислав мовчки зсїв з коня і подав отрокови свому поводи. Ярослав махнув рукою до окружаючих їх бояр і полководців, щоб не зсїдали з коний, бо зараз поїдуть дальше. Похід станув і оба молоді князї вступили до старого собора св. Софії. Голосно відбивав ся відгомін їх молодечих кроків у порожнїй святинї. Молодий галицький князь дійшов аж до місця, де стояла домовина Ярослава Мудрого з сїрого мармору і за нею домовина батька його Володимира Великого, перенесена тут з Десятинної церкви, яку відновлювано. Він кляк між ними й оперши ся руками на марморовім віку гробницї Володимира, молив ся до Бога щиро, як нїколи, молив ся всею силою молодої душі своєї і з вірою як мармор твердою.

О що молив ся молодий князь галицький у здобутім святім городі України? Молив ся о сповненнє одного тільки бажання — о любов, правдиву любов, якої зазнав його прабатько, на котрого домовинї опер свої руки й голову з горіючими молодістю очима. А зате він зрікав ся вічного города й престола Володимира, зрікав ся на все, в імени своїм і потомків своїх. І не думав притім про свою суздальську подругу, тільки про иншу женщину, якої невиразний образ носив у душі. Молив ся так горячо, що здавало ся йому, немов би від тепла його думок і бажання темна домовина, на якій опирав ся, зробила ся горяча і як хрусталь прозрачна й ожили у нїй спорохнявілі кости Володимира Великого й уста його промовили: „Сповнить ся бажаннє твоє і зазнаєш усего, чого я зазнав в любови“.

Оживлений встав молодий князь галицький від домовини прабатька. Йому було тепер байдуже, хто засяде на золотокованім престолї у святім городї, — він мав свою золоту мрію і віру, що вона здїйснить ся.

В Київі засїв на престолї старий Ростислав, князь смоленський, що прибув там що йно на Великдень. Бо довго тревали переговори о цїну за поміч при здобуттю вічного города. Мстислав одержав Торчеськ, Треполь і Білгород, а зате відступив Ярославу часть Червенських Городів, що сусїдували з галицькою волостю. Крім того зобовязав ся Ростислав, вислати сильні полки на долїшний Дунай, щоб помогти Ярославу покорити князя Берладського. Але на разї не прийшло до того, бо Ростислав мав инші клопоти.

Молодий Ярослав, попращавши ся з Київом, вернув у волость свою і з запалом взяв ся до загосподарованя її, а на події кругом Київа дивив ся вже не як учасник, тільки як сторонний зрітель. Спокійно приняв вістку, якої впрочім сподївав ся, що князь Ізяслав Давидович таки не покинув своєї мрії, щоб умерти дивлячись на вічний город. Три роки збирав сили й союзників

і вдарив на Київ з таким завзяттєм, що, як описує лїтопись „страшно було дивитись, наче на страшний суд“. Ростислав боячи ся знищення святого города, вийшов з нього з дружиною своєю і замкнув ся в Білгородї. Ізяслав заняв Київ і в останнє засївши в нїм на престолї, обложив Ростислава в Білгородї. Бачучи завзяттє, з яким напирав Ізяслав, пробував наклонити його до мира Святослав, князь чернигівський, син Олега „Гориславича“. Але Ізяслав відповів йому: „Братия моя вернеть ся в волости свої а менї на старі лїта куди вертати? В Половеччину не піду, в Вирі на Посемю, що лишила ся менї, в недостатку вмирати не хочу, — лїпше менї тут умерти, близько Київа, коли не як князь, то бодай як здобувець його“.

І діждав ся сповнення свого бажання. По трох тижнях облоги надійшла вістка, що Мстислав іде з Волинї з великими силами на відсїч стрієви свому Ростиславу. Тодї Ізяслав, зробивши останний наступ на Білгород, перервав облогу і почав подавати ся назад. Але було вже за пізно: за ним кинули ся кінні віддїли Чорних Клобуків і допавши, вбили його під стїнами Київа вчасною весною 1161. р. Великий Князь Ростислав вернув ся в Київ.

А тепер відограла ся над тихим Дунаєм остання дїя траґедії Івана Ростиславича, князя Берладї. Він втративши одинокого союзника свого, Ізяслава Давидовича, зібрав в останнє всї свої сили, бо чув, що зближаєть ся його година. Крім старої, заправленої в боях дружини, що прийшла з ним з галицького Звенигорода і брала участь у його скитанню по дворах ріжних князїв, зібрав шість полків очайдушних бродників і розбишак і ще „прийшли к' нему Половцї многі“. Та вольна вольниця, ославлена розбоями на морі й суходолї, не перепускала нїкого і рабувала навіть галицьких рибалок та плотників, що плили ріками Прутом і Серетом. Але се тільки приспішило конець князя Берладї. Бо Ярослав Осмомисл, ідучи слї-

дами батька, дуже дбав про своїх промисловців і простий народ, що шукав зарібку на дунайськім Низу. Він зібрав значні сили галицькі і пригадав київському князеви його зобовязаннє.

Великий князь Ростислав додержав слова і вислав з Київа на долїшно-дунайські городи кн. Івана військо під проводом воєводи Ґіорґія Несторовича і варяжського полководця Якуна. Вони по довгім змаганню здобули приступом укріплений город Олеше. Тодї князь Берладї подав ся під недоступний Дцинь і затворив ся в нїм. Але з півночі надтягали великі сили Ярослава, що йшли і плили долинами Прута, Серета й Берладї, здобуваючи по дорозї всї городи й замки берладського князя. Галицькі полки здобувши приступом Берладь і Текучу, окружили Дцинь. Голод присилував Володаревого внука вийти з останками сил своїх на багнисті поля у Дциня, де галицькі й київські полки розбили його на прах. Князь Берладї ледви з кількома дружинниками спас ся бігством через Дунай і втїк у землї Византії, відки не вернув уже нїколи. Бо в городї Тессальонїках отруїли його византійські дворяни, що мали охоту стати колись намісниками в опущених городах берладської волости. Не помогло йому й посвояченнє з цїсарем Византії. Лиш десятьлїтний синок Івана Ростислав знайшов пристановище на дворі византійськім.

Тимчасом молодий галицький князь Ярослав, якому в день здобуття Текучі минув 30-тий рік життя, запявши берладську волость, дійшов з військами до усть Серета і Прута і там між гирлами тих рік застав на лївім березї великого Дунаю малий але чудовий город Галич, прозваний „Малим“, що був пристаню для торговлї Великого Галича. Основали його вже давнїйше галицькі купцї. Він амфітеатрально піднимав ся на зелених наддунайських сугорбах а ночами світив тисячами світил у тихі дунайські води. Тут пригадав собі князь свого молодого товариша Мирослава, за яким досї надармо шукав і розпитував

посольствами й купцями і подумав: „Тут добре чув би ся як намісник мій — він, що так любить широку ленту Днїстра у Великім Галичі, але не любить людий, що живуть в нїм“. Ярослав зараз приказав розпочати перебудову того города. Невдовзї почали до нього зголошувати ся з чолобитнями чужосторонні купцї, просячи о затвердженнє їм грамот, виставлених князем Іваном.

Розширивши галицьку державу аж до гирл дунайських і Чорного Моря, позакладав князь Осмомисл на малих островах всїх усть дунайських двайцять і вісїм сторожевих замків, в яких його урядники побирали мито і данину від усїх суден, що плили в Чорне Море з далекого краю Германів і з Австрії й з Угорщини.

Весело вертали до Великого Галича галицькі полки, співаючи пісні про тихий Дунай, в якого водах поїли своїх коний. Старі, відновлені пісні українського народа, що сягав уже раз до гирл дунайських.

До глибини душі переймали ті старі, таємничі пісні про Дунай. Вони як золото бренїли кругом війська.

.....„З гори і з долу вітрець повівав,
Дунай висихав, зїллєм заростав,
Зїллєм-трепеттєм, цвітом всїляким...
А дивне звіря зїллє спасало,
На тім звіряти пятьдесять рогів,
Пятьдесять рогів, оден тарелець“...

Але найвеселїйші були галицькі бояри і купцї. А старий боярин Судиславич, показуючи всїм на живо будовані замочки при всїх устях рукавів дунайських говорив радісно: „Я вам своєї голови не дам, аби ви зрозуміли, кілько золота припливе до Галича з сих болот і мочар!“

— „Запитай Боринича, чи може щось плисти горі водою, а ще до того золото!“ зажартував котрийсь боярин і всї весело сміяли ся.

— „Якраз золото пливе всїляко!“ відповів скупий Микулич.

— „А, коли ти такий мудрагель, то скажи, що то може бути за звіря з пятьдесяти рогами й одним тарельцем, про яке співає військо?...“

— „Ха-ха-ха! І ти того не знаєш? Адже се Византія, що має пятьдесять підступів, якими коле всїх на всї боки, а одного цїсаря! Вона вже від давна пасла ся над Дунаєм. А тепер ми будемо тут пасти ся!“

Всї засміяли ся з вигадки й довго жартували.

— „Бодай на однім березї попасемо ся!“

— „А при устю що? зле?“

— „Там найлїпше!“

З легким серцем вертав до дому і князь Ярослав Осмомисл. Але причина його радости, хоч випливала з того самого жерела, була зовсїм инакша: він представляв собі, що золотом, яке з торговлї здобутих городів і з гирл дунайських припливе до Галича, можна буде розпочати ті великі і трудні реформи, які задумав, повернувши з свого першого походу. Хто здобув морські побережа і замкнув гирла дунайські, той може відважити ся і на найтяжші дїла — думав молодий князь в хвилях нового підєму духа. І не мав закуп пропадати в наймах, а смерд ставати закупом, лиш щастє і гаразд нїс у думках народови свому молодий князь Осмомисл.

Мав щиру волю оправдати надїї, які поклали на нього, заслужити благословенство, яким обсипав його народ, немов прочуваючи в нїм велику силу ума і ясність думки.

Великий Галич розпочинав золоті часи своєї величі під скиптром Осмомисла — якраз тодї, коли померкла зоря старого Київа, що мав уже невдовзї западати в руїну.

Там доживав свого віку останнїй з дїйсно великих князїв, Ростислав. Він помер в кілька лїт по завзятім супернику своїм Ізяславі, в тім самім місяцї, що він, як зашуміли весняні води та загомонїли жайворонки і довжезні ключі клекотячих бузьків.

Дуже сумні були похорони сього доброго князя, сумні, як ні одного перед ним: Кияни немов прочували, що прийде невдовзі хтось, для кого Київ не буде вже ні золотою мрією, ні святим городом, прийде як безбожний поганин, хоч з православним хрестом і зробить те, чого не зробили ні дикі Печенїги, ні ще дикші Половцї.

Дивні вісти бушували між народом в день похорону князя Ростислава, Мономахового внука. І появив ся якийсь волхв старої віри з таким пророцтвом: „Те, що ви бачили доси кругом города сего, було страшне, але величне і як любов гарне. Бо то бороли ся за Київ ваші князї, що уважали його за найкрасшу ціль і нагороду в життю. Для них почестю було не тільки сидїти в нїм, але й умирати під його мурами. Ви бачили, як вїхали до здобутого Київа князї галицький і волинський з військами своїми. То були наші князї! Але невдовзі прийде з понурої півночі чужий вам духом князь і лишить тут осквернені святинї і знищені теремн княжі та від пожежі почорнїле місто, що кидало блеск свій на всї землї кругом. Прийде, прийде, прийде. І жаль вам тодї буде за тими давними князями, на яких ви так тяжко нарікали. Бо той новий князь, хоч з вашої буде кости, та не вашого духа, хоч боголюбиве імя мати-ме на устах, але буде в сїм старім Божім городї шалїти гірш безбожного, дикого Половчина“.

Як починала ся любов Ярослава.

Глава дрꙋга, яка вияснює дꙋмки Осмомисла в трийця і роковини оуродин його, і представляє сон, який він мав на землї Берладській, оу городї Текꙋча; оповідає. хто перший відвідав князя Ярослава по торжественнім вїздї до Галича, і як князь оутїкав перед тим гостем, як говорив по дорозї з грабівником мисливим і як від тодї праця не брала ся його. як він надармо дꙋмав над тим, де подїла ся його охота і сила до роботи, і як тꙋ загадкꙋ відгадала йомꙋ несвідомо молода дївчинка, якꙋ він полюбив, і як любов привернꙋла йомꙋ дабний розгін і силꙋ тай охотꙋ до працї.

Так дійшов Ярослав Осмомисл до переломової хвилї в своїм життю. Але щоби її зрозуміти, мусимо вернути ся взад, до одної подїї, яка відбула ся, коли йому минала молодість і він входив у мужеський вік.

В суматосї воєн і походів минув Ярославу трийцятий рік життя майже незамітно. Тільки якась легка, мов легіт вітру, прикрість заколибала його думками і звернула їх до постатї батька Володимира Великого, до Святослава завойовника, що погиб в 30-тім роцї життя, але мав за собою завойованнє берегів Каспійського Моря і недоступних хребтів Кавказу й держави Болгарів по цвитучу рожами долину Маріци і грецьких земель аж попід мури страшної Византії.

— „А що зробив я за той час?“ подумав князь Ярослав. „Був гостем в Київі, здобув Берладь і Текучу...“

Сумно усміхнув ся і пробував на силу потїшити себе, кажучи в душі: Святославу лишив батько його Ігор золотоверхий Київ і майже всї теперішні волости княжі. А менї лишив мій по-

кійний батько невеличкий клинець землі, втиснений між Угорщину і Польщу тай загрожений війною з Київом і його союзниками.

Здрігнув ся на саму згадку того, що бачив по битві під Теребовлею і старав ся пригадати собі щось приємного, доброго, що заохочувалоб його до дальшої праці. І пригадав собі море, яке перед ним отвором стояло; — ще тільки одна, дві битви і він мати-ме море, власне море, найкрасшу і найлїпшу границю держави, ще лїпшу від Бескида зеленого, в три ряди садженого, лїпшу, бо приносить богатство, яке навчив його цїнити покійний батько. Се привело йому на думку ще одну справу, про яку згадував покійний батько — справу женщини. Він говорив про неї як про найбільшу небезпеку, яка може зустріти мужчину і казав, що по трийцятім році життя та небезпека щезає. Ярославу полекшало на душі. Він відчував те, що моряк, який зміркував, що пливе в добрім напрямі і не бачить вже перед собою нїякого виру, нї бурі.

Але се вдоволеннє тревало тільки коротку хвилину.

— „Останний з моїх смердів може взяти собі женщину, яка йому до вподоби“, подумав князь, „але я маю вже жінку — ту, яку менї вибрав батько: не задля мене, але задля кусника землї, який відобрав Київу. І так минула з нею молодість моя... І на дармо молив ся я в Київі тай що днини повтаряв від тоді ту молитву...“ гірко подумав князь.

Неспокійно спав тої ночи.

І дивний сон приснив ся князеви на Галичі в ту нїч, у якій пращав ся зі своєю молодістю і вступав у мужеський вік: Перед ним простерла ся як оком сягнути вся велика земля українського народу від Червенських Городів аж по Гори Кавказу і степ, загарбаний Половцями і Чорне Море. А на дикім і безлюднім степу половецькім побачив чоловіка, що йшов з западу на схід, ішов межею бурі й тучі. Мав золоті підкови і меч обо-

юдний при боці. По одній сторонї його було ясно і тихо і чути було, як пільний коник стрекоче на сонцї, — а по другій шаліла чорна туча і перун бив яркими громами в степ. Ярослав вдивлявся в того мандрівника, але не міг його пізнати. А він йшов і йшов аж ген до старого Тмутороканя і спочив там троха і йшов уже назад Чорним Морем, по водї, і все більшав і все йшов границею бурі. Дійшов до гирл дунайських і відпочав, дійшов до місця, де Прут і Серет вливають ся в Дунай і відпочав, дійшов до Дциня і відпочав, дійшов до Текучі і станув. Тут Ярослав пізнав його: то був його прадїд і родоначальник Ростислав, дїдо Володимирка, батько Володаря. Чорна византійська отруя спливала йому з уст, викривлених болем, в правій руцї держав чашу, з якої бухав пахучий огонь, а в лївій мав якесь зїллє.

— „Чого ти шукаєш?“ запитав його в снї Ярослав.

А він відповів:

— „Дивлю ся, дитино, на місця, де страждали або будуть страждати всї мої дїти“.

— „А до Галича підеш?“

— „Піду, дитино, піду“.

— „Не йди там“, просив його в снї Ярослав. А він відповів:

— „Мушу“. І пішов. Відпочивав в Берладї й на галицькім Покуттю. Потому блукав по найвисших недеях Горґанів і спочивав у провалах ужоцькім і тухлянськім і в Борсуковім Долї і на Родній Банї. А до Галича не вступав, хоч блукав кругом нього й заходив до всїх більших городів галицької землї. Був у Перемишлї, Звенигородї й Теребовлї, був на Горі Вишневій і в городах Погорини. І знов ішов на Галич, але й сим разом минув його. Вступив у Київі до Софійського Собора і пішов у Чорногору і на верху Говерлї глибоко віддихав. Опісля напив ся води в Шибенім Озері і притьмом, навпростець пішов до Галича, немов покріплений студеною водою

чорногорського озера. Там сїв на замковій терасї, де любив сїдати князь Володимирко, і довго дивив ся за Днїстер. Біля нього стояла якась струнка женщина з закритим лицем, з дитятем на руцї й раз-ураз пробувала взяти від княжого прародича чашу з таємничим огнем, але він не давав. А як Ростислав встав і хотїв іти, вона вирвала з рук його чашу з огнем і скоро дала дитинї. Дитинї чаша випала з руки. І висипав ся огонь із чашї перед вікна княжого терему, що виходили на Днїстер. І зняла ся пожежа, що обхопила город і всї церкви його і княжі теремы і з вихром понесла ся по всїй землї галицькій, закриваючи й постать Ростислава, який дуже шибав ся в пожежі і голосно кричав..... А кругом починало робити ся холодне, темне пожарище.....

Ярослав збудив ся весь у потах. Від воріт доносив ся звичайний крик сторожі і в вікна замку бив крізь темну мраку легкий відблиск далекої пожежі. То галицькі війська здобули певно якийсь замочок його первого брата. Втомлений заснув знов. А пробудивши ся, не памятав виразно сну. Знав тільки, що йому снив ся прадїд Ростислав, весь в поломінї. Ярослав приказав відправити молебень за його душу і згодом забув той страшний сон. Живі подїї найблизших днїв затерли й спомин його.

Князь мав вдоволенне з заняття нових земель. Йому здавало ся, що росте не тільки галицька волость його, але й він сам особисто. Чув ся дужшим і міцнїйшим тай мимохіть поважнїйше ходив. Особлившим вдоволеннєм наповняло його душу оснуванне нового города і замкненне дунайських гирл цловими таможнями. „Тут не побирав ще данини нї один з князїв мого народа“, думав у душі. „З іменем моїм лїтопись на віки звяже імя нового города над Дунаєм і замкненне гирл його“.

— „Як же придав сяб менї дорослий син, що міг би блюсти сї важні городи подунайські!“ сказав півголосом до себе і задумав ся. Прика-

зав опісля покликати до себе воєводу Надїтича і сказав до нього:

— „Твій старший син називаєть ся також Мирослав?“

— „Так, княже!“

— „Я чув, що він дуже господарний і запопадливий“.

— „Винагородив мене Господь за мого молодшого сина Брячеслава“, відповів з легким смутком старий воєвода.

— „Поставлю старшого сина твого намісником Берладї і инших городів подунайських з бажаннєм, щоб колись був я так задоволений з нього, як задоволений з його батька“.

Воєвода Надїтич низько вклонив ся князеви і поцїлував його руку.

— „Нехай добере собі посадників і биричів між господарними боярськими і купецькими синами та предложить менї спис їх імен. Зятеви того Микулича, що погиб в горах Арделю, дам в посадництво Текучу, аби дочка покійного, що любив більше видавати, нїж мав, не нарікала, що батько не лишив їй посагу. А ти, воєводо, навчи сина свого, як обережно має блюсти границь і городів моїх, бо тут стовковище народів і границя ще неспокійнїйша чим ляцька. Є тут і голодні на добичу Половцї і хитрі Греки і розбишацькі Волохи і вічно невдоволені Болгари та всякі бродники і морські розбишаки“.

Вечером товпили ся бояри в княжім наметї, що стояв на місци, де опісля станув великий город Галич, прозваний Галяцом, з просьбою о посадництва й уряди для синів, зятїв і свояків, а старий воєвода Надїтич до рана поучав старшого сина свого, як блюсти нового добра галицької держави.

Нї одного галицького князя нї передтим нї потому не впровадили бояри до Галича так торжественно, як Ярослава Осмомисла по його побіднім походї над Дунай і Чорне Море. Вже від Коломиї ждали на нього церковні процесії й почетні дружини бояр, що килимами і квітами

встеляли йому вулиці всіх городів і осель на дорозї до Галича. Дзвони церков грали без уговку і народ товпами витав свого князя. А престольний Галич аж минав ся з утїхи й радости. Він виляг далеко за город зустрічати свого князя. Народ випряг коний з княжої колесниці і на руках внїс її до города при невмовкаючім гранню дзвонів всїх галицьких церков і реві рогів з городських укріплень, боярських дворищ і замкових башт.

Князь Ярослав Осмомисл добре і приємно закінчив свій молодечий вік, причім мав вражіннє, що найбільше рада була з його успіхів не його жінка, тільки старенька матїр і його осмилїтна донечка Оленка, що живо плескала в свої рожеві долонятка і лебеділа: „Татку, татку! І я поїду над море, але з тобою!“

*

На другий день по своїм побіднім вїздї до Галича пробудив ся князь Ярослав з якимсь неозначеним почуттєм. Перша його думка була про море, безмежне, сонцем залите море, що обливає границю його землї. Що за ним? Якесь дивне почуваннє голоду того морського простору і дальших побереж запалахкотїло в нїм на хвилю і пригадали ся батьківські слова: „Ти не знатимеш, що значить сить....“ Чув голод землї і моря і голод працї, великої працї і великих дїл, яких не доконав ще нї один з його роду. Але майже рівночасно відчував утому, якусь розливну утому. Побачив в уяві Дунай в тім місцї, де він своїми гирлами вливаєть ся в море, його море! І сказав собі в думцї: „Так, він не попливе в тім величезнім збірнику вод дальше з давною силою, силою струї, не попливе, розіллєть ся...“ Чув, що з ним дїєть ся подібно, так само.... На хвилину замаячіла перед ним висока дзвініця Київо-Печерської Лаври і чорна печера, в якій Нестор писав лїтопись свою і ясно освітлена катедральна церков св. Софії з марморними домовинами його

прадїдів і Хрещатик покритий білим, студеним снїгом, по якім тихо йшли густими лавами галицькі полки. „Я не засяду там“, подумав з легким жалем і глянув у вікно. Там блестїв темнозеленавим блеском широкий Днїстер а за ним поля й лїси, залиті сонцем погідної осенї. Якась пустка стояла над стернею ланів і нив. Вона прийшла десь з півночі, з болот і мочарів Погорини, прийшла аж тут.

Князь сїв на ложі. А до нього прийшла та пустка аж тут і поклала йому легку руку свою на рамя і сказала до нього нїмим запитом очий, заглядаючи в його очі:

— „Ну і щож?“

Мов утїкаючи перед нею, скоро встав князь і скоро почав збирати ся. Знав, що на нього жде багато справ, які слїд би полагодити, але не мав найменшої охоти брати ся до того. Не ївши, вийшов до конюшнї і вибрав собі коня тай приказав його зараз осїдлати.

І виїхав.

Сам один, з коротким мечем при боцї, в подорожній одежі. На вулицях було ще майже пусто. Нетерпеливив ся в часї перевозу через Днїстер і майже вискочив на другий беріг тай стрілою пігнав по стернї. Гнав, аж поки не втратив з очий Галича і свого замку, що високо піднимав ся над городом. Вїхав у лїс і троха успокоїв ся, особливо, коли втратив з очий золотий блеск копули на церкві Пресвятої Богородиці, що разив його зболїлу душу, повну тихої, сїрої туги.

Тут і там видно вже було жовтїючі листки дерев, але ще дуже рідко. Вивірки скакали по деревах і перебігали лїсну дорогу, оглядаючись на князя, як дїти. Ярослав знов затяв коня і пігнав перед себе, бо в нутрі мучило його невідступне почуванне пустки.

Довго так їхав, аж почув голод і почав розглядати ся. Виїхав на якусь більшу поляну і побачив праворуч над лїсом легку, синяву смугу диму тай скермував туди коня. За кільканайцять

хвилин побачив загороду якогось смерда. Гукнув від воріт, чи є хто дома. Вибіг мужицький підросток, літ зо 12 і взяв від князя коня. Ярослав вступив у кімнату з грубої дубини. В ній горів огонь і порала ся коло нього молодиця; на ослонї під віконцем сидїло двоє дїтий і зі смаком заїдало. Князь пожелав доброї днини й утомлений сїв на ослін. Молодиця вклонила ся, але очевидно не пізнала його, з чого князь був дуже рад. Смілїйше попросив їсти.

— „Зараз буде обід“, відповіла господиня. „Юрку, гукни там на батька, аби йшов.“

Старший хлопчик, що сидїв на ослонї, як стріла метнув ся на двір і за хвилю вступив до кімнати смерд в силї віку, рослий, здоровий і плечистий. І він не пізнав князя, але бачучи меч і одїж незнакомого, низько вклонив ся.

Господиня поклала перед гостем борщ зі свининою, опісля варену оленину з чорним хлїбом. Князь їв смачно, як нїколи. І питний мід смакував йому дуже.

Усміхаючи ся, зажартував:

— „А не боїш ся стріляти в оленїв? Чиє тут ловче?“

Мужик усміхнув ся добродушно й відповів:

— „Боярина Судиславича. Але він що йно вчера вернув з князем, то певно ще не має часу, обїздити лїси“.

— „А як би так довідав ся?“

— „То зле булоб“.

— „А преціньо? Як ти боронив би ся?“

— „Та сказав би, що не знаю, чиє там було ловче, бо тут зараз в сусїдстві починають ся великі княжі лїси. Хто його знає, відки той олень прибіг і де впав“.

— „Адже від княжих слуг також не булоб тобі зате легко“.

— „Як від котрого. Є й добрі люди між ними. От буде тому з десять лїт, як приловив мене з оленем, якого я що йно влучив рогатиною, княжий дворянин, такий молоденький, як ди-

тина, — ага, Крушина називав ся. Я в ноги йому: не подайте на кару, прошу. А він сміється ся й каже: Ти гадаєш, що сам князь, як би се бачив, покарав би тебе? Він не такий лютий, як бояри. Тай поїхав".

Ярослава сердечно бавила та розмова з грабівником-мисливим. Отже продовжав її.

— „А не знаєш, відки вернув боярин Судиславич?"

— „З походу. Кажуть, що з князем аж над Дунаєм був, дуже далеко. Багато землі завоював наш князь".

— „А як гадаєш, чи то добре стало ся?"

— „Та, придбати земленьку все добре. Але найбільше добра мати-муть з того захланні бояри. Бог би їх побив! А нам, вольним смердам, хиба може подать троха вменшить наш князь, як забогатїв новими землями. Кажуть, що він справедливий чоловік. А ще до того й молодий, а у молодого все мякше серце".

— „Чи бачив ти коли князя?"

— „Бачив, але давно. Ще на похороні старого. Таке то було ще хирне, як дитина, а сумне аж з ніг валило ся. Лиш очі йому блестїли, а то гадав би, що мерлець йде за домовиною. Я, як вернув, кажу до жінки: знаєш, незадовго матимемо похорон і молодого князя — він не потягне довго. А тут чую, що він і войни виграв і землї багато придбав — добрий господар! Ще тільки як зменшить нам подать, то лїпшого не треба. Коби так хто порадив йому, бо він ще молодий, а молодому, аби який, то зелено в голові. От мій син як напер ся: піду тай піду; на синїй Дунай, каже, подивити ся хочу! Як пішов, так досї нема. А нам зате й полекша ледви чи буде. Але де там! Ті захланні бояри порадилиб князеви, сему шкіру здерти зі смерда!"

Ярослав щиро сміяв ся в душі з критики свого ума. І був би випитував дальше, але господиня, споглядаючи на гостя, обізвала ся до свого балакучого чоловіка:

— „От мелеш, сам не знаєш що тай перед ким. Буде вже того, буде!“

Мужик спамятав ся і по хвилї запитав князя:

— „А ви звідки?“

Князь сміючи ся, відповів:

— „Не бій ся мене, батьку! Я з волинських дворян, що вчера приїхали витати вашого князя. Що менї там галицький олень чи князь!... А з котрим полком пішов ваш син?“

— „Та з Судиславичом пішов!“ живо відповіла матїр.

— „Він десь що йно тепер доходить до Галича“, відповів Ярослав.

— „Боженька з вас говорилаб...“ сказала матїр.

Князь встав і подякувавши за обід, почав шукати при собі, щоб обдарувати чимсь за принятте родину смерда. Але не мав нїчого. Засоромлений сказав:

— „Вибачте, що не можу віддячити ся дарунком за гостину, але нїчого не маю при собі, все лишив у Галичі“.

— „Та олень не був мій, тільки або княжий або боярський, а напевно божий. А меду принесли пчоли, тільки жінка зладила його“.

Князь почав дякувати ще раз господини, а вона на те:

— „Ви нас дуже гарно обдарували за нашу гостину вісткою про сина. Видихайте здорові!“

Вдоволений виїздив князь з мужицького обістя: бачив кусень спокійного життя, далекого від чварів двірських і воєнних. Мав вражіннє відпочинку. До дому не тягнуло його нїчого. Противно, ся картина домашнього спокою, яку бачив, немов відпихала його від замку, де сподївав ся почути від жінки виговори, що перед виїздом не сказав нїкому, куди їде.

Сонце показувало само полудне. Скрутив в бік на якусь поляну, зсїв з коня, привязав його

вудила до своєї руки і лїг в траву, пахучу сїном. Накрив очі руками і невдовзї заснув.

Пробудив ся по короткім снї оживлений і свобідно засмїяв ся до себе на саму думку, що сказалаб матїр на те, що він обідав в хатї смерда.

— „Мушу оповісти їй про се, а бояринови Судиславичу скажу, що їв його оленя, тільки не скажу, де; впрочім сам не знаю того добре“.

Орієнтуючись по сонцї й деревах, виїхав над Днїстер, але низше Галича. Підїхав до перевозу. Сонце клонило ся до западу, як переїздив Днїстер. Вже на перевозї пізнали його і з почестю витали. А як висїв на беріг, товпи народа радісно закричали на його вид. Але найбільше вдоволенне мав з обіду й побуту в хатї смерда, хоч не міг розібрати, чому.

В замку жінка і матїр приняли його сподїваними виговорами. Тільки мала донечка тїшила ся, як вчера і скачучи коло батька, щебетала все своє:

— „І я хочу над море і над Дунай! Коли поїдемо, татку?“

На слїдуючий день взяв ся князь Ярослав до полагоджування справ. Вислухав скарбника і переглянув його звіти. Потому переглянув звіти, прислані надграничними полководцями й намісниками, але робив се дуже побіжно. Скука віяла до нього з тих паперів. При вислухуванню Гражданця заінтересував ся троха позвами проти закупів і приказав кілька тих справ предложити собі до рішення. Те саме зробив з жалобами смердів на бояр. З купецьких справ вибрав тільки одну; всї инші віддав до порішення Гражданцеви. Мав досить того.

Від тодї майже що днини виїздив сам в околицю, але якийсь час не запускав ся вже так далеко. Не хотїв опісля слухати виговорів матері й жінки. І вже нїколи не оповідав їм про те, з ким зустрічав ся по дорозї, бо особливо стара княгиня дуже була згіршена його відвідинами в мужицькій хатї.

— „Деж византійський імператор чи хоч би цїсаревич зробив би щось такого? Адже як довідають ся, що ти заходиш їсти до смердів, то за що тебе мати-муть? І бояри і таки ті самі смерди! А про галицьких міщан і не говорити!“

Від тодї все отримував рано харч на дорогу, але не все брав його з собою.

Скука переслїдувала молодого князя щораз більша і більша. З дня на день зростала, як число жовтого листя на деревах. Всякими способами старав ся відігнати її, але не міг. Почав займати ся військом, майстрував коло метавок і машин обляжничих, перепливав з дружиною Днїстер. Але все надармо. Почуттє пустки не опускало його. Жінка була для нього мов олицетвореннєм скуки. Чув на кождім кроцї, що не любить її. Навіть вістка, що вона почула ся знов при надії, не зблизила його до подруги.

— „Певно й сим разом буде дочка“, подумав. Але пішов до неї. Розмова не клеїла ся. Вийшов знеохочений до краю.

Від тодї як переїздив улицями Галича, то кожда молода женщина видавала ся йому гарнїйша і головно інтереснїйша від його подруги. А осїнь робила ся все красша і красша, все більше золота і більше богата, а з нею разом більшала його скука. І він знов почав самотою їздити далеко кругом Галича, на всї сторони, скрізь, аби тільки як найменше бути дома. За кождим разом, як вертав до замку і вїздив у браму втомлений безцїльною блуканиною по полях і лїсах, мав вражіннє, що тягне за собою великий сноповий віз з пустим колосєм. І важко йому було, як нїколи. Як би не книги, то в ночи прийшло би ся минути ся, бо спати не міг. Але й від них віяла скука. Якась отяжілість почала опановувати його.

— „Чи я вже так скоро зачинаю старіти ся?“ думав байдужно.

Почав ночами полагоджувати державні справи. Силував себе до працї. Але вона приходила

йому тяжко як з каменя. Вислав окремих гонців до Византії по нові грецькі книжки і ждав. А чим нудьга важче налягала, тим дальше їздив на своїм кони.

Матїр занепокоєна далекими і часто цїлоденними поїздками сина без нїякого товариства, завізвала до себе двох византійських праґматевтів, яких все мала до своєї розпорядимости і начальника биричів Яструба тай припоручила їм, потайки пильнувати її сина, щоб де не лучило ся йому що злого. І вони почали їздити за князем.

Але вже на третий день князь зустрів двох своїх „сторожів“ далеко в лїсї і так рішучо заборонив їм, волочити ся за собою, що від тодї і биричі і праґматевти лиш дуже з далека пильнували його тай длятого не знали часто, куди князь доїздив.

Осїнь залила ся вже червеню букового листя, але все ще була погідна, як вода в тарілцї. Князь Ярослав виїхав як звичайно ранним ранком, неївши. Спішив ся так, що й харчу не взяв. Роса стояла ще на наддністрянських полях і блестїла, як святоіванські мушки-світляники. Ярослав перевіз ся поромом на лївий беріг Днїстра і їхав без цїли, зразу скоро пустивши коня, щоби втратити з очий свій замок і город. Опісля їхав помалїйше, в тяжкій задумі. Але властиво не думав про нїщо. Що найбільше, то відчував неясно, що все в нїм завмирає, як в природї. Пригадав собі, що сеї осенї не звернув уваги на те, як перелетні птиці відлїтали у вирій.

— „Що зо мною дїєть ся?“ запитав себе на пів голосно і торкнув коня, що пустив ся знов скорим бігом.

Довго так їхав князь, аж поки не запримітив білої піни коло вудил свого коня. Тодї звільнив і почав розглядати ся кругом. В сїй околиці не був ще сього року. Де був, не знав. Зсїв з коня і йшов пішки, держачи поводи в руках. Узрів недалеко синїй дим над лїсом.

— „Людська оселя“, подумав і почав її обходити великим півколесом. Чув якусь відразу до людий: тілько їх товпило ся в тім Галичі й особливо на замку, що мав їх досить. Лисиця перебігла йому дорогу, обережно оглядаючи ся. Пригадав собі, що народ уважає се за добрий знак, як за лихий уважає те, коли дорогу перебіжить заяць.

— „Лисичка — божа кіточка“, повторив слова народної приказки і йшов далї. Вийшов на якусь малу полянку і почув один-одинокий перелякани оклик:

— „Ах!“

Перед ним стояла молоденька, струнка дівчинка з цвітом червонавого чебрика в руках, який саме збирала. Заквітчана була також чебриком. Її чиста одїж і цїла постава вказувала на те, що була не простого смерда дочка. Сподобала ся йому на перший погляд. Особливо її схороване личко, хоробливо блїде.

Князь легко склонив ся і сказав:

— „Я заблудив. Чи далеко відси до Галича?“

— „Ой, досить далеко“, відповіла, прийшовши до себе й цїкаво оглядаючи їздця. „Може твій кінь зранений?“ запитала, бачучи, як утомлений скорою їздою кінь потикав ся.

— „Нї, не зранений, але певно голоден і пити хоче“.

— „Тут зараз може попасти ся, але напоїш його хиба коло нашого дворища, бо тут близько води нема“.

Князеви сподобала ся її мягка мова і горда постава й особливо се, що вона так живо займала ся втомленим конем. Порівнав її в думцї зі своєю жінкою і сказав собі: „Ольга й чоловіком не занялаб ся так скоро“.

— „Чи далеко ваше дворище?“, запитав. „І хто твій батько?“

— „Боярин Чагрів“, відповіла. „А хто ти?“

Князь почувши імя Чагрова, не хотів уже заїздити там. Йому не подобав ся старий боярин зі своїми вісьмома, чи тепер сїмома синами, бо один погиб у Дциня. Вони скрізь показували ся цїлою чередою і дуже грімко сміяли ся разом, на що вже матїр князя з неохотою звертала увагу. Всї вони вічно позивали ся з сусїдами перед княжий суд. Тільки один Борис між ними видавав ся йому розумним, але якраз його рідко бачив. Був се високий молодець, тепер вже мужчина, дивно подібний до сестри.

— „Не можу тобі сказати, хто я“, відповів князь.

— „Чому?“ запитала зацїкавлена.

— „Бо я мав суперечку з одним з твоїх братів“, відповів князь, що добре знав справи свого окруження.

— „ З тим, що не вернув?“ запитала з ледви замітним смутком. „Адже я і так довідаю ся від Бориса, як ти називаєш ся. Властиво знаю вже тебе. Борис казав, що ти служилий дворянин князя Мстислава і що ти не злий чоловік, бо не пішов зі жалобою до нашого князя на мого покійного брата“.

— „А як би я був пішов?“

— „Батько каже, що князь не любить Чагрових“.

— „Так? А чому?“

— „Не знати. Але от як роздавав посадництва, то всї боярські роди дістали щось, лиш Чагрів нї один. Був би певно покарав мого бідного брата. А він умів би придумати кару!“

— „Так каже батько?“

— „І брат Борис таксамо каже“.

— „Значить, ти боїш ся князя? А бачила ти його?“

— „Я навіть його полководця Руальда бою ся дуже, не то князя. А ще до того знаю, що він не любить Чагрових. Князя я бачила вже давно, ще як жив воєвода Халдїєвич, що приїздив

до нас. Але я тоді дитиною була". — Випрямилася і поправила віночок.

— „Якто? А на вїзд князя до Галича ти не цїкава була подивити ся? Так багато боярських дочок бачив я там".

— „Я була хора".

Ярослав вдивив ся в її виснажене хоробою личко. Йому дуже залежало на тім, аби вона ще говорила, як найбільше говорила. Перший раз від довгого часу почув принаду до чогось, зацїкавленнє чимсь. І вмить оживив ся, відмолоднїв.

— „Кінь не хоче їсти, мабуть напоїти його треба, як відпічне", сказав князь. „Заведи нас обох до води, нехай і дальшої".

Вона усміхнула ся і сказала:

— „Бачиш, коли ти такий завзятий, то закару сам будеш голоден".

Ярославу дуже сподобало ся те, що вона не налягала вже на нього, аби йшов до криниці біля їх дворища. Готов був якраз тому піти. Але вона не говорила вже про те, а князь, в роді котрого від часів Святослава Завойовника дуже дбали про коний, хоч сам був голоден, не уважав на те. Взяв коня за поводи і готов був іти за нею.

Втім вона рушила і стала.

— „Ти направду хочеш іти до дальшого жерела?" запитала. „То зажди хвилинку, я й тобі винесу їсти!" і пустила ся в напрямі до дому.

Ярослав майже з острахом крикнув:

— „А не скажи, з ким ти зустріла ся, бо... бо...

...бо відїду і мій кінь через те не напєть ся води".

Задержала ся і запитала:

— „А відки ти знати-меш, що я скажу?"

Ярослав погрозив инакше:

— „Бо більше не приїхав би я сюди. А тут так гарно і приємно". Усміхнув ся до неї усміхом першої, для обоїх несвідомої ще прихильности.

Ся получена з усміхом погроза мала пожаданий успіх.

— „Не скажу!“ відповіла. „Впрочім, не маю кому сказати. Батько з Борисом у Галичі, инші брати десь пішли, а матері хиба вечір можна щось сказати, бо все пораєть ся“.

Пішла скоренько.

Ярослав ждав мов на грани. Коли зникла між деревами, думав, що се була сонна мрія і бояв ся, що вона не верне. На саму думку про те почув біль в мозку. Ждав довго, дуже довго. Так йому бодай здавало ся. Ще нїколи на нїкого не ждав так нетерпеливо. І се було перше солодке терпіннє. Він навіть не знав, що тут тепер народила ся його любов, яка мала для нього мати в дальшім життю величезне значіннє.

Вернула. З далека бачив її, як ішла. І тїшив ся її зручним, легким, гармонїйним ходом, любував ся ним, як музикою або єлинською книгою. Несла щось у білій хустинї. І на головцї мала вже білу, шовкову хустинку зі золотистими, вузкими краями. Ще красша була в нїй, як передтим.

Зараз станула перед його конем і пішла наперед. Ярослав ішов з боку і весь дрожав. Кождий рух тої дївчинки дїлав на нього як филя теплої водиці дїлає на втомлене тїло подорожного. Старав ся часто дивити ся їй в очі й не счув ся, як знайшли ся на якійсь більшій полянї, де зпід горбка журчало жерело.

Вона поставила біля жерела харч у платинцї і сказала:

— „Знаєш, що мене тепер дуже займає?“

— „Нї, не знаю!“

— „А сього так легко догадати ся!“ і засміяла ся тихо.

Ярослав напружив свою думку. Йому здавало ся, що від того, чи він відгадає, залежить його щастє. Помалу почав говорити;

— „Може — се, — чи — я — наперед — напою коня — чи сам — напю ся?....“

І вдивив ся в її оксамітні, молоді очі, що зі здивування отвирали ся широко. Вона відповіла:

— „Так. Але сего, що я тепер думаю, вже не відгадаєш, хоч воно ще лекше!“

Ярослав, опанований ще вдоволеннєм ізза першої відгадки, не міг напружити вже думки і відповів:

— „Нї, сего вже не можу...“

— „Я думаю, що ту першу загадку зовсїм не легко було відгадати, хоч я й говорила, що легко. Бо ти міг відповісти, що я думаю над тим, хто ти? Або чи одно ти міг відповісти!“

Ярослав сказав поважно, беручи коня:

— „Отож знай, що я був би наперед напоїв коня навіть, як би ти не була менї завдала такої загадки“.

— „Ти мусиш бути добрий, коли так любиш коня. Батько все каже, що хто любить худібку, того й худібка любить і що худібка злого чоловіка нїколи не буде любити“.

— „Навіть як він її любить?“

— „Який же бо ти! Адже я сказала, що злий худібки не любить!“

— „Нї. Того ти не сказала.“

— „Якраз сказала!“

Се була перша суперечка Ярослава з його першою й останною любкою. Він не був невдоволений з неї.

Вона розвязала білу хустинку й розстелила на траві тай почала розкладати те, що в нїй було: хлїб, кусень студеного мяса, кілька гарних грушок і кілька золотих як сонце пластинок вощини з медом.

— „А посуду до води забула!“ сказала зажурена.

— „Я вже мию руки, бачиш, як міцно мию; можна пити з долонї....“ сказав сміючи ся князь. Мав таке вражіннє, як би вже від давна були знакомі. Їв смачно, бо був голоден. А ще солодша чим солодкі пластинки з медом була для нього нїжна, майже незамітна услуга її: вона незначно, мов соромлячи ся, підсувала одно по другім. Чув ся так добре над сим гарним жерелом, окруженим

гущавиною корчів, так затишно і приємно, що віддав би княжий замок у Галичі за скромний дім близько сього жерела.

Скінчивши їсти, гарно подякував і сказав:

— „А тепер напємо ся води зі жерела Настасї!“

— „Якої Настасї?“ запитала піднимаючи очі зпід своєї шовкової хустинки.

— „Адже ти так називаєш ся!“

— „Звідкиж ти знаєш се?“ запитала здивувана.

— „Чув на Волинї!“ зажартував князь.

— „То не може бути!“

— „Нї, нї, Настасю. Я чув у Галичі від дворян князя Ярослава, що боярин Чагрів має дочку Настасю і що вона дуже — —“ урвав. Вона питала поглядом: що?

— „Гарна“, докінчив по хвилї.

Настася легко змінила ся на лицї, мало не зарумянила ся. Але її блїде, схороване личко не мало ще тілько крови. Не відповіла нїчого.

Ярослава опанувало бажаннє, звернути розмову на князя. Якраз не на себе, а на князя. Подивив ся на сонце і сказав:

— „Вже дуже час менї їхати до Галича. Чи вступиш з боярськими дочками на замок, як будеш коли в Галичі? Я ще там буду якийсь час“.

В душі не бажав собі того.

Бачив, що вона хотїла його спитати, чи не приїде вже тут до неділї і бачив, як перемогла себе скоро.

— „Нї“, відповіла. „Князь не любить Чагрових і тому не треба йому пхати ся на очі. Борис нераз говорить се батькови“.

— „Отже й ти не любиш князя?“

— „Я його не знаю й бою ся. А ти вже від давна знаєш нашого князя?

— „Від десяти лїт“.

— „Так? Цїкаво, що той князь думає?“

— „Я тобі можу сказати“.... І подумав, що лекше йому стане на душі, коли висповідаєть ся зї

свого горя тій дівчинці, яку припадком зустрів на лісній полянці і яка навіть не знає, з ким говорить. З дійсним співчуттєм для себе продовжав оповіданнє про молодого князя, кажучи: „Він дуже нащасливий чоловік, бо оженив ся не зі своєю вибраною, тільки по батьківській волї і тепер нудить світом“.

— „Про се і я чула“.

Тепер на князя прийшла черга, дивувати ся. Бо він дуже крив ся зі своїм горем.

— „Так?“ запитав. „Від кого?“

— „Всї оповідають. Шкода його!“

— „Хоч не любить Чагрових?“

— „Хоч не любить Чагрових! Яж не казала, що він їх має защо любити“.

Князь тронутий глибоко вісткою про те, що всї знають про його нещасливе пожитте зі жінкою, мало не втратив панування над собою й не відповів мимохіть, що є защо любити Чагрових. Чув і розумів уже, що ся дівчинка з роду Чагрових дуже йому припадає до вподоби. Розмова з нею плила йому як вода зі „жерела Настасї“. Не так, як з мовчаливою жінкою, що говорила багато лиш тодї, як на щось жалувала ся. Кілько він дав би тепер зате, щоб не мати тої жінки! Віддав би зараз і Погорину Волость і навіть Бужськ. Але дїти, дїти! подумав зі жалем.

Ратував ся, як міг, перед власними думками. „Ся не надаєть ся на княжий двір; така розмова, як тепер, добра на два-три рази!“ сказав собі з болем і щоби впевнити себе, що має слушність, запитав:

— „Але ти може більше цїкава знати про те, що думає князь, які заміри має, які спілки і союзи, чи не хоче робити яких нових походів, проти кого і пощо?“

Був майже певний, що вона відповість: хочу знати про двірське житте, про жінку князя, чи не має любки і т. и. Але якеж було здивуванне князя, коли молода Чагрівна оживила ся ще

більше як тоді, коли він „переказав“ їй, що вона дуже гарна і сказала:

— „Так. Я дуже хотілаб знати особливо те, чому князь Ярослав не хоче Київа? Він все ще так говорить?“

— „Від когож ти се знаєш?“ в найвисшій мірі здивуваний запитав Ярослав.

— „Якто від кого? Полководець Руальд говорив про се вже кілька разів у нас і брат Борис також. А свояки й бояри, що заходять в гостину! Вони гадають, що я таких справ не розумію і говорять при менї про все. Але й вони не все розуміють. Раз оповідав Руальд, що князь Ярослав був би такий великий, як Володимир або навіть Святослав Завойовник, як би був на Вишневій Горі під Теребовлею не побачив побитих полонених і цїлі купи відрубаних рук...“

Спустила очі й ще закрила їх долонями, як би не могла знести картини, яку викликала в уяві своїми словами. І добре стало ся, що не дивила ся на князя Ярослава. Бо він дуже мінив ся на лиці. Мав розвязку свого зречення в Київі і свого вражіння по заняттю гирл дунайських: зрозумів, що зломало й розпрягло лук його внутрішньої сили. Бояв ся, що зрадить ся перед тою молодою дївчиною, — він, що підступом брав старих, розумних князїв! Чув, що тоді прислоб його щастє, як банька піни.

Встав.

— „Як не скажеш в дома нїкому, що ти зустріла ся з тим волинським дворянином, що мав суперечку з твоїм братом ізза вбитого коня, то я невдовзї приїду знов на ту саму поляну, де вперве побачив тебе. Будеш там?“

Змінила ся злегка на лиці, як тоді, коли їй „переказав“ комплімент і по хвилї відповіла, але дуже тихо:

— „Може“.

Князь взяв коня за поводи й підпровадив Настасю на ту поляну. Багато був би дав за кілька цвіток чебрика з її ручки. Вона очевидно

догадала ся, бо зірвала троха чебрика, але не подала його Ярославу, тільки порозкидала незначно біля себе. Він з усміхом позбирав міцно пахучий цвіт, сїв на коня і поїхав — скоро, скоро, не оглядаючись.

Летїв, як вихор і чув у собі силу вихру. Любов починала вже лїчити тяжку рану душі, завдану під Теребовлею, — заки сама почала завдавати рани, ще глибші і ще тяжші. Думки лискавицями шибали йому по мозку і трудні заміри та великі пляни, які були йому ще так недавно не під силу, тепер видавали ся легкими як перо. Великий огонь любови, що починав палахкотїти в нїм, немов домагав ся величезного пального матеряду.

Молодий князь почував себе дуже сильним і дуже щасливим — і все кругом хотїв таким зробити, хотїв укріпити державу свою з усїх сторін, затворити карпатські провали панцирними полками, на віки замкнути для Галича всї гирла Дунаю, скріпити Червенські Городи і границю Попраду, заняти святий Київ і степи половецькі, а в середині перевести реформи, яких не могли зробити навіть Володимир Великий і Ярослав Мудрий!

Летїв як вихор до замку, немов бояв ся, що на те все не стане йому часу. Бо сили стане! Мав вражіннє, що все, чого до тепер доконав, було тільки зачетом, який йому наперед виплатила його любов.

Приїхав дуже пізно.

Весь час не знав, яка пора, хоч багато разів дивив ся на небо.

Усміхнув ся до себе, думаючи:

— „Як би так була менї принесла якого питного меду, був би я переконаний, що дала менї „напити ся“ — любовного чару. Але — я пив там лише жерельну воду і то з влясних рук....“

Як двічі відкрили тайну князя.

Глава третя, котра оповідає про першіх сватів до старшої доньки князя; про просьбу австрійського князика; про виїзд князя в звичайним напрямі і про обережні заходи бирича Истрёва, щоб відкрити, куди князь їздить; про Истрёвовий успіх і його оповіданне княгині-матері; про відвідини старої княгині оў сина та про найбільш памятний виїзд князя на ліси полани коло Чагрова; про найдовшу розмову князя з Настасею і про те, як їх обоє відкрито в чагрівським лісі серед ночі при більшій скількости свідків.

Вже в замковій брамі запримітив князь якийсь незвичайний рух і воїнів у чужосторонних одягах. Придивив ся їм: то були Угри і ще якісь нїмецькі ратники. Начальник замкової сторожі, молодший син воєводи Надїтича, приступив до князя в новім, як все, панцирі й при блискучій зброї тай повідомив князя, що приїхало посольство нового угорського короля Стефана й австрійського князика Гайнріха („Язомірґота"), перше з великими дарами.

— „Що за дїло може мати до мене новий угорський король?" подумав князь. „Бо він від кількох лїт засипає мене дарами"...

Пішов до своєї кімнати. Памятаючи батьківську науку, що кождого треба як найскорше вислухати, особливож чужих послів, бо вони можуть принести вісти, яких опізненне може мати необчислимі наслїдки, визначив обом посольствам послуханне на слїдуючий день в полудне — хоч дуже нерадий був з того, що не зможе поїхати до Чагрова.

Засипляв уже з думкою про Настасю, не про скуку. Спав твердо і встав оживлений, немов

відроджений. Вже вчасним ранком взяв ся з охотою до полагоджування ріжних справ. Лице Настасї троха перепиняло його в працї, але посидївши хвилю з думкою про неї, тим живійше брав ся до роботи. Між предложеними собі списами жалоб знов побачив жалобу старого — Чагрова на якогось сусїда. Се йому звичайно відбирало добрий гумор. Але тепер нї. Покликав Гражданця й казав собі переповісти між иншими також справу Чагрова. Гражданець, знаючи, що князь не любить Чагрових, почав:

— „Сей знов — і як звичайно з неслушною жалобою!“

Але князь відповів:

— „Зараз, зараз! Оповідай докладно. Не кождаж справа Чагрова мусить бути неслушна!“

Гражданець докладно представив справу і сказав:

— „Менї здаєть ся, що його жалоба неслушна“.

— „А менї якраз, що слушна“, відповів князь. В очах стояла йому Настася і чув її мягкі слова: „Князь не любить Чагрових“... Запах її чебрика, який мав ще при собі, одурював його. І він порішив справу на користь Чагрова. Був се його перший несправедливий присуд в судейських справах — і одинокий. Болїв його цїле житте. І нераз опісля, як померла вже Настася і смерть нечутною ходою зближала ся й до нього, думав про той присуд і говорив до себе:

— „Про мене в похоронній промові не можна буде сказати: помер судия справедливий..... як сказано про покійного батька мого“.

Але тепер бачив лиш личко Настасї.

Угорське посольство предложило просьбу свого короля, щоб заручити з ним старшу донечку Ярослава.

Князеви сподобало ся те, що за його дочками вже від тепер просять. Але відповів, що Оленка має що йно девятий рочок і найскорше можна буде говорити про її мужа за пять-шість

літ, причім не забуде першої чести, яку йому зробив Стефан, король угорський.

В думці мав одначе чужий Суздаль і ще більш чужу Буду тай постановляв, віддати сю донечку за українського князя, хоч би й менше могутного.

Австрійське посольство просило о податкові полекші для своїх купців при випливанню Дунаєм на Чорне Море. Відослав його до свого скарбника, заявивши, що такі справи полагоджує постійно скарбник. Що йно на випадок відмови полагоджує сам по вислуханню скарбника.

Вийшовши з радної гридниці, приказав заставити пир для посольств. Хотів їхати до Чагрова без обіду. Але було вже з полудня і — головне: Настася певно не буде на тім місці, заки доїде. Представив собі, яке пусте булоб для нього те місце без неї. І який пустий був би весь Галич і вся волость його, як би її не стало. Чув, яка вона дорога для нього. Любов горіла вже в його серці, ясно як суха кедрина, що довго ждала на спаленнє. На пирі лиш показав ся на хвилю і пішов працювати.

На другий день рано завізвав до себе Яструба і сказав йому:

— „Менї здаєть ся, що за мною дальше слїдять. Приказую тобі кождого, хто з моїх людий з заміром чи слїдити мене, чи хоронити — виїде за мною протягом часу потрібного на те, щоб піший посланець дійшов до Болшева, — увязнити на дорозї і заявити йому, що зроблю з ним те саме, що робив Іван князь берладський з моїми боярами! Я вже тепер і берладський князь!“

Мав уже до збереженнї тайну...

Виїхав сам, взявши харчі на дорогу. За перевозом звернув у противну сторону і що йно далеко в лїсї завернув в напрямі на Чагрів.

Начальник биричів Яструб, хоч не переходив школи византійських праґматевтів і тайних аґентів, але вже за старого князя виробив ся так, що не міг жити без слїдженнї за всїлякими

„справами“. Бирич з дїда-прадїда, знав Київ, Чернигів і Новгород так докладно як Галич, а Византію й инші столиці також досить докладно. У галицькій волости мало було місцевостий невідомих йому.

Він не вислав сим разом нїкого, але — вибрав ся сам на добрім коні за слїдом свого князя. Їхав дуже обережно. По дорозї думав, як оправдувати ся на випадок зустрічі з князем. Оправданнє мав знамените: „хотїв переконати ся, по приказу князя, чи хто таки не слїдить його, може на приказ княгинї“.

Його собака була з ним. Дав їй понюхати одїж князя, яку взяв сі собою і їхав за нею. Час до часу злазив з коня і надслухував, чи не чути тупоту. Але кругом панувала тишина. Вже хотїв завертати в переконанню, що князь оттак собі їздить по полях і лїсах, тим більше, що трафив на якийсь потік, котрим князь мусїв їхати, і собака втратила слїд. Але нараз собака заметушила ся живійше і побігла в зовсїм инакшім напрямі, як бігла досї. Се заінтересувало старого бирича. Старий віком він ще не був, але що так його називали підвладні, отож і він так називав себе. Він зсїв з коня й докладно придивив ся відшуканим слїдам.

— „Нема сумнїву“, сказав до себе, „се ті самі слїди. Тут князь пустив ся найбільшим бігом, мабуть, щоб надоложити час, утрачений на змиленнє нас. Ось кінь його ледви кінцями копит дотикав землї і рівно кидав обома парами копит. Добрий кінь“... „А може — подумав по хвилї — тут грозила князеви яка небезпека і князь тому нагло скрутив?“

„Старий“ заметушив ся. Він любив „молоде львиня“, як за прикладом старого Веремунда, з яким часто попивав медок, називав князя. Зрозумівши, що в разї небезпеки для особи князя, був тут поки що його одинокою помічю, оживив ся старий і мов відмолод. Побіг праворуч і лїворуч від слїду княжого коня і закликав собаку.



Бирич Яструб нахилив ще голову й пильно дивив ся...
(До ст. 246).

Але ні він, ні вона не знайшли нічого підозрілого. Собака побігла дальше, а він нахили вщеголову й пильно дивив ся. Був в тій хвилї з лиця дуже подібний до своєї собаки.

— „Значить“, сказав до себе, „тут не грозила князеви ніяка небезпека. Тільки спішно йому було. Гм.... цїкаво“.

Поїхав дальше, що якийсь час зсїдаючи з коня і надслухуючи.

— „Старий я, а дурний!“ сказав по хвилї до себе. „Щож то за викрут, коли я скажу князеви, як би зустрів мене, що я їздив слїдити тих, що його слїдять?! Адже він не дурний! Го, го! Зараз скаже: „А покажи но, достойних биричів моїх і праґматевтів княгинї-матери ще достойнїйший начальнику „Яструбе, в якім саме місцї побачив ти слїди тих, що слїдили за мною? Га? І чогож ти зайшов аж так далеко? Щоби їх слїдити, чи — мене?“... „Яструбе! Тут гортанна справа і ти готов у Галичі побачити Берладь“, з притиском сказав до себе. „З сим нема жартів!“

Станув, подумав і вернув на місце, де привязав коня.

Доїхав аж до потока, де князь їхав його коритом, вишукав місце, де князь вїздив у потік, зсїв з коня, роззув ся, босими ногами зробив багато слїдів на мокрім березї, опісля пішов у лїс, вирізав з кори дві дощинки, привязав їх собі під підошви ніг і ними зробив ще більше слїдів. Потому взутий перейшов ті слїди, щоби лишити свої слїди на знак, що оглядав їх. І весело поїхав — дальше за слїдами свого князя. Бо Яструб був духом молодий: для нього що йно там зачинала ся інтересна робота, де можна було побачити — смерть. Від такої роботи не відступав. Може тільки тому не вдало ся йому впасти на слїд пропавшого Мирослава, що слїдженнє за ним було за мало небезпечне.

Їхав уже сміливійше і скорше, але все час до часу зсїдав з коня і надслухував. А як побачив по слїдах, що біг княжого коня став помаліщий,

зсїв з коня, привязав його до дерева і пішки пішов дальше з собакою. Так був досї занятий слїдами й думками, що тепер перший раз оглянув ся по околиці, причім бурмотїв до себе:

— „Туманїєш вже, старий Яструбе, туманїєш!“

Околицю знав як своє гумно і скоро зміркував, що мусить бути недалеко Чагрова. Се його зовсїм „збило з пантелику“, як зараз таки голосно признав ся. Бо вже довший час крутила ся йому по голові думка, що тут мусить бути женщина в грі, але чейже не Чагрівна? Адже князь і на перехід не любить Чагрових!

Нараз старий бирич станув мов поражений! Лице його змінило ся і він приупав на колїна. Аж кілька річий зложило ся у нього на те сильне вражіннє: несподївана поляна, на яку вийшов з гущавини з похнюпленою в задумі головою, тихе скомлїннє його собаки, дрібний слїд очевидно жіночих ніжок, які в ту саму хвилю побачив на сїм краю поляни і пригадка останнього суду князя в справі Чагрова, що наробив багато шуму між боярами і придбав князеви славу найсправедливійшого, бо всї казали: „Бачиш, хоч не любить Чагрових, але не дав їм зробити кривди; Чагрів уже давно не виграв нїякої справи, аж тепер за молодого князя!“

Над усїми тими вражіннями панували у нього два почування: обуреннє на себе самого зате, що так призабув той суд князя і не пригадав собі його, навіть тут, під самим Чагровом, і страх за князя. Бо старий Яструб від часу як йому з волоським купцем утїкла молоденька жінка, яку дуже любив, лишивши малу донечку, твердо вірив у те, що для відважного мужчини нема небезпеки, крім женщини, яку любить.

Ще не прийшов до себе зовсїм, як уже завязував собаці рот, до чого вона привикла була у нього і знала, що від тепер треба бути дуже тихою. Був уже певний того, що князь любить — Настасю Чагрівну. Але мусїв перекo-

нати ся про се. Бо тут небезпека була найбільша і нїяка сила не моглаб Яструба відвести від докінчення дїла. Бачив уже по напрямі слїдів, куди вони пішли обоє: очевидно до жерела в лїсї. При нїм він тому вісїм лїт імив у ночі розбишацьку шайку, що довго бушувала по околиці й лагодила ся напасти на дворище Чагрова. Знав добре се жерело. Але наперед оглянув уважно слїди на полянї і сказав нї то до себе, нї то до своєї собаки:

— „Ага! Розумієш? Настася Чагрівна була скорше, чим князь і досить довго мусїла ждати на нього; он куди ходила. Тут і тут збирала цвіти — ага, які? — чебрик! Значить, вони довше вже добре знають ся, коли князь сказав їй, що се улюблений цвіт його матери. Сказав або й нї! Дурний ти, Яструбе. Адже нї бодяків нї дївини рвати не могла, а тут инших цвітів нема. Гм.... Але що не перший раз він тут, се певне. Бо ось слїди, як підходила раз-ураз до сего краю поляни, відки мусїв надїхати і як тут зустріли ся і як зараз разом пішли до жерела! Но, не пирожи ся так, Яструбе, се не така знов штука, збагнути по тім, що бачиш. Але ти братчику скажи, котрий раз вони бачать ся, ось що!“

Пішов в напрямі жерела, хильцем, уважно. Вкінцї повз на руках і ногах, липивши собаку за собою.

Долїз до густих кущів над жерелом й уважно розсунув галузки на малу щілину.

І побачив, як князь сидячи над жерелом з Настасею, держав її в обіймах і цїлував. Вона мала замкнені очі. Лиця князя не бачив. Лиш раз кинув оком на те крізь отвір гущавини і поповз назад. Дістав ся до своєї собаки, потому до коня і скоро найкоротшою дорогою вернув до Галича.

Поїхав просто до дому, не на замок.

Старий бувалець мав звичай, переспати кожду трудну справу і що йно потому рішати, що робити. Повідомити стару княгиню про те, що бачив,

значило повідомити й князя. Про се не сумнівав ся, бо надто добре знав людий. Старий весь день носив ся з ріжними думками і — вкінці рішив ся, повідомити про все княгиню Евдокію. Не вірив, що вона зможе перешкодити нещастю, але хотів мати чисту совість. Прирікав старому князеви нераз, опікувати ся щиро всїм, що обходитиме його жінку і сина. Впрочім не зробити ужитку зі свого відкриття, се було противне його довголїтній практиці, що стала його другою натурою. Одначе знаючи, що його зате жде, пішов до монастиря св. Івана й висповідав ся на смерть у ігумена Данила. Про своє останнє відкриттє не згадував на сповіди, бо не вважав його гріхом, лиш сповненнєм служби. Вернув до дому, поцїлував свою донечку і пішов на замок.

Прийшов до старої княгинї й по порядку докладно почав оповідати все від хвилї, як виїхав за князем з його одїжю і своєю собакою.

Княгиня Евдокія уважно й з найвисшим напруженнєм, але спокійно слухала оповідання Яструба, не перебиваючи нї одним словечком. Вона слухала того оповідання про першу любов свого сина з дивним задоволенням. Свого часу була противна подружому звязкови сина зі суздальською княжною, бо мала для нього на примітї дві византійські царівни. Але улягла представленням покійного мужа. І тепер мала передовсїм те вдоволенне, що на її стануло. Невістки не любила, хоч нїколи не дала того пізнати по собі і навіть постійно ставала по її сторонї. Але тепер мала вдоволенне з того, що та як лїд студена Суздалька не посїла любови її одинокого сина.

Сам факт, що молодий Ярослав пошукав собі за домом радости, якої не мав в дома, не зробив на його матері злого враженння вже тому, що вона за молодих своїх лїт бачила не такі річи на зіпсутім византійськім дворі. Впрочім в тих часах позаподружі взаємини мужчин скрізь осуджувано поблажливо, а подекуди навіть викпивано таких мужів, що не мали позаподружих

знакомств. У нас не перевів ся ще був тоді вплив старої віри, яка зовсім на рівні ставила дітий неправого ложа з правесними і в народі і в княжих теремах. Володимир Великий був нешлюбним сином князя Святослава і боярівни Малуші, але тільки раз в життю почув за се обиду: від гордої полоцької княжни Рогнїди, яку зате силою запровадив під вінець зі собою.

Правда, християнська церков якраз тоді гострійше і з більшим завзяттєм, чим колинебудь опісля почала викорінювати старі погляди і звичаї. І се, а не що инше занепокоїло побожну княгиню. Вона бояла ся, щоб одинокий син її не втратив попертя церкви і слуг її та не опинив ся без прихильників; боярам не вірила тим більше, що бачила, як син постійно бере в опіку слабих і гноблених; а про почування міщанства до свого покійного мужа, які перейшли й на сина, знала аж надто добре. До того прилучили ся у неї ще забобонний острах Яструба тай материнське прочуттє. І серце стискало ся їй в груди мов клїщами, коли слухала оповідання бирича. Але не дала пізнати по собі, що дїєть ся в нїй, тільки як бирич скінчив оповідати, щиро подякувала йому за труд і твердо сказала на прощанне:

— „Нїкому нї словечка про те! І застановити дальше слїдженнє князя!“

Приказала повідомити себе, коли приїде син і як тільки дали їй знати, що князь уже в своїй кімнатї, сама пішла до нього, хоч звичайно взивала його до себе. Хотїла несподївано побачити радість свого сина в його кімнатї.

Увійшла незаповіджена.

Ярослав ходив по кімнатї великими кроками й очевидно мрів — про Настасю і про міцно пахучий цвіт чебрика, який держав в руцї і про мерехтячий за лїсами Київ, та похід на Дон великий, про нові кріпости й будівлї та про заможні загороди смердів й увільненнє закупів з довгу. Мав оживлене лице і щастєм сияючі очі.

Здивував ся незвичайними відвідинами матери, що мала зворушений вигляд лиця.

— „Чи стало ся що незвичайного?“ запитав цїлуючи її в рамя і присуваючи крісло до огнища, що горіло ясною поломіню, як колись за часів батька.

— „Нї, нї, нїчого. Тільки ти так рідко тепер відвідуєш мене, що я прийшла хоч подивити ся на тебе. Багато часу не заберу тобі. Бачу, що ти занятий і — щасливий. Мені більше не треба. Але будь обережний, мій сину, в щастю своїм, будь дуже обережний!...“

Слези станули їй в очах і вона заплакала тихо, як на похороні мужа, заплакала слезами радости й остраху, збудженого якимсь зловіщим прочуттєм. Мала вражіннє, мов би невдовзї вся радість мала геть забрати ся з сеї кімнати і з усїх кімнат княжого замку в Галичі, але не говорила сього синови.

А він сїв коло ніг матери, як за часів дитинства і подумав:

— Як же радо сказав би я їй, що знайшов щастє на лїсній полянї коло Чагрова. Але годї, годї.... Матїр очевидно серцем відчуває, що я щасливий“.

І почав матері оповідати про свої великі заміри і широкі пляни. А вона слухала і дивила ся в нього як в образ. Колиж дійшов до своїх замірів, щоби скріпити смердів й облекшити долю закупів, вона відповіла:

— „Пощо наражати себе на ворожнечу бояр? Чиж не досить тобі ворожнечі міщанства? І на що тобі придадуть ся ті смерди?“

— „На них збудую силу міцнїйшого Галича. Коли свобідні смерди будуть численні і заможні, доставлять менї багато здорових воїнів і вся країна буде управлена як огород. А мужицький воїн лїпший чим боярин: він більше витревалий і в бій іде спокійно, як до церкви. Я мав нагоду надивити ся на те. А який він мало вибагливий і який вірний, мамо!“

— „Памятай тільки, що найпізнійше доходить до цїли той, що надто спішить ся. Пожди, аж вимруть ті старі бояри, що брали участь в походах твого батька. А тодї ти мати-меш перевагу не тільки своїм умом, але й лїтами та досвідом; хоч я вже тодї не буду бачити твоєї могутности, але зречу ся радо тої радости, щоб тільки ти напевно осягнув її".

В очах її блиснув розум визатійських імператорів.

— „Так, так", відповів, „то правда, але треба, мамо, робити, поки молодість не улетить...."

— „Вона не улетить, поки мати-меш радість з життя".

Усміхнув ся до неї з вдячністю.

Встала. Нї одним словечком не згадала синови, що знає його тайну. Не хотїла мутити йому щастя. І пішла до своїх кімнат, успокоєна троха.

Бирич Яструб, що бачив, як стара княгиня виходила з кімнати сина, кождої хвилї очікував завізвання до розгнїваного князя. Але його не взивали. Не спав до рана. А як побачив, що князь виїзджає до Чагрова, сказав собі:

— „І знов ти ошиб ся. Вчи ся і вчи до смерти, а напевно помреш дурним!"

Скликав биричів князя і праґматевтів княгинї та заявив їм, що сам уже подбав о безпеку князя на його прогульках і що князь та княгиня не бажають собі дальшого береження особи князя.

А молодий князь переживав найкрасші днї свого життя. Для нього инакше плив тепер Днїстер, инакше шумів лїс за ним, инакше світило сонце і навіть пожовкле листє, що падало з дерев, мало якусь весняну живість. Переживав серед глибокої осенї першу весну своєї молодости. І все його тїшило, відчував цїлою душею радість з життя. І говорив нераз до себе: „Який же той світ гарний і як же довго не бачив я краси його!"

А олицетвореннєм тої краси світа і радости з життя була для нього „маленька" Настася, як залюбки називав свою любку. Вона при нїм також

рада була з усього — і з журчання жерельної водиці і з шелесту пожовклого листя, що встелило лїси і з чорних ягідок урдовини, яку разом збирали і з його княжих дарунків. А Ярослава найбільше бавило те, що вона мала однакову радість з дорогоцїнних перел і жемчугів і з жовтого цвіту розхідника з дрібоньким восковим листєм, якого часом привозив їй з княжих огородів і навіть з чебрика, якого для неї назбирав по дорозї або з червоного букового листя. Бо вона рада була ним. А він рад був нею; особливож тим, що здобув любов її не як князь Галича, Перемишля, Звенигорода, Теребовлї, Берладї й Текучі, але як невідомий чужий дворянин, що нинї тут, а завтра може повіятись з вітрами.

Дїйсно княжих дарунків давав їй не багато, бо бояв ся, що вона не зможе їх укрити і що тодї відкриють, хто він, а з тим і його щастє щезне. Але вона зручно ховала дорогі подарунки його, о що він звичайно дуже просив. І ще тїшив ся тим, що нїколи не запитала його, коли повінчають ся: їй досить було щастя, яке мала з ним.

Але щастє нїколи не треває довго: воно крихке як цвіт голодника, про який навіть трудно сказати, чи се цвіт, чи овоч, чи піна. А вистарчить подути, щоб його не стало.

Так само не стало й щастя Ярослава Володимирковича і Чагрівної Настасї.

А щезло воно якраз від того, чого так бояв ся Ярослав: їх відкрили. Але зовсїм инакше, як відкрив начальник биричів Яструб, висланий матїрю князя.

Стало ся воно так:

Одної днини — було се в пятницю, чого князь нїколи не забув — спізнив ся він значно на свою любу розмову з Настасею. Але вона так уже була привикла до його відвідин, що терпеливо ждала. А як поспішно надїхав князь, не тільки що не зробила йому виговору, але ще більш радісно привитала його, своє щастє, якого не сподївала ся вже сеї днини. Ярослав тим сер-

дечнїйше припав до неї. І була того дня їх розмова ще більш солодка, як звичайно і ще більше довга. Князь відчув потребу, висповідати ся перед нею з усего горя свого і зі всїх надїй. І почав їй оповідати, а все не про себе, лиш про князя, як йому прикро жити в величавім теремі княжім, яка понура і для мужа непривітна зробила ся княгиня Ольга і як князь терпить від того і рідко буває в дома, але мимо всего будує в думках великі пляни. Оповідав їй про Київ, про підземні печери Лаври, про Собор Софійський, про Церкву Десятинну і про те, що колись увійдуть там може з князем Ярославом галицькі полки, як увійшли вже раз, тільки не вступлять ся відтам, але получать Галич і Київ на віки; а тодї не треба буде бояти ся вже нї приходу голодних Ляхів, нї чорних Угрів, нї диких Половцїв.

— „І княгиня Ольга не любить такого мужа?“ запитала здивувана. „А я люблю тебе вже зате, що тобі такі гарні річи тільки подобають ся, хоч ти не годен доконати їх. Я такого чоловіка, як має княгиня Ольга, шанувалаб як Бога і любилаб більше нїж себе і батька і матїр і брата Бориса!“

Ярослав горів у щастю. І не бачив, як сонце клонило ся до западу і як вохка мрака падала на листє, що встеляло землю.

— „Пізно вже!“ сказала Настася. „Скочу до хати. Там уже десь неспокійні за мене“.

— „Але ти вернеш ще? Менї так добре з тобою“.

Не відповіла нїчого. Підпровадив її аж близько дому і ждав. Ще не видихав з грудий своїх горячого щастя любови, яке розпирало їх, як Настася вже вернула. Взяла теплїйшу одїж і харчу. Вона з кождою зміною в одежі видавала ся йому красша й інтереснїйша. Нїколи в життю не був на лїпшім пирі, як споживав тепер, запиваючи його жерельною водою, яку черпав принесеним з харчем глиняним горнятком.

І знов поплила розмова така довга, як Днїстер. Плила безперервно, аж зійшов блїдий місяць над

золотим і червоним листєм опавшим з дерев. О чім так довго могли говорити князь Ярослав і Настася Чагрівна?

Є багато книг, в яких пишуть про любов, пишуть столїттями письменники ріжних часів і народів. Але нї один з них не описав іще такої розмови. Бо той, хто любить щасливо, не говорить про те, а як скінчить ся його щастє, що все тревав не довго, приходять чорні днї, в яких горе як смола заливає різьблене щастєм поле споминів його і лишає тільки тут і там слїди давного. І добре, що так робить горе, яке нищить навіть спомин любови, бо нестерпно булоб людинї, жити з трупом власного щастя в душі. А знов ті, що не любили нїколи й нїкого, взагалї не пишуть, не будують, не творять. Усяка творчість, чи мережка, чи книжка, чи церковна будівля, в якій тільки видно думку і життє, се дїло тих, що любили, все одно кого або що: женщину, чи родину, нарід чи природу, працю чи месть.

Вже місяць підняв ся високо й обливав своїм срібним світлом золоті й червоні лїси кругом Чагрова і чисту водицю жерела, при котрім князь і Настася „що йно почали“ розмову, і чорні ягідки вурдовини, якими обдаровували себе й оксамітні очі Настасї, в які князь не міг надивити ся, — як нараз почули обоє далеке хрунканнє дикого вепра. Перелякана Настася почала дрожати на цїлім тїлї і тулити ся до Ярослава. Князь встав, обгорнув її в свою кирею, хоч і його проймала студінь, та витягнув меч, кажучи:

— „Не бій ся! Чи звір, чи чоловік тільки тодї діткнув би тебе, як би я розстав ся з життєм!“

Настася успокоїла ся й перестала дрожати, але ще не прийшла до себе й дальше держала ся міцно за руку князя. Він знов сїв при нїй. І було тихо, хоч мак сїй. Князь чув при собі мягке дївоче тїло коханої женщини, що вірила в нього як в Бога і готов був в оборонї її покінчити навіть зараз свої великі пляни, хоч би на клеваках дикого вепра. Впрочім він ті пляни і все своє

щасте завдячував її любови. Заслухали ся в биттє власних серць і в журчанє сталевого жерела. Місяць закочував ся за дерева.

Нараз почули з противної сторони лаяннє собаки, — одної, другої, третої.

— „Ах, то певно відганяють диків!“ сказав князь. „Коби хоч тут не прийшли!“ подумав.

— „Менї дуже час до дому!“ промовила з острахом Настася і встала. Але зараз сїла, бо лай собак зближав ся якраз від напряму, в якім мала вертати.

— „Йдуть просто в нашу сторону! Вже чути людий. Хто би се міг бути?“ сказав князь.

— „Як я була вечір дома, щоби показати ся мамі, то батька з братами ще не було. Вони були на ловах, але в зовсїм иншій сторонї“.

— „Ходїм від жерела“, сказав князь. „Якраз до нього можуть іти пити“.

Поспішно встали обоє і пішли в лїс в замірі обійти широким півколесом місце, з котрого доходили людські й собачі голоси. Князь провадив коня за поводи.

— „Знаєш, вони доходять до тої поляни, деми перший раз побачили ся“, сказав князь, обтулюючи Настасю в свою, за довгу для неї кирею. Чув приплив енергії в усїх мязах і навіть охоту до боротьби. Мимохіть попробував, чи меч легко ходить в піхві.

Пішли в бік від жерела, держачи ся попід руки і йшли так якийсь час майже зовсїм спокійні. Лай собак чути було з ріжних сторін щораз виразнїйше. Князь станув, а з ним і Настася.

— „Дивно!“ сказав князь. „Вони йдуть як на ловах, облавою пруть на нас. Треба зробити ще більше колесо, инакше зустрінемо ся з ними“.

І почав виконувати новий плян. Йшли досить скоро, аж Настася сказала, що не треба їй уже киреї, бо розігріла ся.

— „Не можеш іти так скоро?“ запитав мягким голосом.

Не відповіла нїчого, лиш усміхнула ся. Він звільнив крок.

— „Знаєш, Настасю, що. Так не виминемо їх. Сїдай на мого коня разом зі мною й обїдемо їх далеко. Але тримай ся міцно".

Хвилинку вагала ся, потому вискочила при його помочі на коня. Князь сїв також і почали їхати. В мрачнім темнїючім лїсї кінь потикав ся і міг упасти. А до того робив багато галасу. Здержав його зараз і сказав:

— „Лишу коня тут, нехай і пропаде". Привязав його в якімсь темнїйшім місці до дерева і дальше пішов попід рамя з Настасею.

„Нагінка" зближала ся. Коли побачив, що з Настасею не втече перед тою незвичайною нагінкою, постановив спробувати ще одного, останнього способу: укрити ся разом з Настасею в якім догіднім місці.

Пішов з нею в напрямі спадистого ґрунту і йшов досить далеко, аж запримітив потічок. На його берегах була ще досить буйна ростинність. Перенїс Настасю на другий беріг потічка; коли поніс її троха водою, щоби згубити слїд і примістив її там, обтуливши знов в свою кирею, станув біля неї й обтулив її й себе віттєм, як міг найлїпше.

— „Минуть нас?" запитала Настася з таким довірєм, як би він знав усе наперед.

— „Можуть минути", відповів.

— „А собаки?"

— „Гм... як мають слїд звірини, то може й вони оминуть нас".

Говорили вже тільки шепотом, бо голоси зближали ся. По хвилї зовсїм перестали говорити. Бо там, де лишили коня, залаяли голосно собаки, кінь заіржав, а невдовзї загомонїли й людські голоси.

— „Коня вже мають!" сказав тихо князь і усміхнув ся. Помалу почав витягати меч. Витягнув і міцно держав за рукоять.

Лай собак зближав ся. Настася знов почала дрожати на цїлім тїлї і замкнула очі. Погладив її нїжно по личку лївою рукою, а в правій сти-

скав меч з завзяттєм без порівнання більшим, чим під Теребовлею. Вже чути було шелест від їх бігу. Перестали лаяти. Очевидно шукали загубленого слїду, бігаючи хвилину понад беріг. Настася чуючи тишину, отворила очі й побачила собак в хвилї, як перескакували потік. Відітхнула і сказала:

— „То наші собаки!“

Тихо закликала їх по імени:

— „Скорий! Краса!“

Обі собаки прибігли, радісно виляючи хвостами та з недовірєм споглядаючи на сторожа Настасї, що стояв сильно збентежений: волїв, замість приходу Чагрових, аби їх були розбишаки напали.

Собаки загарчали на нього. Настася заступила князя і відігнала їх рукою. Тодї вони як на команду залаяли радісно й притьмом побігли назад.

Не було що довше скривати ся. Між деревами замигтїли горіючі смолоскипи. В їх червонавім світлї побачив князь широко наступаючий ряд людий числом около трийцять. Один з них провадив його коня за поводи.

Не знав, що зі собою робити і безрадно глянув на Настасю. Серце забило ся в нїм живо на вид того, що побачив: Настася вийшла вже з укриття і стояла над самим краєм потока в світлї смолоскипів випрямлена і горда як воїн, що сказав собі в душі: Згину а не піддам ся. Не пізнавав тої нїжної дївчинки зі схорованим лицем. Витягнула до нього ручку і міцно, що сили мала в своїх нїжних пальцях, держала Ярослава, як би хотїла сказати: „Не бій ся! Вже моя в тім голова, аби не зробили тобі нїчого!“

А князь волїв був запасти ся під землю. Жінка і матїр і найстарша донечка, до якої присилають вже сватів, станули йому як живі перед очима і зграя двораків з усмішками і товпи галицького міщанства і сї люди, що зближали ся до нього з окликами:

— „Є, є!“

Почув себе вже в самім осередку сплетнярства та скандалу й — виступив наперед, забувши навіть сховати меч у піхву. Але се його безмежно прикре положеннє мало для нього й одну безмежно приємну частинку: бачив, як сильно і відважно стає в його оборонї „маленька“ Настася. Все те тревало дуже коротко.

А між людьми, що підходили до потока, слїдне було очевидне замішаннє. Як крізь мраку приємности й сорому бачив князь старого боярина Чагрова з трьома синами і службою; сором і змішаннє князя дійшли до вершка, коли старий, сивий боярин низько вклонив ся йому, а всї прибувші також, майже рівночасно. Інстинктовно глянув на Настасю: в очах її малювало ся безмежне здивуваннє і запит, полученій з острахом, який викликує все те, що наступає дуже несподївано.

— „Просимо тебе, княже, не минати нашої господи!“ промовив старий боярин, навіть уваги не звертаючи на донечку. А Настася подивила ся на батька, на Ярослава і сказала здивовано:

— „Що за князь, тату? Сеж волинський боярин, а не князь!“

Старий Чагрів видивив ся на дочку і відповів по хвилї:

— „Се наш князь Ярослав, син Володимирка!“ і знов поклонив ся йому. Брати почали Настасї давати знаки руками, мовляв, не говори дурниць!

Півкругом стояли слуги й дружинники боярина з отвертими ротами; деякі дискретно позвертали ся на бік.

Князь подивив ся знов на Настасю: була змінена до непізнання і дуже блїда. Нараз пустила ся його, закрила очі руками і крикнула:

— „Батьку! Я не знала, що то князь!“ і зімлїла. Всї кинули ся ратувати її.

Князеви випав нагий меч з руки і з дзвенкотом упав на прибережне каміннє.

В ту мить Ярослав відзискав притомність і поміг піднимати Настасю. Підняв свою кирею з корчів і кивнув на дружинників боярина, щоби зблизили ся. Кількох прискочило.

— „Розстелити кирею!“ голосно приказав князь. Розстелили і вже самі поклали на неї змлїлу Настасю та держали кирею в горі. Ярослав сам зачер води руками й нїжно скропив бліде личко „маленької“ Настасї. Опісля взяв свій меч з землї, якого нїхто не поважив ся піднимати і вложив його до піхви.

Батько припадав коло дочки, що почала приходити до себе і раз-ураз повтаряв:

— „Алеж се нїчого не шкодить, Настасю, що то князь, зовсїм нїчого!“

Дружинники і слуги мовчки але значучо переглядали ся між собою. Ті, що стояли за князем, підсміхали ся добродушно, немов бажаючи сказати: „Зовсїм не зле око має наш князь!“

Ярослав приступив до старого боярина і хотїв оправдувати ся, але не знав, як і від чого починати. Длятого сказав:

— „Пізно вже. Ходїм до вашого дворища, там поговоримо!“

Похід рушив.

Старий боярин почав оповідати князеви пронинїшні лови; був в знаменитім настрою, бо залицяннє могутнього князя до своєї дочки уважав за велику честь для себе і свого дому. Тої самої думки були і його сини, дружинники та слуги. Останні перешіптували ся вже втїшно між собою, кажучи один до другого:

— „То раз дївчина!“ — „І хто би то був сподївав ся!“ — „Тепер, як потребуєш чого в городї, чи навіть в княжім замку, лише гарно попроси Настасю!“ — „А слуги Судиславича пожовкнуть тепер з зависти!“ — „А Судиславич і инші бояри думаєш, що нї?“ — „Го! го!“ — „Коби хоч сина мала, бо князь, кажуть, пропадає за сином!“ — На те аж двох дружинників нараз перехрестило ся.

— „Адже тодї Чагрів засїв би на княжім престолї!“ сказав один і з пошаною подивив ся на тих, що несли донечку Чагрова. — „Ну, а хтож би засїв? Таж тільки син князя!“ Настала мовчанка між ними і чути було тільки оповіданнє старого Чагрова про нинїшні лови.

— „О, нинї вдали ся йому лови“, замітив шепотом один з дружинників Чагрова, старий пройдисвіт Микола Перехресний до свого товариша Понеділка.

— „Певно! Зловив найкрасшого оленя на всї гори і доли!“

— „Неодин боярин завидувати йому буде нинїшних ловів!“

— „Кождий!“

— „Скупиндряга Микулич з Надвірної відхорує те, що котрої з його дочок не стрінуло таке щастє“.

— „Як би так сина мала! Князь озолотив би всїх Чагрових. А має тепер чим!“

— „І нам притім перепалоб дещо“.

— „Е, то ще завчасно!“ сказав якийсь слуга Чагрова. „Настася що йно від яких двох неділь пропадала з дому на цїлий день. Ще не було часу“.

— „Добре нї!“

— „Були би Чагрови вдоволені й дочкою. Руриковичівна! Подумай лиш! І з яким приданим! Нї сїло нї впало і посвоячені з Ростиславичами, Ольговичами, Мономаховичами! Старий Чагрів з синами може їхати від Галича по Суздаль, від Володимира Волинського по Чернигів і всюди мають свояків на престолах! Тай навіть на чужинї не пропадуть: чи в половецькім степі, чи в угорській землї, чи між Нїмцями, або Варягами, чи в самій Византії — лише сказати, що і як! Тож то Чагрови підуть високо!“

— „Дістане Перемишль або Звенигород!“

— „Князь щось лїпшого знайде для дочки Настасї, бо її певно любити-ме більше, нїж дочок від жінки. Знайде їй мужа з Ольговичів, або

Мстиславового сина. Знаєш — Ольговичі вже прислали на оглядини ізза старшої княжни Оленки. Я нинї був у Галичі. Приїхало посольство аж з Чернигова".

— „Тож то в Галичі буде рух! Господи! Я дуже цїкавий на позавтрішню проповідь ігумена Данила про подружу невірність".

— „Не бій ся! Князь дасть собі раду з усїм. Він не з тих, що їм можна по голові скакати. Ти бачив його під Теребовлею, як ми йшли в розтїч? Бо здорово прали Кияни! Він ще тодї підростком був, а як справно задержав битву! Ну і цїлу раду бояр гне, куди хоче. Всї лиш головами махають".

— „Так, так. Але в замку буде пекло. Вже і так там гаразду не було, хоч старий тесть аж на Волинь ішов з військами, аби тільки зять мав цїлу Погорину!"

Так говорили дружинники і служба боярина Чагрова, раз-ураз споглядаючи то на князя то на Настасю, яка вже відзискала притомність, але не отвирала очий.

Князь ішов поруч старого боярина з дуже мішаними почуваннями. Прийшовши до себе, ясно здавав собі справу з того, що здобув любов, не як князь, а як невідомий своїй дївчинї служилий боярин і се наповняло його як мужчину розкішним вдоволенням. Оклик Настасї: „Батьку, я не знала, що то князь", був для нього дуже приємний і звенїв йому в усї як чудова музика. З другої знов сторони передвиджував цїлий ряд неприємностий, які його ждали. До перших зачисляв, перейти мов з процесією через Чагрів і увійти до дворища. Але годї було втїкати. Йшов як по грані.

Настася весь час дрожала зі страху. Вправдї вона вже освоїла ся з думкою, що сей незнакомий то князь на Галичі і навіть оправдувала його, що не признав ся перед нею, хто він: адже він жонатий і ще до того нещасливо жонатий. І так терпів досить від жінки, а тепер що буде!

Жаль їй було князя. Але над усіми її почуваннями й думками панував жах — перед суворою княгинею Ольгою і її рудобородими суздальськими дружинниками. Постановляла собі, ніколи не показувати ся в Галичі і взагалї не виходити з дому.

Боярин Чагрів, чоловік старої дати, був дуже вдоволений з того, що стало ся. Він був дуже моральний і примірний, хоч і процесович, бо, як казав, має кого обдїлити. Одначе мораль його була старої дати: в поступку князя, як і все його окруженнє, не тільки не бачив нїчого злого, але противно: уважав, що князь Ярослав, не маючи по десятьох лїтах подружного життя мужеського потомка, зробив тільки свій обовязок супроти всеї землї, якою правив, що знайшов собі иншу женщину. Був щасливий тим, що се щастє зустріло якраз одиноку його донечку і перший раз в життю припадав коло неї.

Незвичайна процесія дійшла до дворица Чагрова, не викликавши особлившої дивовижі, бо було ще за рано. Настасю занесли до її кімнати і поклали до ліжка, а князя впровадили до головної світлиці, де заставили для нього стіл.

— „Вже минула свята пятнонька“, сказав старий боярин, „і можна й поскоромити ся“.

Але князь мимо щирих припросин їв мало. Зате пив багато угорського вина — перший раз в життю пив так багато. І дивував ся, що не почуваєть ся пяним.

Коли попращав ся і хотїв їхати, боярин Чагрів приказав приготовити для нього віз. Але князь не пристав на те: не хотїв на возї Чагрова викликати дивовижі в Галичі. Сїв на свого коня і поїхав. Не приняв також синів Чагрова для товариства.

— „Вже білий день“, сказав, „нема небезпеки, що заблуджу“.

Мимо того старий боярин післав синів, щоб оподалїк їхали за ним.

Виїзджаючи з дворища Чагрових, чув якийсь прикрий тягар в мозку, що валив його з коня. Але держав ся, що мав сили. На половині своєї звичайної дороги зустрів бирича Яструба й обох праґматевтів матери зі сильним віддїлом своїх дружинників, зоружених від стіп до голови та з цїлою гурмою собак.

Мовчки дав їм знак, щоб завертали. На чолї того віддїлу приїхав до замку з тяжкими думками. Мав вражіннє, що тепер скоро валити-меть ся на нього цїлий ряд важких подій.



Як обіймає пристрасть.

Глава четберта, котра поясняє стан душі князя по відкритю його тайни і поведеннє молодої княгинї; оповідає, чому князь перестав їздити до Чагрова і коли знов почав їздити і як тодї молода його жінка пішла на скаргу до владики Косьми й ігумена Данила та які проповіди виголосили вони на саме Різдво Христове і що з того вийшло.

Шуміло і крутило ся в голові князеви Ярославу, коли на замковім подвірю зсїдав з коня. Неспана ніч, вражіння і потрясення, пережиті протягом доби, невеселі думки про те, що зробить жінка, як довідаєть ся про все, а також випите вино, що вже починало дїлати — відбивало ся на його чуткім орґанїзмі так, що виглядав, як хорий. З усїх сил держав ся, щоби не показати, що з ним дїєть ся.

Начальник замкової сторожі повідомив його, що приїхало привітне посольство від чернигівського князя Святослава Ольговича, про що князеви оповів уже докладно бирич Яструб.

— „Знаю!“ відповів князь. „Приказати мому стольникови, щоб гостив їх достойно!“

Ноги під ним вгинали ся.

— „Князь хорий!“ сказав один дружинник зі замкової сторожі до другого.

— „Хто сам їздить по-ночі, шукає немочі“, відповів другий.

Ярослав по можности скоро пішов до свого терему. На подвірях замку снували ся чернигівські бояри і побачивши князя, кланяли ся йому

в пояс. Бачив якесь заінтересуванне чимсь в усіх.

Ледви дійшов до своєї кімнати. Здавало ся йому, що долівка колибаєть ся під ногами, що цілий терем хитаєть ся. Якісь відривки думок, як олово тяжкі, ходили безладно по мозку. Настася, Київ, пляни, смерди і закупи, Дунай і Чорне Море, жінка і чернигівське посольство — все мішало ся. Чад любови чи вино? подумав і в одежі поклав ся на ложе. Старий постельничий і молодий слуга князя почали його розбирати. Коли слуга вийшов, постельничий сказав до князя тихо:

— „Сеї ночі — княгиня Ольга — повила...“

— „Сина?“ перервав нетерпеливо князь.

— „Дочку...“

— „Можеш вийти!“

Був хвилину немов пригноблений тим, опісля видало ся йому воно байдужним.

— „Хитрий той Яструб, що вже по дорозї не оповів менї про те“, подумав. Почув якесь оправданне в нутрі, що спроневірив ся жінці і з тою думкою заснув.

Пробудив ся, як сонце клонило ся вже до заходу. Зібрав ся помалу, довго мив ся, довго сидїв сам при своїм обіді чи вечері і на візванне матері, щоби прийшов до неї, казав відповісти, що незібраний ще. Вкінцї пішов. Повідомила його, що прийшла на світ третя з ряду донечка і просила піти до жінки.

— „За нїщо в світї не піду тепер! Не можу! Скажіть їй, що я що йно вернув з дороги. Може завтра“.

Не налягала.

Вийшов до саду. Починали дзвонити під неділю. Погода була чудова і черствим холодом тягнуло від Днїстра. Але та чудова погода разила його. Що иншого там, під Чагровом. Як же далека видавала ся йому тепер дорога туди. За огорожею саду хтось співав. Якийсь молодий голос. Князь підійшов туди і слухав. Голос співав:

„Чагір хаща, чагір хаща,
чия дівка краща, краща?
чи боярська доч Чагрівна,
чи княгиня Руриківна?...

Задеревів зі здивування. Але слухав дальше:

Через греблю, через став!
чого хотів, те дістав,
Коли дістав, то держи,
за другими не біжи!“

Князь постановив не звертати уваги на такі приспівки. Досить довго ходив у задумі по своїх садах.

А сонце заходило червоно, як колись під Теребовлею, де не був вже від десятьох лїт. Останні промінї його, мов золоті списи Дажбога впивали ся в широку ленту Днїстра і кровавили її ген далеко, як оком сягнути. Багряна кров з ріки немов розливала ся по темнїючих полях і лїсах, по княжих садах і теремах і по копулах і вежах церков. Мав неясне вражіннє, як би заповідала ся битва, цїлий ряд довгих, завзятих битв, з якимсь невідомим а сильним неприятелем, зовсїм иншого рода, як мав їх дотепер.

А дзвони всїх галицьких церков дзвонили як ошалїлі, аж заливали ся. Князеви видало ся, що найбільш проразливо дзвонить монастирська дзвініця і що вона приглушує хвилями навіть поважне граннє дзвонів соборної церкви Пресвятої Богородиці.

Вкінцї затихли. Тільки в повітрю дрожав ще їх гомін і ставав щораз тихіщий і тихіщий. Немов доходив з далека. Десь з чагрівських лїсів.

— „Що робить моя Настася?“ подумав і почув пустку без неї. Одна-одинока думка була в нїм жива: та, що говорила йому про Настасю. А всї инші мертві і зівялі. Нахилив ся до цвітів, шукаючи за чебриком і не знаходив його. З великих зїльників заглядали йому в очі якісь великі, жовті як заздрість і тверді як недоля, осїнні квітки.

А кругом його терему і в нїм самім і в цїлім городї і ген поза ним по дворищах бояр йшла о тій порі Заздрість. І оповідала шепотом про щастє Чагрових і про любов князя з молодою Настасею. І доходила скрізь. До світлиць батьків, до кімнат материй, до ліжок дївочих, до священичих домів, до епископського двору. На хвилю спинила ся перед зачиненою брамою монастиря св. Івана, але й там дійшов її шепіт в недїлю рано, як дверник-монах отвирав двері старій міщанцї Дмитрисї, що принесла свічки до церкви св. Івана і двом бояриням, що прийшли до сповіди. Спинила ся одначе перед ложем поліжниці, княгинї Ольги, хоч і матїр князя і вся служба в замку знала вже як найдокладнїйше „про все, що було“.

Весь Галич аж шумів від найбільш дивоглядних сплетень про князя і Настасю, про її пірванне княжими дружинниками, про вивезенне на Волинь і т. и. Багато присягало ся, що на власні очі бачили сильний віддїл княжої дружини під проводом самого князя, що віз Настасю на золотім возї, закритім шовками.

Від коли Галич став столицею, не було ще в нїм такої дивовижі. Нарід битком заповнив церкви, а в монастирській церкві св. Івана люди аж млїли з натовпу: всї були цїкаві почути проповіди строгого ігумена Данила, що гостро картав переступства законів церкви. Але на велике розчарованнє міщанства й особливо бояр, що мали дорослих дочок, богослуженння по всїх церквах відбули ся як звичайно.

— „Нехай но тільки довідаєть ся про все княгиня Ольга“, потїшали ся всї жадні дивовижі.

Князь вислухав служби божої в церкві св. Спаса і приняв опісля чернигівське посольство.

Від нїкого нї слова не почув про Настасю. Звернуло тільки його увагу те, що тепер його якось цїкавіще оглядають.

Свіжа заздрість і старий жаль що йно роз-

вивали ся і сплїтали ся до купи під високим замком молодого князя на Галичі.

В понедїлок князь переміг себе і пішов до кімнати жінки. Посидїв у неї при ложу, сказав навіть кілька прихильних слів і просив, показати собі немовлятко, хоч не мав найменшої охоти, бачити його. Княгиня Ольга очевидно не знала ще про нїчо, бо приняла мужа навіть привітнїйше, чим звичайно.

Вийшовши, відітхнув. Настася не сходила з думки. Не міг взяти ся до нїякої роботи. Приказав осїдлати коня і виїхав. Щось тягнуло його до Чагрова і рівночасно відпихало відтам в противну сторону. Вагав ся, куди їхати, коли зїздив із замку. З усїх сторін бачив, як дивлять ся всї, куди він поїде. Не поїхав до Чагрова, не перевіз ся навіть на другий беріг Днїстра, тільки поїхав здовж правого берега, в низ, лугами.

Погода, та вічна погода, тяжіла йому як камінь. Коли вона скінчить ся вкінцї? Коли ті дощі зачнуть падати? Може бодай тодї сяду спокійно в своїй кімнатї і займу ся чимсь. Дуже бояв ся повороту того стану душі, в якім був, заки полюбив Настасю, хоч знав, що той стан не поверне вже, не може повернути. В мертвій пустцї, яка колись окружала його, була вже оаза щастя, з живучим жерелом, зі спомінами, солодкими як дактилї, що їх привозять єлинські купцї з Византії.

Почав числити ті ясні, весняні днї свого щастя, що зацвило йому серед осенї. Було їх всего рівно чотирнайцять.

Перший раз почислив їх — і здивував ся, що тревали так коротко, як одна хвиля, як один поцїлуй, а прецїнь мав вражіннє, що пережив щось великого як вічність.

Почував себе давним, дуже давним, старшим від — батька свого, що так недавно помер. Немов би ще бачив, як бояри зносять з високого терему в срібній домовинї тїло його батька і кладуть на велику, чорну колесницю, за якою стоїть його

матїр, а перед нею миготить в останнє пахучий огонь з кедрини, посипаний васильком і маруною. Був свідомий того, що переходить передсїнок якоїсь невідомої досї будівлї: бо поражаючо ясно бачив минувшість аж до таких подробиць, яких передтим не запримітив, хоч дивив ся на них. І так пригадав собі, що коли матїр вийшла по похоронї батька з церкви, то перед нею несли вже тільки золотий знак Комненів, який передтим несли за нею.

Бачив також, що пережив верх щастя в своїм життю — тих чотирнайцять хвиль в лїсї під Чагровом.

Нараз із жахом побачив, що віддалюєть ся від Чагрова, від того місця, де було йому найлїпше на землї і їде з бігом Днїстра, все в діл і в діл, немов до гробу. По мозку шибнула йому думка, що його любов зацвіла — в осенї! Пригадала ся йому народня повірка, що коли серед осенї зацвітуть вдруге дерева, то се віщує нещасливі, страшні події. Забобонний страх, якого передтим не зазнав, потряс ним. Напрасно завернув коня і летїв назад, в противну сторону. Жах, який відчув в тій хвилї, був такий великий, що цїле житте не міг позбути ся моторошного вражіння, яке мав, їдучи в діл більшої ріки.

Вїхав в улицї Галича і просто заїхав перед склади Нїкона. Переляканий купець вийшов, кланяючи ся до землї. Князь увійшов до його складу і приказав запровадити себе до окремої кімнати та принести там найдорожші матерії й жіночі прикраси. Вибрав багато, приказав спакувати й відвезти до Чагрова, а на замок прийти по заплату.

— „Віддаш усе те Настасї Чагрівній! Знаєш?“

— „Знаю, знаю!“ вигикав все ще переляканий купець.

— „А памятай, що тяжко відповіш зате, як би хтонебудь довідав ся, від кого сї дарунки“. І вийшов.

Нїкон мав такий вираз лиця, як би волїв

взагалї не зискати навіть такого клїєнта, нїж мати таке припорученнє.

Приїхавши на замок, пішов просто до кімнати жінки. Представляв собі, що йде до — Настасі і тїшив ся тим самообманом аж до дверий кімнати своєї подруги. Від тодї що днини заходив до неї; лекшало на душі від того самодурства. Дощі почали падати, довгі, осїнні дощі, а князь постійно ходив до кімнати жінки, хоч коротко у неї сидїв. Княгиня скоро приходила до здоровля. А в теремі і в городї помалу притихали сплетнї.

Минув цїлий місяць, а князь нї разу не скермував коня в напрямі до Чагрова. Він мав свою Настасю в душі і в теремі. Від Чагрова щось відпихало його, якась дивна, таємнича сила, яку теперішні, учені люди називають забобоном, усміхаючи ся на доказ своєї висшости над тими, що вірять в прочуттє, в сни, і в инші забобони.

Князь дальше пильно відвідував жінку і навіть зживав ся з тими відвідинами, привикав до них. Раз увійшов до кімнати Ольги й побачив її — всю в слезах. На перший погляд пізнав, що жінка — знає вже його тайну. Він з дня на день очікував тої прикрої хвилї і се було одною з пружин, що тягнули його розбиту, хору душу до кімнати Ольги. Він бояв ся тої хвилї, бояв ся ще більше, чим їзди до Чагрова.

Станув, як вкопаний, хоч добре був приготований на се, що та хвиля наступить і що дня дивував ся, що не наступає ще. Сподївав ся вибуху жінки й ошиб ся основно.

Княгиня спокійно дивила ся на своє немовлятко, немов би говорила до нього: „Тебе не любить нїхто, крім матери...“ А до мужа усміхала ся крізь сльози, на силу, дуже на силу. І була навіть гарна в тій боротьбі зі собою. Несподївано гарна.

Князь опанував здивуваннє і запитав мягким голосом:

— „Ти хора?“

— „Нї, нї, зовсїм нї!“ відповіла живо.

В тій хвилї мав певність, що вона була недавно зі скаргою у матері його, що плакала перед нею, що плакали обі, хоч з инших причин і що його розумна матїр, єлинська царівна, давала якісь ради невістцї. Перший раз від довгих лїт відчув знов прихильність жінки, подібну як тодї, коли їхав в свій перший похід.

Але та прихильність була якась инакша, якась глибока, як пропасть в Бескидї, з якої віяв жах перед утратою мужа. Лишив ся на ніч у неї і був до рана. Весь час мав таке вражіннє, як би він лежав без серця, яке мала та друга, молодша і нїжнїйша — і без думок, бо вони були в Чагровї, крім незначних, болючих відривків їх. А ся, його подруга, всїми силами хотїла задержати бодай його, без серця, без думок.

Дивну і страшну боротьбу їх о себе відчував всїми нервами і — жаль йому було Ольги, дуже жаль — перший раз жаль, від коли побрали ся. І був дуже нїжний для неї. В білім і чистім ложі її представляв собі золоте листє яворів над жерелом у Чагрівськім лїсї; сльози радости чи смутку Ольги дїлали на нього як журчаннє жерельної води, при якій пережив своє найвисше щастє.

А княгиня Ольга також обманювала себе: казала собі в думцї, що „нїчого, нїчого“ не стало ся з її мужем, що навіть він більше їй дорогий, як був колинебудь передтим.

Як вийшов з кімнати Ольги, падав перший снїг. Чистий як постїль Ольги і холодний, як думки про неї, а нїжний, як мрії — про Настасю.

Почув проймаючу студінь і дрож на вид того першого снїгу, хоч тепло був одїтий. Пішов до своєї кімнати, де горів ясний огонь зі сухих полїн кедрини й живичної смеречини. Погрів ся коло нього і поснїдав при нїм. Але чув, що хоч зверха тепло йому, то нестерпима студінь іде

з нутра, зі самоти його. Пішов до матери, але й тут не знайшов того, що шукав.

І вийшов.

Казав без нїякого заміру осїдлати коня і не оглядаючи ся, почвалав до перевозу на мутнім, широко розлитім Днїстрі. Вискочив конем на беріг і пігнав розмоклими полями до свого лїса. Снїг падав з дощем; було вже коло полудня. Гнав так, аж зіпрів. І почув, як оживає в нїм його серце і як широко пружить ся грудь і як немов у горячім блеску лїтнього сонця розцвітають наново його великі пляни. Чув, що се можливе тільки на сїй дорозї — до коханої женщини! І чув ся на віки звязаним з нею.

Приїхав на „свою“ поляну. Сам не знав, як тут знайшов ся. Дерева кругом неї стояли нагі як трупи, обгризені стадами чорної галичі, тай плакали рясними слезами, що за кождим подувом вітру падали мілїонами з їх голого віття. Калюжі стояли там, де колись ходила нїжна стопа Настасї, і голодні круки перелїтали з криком над місцем, де ще так недавно гомонїв радісний щебет Настасї, що тїшила ся його дарунками, все одно, чи се були перли й дорогі коралї, або оксамит і жемчуги, чи червонаво-синявий, міцний цвіт чебрика, чи велика китиця зі золотого пальчастого листя яворів, в якім укрив для неї чорні ягідки вурдовини. Бо вона тїшила ся ним!... На землї гнили останки волокон упавшого давно листя, і воняло гробом і гнилизною. А пустка віяла така, що не припускав, аби його гарна земля могла денебудь бути аж така понура.

Глянув в напрямі жерела. Далеко видно було нагі пнї дерев у безлистім лїсї. Поїхав своїм заболоченим і мокрим як сам конем. А з нагого гиля дерев падали на нього мілїони зимних каплин, змішаних зі струями студеного дощу, що саме пустив ся. Те місце кругом видавало ся йому якесь чуже, ледви пізнавав його. Тільки його стежечка до „жерела Настасї“ немов говорила до нього: „То я, то я!“

Доїхав і станув збентеженний: кругом жерела стояла велика вода. Тільки зі сугорба на боці падала до неї з клекотом чистенька жила водиці з „жерела Настасї“. Кругом було пусто, страшно пусто — як у душі князя... Йому здавало ся, що і його тут нема, що він уже не істнує, помер... Не памятаючи себе, зіскочив з коня і руками шукав по розмоклій землї — слїдів Настасї...

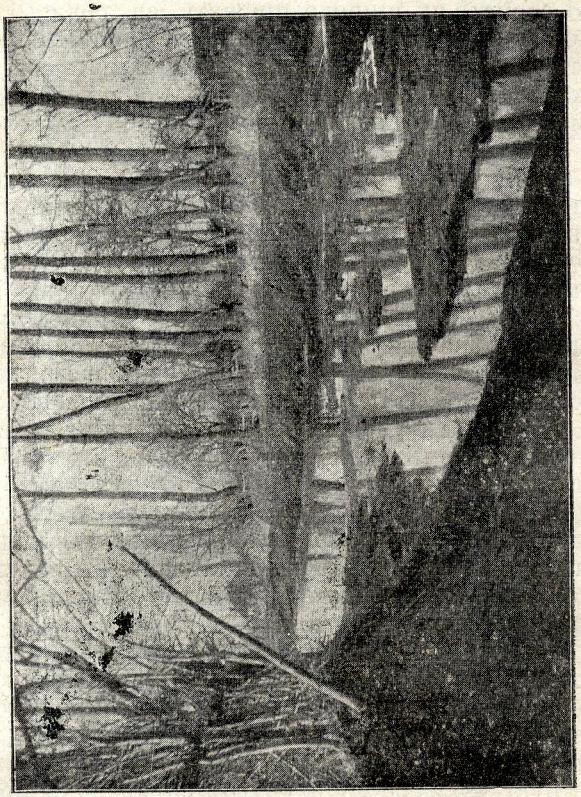

Не міг тут довго видержати й поїхав дальше, ген, до потічка, над якого берегом укривав Настасю памятної ночі. Ледви знайшов те місце.

Якеж воно було сумне! Брудна струя води лила ся потоком і йшла „впереверти“, як пристрасть. Занесене було те місце, де випростувана й горда стояла мала Настася в світлії смолоскипів і де випав йому меч з руки.

— „Якаж сумна та земля!“ подумав князь у хорій душі своїй. „І така вона вся: від Попраду до гирл дунайських! А найсумнїйша десь на мочарах і кругом склистих озер в лїсах Погорини“...

Почув сить землї й сказав собі: „Неправду говорив батько! Не хочу більше землї, бо менї вистарчить її тілько, кілько на домовину треба, а моїм трьом дочкам лишу тілько, що все ще будуть забігати коло них усї князї кругом“...

Зломаний і розбитий вертав до замку. Але не вступив до дворища Чагрових. Якась дивно тверда гордість піднимала ся в нїм проти того, получена з несміливістю. І ще якась неясна сила відпихала його від тої родини, в якій зацвіла для нього дивна квітка щастя і горя. Не помагало нїчого те, що говорив собі: „Вступи! Любов не знає, що то гордість або упокореннє!“ Але тодї відзивала ся в нїм несміліcть. „Прийду в той тихий дім і що там скажу? Чого я прийшов?“ — Прикликував на поміч гордість. Але вона знов зростала надмірно. І таки не міг рішити ся, піти.

І сю ніч перебув в Ольги. Лежав на її ложі, як лежить лист, скинений з дерева: сумний і без життя. Як чув биттє її серця біля себе, то здавало ся йому, що сего слухає не він, а иншій мужчина, якийсь чужий йому і навіть незнакомий.

Минали днї за днями, а князь не виїздив з терему. Замерзла земля й упали великі снїги. Князь виїхав на лови в Карпати.

Сим разом приємно йому було віддаляти ся від Чагрова, що був і остав осередком його думок. А з Чагрова не приходили нїякі вісти; бодай до нього не доходили. Не бачив також нїкого з Чагрових.

— „Не треба пхати ся князеви на очі“, пригадали ся йому слова Настасї, які вона чула від

брата Бориса. „А може того Чагрова вже зовсїм нема?“ подумав князь у хорій душі своїй. І відчув на ту думку проникливий біль в мозку, що переходив все його тїло. „Що варта без нього вся земля моя від ляцької границї аж по Чорне Море?“

Та вкінцї прийшла з Чагрова вістка. Ярослав нїколи не міг собі пригадати, як вона оббила ся йому об уши. Памятав тільки, як вона звучала: була кимсь до когось висказана шепотом, може службою на коридорі перед дверми його кімнати, може в складї Нїкона, де заходив вибирати дарунки для Ольги й дїтий, бо зближали ся Різдвяні свята. Складала ся з трьох коротеньких слів:

— „Знаєш? Настася хора“...

Ся вістка про хоробу Настасї оздоровила його з душевного розбиття й задуми. Наперед мов товченого леду всипала йому в жили, потому мов огнем і приском обсипала. Почув якийсь небувалий приплив енергії, як тодї під Теребовлею, коли йому грозило, що втратить праве крило своїх вийськ. Тільки сей приплив сил був якийсь більший і тугїщий, більш особистий і напрасний.

Спамятав ся на добре аж у конюшнї, де приказав вибрати дві найлїпші пари коний і заложити до своїх саний. Опісля завізвав до себе свого лїкаря й лїкаря матери, взяв невеличкий віддїл кінних дружинників і — виїхав.

Сам повозив кіньми, не оглядаючись на нїщо. Мав вражіннє, що скоро наближаєть ся до тучі. Твердим, визиваючим поглядом подивив ся на небо. Але воно стояло над Галичем чисте й синє; лиш повітрє іскрило ся від морозу.

Пігнав гостинцем до Чагрова.

Було то рівно в тиждень перед навечерєм Христового Різдва.

Сим разом далеко скорше довідала ся княгиня Ольга про поїздку мужа. Може тому, що він зовсїм явно, немов офіціяльно їздив до Чагрова, може ізза передсвяточного руху, а може

ше й тому, що зараз по поворотї на замок вислав князь у великі лїси за Днїстром майстрів і робітників, щоби звозили дерево на будову терему, який мав станути на серединї дороги князя між Галичем і Чагровом!

— „Очарувала князя“...

То була тема нового поговору про князя і Настасю.

Княгиня Ольга, довідавши ся про все, довго сидїла у матері князя. Вийшовши від матері, була знов спокійна й привітна, хоч князь уже не показував ся у неї. Аж коли на Свят-вечір князь даючи дарунок найстаршій донечцї, несміло подав дарунок і своїй подрузї, вона не стерпіла й вибухла голосним плачем. Плачучи вийшла до своєї кімнати. До вечері не прийшла.

А князь по сумній вечері з матїрю виїхав на Свят-вечір до Чагрова. Їхав отверто, дорогою, в окруженню дружинників. Дивив ся на синє небо, засїяне зорями і пригадав собі Христове Різдво з дїточих лїт своїх. І тепер їхав безжурно, як дитина, до своєї Настасї.

Велика світлиця в дворищі Чагрових, споряджена з грубих, дубових бервен, зі задимленим сволоком величезних розмірів, аж сияла від грубих, жовтих як золото, воскових свіч. Тисовий стіл у нїй накритий був ясно-рожевою, чистою скатертю в листкові узори, під якою вистелено пахучим сїном. На серединї скатертї пишали ся білі колачі, а кругом уставлені ще були миси. Заставляли саме другий раз вечерю, бо перед хвилею прибули нові гості. Все було на зразок столової застави в княжій їдальнї, тільки все з дерева. Тут, при сїм столї сїдав колись постійно на почеснім місцї покійний воєвода Халдїєвич, а біля нього молодий варяжський полководець Руальд.

На дубовій долївцї, вистеленій пшеничним дїдухом, бавили ся горіхами з лїщини дїточки найстаршого сина боярина Чагрова, а матїр напоминала їх, що на Свят-вечір горішків не вільно

товчи, нї зубками кусати, бо цїлий рік кури не неслиб яєць. Весело й гамірно було в світлицї. Весело бавила ся з дїтьми і Настася Чагрівна. На своїм давнім місцї сидїв полководець Руальд, занятий розмовою з Борисом. Він вже добре говорив по нашому, й оженив ся зі сестрою жінки Бориса, зараз по відкриттю князя з Настасею. Тепер ще час до часу кидав оком на свою першу любку, що пильно слїдила молода Руальдова подруга.

Що йно скінчила ся вечера і перший раз заколядували, як на подвірю дворища Чагрових запорскали конї княжих дружинників, і до кімнати вбіг збентежений слуга, кажучи:

— „Приїхав князь а з ним зо трийцять дружинників!“

Настася змінила ся на лицї, як тодї, на сонцем залитій полянї, коли князь сказав їй, що вона гарна, і засунула ся ще більше між дїтий. Може тому, що гарно їй було між ними, бо сама виглядала невинно як дитя, не знаючи, що вже почала сина...

Всї повставали, ще заки князь Ярослав увійшов до хати. Князь увійшов з начальником своєї сторожі й звернув ся мимохіть наперед до Настасї, як би в світлицї не було більше нїкого крім неї. Але спамятавши ся, привитав ся з господарями дому й відповівши на поклони всїм зібраним, засїв на першім місцї й посадив біля себе Настасю.

Щасливий був біля неї. Цїлий світ не обходив його. Весело говорив і навіть, мов господар дому, кидав кутею в стелю. Пізно в ніч гомонїв дім Чагрових, в якім було двоє дїйсно щасливих людий.

І пізно в ніч плакала тихо княгиня Ольга в пустій кімнатї своїй. Сим разом не могла втихомирити її матїр Ярослава, хоч прийшла до неї... Не на її прихід ждала вона.

Не діждала ся.

Довго змагала ся зі собою. Вкінцї зломала в собі свою жіночу гордість, умила заплакане

личко, перебрала ся і засоромлена пішла темними коридорами до — спальної кімнати мужа.

Тихо як кітка перекрадала ся попри дрімаючого дружинника, що стояв на сторожі на вступі до коридорів тої части терему, де був приміщений жіночник.

Відітхнула, перейшовши так, що не запримітив її. Не хотїла, щоби хтонебудь бачив пониженнє княгинї, хоч би перед мужем.

Перед дверми спальної кімнати мужа задержала ся на хвилю, бо серце товкло ся в нїй так, що трохи не впала.

Застукала несміло.

Нїхто не відповів. Постояла ще хвилину з ковтаючим серцем, запертим віддихом і зарумянїлим від сорому лицем і рішила ся — перепросити мужа за прикрість на Свят-вечір, заподїяну при столї, при всїх...

Легко натиснула двері, щоб не звернути уваги сторожі, яка стояла при входї на поверх. і увійшла. В кімнатї було тепло і тихо, дуже тихо. Дотлїваючий жар огнища кидав лагідне темно-червоне світло на біле ложе князя. Воно було неткнене сеї ночі...

В спальній кімнатї мужа не було нїкого...

Станула як задеревіла з болю і від сорому. Стояла довго, мов непритомна, аж поки одна думка, що йшла немов від жару огнища, не перейшла по її зболїлім мозку.

— „Ах“, сказала собі тихо в думцї, „то стара княгиня длятого приходила, щоб син її мав час, забрати ся, куди йому дорога!“...

І ненависть до свекрухи затлїла ся в душі її. Вийшла, так сильно замикаючи двері спальної кімнати мужа, що вони аж відскочили. Йшла просто на сторожу, що стояла при входї на поверх.

— „Запровадити мене до начальника замкової сторожі!“ приказала твердо.

Дружинник, бачучи перед собою жінку князя,

низько склонив ся і мовчки виконував приказ. А княгиня йшла за ним, до львиці подібна.

Зійшла на долину, де при головних дверях почула:

— „Хто йде?“

Не відповіла нїчого, тільки йшла. Сторожа пізнала її, спустила вниз оруже й перепустила княгиню. Вийшла за провідником своїм на замкове подвірє і дальше йшла з незакритою головою, хоч падав снїг.

У сторожевій гридницї терему, що знаходила ся напроти головного входу до кімнат князя, спали покотом дружинники на долівцї, застеленій дїдухом. Тільки один не спав. Він на вид княгинї побудив всїх, і вони зараз позривали ся.

— „Припровадити тут начальника сторожі!“ приказала гостро.

Метнули ся по нього до сусїдної кімнати. Начальника не було. Але прийшов якийсь сотник, що заступав його.

— „Чи князь є в теремі?“ запитала.

— „Не-знаю“... відповів змішаний сотник, низько вклонивши ся.

— „Хтож має знати се?!“ сказала так гостро, як би ножем тяла. Сотник збентежив ся ще більше й відповів по хвилї:

— „Князь поїхав!“...

— „Сам?!“

— „Взяв трийцять кінних дружинників“.

— „Куди поїхав?!“

Збентежений сотник відзискав тимчасом притомність і відповів вже спокійнїйше:

— „Не знаю... Не говорив менї князь“.., поправив ся. Але його очі блестїли так, що вона не сумнївала ся в те, що говорило їй серце. Знала, куди поїхав муж!

— „Збудити моїх дружинників, але тільки Суздальцїв і приказати їм, щоб зараз зібрали ся торжественно, як до церкви!“

— „А котрі коні прикаже Ваша ясність закладати до церкви?“ запитав сотник.

— „Не треба нїяких!“

Гордо випрямила ся й вертала туди, куди прийшла.

А як вийшла на поверх і побачила вузку смугу світла зі спальної кімнати мужа, ноги під нею задрожали і слези почали тиснути ся до очий. Чула, що не дійде до жіночника, а впаде по дорозї.

З гіркою прикрістю увійшла до спальної кімнати мужа, упала на ложе і залила його слезами. Плакала, аж заходила ся.

Як виплакала ся, встала. Жар огнища переставав уже тлїти і заходив попелом. А в душі княгинї розтлївав ся саме такий великий гнїв на мужа, що аж поганив гарне її личко.

Перейшла до жіночника, збудила свою зосту і дві молодші дами свого двору та припоручила їм збирати ся. Приказала службі приготовити огонь з кедрини тай пішла до своїх кімнат убирати ся. Взяла чорну, жалібну одїж, як вдовиця й не прибрала ся в нї одну прикрасу, даровану мужем.

Ще не свитало, як вийшла пішки з терему; не хотїла вжити і коний свого мужа. Вийшла зі своєю зостою і двома дамами двору та з двома десятками суздальських дружинників. А перед нею несли на золотім, що року на Різдво свяченім підносї, символ княгинї: пахучий огонь з кедрини, посипаний васильком і маруною.

По темнїючих ще вулицях і площах Галича снували ся люди в храмних одягах: спішили до церков на Всеночне. Вони з почестю розступали ся перед святим огнем княгинї і ставали опісля гуртками, здивувані, що молода княгиня йде пішки і без мужа.

А княгиня Ольга йшла просто до дворища епископа Косьми.

Довго сидїла там. Опісля пішла дальше пішки аж до далекого монастиря св. Іоана, до келїї старого ігумена Данила... Невдовзї приїхав там і владика Косьма.

Того Різдва довго дзвонили дзвони монастирської церкви св. Іоана і церкви Рождества

Христового тай пізно зачала ся торжественна Служба Божа в тих церквах.

Князь Ярослав приїхав до Галича так пізно, що не міг уже бути в нїякій церкві на Всеночнім і ледви на час прийшов на головну Службу Божу до церкви Рождества Христова. Довідавши ся, що княгиня ще досвіта без нього пішла до монастирської церкви св. Іоана, а не як що року до церкви Рождества, насупив ся троха, але не сказав нїчого і не послав по неї. З матїрю і найстаршою донечкою удав ся до церкви Христового Різдва.

Правив, як що року, владика Косьма, що через три днї Різдвяних Свят правив тут, а не в катедральній церкві Пресвятої Богородиці. Думки князя не були тут, тільки в малій, деревляній церковцї в Чагрові. Мрів. Троха бентежило його те, що княгиня вже отверто показала перед цїлим городом, яке між ними пожиттє, але на загал образ його думок був приємний.

Втім звернуло його увагу те, що владика Косьма вийшов на проповідницю, хоч на Різдво не мав нїколи проповіди.

Якимсь неприродно сильним голосом розпочав епископ свою проповідь, немов би спішив ся:

— „Во імя Отца і Сина і Св. Духа, Амінь. Зі святої Родини вийшло спасеннє міра й очищеннє людського роду! І в день Різдва Ісуса, заки засядете з родинами своїми споживати дари Божі, помолїть ся щиро в душах і серцях ваших і очистїть їх! А найперше зробіть се ви, — мужі і батьки родин! Бо установлена самим Богом свята звязь родини вже при сотворенню світа! Во дни они рече Господь Бог: Не добре бити человіку єдиному: сотворим єму помощника на земли... І наложи Бог ізступленіє на Адама і успе. І взя єдино от ребр єго й исполни плотію вмісто єго. І созда Господь Бог ребро, єже взя от Адама, в жену і приведе ю ко Адаму“..

Князь відразу звязав у думцї неприсутність своєї жінки зі сею незвичайною проповідю, тим

більше, що очі всіх присутних, з виїмкою матери, звернули ся на нього. Навіть мала донечка, бачучи, як ціла церков зглядаєть ся на її батька, також видивила ся на нього.

Князеви кров вдарила до голови, гнів і обуреннє заволоділо ним. Того не сподівав ся по владиці.

— „На щож позволяє собі десь тепер той старий монах, коли сей розважний, образований чоловік, важить ся менї в очі щось подібного говорити“, подумав князь.

Хотів зараз вийти з церкви і видати приказ, увязнити епископа. Але матїр, догадуючи ся, що дієть ся в нїм, благаючим поглядом подивила ся на нього. Ярослав успокоїв ся в своїм першім схвилюванню і слухав дальше, хоч чоло горіло йому під княжим колпаком і хоч як огнї палили вліплені в нього очі багатьох людий.

Епископ говорив оглядно, нї словечком не зачіпаючи нї його, нї Настасї. Але очевидно ціла церков знала, до кого відносить ся та проповідь.

Перемагаючи себе, видержав князь до кінця богослуженнє і нї словечка не сказав про се по дорозї до матери.

Вернувши на замок, завізвав до себе бирича Яструба.

— „Чи ти, або хто з твоїх людий був у церкві св. Іоана?“

— „Я сам був, бо пішов за княгинею“.

— „Чи княгиня була перед богослуженнєм у ігумена Данила?“

— „Була. А передтим ще була у владики і владика приїздив зараз до монастиря і говорив з ігуменом“.

— „Чи ігумен мав проповідь?“

— „Мав“.

— „Що говорив?“

Яструб оглянув ся по кімнатї князя і взявши зі стола св. Письмо, подав його князеви та попросив, знайти йому книгу пророка Ісаії. Князь скоро отворив йому на бажанім місцї. Бирич зачеркуючи нігтем „відси — доти“, сказав:

— „Тими словами розпочав проповідь“...

Князь почав читати з середини показаного уступу і читав скоро. Мінив ся на лиці. Читав зразу в думці, потому півголосом, аж пропускаючи з поспіху слова і цілі речення:

...„Сія глаголет Господь: Понеже вознесошася дщери Сіони і ходиша високою вию і помизанієм очес і ступанієм ног, купно ризи влекущія і ногами купно іграющія; і смирит Господь начальныя дщери Сіона і открієт срамоту їх і отимет славу риз їх і вплетенія златая і трезни ризныя і луници гривенныя і срачици тонкія і обручі і перстні і мониста і сапястія і художныя усерязи і багряници і утвар храмную!...

І син твой добрійший, єгоже любиши, мечем падет і кріпції ваші мечем падут!... І восплачутся хранилища утварей ваших і останеши ся єдина і о землю ударена будеш!“...

Відітхнув і читав дальше від початку:

— „Се Владика Господь Саваот отимет от Ієрусалима і от Юдеї кріпкаго і кріпкую, кріпость хлїба і кріпость води, ісполина кріпкаго і человіка ратника і судию і пророка і смотреливаго начальника і дивнаго совітника і премудраго архітектона. І поставлю юноші князи їх і ругателї господствовати будут!... Яко оставлен бисть Ієрусалим, і Юдея паде і язикїх, яко з беззаконієм не покоряють ся Господеви! Сего ради нині смири ся глава їх і стид лица їх противу ста ім. Гріх же свой яко содомскій возвістиша і явиша горе душі їх, зане умислиша совіт лукавий на себе самих, рекше: свяжем праведнаго, яко непотребен нам єсть!... Горе беззаконному! Лукавая бо приключатся єму по дїлам єго!“...

В очах йому затьмило ся.

— „Досить!!“ крикнув. „Більше не хочу чути про того божевільного, що бунтує в святині, яку будував мій батько і прикрашував я!... Звяжем ми „праведника“ того, яко непотребен нам

єсть!... Але наперед завізви тут зараз начальника сторожі, обох варяжських полководців та начальників наємних Берендіїв, Половців і Торків!... А тимчасом заграти на трівогу — поки що для замку!"...

Князь не посїдав ся з гнїву. Закликав службу та почав скидати зі себе храмну одіж і надягати кольчугу. Раз-ураз повторяв лиш:

— „Безсоромні крамольники! Заговірники!"

Ще нїхто не бачив князя в такім розяренню.

З вікон сторожевої гридниці заграли аляр-мові роги.

В кімнату князя вступив начальник сторожі, боярин Микита Боринич, молодший брат „мед-ведя" і рівно як він тяжко думаючий, але добрий воїн. Князь крикнув до нього:

— „Затрівожити в укріпленнях за городом — знаками і гонцями — всї віддїли Варягів, Берен-дїїв і Торків! Хто держить від рана замкову сторожу?!"

— „Третя сотня Веремундового полку! Наші святкують".

— „Добре! Всїх, що мають службу, під оруже! Можеш вийти!"

До кімнати вступив задиханий полководець Веремунд і молодий начальник Торків. Старий Варяг повідомив князя, що Руальд в Чагрові і що післав по нього, а инші вже йдуть..

— „Заки прийде Руальд, обіймеш команду над його полком і над усїми віддїлами Берендіїв, Торків і Половців! Три сотнї Варягів пішлеш до Чагрова для оборони Настасї! Потому прорубаєш лїд на Днїстрі, на Лукві і Лімниці, а лишиш тільки обсаджені військом широкі переходи!... Потому замкнеш церкви: Рождества Христового, Пресвятої Богородиці і Святого Іоана! Обсадиш дворище владики Косьми і монастир Студитів так, аби нїхто не вийшов нї прийшов, а крамольного монаха Данила, ігумена, увязниш і звяжеш і вки-неш тут у підземелля замкові!"...

Старий бувалець Веремунд, як усї в городї, знав уже, що стало ся. Він запитав:

— „Чи княгиня Ольга може вийти з монастиря? Вона ще там є“.

— „Нехай же там остане!“

Вийшли. Ярослав убирав ся дальше поспішно. До кімнати впровадили чотирох начальників Берендіїв і Половців. Князь звернув ся до них зі словами:

— „Зарядить, що треба, варяжський воєвода Веремунд! Відступи!“

Здалека долїтало з ріжних сторін ізза города граннє рогів і труб на трівогу. То збирали ся полки наємних чужинців. На замкових подвірях дав ся чути на снїгу проразливий скрипіт великих колес машин, неприготованих до того, щоб їх тепер рухати з місця. То стягали з замку тяжкі пороки, метавки, самостріли і пращі та везли на площі Галича. А князь убирав ся докладно, як до бою.

Вже мав виходити, як збуджена незвичайним рухом увійшла до кімнати княгиня-матїр і запитала сина:

— „Що се дїєть ся, мій сину? Чи хто йде ратию на Галич?“

— „Так, я сам мушу йти війною на Галич! На саме Різдво Господне! Бо не знаю, чи заговірники не приготовані вже докладно!“

— „Які заговірники?“

— „Моя власна жінка зробила заговір й устами владики тай божевільного ігумена взиває до бунту проти мене! Те, що говорив нинї владика, нїщо в порівнанню з безсоромними „пророцтвами“ Данила! Він з проповідницї грозив упадком Галичу, голодом і облогою народови, а менї і родови мому смертю від меча!“

Княгиня подумала хвилю й відповіла побожно:

— „Від коли панує рід Володимира Святого, з якого й ти походиш, не робила ще наша церков нї бунту, нї заговору проти його членів. Не

робить певно й тепер. Ігумен говорив як старий аскет-загорілець і може подразнений показаним прилюдно терпінням Ольги. Досить булоб, вимогти на владиці, щоб перенїс того старця десь до монастиря в Теребовлї або Звенигородї. А владика говорив оглядно, як пастир Христової церкви, до якої і князї належать... Не пізнаю тебе, мій сину! Деж давна розвага твоя? І що зарядив ти тепер? Адже ти сам підіймеш проти себе весь Галич!"...

Князеви з очий бухав огонь пристрасного гнїву.

А в його нутрі відбувала ся якась страшна й невмолимо болюча боротьба диких сил, що розшарпували його серце й грудь. Чув, що не вирветь ся з їх обнять, бо вони в нїм, бо він становить їх. І якась дивна ненависть до всего бухала з нього, мов кров і пожежа зі здобутого города. А в очах, забіглих кровю, стояла перед ним вода, жадоба води, її шуму й студенї.

Він важко віддихав, приходячи до себе й весь час майже не чув, що говорила матїр.

Вслухував ся в тупіт копит некованих коний, що починав долїтати аж тут: то легка кіннота наємних Торків і Половців зближала ся в розгонї до цитадельної церкви Пресвятої Богородиці.

З вікон терему видно було, як посували ся правим берегом Днїстра з обох сторін в напрямі до замкової цитаделї піхотні віддїли Варягів в блискучих панцирях, у боєвім ладї. А зі замкової гори зісували ся дальше скрипучі і до потворности великі пороки, метавки, самостріли і праші серед погейкування дружинників „в один гуж".

На подвірю затупотїло кілька коний, а за хвилю два биричі впровадили до кімнати варяжського сотника в панцирі й шоломі з великим, двосїчним мечем.

Він уклонив ся князеви і княгинї тай повідомив князя, що Веремунд прислав його сказати, що все йде правильно, що часть злишних сил

буде зараз зібрана кругом замку і що ігумена Данила увязнить ся і доставить ся тут аж по обсадї площ і вулиць.

Вклонив ся і вийшов.

Побожна княгиня, почувши про приказ увязнення святого старця, видивила ся на сина, мовби почула щось вправдї дуже страшного але неможливого. В її очах малював ся жах. Помалу піднесла праву руку і перехрестила сина, опісля себе. Не могла вимовити й слова.

Син почув ся до повинности, витолкувати сей крок. Не міг якось сказати, що той монах болючо зачіпив його дразливе місце — прокляв сина, якого ще на світї нема! Але вкінцї зважив ся і сказав.

Стара княгиня знала вже, що Настася при надії, а від византійського лїкаря довідала ся, що велика перевага мужеського пола в родинї Чагрових вказує на те, що більша є правдоподібність, що буде син, чим дочка.

Аж такого завзяття в нападї святого старця не сподївала ся, бо і для неї був дорогий той внук, хоч і неправого ложа. Подумала ще тільки, що може князеви донесли неправду, але не сказала того, щоб не дразнити і так в найвисшім степенї подразненого сина. Вона не знала, що він ще не зовсїм показав їй глибину свого гнїву: Ярослав не міг сказати матері, що ігумен Данило закинув його невинній Настасї, що вона належить до „іграющих к у п н о ногами!“

Відчуваючи, що пристрасний гнїв сина горячий як жар і що тепер нїщо його не ослабить, тільки ще роздратує, мягко попращала ся з ним і пішла до своїх кімнат. Сїла при вікнї, що виходило на подвірє і ждала, тихо плачучи. Довго ждала. Чула, як на Днїстрі, Лукві і Лімницї рубають лїд варяжські полки, чула скорий тупіт кінноти і рівний та тяжкий похід піхоти і скрипіт потворних машин. Галич ще мовчав, хоч,—як говорила між собою перелякана, жіноча служба,— великі маси народу збирали ся кругом церкви

Пресвятої Богородиці, куди їм заступили дорогу сильні відділи Варягів.

Задзвонили на вечірню в церквах Галича; але не дзвонили три найважнїйші церкви; якраз кругом них збирали ся мовчки великі товпи народа, серед якого кружляли найдивнїйші вісти. А кожда з них долїтала до замку крізь кордони Варягів, одна дивнїйша від другої. Від одної з них задрожала на цїлім тїлї побожна княгиня Евдокія.

Щож оповідала та вістка?

Вона оповідала, що в монастирі св. Іоана Варяги зарубали суздальських дружинників княгинї Ольги, які на її приказ не хотїли зложити оружа й виволїкають з келії звязаного ігумена Данила, що сивим волосом своїм замітає землю...

Дрож перейшла її як електрична струя. Вона упала на колїна і молила ся горячо до Бога, молила ся за сина і внука свого, за ігумена Данила і за Настасю Чагрівну, що принесла щастє її синови, бодай на короткий час.

Але не вислухав Бог нї одної молитви її.

Ще не передзвонили дзвони галицьких церков, як на замковім подвірю задудніли колеса колїсниці і копита коний кінного відділу. Княгиня виглянула вікном: там з воза окруженого їздцями витягали високі скандинавські ратники старого ігумена Данила. Руки мав звязані як до молитви, а біле волоссє його і борода були в неладї.

Крикнула й упала змлївши.

А по Галичі як полумінь летїла вістка про увязненнє святого старця Данила. І затряс ся з обурення великий престольний город — затряс ся в усїх дїльницях своїх аж по Сокіл і Крилос, по Бринь і Викторів, по Косину і Питрин, по Тяжів і Селець, по Чешибіси і багна Бистриці.

Надходила ніч і замкнули всї брами міста. Але за окопами й укріпленнями города збирало ся темне як ніч хлопство і невольники бояр. По вулицях столиці лїтали як вихор кінні відділи

Торків, Берендіїв, Половців і тяжко ступали заковані в панцирях Варяги.

А між тим ішла вже фурія ворохобнї — в розхрістаній одежі, з огнем в очах, що страшно світив на снїгом засипаних, людьми й військом залитих площах і вулицях столицї. Йшла і липала кривавими очима — на високий терем, на радну гридницю, на золотий стіл Ярослава.

В далекій дорозї.

Глава пѧта, ѧка має на цїли поѧснити сꙋть ріжницї між кнѧзем і невольником, представити коротко переживаннѧ Мирослава в землї. де написано сильнꙋ книгꙋ коран, і причинꙋ далеких походів ісповідників пророка і скоре завоюваннє ними великої й богатої Індиї, про ѧкꙋ знали вже наші старі билини, та причини тої прꙋдкости, ѧких власним оумом доторкнꙋв сѧ Мирослав, що ꙗк невольник ішов зі своїм паном на завоюваннє Індії; поѧснити страшний закон Карми і чотири головні межі пізнаннѧ людини і вісїм стежок. що провадѧть до знищеннѧ людського терпіннѧ. ѧк бачив їх індійський королевич Сідгатто; представити подрꙋгꙋ Мирослава і смерть її і поворот Мирослава до рідної землї в 17-тім роцї блꙋканини.

Скоро йде навіть князь-ізгой, помалу йде невольник.

Бо власть, як любов, має тисяч очий і міць незглибиму. Се наймогутнїйші сили людства, в таємничий спосіб звязані з собою, як нерозривне подруже. Одна викликає другу, як опікунку свою. А що тїнь любови називаєть ся ненависть, а тїнь власти жорстокість, то й вони вплетені в ту таємничу звязь.

Власть уродила ся з любови.

Колись давно, в часах, про які не знає нїчого оповісти найстарша лїтопись українського народа, один з забутих предків Ярослава одержав власть як вожд одного племени нашого народу, як представитель його сили в потребі.

В якій потребі?

Хто знає про се оповісти?

І та власть як дорогий клейнод переходила з поколїння на поколїннє. І хоч все глибше вкорінювала ся в народ, і хоч як розгалузив ся рід

Володимира Великого, — той старий клейнод любови світив кождому з його членів, навіть тим, що втїкали в чужину.

І за ними йшли хоч би уривки народної любови, що виходить укрита з заулків душі, як мрака з яруг. І тому — скоро йде навіть князь-ізгой.

Помалу йде невольник.

Він взагалї не посуває ся сам. Він власність свого пана. Бідні ви всї невольники, привязані до своїх панів, як вони не називалиб ся. Ви так помалу йдете колючими стежками свого життя...

В десятім роцї скитання дійшов Мирослав Крушина, запроданий в неволю член галицького посольства, в дику і непривітну, тверду, як його доля, пустиню Ґедрозії.

Тут пізнав, що навіть пустинї так ріжнять ся між собою, як людські долї. І жаль йому було пустинь Арабії, де перебув девять найкрасших лїт свого життя, де пізнав велич Божу і красу людий та їх злобу.

А тепер ішов камяною пусткою Ґедрозії, де денна спека переходила горяч арабської пустинї, а нічний холод рівнав ся карпатській студїнї. І ся пустиня також була безводна, хоч лучали ся в нїй нагальні зливи. Але брудні струї дощу, що бурливо летїли по камяній підставі шілинами, потрісканими від спеки, щезали так скоро, що навіть хлептаюча язиком собака не могла заспокоїти спраги.

Зі зростаючим жалем згадував Мирослав країну, над якою посїдала власть „читанка“ пророка Магомета, а яку він за десять лїт неволї зміряв вшир і здовж своїми молодими ногами. Був у т. зв. „Щасливій Арабії“ або країнї Ємен, був у леґендами озореній Сабі, відки давно-давно вийшли основники абісинського царства, був на пустинних височинах країн Недж і Ґіджжас, що до потворности великими сходами спадають аж до филь Червоного Моря і де кочують убогі

бедуїни, свібідні мешканці пустині у вічній боротьбі між собою; навчив ся їх мандрівного способу життя в шатрах з волосїння і їх гарних пісень, що вихвалюють коний і героїв та пізнав їх стару віру, останки якої лишили ся в народї й геть-геть по приняттю „святої читанки“ пророка, званої „коран“, що починаєть ся від слів:

„В імя Аллага,
Милостивого, Милосерного!

„Хвала будь Господу, Пану світа, Милостивому, Милосерному, — Цареви в судний день! Тобі служимо, до Тебе о поміч кличемо! Веди нас правою стежкою, стежкою тих, яким Ти ласкавий, а не тих, на яких Ти гнївний і не блукаючих“...

Невідому путь і непевність осолоджувала йому тільки думка, що може дійде до таємничої християнської держави попа Івана. В її істнуваннє вірили християнські народи Европи через усе середновіче. І чим дужше напирав на них могаметанський меч, тим більше кріпшала їх віра в таємничу християнську державу в глибинї Азії, відки має прийти сила, яка побє невірних і освободить від них Святу Землю.

Мирослав належав до тої породи людий, що мають щастє в нещастю. В другім роцї неволї купив його від властителя купецької каравани один не старий ще шейх бедуїнів, Ібрагім бен Амру, що старав ся жити по приписам корану і наслїдувати пророка.

Був то чоловік справедливий, добрий і загально поважаний. Він строго виповняв пять головних приписів ісляму: вірив, що є тільки один бог Аллаг, котрого пророком Магомет, мив ся і молив ся пять разів на день, лицем обернений до Мекки, постив від рана до ночі в місяцї Рамазан, давав що року сорокову пайку всего майна свого на убогих та в місяцї Зулгіджа ходив на прощу до святого каменя в Каабі.

Крім того виповняв по можности й инші приписи ісляму: здержував ся від гри, вина

й заборонених страв, був гостинний для подорожних і чужинців, добрий для невольників, слуг і жінок та все думав про участь у святій війні проти невірних, яку приписує 66-ий уступ осмої глави корану, кажучи:

...„Запалюй вірних до боротьби; і коли між вами буде хоч би двайцять витревалохоробрих, то переможуть дві сотні; а як таких буде між вами сто, то вони переможуть тисячу невірних“...

Шейх Ібрагім, що хотів совісно сповняти всї приписи корану, який наказує боротьбу з невірними і гостинність для чужинців, постановив собі, навернути молодого Мирослава. В тій цїли дав йому не тяжку службу і можність, познакомити ся зі „святою читанкою“ пророка та часто говорив з ним про релїґійні справи, розпитуючи притім і про рідний край Мирослава, а розстаючи ся з ним, дорікав йому за „невірство“ лиш лагідними словами стодевятої глави корану „про невірних“, що зовсїм не годили ся зі зазивом до боротьби з ними!

„О, невірний! Я служу не тому, котрому ти служиш... Тобі твоя віра, а менї моя віра“.

Мирослав, окружений від довгих лїт іспо-відниками ісляму, був би може вкінцї приняв ту віру тим більше, що втратив усяку надїю, колинебудь вернути до рідного краю, — як би не жидівські купцї, з якими зустрічав ся в мандрівках свого пана по Арабії. Стрічав їх хоч і не в великім числї, але скрізь: і в оазах пустинь і в надморських місточках і навіть в горячій як пекло, неродючій, пустинній долинї, де було святе місто ісляму, зване Бекка або Мекка. І скрізь вони молили ся до свого бога, звернені лицем до Єрусалиму і скрізь у навечерє свого саббату запалювали ясно горіючі свічі і при їх блеску згадували зруйновані мури єрусалимського храму.

Ті витревало засвічувані свічі і тут, в пустинї, і в далекім Галичі, не давали йому забути про той Галич і раз-ураз пригадували йому рідну

країну; були мов ясним лучником з нею. І пригадували йому ряд великих свіч зі жовтого як золото воску, що горіли перед царськими вратами в храмі Пресвятої Богородиці, де певно молилася за нього його матїр зі слезами в очах.

І він очікував помочі-ратунку з далекого храму в Галичі, від Пресвятої Матери Ісуса, що знала материнський біль і розпуку. І ходив зі слезами в очах, як узрів святочні світла в шатрах купців гебрейських таї разом з ними звертав очі свої в напрямі на північний захід.

А перед очима його ставав тоді величній Галич в усїм блеску своїм: виразно як образ фатаморґани зарисовували ся перед ним білі вапняні стїни Галича і форми склепінь його церков, що світили серед зелені і сипали іскри своїми золоченими копулами та немов горіли на верхах. Так добре бачив престольний город той між зеленю пахучих садів на залуквянській височині від Днїстра — по Сокіл і Крилос, по Галицькі Ворота, по Бринь і Викторів, по Косину і Питрин і ще далї — по Тяжів і Сїлець, по Чешибіси і багна Бистриці і ген за Лімницею вище Днїстра.

Розвернув ся перед ним Галич в окопах своїх, на верхах сугорбів, кругом малих і великих, близших і дальших укріплень з мурованими церквами, монастирями, дворищами бояр, міщанськими садибами й домами вільних смердів.

А там на високій, стрімкій, подовгастій скелї піднимаєть ся могутний, княжий терем, окружений подвійним перстенем ровів і окопів, наїжених дубовою палїсадою; з трьох сторін боронять доступу до нього води Лукви і її допливів, що піднимають ся терасами і творять перстень ставів, при яких мелять млини. Зпоза його ровів і окопів, засїк і оборонних веж виднїє білими стїнами з тесаного каменя сильно укріплена цитадельна й катедральна церков Пресвятої Богородиці, що тоне в золотім блеску власної копули; промінне її золотого хреста видно на кілька миль кругом.

А на майданах гамір і шум, брязкіт оружа і блеск богатої одіжи та безлїч всякого добра...

Помалу Мирослав задубів у неволї і серед чужих, не чуючи нїколи звуків рідної мови, почав забувати її потроха. Виразно лишали ся в його памяти лиш пісні, які від дитинства чув від матери, молитви і поодинокі уступи з богослужень і псальмів, які голосно повторяв на самотї.

— „Нї, нї!“ думав при тім, „то неможливе, щоб Аллаг був правдивим Богом, бо як би так було, то був би своїм ісповідникам дав в посїданнє мій рідний край, а нас як невірних пхнув у сю пустиню, де південні біси котять піскові урагани, що засипають оази й останки життя“...

І дивив ся на іслям як на віру заблукавших, відвертаючись від забобонних бедуїнів, що над купою піску в пустинї доїли верблюдиць й опісля молили ся до неї. Не імпонував йому навіть чорний камінь Кааби в городї Мекка у країнї Гіджжас, який мав принести з неба ангел праотцю Аврааму, а який був з початку білий, тільки почорнїв від поцїлуїв грішних, хоч правовірних ісповідників ісляму. Впрочім святинї Кааби не бачив на власні очі, бо невірних не пускали навіть за ворота Мекки.

Одначе мимо всего болюче відчував на собі найстрашнїйший проклін корану: „не мати-меш потомства!“

Як горячими ночами або ще горячійшими днями лежав в тїни шатра і вслухував ся в жаркий віддих пустинї, відчував всїм єством страшний проклін корану, звернений до неправедних і злих.

Раз пан його, шейх Ібрагім, закупивши більшу скількість невольниць, сказав до Мирослава:

— „Могаммед бен Круш! За твою вірну службу позволяю тобі вибрати невольницю білу як снїг, гарну як кедра з Ливану і струнку як пальма“.

Але Мирослав подякував за той доказ ласки свого доброго пана. Не хотів лишати потомства свого в пустинях Арабії на біду й поневірку. І рішив ся донести на собі до кінця страшний проклін корану, що засуджував його на самоту.

В розмовах зі своїм добрим паном був зовсїм щирий і коли він захвалював йому „правдиву віру“, Мирослав запитував його:

— „Чомуж Аллаг не дасть своїм вірним такої країни, як мій рідний край?“

— „Дав вже не одну таку і ще красшу країну“, відповідав Ібрагім бен Амру, „і прийде час, коли ісповідники ісляму зовоюють всї землї світа“.

В тім часї вони дїйсно перли з великим розгоном на схід і пан Мирослава дав ся також унести загальній струї та рушив з иншими на війну проти невірних.

Через скелисті пустинї Ірану лавами перли ісповідники пророка далеко на схід сонця. Заняли вже Пенджаб, „країну пятьох рік“, — перейшли мечем і огнем землї над великим Індом і перли дальше в долину святого Ґанґа, в глибину богатої Індії, про яку Мирослав знав тільки те, що співало ся про неї в старих билинах наших. Туди взивав їх вимираючий вже рід ісламітських князїв-завойовників, Ганзевидів, що княжив у городї Лягор.

Під зеленим прапором пророка перейшов Мирослав спалені сонцем пустинї Ірану. Мав уже час збайдужнїти на нові враженя, — тілько див бачив, від коли з боярином Микуличем опустив Галич. Але як вступив на землю богатої Індії, отворив очі з диву: тут побачив природу, якої досї не видїв. Чудово пишали ся на сонцї дерева тик і сал та дивні смоківниці, що з галуззя пускають коріннє і розростають ся без кінця. Взрів дерева коркові, перцеві й кардаманові та важний бамбук. Побачив диких слонів, тапірів, носорогів і королївського тигра і пишного парда і дивних малп і страшних, їдовитих змиїв.

Але ні ті дива природи, ні десятки тисяч понищених городів, осель, святинь і монастирів, з котрих деякі були потворно великі і чудово гарні, — не зробили на нього такого сильного враження, як одна думка, яку почув від старенького ісповідника Будди.

Одначе заки Мирослав зустрів ся з ним, перейшов море огню і крови. Бо визнавці пророка Магомета йшли як пожежа і підбивали все кругом — по памятним словам 66-го уступу осмої глави корану. Оглядаючи страшну руїну й море людських мук, що виплило з тої „святої читанки“ пророка, пригадував собі Мирослав нераз слова свого мудрого князя і товариша Ярослава Осмомисла про силу, яку має книга. Дуже хотів би був мати зі собою своє Святе Письмо, але що про се й думати не було що, возив зі собою „читанку“ пророка і зачитував ся в ній, що справляло велику радість побожному Ібрагімови. Знав вже на память всї її сто чотирнайцять глав, поділених на 30 рівних частий і призначених на всї днї місяця Рамазан. І розумів її добре з виїмком таємничих букв, уміщених перед деякими главами, що їх і досї не пояснили учені. Він говорив зі своїм паном про таємничі знаки корану і разом з ним набирав переконання, що в них укриті імена країн і городів, над якими повівати-ме зелений знак пророка.

В часї одного бунту в величезнім городї Бенарес, де були тисячі святинь, смертельно зранено Ібрагіма бен Амру. Він на смертельнім ложі пригадав собі слова корану:

— „О ви, що вірує́те, удїліть иншим з того, чим заосмотрено вас, заки прийде день, в якім не буде купна, ні приязни, ні протекції“...

Пригадав собі й хоч вони відносили ся лише до вірних, дарував Мирославу волю тай удїлив йому пайку з великих своїх богатств, що повстали з воєнної добичі.

Мирослав відітхнув свобідно — перший раз від одинайцяти лїт. Щиро помолив ся до свого

Бога за душу покійного Ібрагіма бен Амру, купив собі дім і великий огород в чудовім городї Бенарес та кількоро невольників і почав роздумувати над тим, як дістати ся до дому. Тепер вірив вже твердо в те, що Пресвята Богородиця вислухала в галицькім храмі молитву його матери, що допоможе йому, вернути до неї.

Здавав собі ясно справу з великих трудностий свого заміру і горячого бажання. Ізза них не міг він досї й подумати про переведеннє численних плянів утечі, які весь час мучили його. Бо втїкаючи міг дуже легко бути зловленим, або загинути в пустинї, або попасти в далеко гірші руки чим передтим. Тепер постановив передовсїм довідати ся про те, якими краями найлїпше йому вертати до дому.

В сусїдстві жив старий, заможний чоловік, іменем Ратгапальо, що вічно сидїв над книгами. Мав він тільки хорого сина й доньку. Був се нащадок високого брамана, скритий приклонник Ґотами Будди.

Сю віру вже від довшого часу сильно переслїдували брамани й безпощадно винищували її приклонників так, що вона геть щезала в країнї, з якої вийшла, а розвивала ся тільки за гімалайськими горами.

З тим старцем запізнав ся Мирослав, щоб навчити ся від нього потрібних йому в дорозї річий, а передовсїм мови і звичаїв. Що правда, то мови вчив ся більше від нїжної донечки буддиста, чим від нього.

Була вона нїжна як сяйво місяця першої квадри, біла як найбілїйша боярська донечка з холодних провалів Бескида і мала очі чорні як ніч та сумні, як недоля. Може скривали ся в них тисячлїтні траґедії найстаршого народу арійської раси, що давно-давно крізь пустинї Ірану вдер ся в сю дивну країну мечем і огнем, як вдирали ся тепер послушники корану. Але знайшов ся серед такої глоти народів і племен, що мусїв строго віддїлити себе від них, аби не потонути.

в їх морі. Коли руки войовників його втомили ся від убивання, що тревало довгі сотки лїт і коли очі вождів його переситили ся видом крови і пожеж, а кругом них все ще кипіло непереглядне море людий чужої їм породи, що грозило проковтненнєм їх, сотворили великі жрецї племени Аріїв святі книги, яким удало ся доконати того, чого не могли доконати нї мечі, нї пожежі: закували в найтяжші кайдани думку і душу завойованих але незнищимих народів і вмовили в них, що самі боги сотворили їх невольниками білих Аріїв, з якими не вільно їм нї любити ся, нї братати ся, нї сїсти біля одного стола, нї навіть без гріха глянути їм в їх ясне лице. А в Аріїв вмовили святі книги браманів, що вони призначені богами до панування, поки задержать чистоту своєї крови.

І було так довго, дуже довго, аж поки на пів тисячелїття перед Христовим Різдвом в білій, мармуровій палатї могутнього арійського князя Судгодано не прийшов на світ син, Сідгатто. Коли він підріс, не покинув свого князївства і гарних жінок, і сина та скарбів своїх, не вирік ся їх і не взяв на себе жовтої одежі жебрака тай не пішов пішки дорогами без краю, навчаючи про братерство всїх людий і инших живучих сотворінь, про милосердє до всего, що дихає й росте, про убиваннє в собі пристрастий і жадоб.

Наперед пішов до святого міста Бенарес, де були тисячі браманських святинь, переповнених золотом, дорогим самоцвітним каміннєм і слоневою кістю, хоч кругом гинули люди голодовою смертю. Тут, в гаю оленїв, при віщунській скелї, пустив в обіг колесо своєї науки. І пішло воно по великій Індії з таким розгоном, що не могли здержати його нї тисячі святинь браманів, нї могутні князї індійські; перекотило ся через найвисші в світї гори і пішло пустинями Тибету.

Довго борола ся стара віра з новою наукою Ґотами Будди. світила Азії. Аж як минуло близь-

ко півтора тисячі лїт, перемогли брамани і в цїлій Індії почали винищувати приклонників Будди.

Що йно по двох лїтах доброго пожиття Мирослава зі старим буддистом довідав ся від нього Мирослав тайни його віри.

Сидячи біля ложа його від лїт хорого сина, слухав Мирослав оповідання старого про науку Совершеного:

— „Як зпоміж всїх дерев найкрасший запах дає сандалове дерево, так зпоміж всїх наук найвисший розум в науцї Совершеного... Як вислухаєш і приймеш її, вона здійме з тебе кожду прикрість і кождий біль життя, як здіймають тяжке ярмо з вола.

— „Ся наука то обявленнє одної одинокої правди: святої правди про терпіннє і про його жерело і про спосіб його знищення. Прихід на світ, се терпіннє, слабість, се терпіннє, злука з тим, що нам не миле, се терпіннє, розлука з тим, що нам миле, се терпіннє, всяке привязанне до чогонебудь, се терпіннє, любов, се терпіннє, смуток, се терпіннє, біль, се терпіннє, журба, се терпіннє, горе і розпука, се терпіннє, старість, се терпіннє, молодість, се найбільше терпіннє, умиранне, се терпіннє. Словом — нема в світї нїчого, що не кінчилоб ся терпіннєм.

— „Бо все на світї минає, а вічне лиш одно терпіннє“, — сказав Совершений. Ось слова Совершеного: Є, брате, такий час, коли зовнїшні води шалїють, затоплюють села і міста, престольні городи, краї й держави. А є, брате, час, в котрім води великого моря стоять лише в сїм пальм високо, в шість пальм високо, в пять пальм високо, в чотири пальми високо, в три пальми високо, в дві пальми високо, в одну пальму високо. Але є, брате, час, коли води великого моря сягають лише в пів хлопа, по бедра йому, по колїна, по кістки. А є, брате, і такий час, коли води великого моря не мають навіть висоти наперстка.

„І показуєть ся, брате, що ті безмежні збірники від підлягають законам знищення, розкладу і змін.

„І є, брате, час, коли зовнїшний огонь шалїє і нищить села та міста, престольні городи, краї й держави, захоплюючи й пожираючи луги і левади, лїси і ниви і поля цвітучі та все випалює. Але приходить час, коли мусиш огник роздувати віялом. І показуєть ся, що минуча сила вогню і що він також підлягає законам знищення, розкладу і змін.

„І є, брате, час, коли зовнїшне повітрє шалїє, поривае села і нищить престольні міста, краї й держави та завіває їх на все порохом і піском. Але є, брате, час, коли пальмовим віялом навівати мусиш вітрець на себе і коли навіть в пливучій водї не ворушить ся стебелина.

„І показуєть ся, брате, що минає незмірна сила зовнїшного повітря і що й вона підлягає законам знищення, розкладу і змін.

„Підлягає тим законам і тїло наше і те, що є основою його появи. Минає й сила вражіння й те, що є основою його появи. Минає спостеріганнє і те, що є основою його появи. Минають і почування і те, що становить їх основу. Минає і свідомість і те, що становить її основу. Бо з проминаючих річий зложене все те і як же воно моглоб вічним бути? Чим для нас нинї — вчерашний день з усею його радістю? Лише сном і призраком! А чим буде нинїшний день — завтрішньому, завтрішнїй — позавтрішньому і цїле житте — супроти хвилї смерти? Минуть всї його радости й утїхи, на завсїди минуть! А лишить ся тільки терпіннє, безіменне терпіннє. Бо все проминає, як тлїнь. А вічне є тільки терпіннє в безмежнім і страшнім вирі Самсара, що кітлує терпіннєм нескінчені верстви мілїонів лїт...

— „А жерелом терпіння — жадоба і пожаданнє: жадоба життя і зросту-розвитку, жадоба розкошї й утїхи тай навіть жадоба відпочинку і спокою. Людина може спасти ся від терпіння лише тодї, коли знищить в собі жерело терпіння. Бо в нїй і тільки в нїй є свята сила на знищеннє терпіння...

— Є вісїм стежок, що провадять до місця, де в дусї людини бє неспокійне жерело терпіння, що мінить ся нескінченим числом усяких красок. Як перейдеш першу стежку, вступи на другу і так дійди до осмої і перейди її. Всї ті стежки показує тобі Скінчений і Совершений Ґотама Будда, світило світа, якого науку затемнили його вороги і приятелї, а останнє і найвисше єї зернятко перекажу тобі аж тодї, коли смерть замикати-ме мої очі, що мабуть невдовзї вже наступить.

— „Хто хоче йти стежками Совершеного, мусить наперед позбути ся думки про рідний край і власну родину. Бо хто живе в своїм домі, той має багато труду, багато клопоту, багато заняття, багато журби і не може відречи ся світа і справ його. Про се не може бути сумнїву, бо коли запитали Совершеного:

— „Чи є, Ґотамо, такий домовитий чоловік, який не пірвавши домашних звязків, в хвилї смерти зробив би кінець терпінню?“ — відповів Совершений:

— „Нема такого домовитого чоловіка, який не пірвавши домашних звязків, в хвилї смерти зробив би кінець терпінню“.

— „І ще один доказ є на те, як дивив ся Совершений на зірваннє родинних звязків: Раз учив він біля города Саватті в ґаю Єта. А в тім часї прийшов там з гір аскет Санґамаї, щоби побачити Совершеного. Довідала ся про те жена аскета і взяла свою дитину і прийшла до ґаю Єта і сказала до мужа свого: „Ось, подиви ся, се твій синок, аскете: прокорми мене!“ Але аскет Санґамаї, що наближав ся вже до совершенства, продовжав свою мовчанку. І тричі повторила вона те саме. Але аскет продовжав свою мовчанку. Тодї сказала до нього жена його: „Ось подиви ся, се твій синок, аскете: прокорми й о г о!“ І поклала синка перед ним і пішла. Але аскет анї на дитину не глянув, анї словечка не промовив. Колиж колишня жена аскета оглянула ся здалека

й побачила, що він не дивить ся на синка, подумала: „Той аскет не турбує ся навіть власною дитиною!“ вернула, взяла дитя і пішла.

– „І бачив се Совершений своїми божеськими очима і сказав до своїх учеників отсї слова:

— „Приходом своїм не втїшила його, відходом не засмутила: монаха, освободженого від туги, називаю правдивим браманом. Бо чи має чистий бог Брама який небудь інтерес для свойого дому й господарства, для жінки і дитини?“

— „Нї, совершений Ґотамо“.

— „Чи має він почування ненависти?“

— „Нї, совершений Ґотамо“.

— „Чи має він в собі злобу?“

— „Нї, совершений Ґотамо“.

— „Чи має він нечисту думку?“

— „Нї, совершений Ґотамо“.

— „Чи має він непостійну волю, чи постійну?“

— „Постійну, совершений Ґотамо“.

— „А чи брамани не дбають о свій дім і господарство, о жінок і дїтий?“

— „Вони дбають о те, совершений Ґотамо“.

— „Чи не мають вони ненависти в серцях своїх?“

— „Мають, совершений Ґотамо“.

— „Чи не мають вони в собі злоби?“

— „Мають, совершений Ґотамо“.

— „Чи не мають вони нечистих думок?“

— „Мають, совершений Ґотамо“.

— „Чи воля їх постійна, чи непостійна?“

— „Непостійна, совершений Ґотамо“.

— „З того бачите ясно, що сей аскет подібний до високого бога Брами і по смерти своїй може получити ся з ним“.

— „Так сказав Совершений у стопятьдесятій третій проповіді своїй, котру проголосив біля города Саватті, в гаю Єта“.

Мирослав з запертим віддихом слухав науки старого буддиста, а в нутрі його все бунтувало

ся проти неї. Отож його святе бажанне, побачити рідний край і матїр та родину малоб бути зле, малоб бути жерелом терпіння, значить зла. Не міг нїяким чином згодити ся з сею вірою, але слухав дальше уважно. А старий учений говорив:

— „Перша стежка до спасення перед терпіннєм се правдиве пізнанне, яке знайдеш в науцї Совершеного; друга — се справедливе роздуманнє її; третя — справедливе рішенне, — четверта — правдива мова; пята — справедливі дїла; шеста — справедливе житте; сема — добре змаганнє; осма — заглибленнє в собі.

„Коли перейдеш тих вісїм стежок, що провадять до спасення, переконаєш ся, що спротивити ся тій науцї не може не тільки людина, але навіть нїякий бог. А тодї прийдеш до останнього пізнання: що привязанне до чогонебудь будує, а непривязанне не будує. І як ти з нїчим вже не будеш звязаний, прийде до тебе думка Совершеного і найвисша мудрість стане твоїм удїлом. Тодї ти знати-меш, що не приносить терпіння лиш те, що не переминає, а не переминає лиш одно: неістнїннє. Воно прийде до тебе, коли в тобі висохне жерело всякого терпіння.

„Тодї ти будеш спасенний і вже нїколи не повернеш на сей свїт, бо досягнеш одинокої пристанї, — досягнеш неістнїння... Лиш неістнїннє нірвана се спасенне людини від мук і терпіння“...

Пїт облив Мирослава, як вислухав зимно як розум науки Совершеного, котрої останню тайну ще закрив перед ним старий буддист. Се була наука гробу людського щастя і задоволення, хоч ясна і зрозуміла, як сонце. Вже лїпше подобала ся йому стара як свїт віра браманів з її тисячами богів і страшною карою переходу душі в ріжні сотворіння. Вона бодай не замикала можности світового змагання і працї для своїх і для себе, для уладження їм і собі як найкрасшого життя.

Що за тайну може ще в собі скривати та дивна наука? думав Мирослав. І пильно виучував з Талею святу науку Совершеного. Дивував ся високому знанню і гнучкости ума донечки старого роду браманів. Але останної тайни науки Сідгатта не могли знайти й обоє.

Ще довго прийшло ся йому ждати на вияснення тої тайни.

По лїтах муки помер син його старого приятеля, а батько на очах збирав ся, піти його слїдом. І раз під вечір закликав його до себе тай сказав:

— „Чую, що наближаєть ся мій кінець, а не хочу не додержати тобі слова, бо се противне науцї Спасителя. Як я пояснював тобі його науку, згадав я раз про Бога. Зробив я се тільки тому, щоб тобі представити силу науки Будди. Бо в дїйсности вона не признає нї Бога нї безсмертної душі. Сам Совершений сказав про се так: „Коли я перетяв т а н г у, лишить ся тільки тїло. І як довго воно істнує, так довго бачать мене люди і боги. Але коли життє моє скінчить ся, тїло розвієть ся і пропаде і нї люди, нї боги не побачать більше Учителя“. Як бичиш, Совершений не признає безсмертности душі“...

— „Алеж істнуваннє Бога признає“, замітив Мирослав, котрому душно робило ся від тої тайни.

— „Не Бога, лиш богів, то є таких істот, в ряд яких і ти можеш по смерти вступити“, відповів спокійно старець.

Мирослав вийшов з його дому просто переляканий. Вправдї колись у молодечім віцї вчив ся він разом з Ярославом, князем і товаришем своїм, старогрецької фільософії, пізні вітви якої заперечували істнуваннє богів і безсмертности душі. Одначе те мертве слово мертвих фільософів не робило на нього нїякого враженння. А тут по стількох муках і пригодах, в яких немов на собі чув опікунську руку Господню, зустрів ся з живою ще вірою, яка там, за великими горами здо-

бувала навіть що раз то нових вірних, а яка голосила, що нема Бога ні безсмертної душі!

Ні одно з пережитих вражінь не потрясло ним так сильно, як та дивна віра без Бога! Навіть запевнювання старого буддиста, що нїчого не знає про християнську державу Попа Івана, не витворили в нїм такої прикрої порожнечі.

Небо і земля стали страшною пусткою перед Мирославом. Йому здавало ся, що не дійде вже до дому за саме богохульство, що тут оббило ся о його слух. Впав на колїна і горячо молив ся до Богоматері, молив ся, щоб забути те, що чув. І полекшало йому, а далекий шлях до Галича видав ся йому близшим і безпечнїйшим.

Але його тягнуло поговорити ще зі старим ученим, особливо про справу переходу душі в инші сотворіння і навіть в ряд богів, якої не розумів. Пішов отже до нього і попросив о виясненнє.

— „Не сороми ся того, мій сину“, відповів старий учений, „як не розумієш високої науки Совершеного. В нїяку посудину нїхто навіть на морі не наллє більше води, як вона по своїй мірі містить у собі. Є багато людий, для яких наука Совершеного все буде незрозуміла; такі нехай живуть праведно по тій вірі й науцї, яка доступна для них. В сїмдесять і семій проповіді своїй сказав Совершений, що є чотири справи, над якими навіть для вірних недобре роздумувати, бо їх людина не зрозуміє, тільки затемнить і помішає власний ум.

„А ось ті справи: перша то зміст людського „я“ в умі прозрівшого „будди“, що наближаєть ся до совершенства; друга то сила, якою розпоряджають совершені і якою вони можуть роздїляти ся, остаючи єдністю і сходити ся, будучи роздїленими, щезати і знов зявляти ся, переходити крізь мури, вали і гори, немов крізь повітрє, поринати в землю, як у воду і виринати з неї, ходити по водї як по землї, лїтати в повітрю як птиця, навіть далекого місяця, звізд і сонця дотикати руками, ба навіть доходити зі живучим

тїлом своїм аж ген до дуже далекого світа Брами; третя справа, якої не збагнеш, то наслїдки власних дїл; четверта то світ у своїй сутї.

— „Але те, о що ти питаєш, дасть ся здебільшого пояснити. Ти хочеш пояснення страшного закона Карми. Про нього говорить Совершений у пятьдесятій семій проповіді своїй, в котрій він пояснив те, до чого вже перед ним додумували ся учені брамани. Бо Совершений не прийшов на те, щоби знищити їх високу науку, лише справити і доповнити.

„А ось що каже Совершений про те, що хочеш знати: Людське „я“ має вічну спрагу-жадобу за чимсь ширшим і більшим, нїж воно є, за світом, що складаєть ся з форм і звуків, соків і запахів, з того, що можна діткнути та пізнати і з того, чого не можна нї діткнути ні збагнути — значить: наше „я“ все хоче злуки зі „світом“. На те потребує воно тїла зі шістьма змислами, з котрих шестий і найвисший се свідомість думання, противна людській вдачі.

„Свідомість по словам Совершеного се непізнаваєме і безмежне, з усїх сторін світяче живло, що творить наш орґанїзм в такій самій мірі, як орґанїзм творить його. А наша спрага-жадоба світа така велика і міцна, що ми переконані, немов би вона була безпосередним випливом нашого „я“. І се є причиною, що люди так дбають о своє тїло, поки посїдають його і що їх велика жадоба, зедержати його, ще зростає з його ослабленнєм і в хвилї, як мають розставати ся з ним, в хвилї смерти, стає така безмежна, що дїйсно доводить до витворення нового тїла для того „я“.

„А як се дїєть ся, покажу тобі на прикладї: представ собі, що умирає якийсь могутний князь, значить, що його „я“ мусить звернути ті чужі йому складові частинки, які воно посїдало в тїлї, заосмотренім у шість змислів, як робило се вже нераз у безмежнім часї і просторі. В нїм не погасла ще спрага-жадоба світа, але що вона може мати своє заспокоєннє лиш в тїлї, спосібнім до життя,

а се його тїло вже зужите, отже та спрага-жадоба чіпаєть ся зараз иншого насїння, яке саме тепер в чужім, подружнім ложі приготовили до запліднення чоловік і жінка, н. пр. убогі зарібники. Насїннє їх, схоплене тою жадобою, що в хвилї смертної трівоги і перескоку зовсїм затрачує свідомість попереднього „я“, стає почате і родить ся дитя. Се бувший монарх. У своїх нових убогих родичів лихо кормлений, без любови хований. виростає серед побоїв; його заставляють жебрати, З могутнього князя є нещасливий жебрак.

„Але се ще не найгірше. Бо наше „я“ може так само перейти в звірину, птаха, рибу, змию, хробака і т. и. Так відкриває тобі наука Совершеного таємничий міст переходу. Смерть і запліднення се тільки дві сторони одної появи; смертна мука в хвилї смерти відповідає безпамятній розкоші в хвилї запліднення, а кожде нове запліднення можливе тільки через рівночасну смерть. Тому н. пр. у воєннім часї родить ся більше хлопців чим дївчат. Війна дбає також про свою будучність.

„І так воно дїєть ся віками з кождим, поки хто, осяяний наукою Совершеного, не знищить в собі жадоби життя і терпіння. Инакше та спрага-жадоба все буде для нього тим поворозом, яким привязані до життя, йдуть сотворіння нескінченим ланцюхом відроджень, як воли тягнені дорогами на грубих ужевках...

„Коротко сказавши: закон Карми вчить, що людина подібна до колоска збіжа. З насїння виходить, в колос розростаєть ся і дозріває, висипаєть ся і гниє, але лишає знов насїннє, котре дає початок новому колоссю. Се вже инший колос, не той сам, але з того самого і така сама доля жде його — вічне відродженнє на основі невмолимого закона Карми“...

Мирослав глибоко відітхнув і почав пригадувати собі з давних лїт своїх студій з князем, чи не згадували про щось подібного єлинські фільософи. Але не міг пригадати собі нїчого по-

дібного. По кількох хвилинах надуми запитав ученого буддиста:

— „А чи Совершений не пояснив іще, від чого то залежить, що осліплена жадоба людського „я“ несе його в хвилї смерти тїла якраз до такого а не до иншого тїла, от як у сїм прикладї до ложа зарібників, а не пр. до ями вовків?“

— „Совершений пояснив і те в пятьдесятій семій проповідї своїй, на просьбу браманського аскета Сенїя, що довгі лїта жив як пес, щоб приноровити ся до иншого життя. Предмет переходу залежить від рода і головного напряму жадоби в часї попереднього життя, його думок, змагань і дїл“.

— „Чомуж одні люди здорові, сильні, розумні і гарні, а другі хорі, слабі, глупі і погані? Де причина того? Чому одні можуть мати високі жадоби а другі мусять мати низькі?“

— „І се пояснив Совершений у стопятьдесятій третій проповідї своїй, кажучи: Ми власники дїл, ми спадкоємцї дїл, ми дїти дїл, ми сотворіння дїл, ми невольники дїл. Дїло рішає про те, які ми будемо.

„Коли жінка або мужчина жорстоко позбавить життя живучого і привикне до жорстокости супроти людий і звірят, то в хвилї смерти впаде в долину і на лихий пором Самсара, в світ муки, званий пеклом; а як навіть попаде знов на сей світ між людий, то життє мати-ме тяжке, нужденне і коротке. І противно: коли не нищить живучого, ходить без меча і патика, має любов і милосердє для всего, що живе, то в хвилї смерти йде в добрий світ, званий небом, а як навіть попаде знов на сей світ між людий, то життє матиме гарне, приємне і довге. Гнївливий буде в слїдуючім життю поганим, заздрісний — убогим, скупий — не доробить ся нїчого, гордий буде на низькім становищі, а той, що живе, не думаючи праведно і не дбаючи о спасеннє, буде — дурнем!“

„Хто хоче зближити ся до совершенства, той не нищить жадного з істнуючих насїнь, раз на день їсть і нїколи не їсть у не свій час, все тверезий, здержуєть ся від сну, танцю, співу, гри і забав, не вживає вінків, пахощів і прикрас, не приймає золота, срібла, сирого мяса, жінок і дівчат, слуг і худоби, курий і безрог, слонів і коний, дому і поля, — здалека уникає брехнї і підступу, насильства і рабунку, торговлї й інтересів, задоволений одягом, який має на собі і милостинею, яка продовжує його житте; з нею тільки йде з місця на місце, як птах. Сего доконує тільки правдивий монах“.

— „Чи не знаєш ти, що спонукало Совершеного, проголосити таку науку?“

— „Милосердє над людським терпіннєм“.

— „А чи Совершений, крім святої правди про терпіннє, не проголосив ще яких правд?“

— „Думаєш про загадку світа? Вона належить до чотирох справ, що їх роздумуваннє приносить зі собою помішаннє ума. Тих, що думають над нею, порівнав Совершений зі слїпородженими, яким хтось дав діткнути ся слона: і один діткнув його голови, другий труби, третий ноги, четвертий хвоста і кождий почав кричати: „Слон виглядає так!“ — „Нї, не так, а ось як!“ аж поки з боротьби поглядів не прийшло до боротьби на пястуки. Кождий був переконаний, що тільки він говорить правду, бо дійсно кождий з них рукою діткнув слона.

„Одначе Совершеного думка не обмежила ся до вишукання святої правди про терпіннє, хоч оповістив нарочно лиш ту одиноку правду. Знаємо се з його уст. Під городом Косамбі в лїсї Сінсапа взяв Совершений кілька листків у свою руку і запитав учеників своїх: — „Що ви думаєте? Чи більше листків взяв я в свою руку, чи більше їх є в лїсї Сінсапа?

— „Далеко більше листків є в лїсї Сінсапа“, відповіли ученики.

— „Так далеко більше правд пізнав я, чим ті, яких навчив вас. А чому я зробив так та не оповістив і всїх инших правд, які відкрив? Бо вони не принеслиб полекші людям, не відвернулиб їх від радостий світа сего, від переминаючих розкоший, не привелиб їх до мира, пізнання й пробудження. І длятого я не оповістив їх. А щож оповістив я? Що то є терпіннє — оповістив я вам і як повстає терпіннє — оповістив я вам і як знищити терпіннє — оповістив я вам і які є стежки до знищення терпіння — оповістив я вам".

— „Що вороги науки Совершеного закидали йому?"

— „Закидали йому від давна, що Совершений є ворог людського роду і так з коренем хоче вирвати його життє, як з коренем викорчовують гаї благословених пальм. Закидали йому: „Аскет Ґотамо прийшов, щоби зробити нас бездїтними, жінки вдовицями і смерть внести в наші родини!"

„Дїйсно трудно збагнути наслїдки власних дїл", подумав Мирослав і задумав ся. Від науки Совершеного віяло гробом і смертю. Він жахнув ся глибоко. Пригадала ся йому його матїр, і він запитав:

— „А чи Совершений поручав ученикам своїм ставати монахами і жити з милостинї навіть коли вони лишали в потребі старих родителїв?"

— „Нї. Совершений не позволяв нїкому, ступати за собою без дозволу родителїв, а зате позволяв покидати жінок і дїтий"...

В тяжкій задумі вийшов Мирослав з дому ученого буддиста. Не міг відповісти собі на питаннє, чи Совершений був найбільшим ворогом чи найбільшим приятелем людського роду — в наслїдках величезного дїла свого. Бо що замір королевича Сідгатта був чистий як слеза, в те вірив твердо, почувши, що він дбав о безпомічних родичів. Так. Він любив людський рід...

Мирослава поражала відвага й острота ума „Світила Азії", супроти котрого всї школи і думки

блинських фільософів видали ся йому дїточим міркуваннєм. Не міг представити собі величі думки і образування королевича Сідгатта, котрий з одного-одинокого поняття терпіння сотворив систему думок, з якою через півтора тисячелїття бороли ся много-мілїонові маси його земляків, заки виперли ту науку за гімаляйські гори в страшні пустині Тибету, причім Індія так вибила ся зі сил, що стала добичею ісповідників корану, який одною з найбільших нагород не землї уважає потомство людини.

Постановив, не зволїкати довше з утечею зі сього дивного краю.

Плян мав вже готовий: не поїде назад пустинями Ірану, нї морем, до котрого не мав довіря по своїх пригодах на нїм, тільки через Кашмір до Самарканду, де галицький князь Ярослав мав свояків на престолї, через жену свою Ольгу, внучку кагана Куманів, посвояченого з царями Самарканду.

Але доля присудила задержати ще Мирослава в святім городї Бенарес.

Коли по похоронї його старого приятеля прийшов відвідати його самітну донечку Талю, застав її в такім безмежнім смутку, що не міг її опустити зараз по смерти батька. Довго перебував у неї й оповідав їй про свій плян подорожі.

Невдовзї побачив, що йому тяжко булоб попращати ся з нею на віки, бо привязав ся до неї, хоч найгорячійший жар любови перетлїв в нїм давно. І пригадав собі слова її покійного батька, що привязаннє будує і приносить терпіннє зі собою. Але мимо того як сумерк западав і пустка залягала в усїх його кімнатах і сон не приходив, йшов до нїжної Талї з білим як снїг лицем і чорними, сумними очима. А вона все тахла й тахла.

Раз сказала до нього вся засоромлена, як зоря, що пробиваєть ся крізь мраку:

— „Я пішлаб з тобою в далеку країну твою, де по дощевій порі води в ріках стають тверді як камінь і прозрачні як хрусталь, де в лїтї цвіте

земля білим, пахучим цвітом а по дощевій порі небо сипле міріядами подібних до цвіту пластинок, що не мають в собі ні дрібочки тепла"...

В тій хвилині живіще забило ся в грудях Мирослава завяле серце й обхопила його любов, яку вже довго здержував свідомо в собі, памятаючи науку Совершеного, що любов се також терпіннє. А він натерпів ся вже немало.

Але тепер сказав собі, що ліпше жити з терпіннєм, чим вянути без нього і пригорнув до себе Талю, ніжну як місячне сяйво першої квадри.

— „Ти вмерлаб у моїй гарній країні, як тільки скінчилаб ся дощева пора і з неба почав сипати його нетеплий, білий цвіт", сказав тихо до неї.

— „Адже не всї люди вмирають там, як кінчить ся дощева пора? Я не боялаб ся вмирати"...

— „Там умирають тодї лиш квіти, а з людий тільки ті, яким прийшов їх час. Але ти померлаб, бо сонце не дає там тілько тепла, кілько ти потребуєш, Талю"... відповів їй з жалем.

— „А чи в твоїй країні не держать квітів в кімнатах?"

— „Так, Талю, держать".

— „Чи ті квіти також умирають, як мине дощева пора?"

— „Не всї".

— „Може і я пережилаб у кімнатї твоїй подощеву пору"... сказала майже нечутним тоном, а в її великих, чорних очах засвітили ясні слези і покотили ся по її личку, як по снїжно-білім шовку.

Чув, що не може відмовити їй нїчого. І почав скоро говорити:

— „Добре, добре, Талю. Я день і ніч буду підтримувати огнище в твоїй кімнатї"...

— „Нї, ні, я видержу там так само, як видержують жінки твого народа"... відповіла голосом твердим, як звук металю і вже сміяла ся весело, як дитина.

Нова журба увійшла від тої в зболїле серце Мирослава. Треба було придумати спосіб, як викрасти Талю непомітно з города Бенарес і так само непомітно перевезти через Індію аж там, де не сягає вплив браманів. Бо після їх вірувань полученнє хоч би найдальшої внучки браманів з чужинцем, се найбільший гріх супроти богів, за який вона могла відпокутувати лиш смертю, або гіршою від смерти долею: як жінок, що зломали віру своїм мужам, могли її віддати силою в руки прокажених мужчин або випертих в пралїси дикунів найгидкійшої породи.

Довго думав Мирослав, як ратувати свою любку. Але кождий помисл видавав ся йому за мало безпечний, навіть як би вдало ся перевести його.

Лишав ся тільки один. Рішив ся виконати його.

Але наперед докладно приготовив ся до далекої дороги; закупив слона і багато вючних звірят і всякої одежі для Талї і для себе. Вона, бачучи се, з дня на день приходила до сил і ставала жива, як ластівка перед бурею. Особливож тїшила ся слоном і називала його „коханим кораблем“ до країни мужа. Все була при його кормленню і своїми малими рученятами гласкала його по трубі та давала йому всяких ласощів.

Скінчивши приготування, пішов Мирослав до найстаршого священика ісляму, який був у городї Бенарес тай ужив всего свого знання корану, щоб наклонити його, вплинути на місцеву ісламітську власть, щоб дала сильну ескорту для Талї аж до Самарканду.

— „Понесу славу імени пророка через далекі землї, в яких не станула ще стопа ісповідника „святої читанки його“, говорив.

— „Не задля слави слїд робити добрі дїла“.

— „Я давати буду тільки свідоцтво правдї, як по приписам корану дам сорокову пайку всего свого майна на убогих вірних“.

По якімсь часї отримав ескорту, котра мала притім і полїтичні завдання.

Вкінцї настав час відїзду. Мирослав продав свій дім і під ескортою сильного віддїлу поклонників пророка мав вже вирушити в дорогу, як його подруга злягла і повила сина. Мусїв задержати ся і жити якийсь час в страшній країнї, де звідусїль чигала смерть або мука. Чув ся тепер двічі сильно звязаний з життєм. Який же свобідний був передтим! Але не жалував ся на новий тягар, який впав на нього. Бо йому було лїпше з ним. Донечка старого буддиста простувала по свому розумінню віру свого батька й осолоджувала мужеви терпінне та робила легким його тягар.

Вкінцї рушили в далеку путь.

Таля нї разу не оглянула ся на пишний город Бенарес, нї навіть на святі води Ґанґа, в яких обмивали ся з гріхів непереглядні товпи народа.

Покидала все і їхала весела як весна за своїм чоловіком. Повагом ступав великий слон, на хребтї якого сидїла гарна Таля в заслоненій вежі.

Як перейшли велику рівнину гіндостанську і перед ними замаячіли найвисші гори на світї, покриті ледняками і снїжними лявінами, запитала Таля Мирослава:

— „Чи сей білий шовк, що покриває верхи гір, як муслинові завої голови жінок, називаєть ся „снїг“ в мові матери твоєї?“

— „Так, Талю“.

— „Ти казав, що він мягкий як пух. А як називаєть ся тверда як камінь вода, що її можна лупати молотом?“

— „Лїд, Талю“.

— „Льід, льід“, повторяла Таля дуже поважно.

— „Кілько жінок крім мене возьмеш собі в дома?“ запитала перший раз, від коли побрали ся.

— „Тільки тебе. В нашій країнї має муж тільки одну жінку, а жінка тільки одного мужа.

Як умре одно з них, то друге може знов шукати собі пари".

— „То жінок там не палять разом з тїлом мужа? запитала дуже здивувана.

— „Зовсїм ні! Жінка по смерти мужа живе собі або сама або знов виходить за муж, як хоче".

— „Якіж дивні там обичаї!" сказала, широко отворивши свої сумні очі.

А гімаляйські гори зближали ся як до потворности великі укріплення світа. З далека виднїли їх чорні і синї недеї з вічними снїгами на дрімаючих в мраці плаях. А над ними піднимали ся білі, студені шпилї, на яких не була ще нїколи нї стопа людини, нї ратиця найлекшої кози, де не долїтали навіть небесні птиці, нї водні опари землї.

Вже переїхали тверді, чатинні бори і вїхали в простори, заняті травами та повзучими корчами, подібиими до лелеча. Тут уже не зустрічали більших звірів. Тільки час до часу мигнула по стрімкій обочи струнка коза, або перелетїла над верхом яка птиця. І прорідив ся воздух так, що людська грудь втягала його як острий нектар.

Заблудили....

Кругом них ісповідники пророка падали, як все, лицем обернені до Мекки і пять разів на день відмовляли приписану кораном молитву. З них не багато остало вже в живих. Але зі спокоєм, який приписує коран, посували ся дальше в тій вірі, що доля їх і місце смерти виписане було на таблиці їх життя, ще заки прийшли на світ.

Зближали ся до височезних гір Паміру, званого „Дахом Світа". Днї ставали щораз менші і менші, хоч була середина лїта, бо сонце скоро ховало ся за темні велити гірських верхів. Як грізні роги в часї битви заревіли вихри і довго вили по непроходимих челюстях гір. Погиб великий слон Талї, за яким вона мала заплакані очі, хоч казала, що плаче від вітру. Сидїла вже на гірськім конику, закутана в найтеплїйші одяги

тай дивила ся на снїг, що скрипів під його ногами і питала Мирослава:

— „Чи такий сам є в нашій країні?“

— „Такий сам, Талю“.

— „Якже там гарно-гарно!“

— „Закрий уста, бо віддих того снїгу входить в грудь і людина хорує від того“.

Бояв ся сказати, що вмирає. Так привязав ся до нїжної квітки півдня, яка пішла за ним аж у сї дикі, як смерть студені гори і ще хвалила собі смертельний шлях.

Кашляла з дня на день сильнїще, аж заходила ся. І чахла на очах. Мирослав потїшав її сонцем і теплом, яке є в його країні. Блїдо усміхала ся й витревало дивила ся на захід. Вкінцї на однім постою настав день її пращання з мужем. Серед снїговійницї, ізза якої не видно було світа, подивила ся невимовно сумно на мужа і синка і дух її тихо відійшов в напрямі одної з пятьох великих дараб Самсара.

Гірко заплакав Мирослав, перший раз від непамятних лїт. І пригадали ся йому слова його тестя: „Розлука з тим, що нам миле, се терпіннє“... Так, се найбільше терпіннє, коли получене з молодістю. Він чув ся ще молодим, немов би вчера опустив Галич.

А шлях на сонцем залиті рівнини був уже так близько-близько. Звіз там тїло покійної Талї й похоронив його над берегом Сир-Дарії.

В Самаркандї на царськім дворі, де зголосив ся як член посольства свояка половецьких ханів, знали про рідний край Мирослава лиш тілько, що там сидить на престолї князь, що взяв за жінку внучку кагана Куманів, посвояченого з царями Самарканду. Не знали навіть імени Ярослава, хоч чули про великий розум його.

— „Далеко я забрив“, подумав Мирослав. Розпитував і тут, чи не чули про державу таємничого Попа Івана, але надармо.

Минули ще два роки, заки Мирослав наблизив ся до степів рідного краю.

Серед численних пригод, пізнавши багато дивних обичаїв ріжних племен, добив ся вкінці Мирослав до головного табора Половців, відки дістав ся до Чернигова. Тут довідав ся про новини, які зайшли в Галичі і в Київі тай про те, що найстарша дочка Ярослава вийшла вже замуж за князя Ігоря Святославича і живе в Путивлї. Вона що йно була вродила ся, як він опускав Галич. Від того часу минав сїмнайцятий рік.

Одним великим сном видавав ся йому той час блуканини. Але маленький синок, якого лишила йому Таля, а який уже говорив, пригадував йому, що се не був сон, а дїйсність.

Їхав до Київа, про знищеннє котрого вже чув. Хотїв понести малого синка до церкви св. Софії й горячо помолити ся в нїй біля домовини Ярослава Мудрого та подякувати за щасливий поворот до рідної землї. Не знав іще, що саме тепер дїяло ся в Галичі.

Найбільше дивувала Мирослава вістка про ворохобню в Галичі, що відбула ся перед лїтами. Хотїв би був на крилах злетїти до дому.

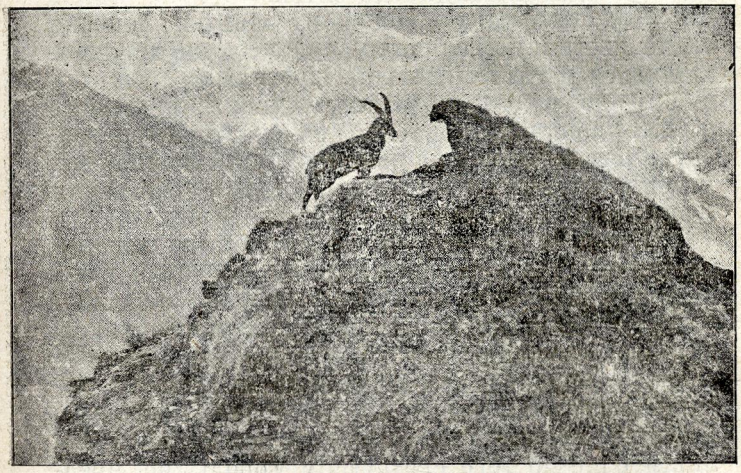

Як палить і мінить ся многогранний кристаль любови...

Глава шеста, котра пояснює, як князь Ярослав аж до гіркої глибини зрозумів свою цїну за оулюблену Погорину Волость; як в часї вороховнї прийшла до нього депутація бояр, чого домагала ся і що князь відповів; про що говорили темні товпи, що йшли лїсами на Чагрів; як князь лишив столицю, а поїхав боронити одного села, чи тільки дворища і притім мало не пожив смерти в Днїстрі; що дїяло ся в лїсах під Чагровом і як цїлу ніч тревали борнї на вулицях Галича і кому вдало ся втихомирити вороховню та що про се думали бирич Яструб і воєвода Веремунд, що разом знали дуже багато тайн і — чи був хто в Галичі, що знав їх більше від них?

Помалу йшов час князеви Ярославу, коли скінчив одягати ся, як до битви.

Від отворених вікон його кімнати доносив ся до нього шум великих мас народа, що хвилями зміняв ся в гамір і довгий, протяжний рев, подібний до реву розбурханого моря. Від крилоських укріплень доносило ся якесь невиразне биттє в дзвони мов на пожежу... Здавало ся йому, що пізнає головний дзвін церкви Воскресення Христового, а за хвилину і церкви Юрія.

Князь надумував ся, чи приказати, заграти на трівогу для всїх оружних сил, які були в городї й укріпленнях його, чи лїпше не скликати до купи своїх дружинників, яких могло також обурити замкненнє церков й увязненнє „святого аскета“. Зібрані разом і заосмотрені в оруже моглиб кинути ся на і так їм нелюбих Варягів і инших наємників-чужинцїв, а розсипані в великім і ще до того святкуючім городї, не пред-

ставляли більшої небезпеки, як той город. Але з другої сторони в такій хвилї як ся, переймали ся вони між народом шкідливими думками й поглядами.

Треба було щось зарядити. Князь охолов вже з першого гнїву й тим більше не міг рішити ся. Якась як полин остра гіркість заливала його душу. Думав про невдячність Галичан, яких так збогатив і забезпечив, а тепер, як би не заплачені чужинцї, не міг би навіть обізвати ся за тим, що має найдорожшого!...

Світляні знаки Варягів, які бачив з вікон, освітлювали йому не тільки те, що тепер бачив і знав, але й те, що давно бачив а чого не знав. Там під Теребовлею питав себе, яку цїну прийдеть ся йому заплатити за Погорину Волость і не знав. Властиво знав і то від довшого часу. Але те знанє було якесь таке, як страва без соли. Що йно гіркість, яку тепер відчував, освітлювала йому ту справу. О, тепер знав вже добре ту страшну цїну: то було цїле нещасливе пожитє з женою, то була та внутрішня пустка, що гонила його по лїсах і полях кругом Галича, то було те, перед чим тепер стояв і вагав ся... І здавало ся йому, що платить більше чим народ Галича, більше і прикрійше.

Коли так вагав ся, дали йому знати, що велика депутація бояр просить о послуханє.

Приказав освітити радну гридницю і в боєвім одязї, з варяжським мечем при боцї та сиґналовим рогом, перевішеним через плече, увійшов на салю, відслонивши тільки лице. Його остроги голосно звенїли серед тишини, яку заховували зібрані бояри в медвежих шубах.

Станув біля свого престола, поклавши праву руку на хрестній рукоятї варяжського меча й очима запитав зібраних, що мають йому сказати. За ним стояло як звичайно дванайцять молодих отроків з червоними щитами. Лице князя виглядало як умите бурею озеро і сияло ще силою гнїву. Представляв ся гарно і могутно.

Бояри дивили ся на нього як на молодика, якому занадто вдарила сила до голови. Але вигляд їх князя їм очевидно подобав ся.

По хвилині вагання виступив наперед боярин Микулич з Надвірної, що по богослуженню заскочений несподіваними подіями не вертав вже до дому, і вклонивши ся князеви, промовив:

— „Біля крилоських укріплень розярений народ вибив майже зовсім сотню наємних Половців і обсаджує церкви. Варяги бють на доми Божі з метавок і самострілів та підсувають тарани й пороки. Є багато трупів з обох сторін. Рада бояр“...

Уста й очі князя задрожали зловіщо і нова хвиля гніву, ще більшого чим передтим, вдарила йому до голови. Крикнув уриваними словами:

— „Яка — рада бояр?!! Де — без мого — відома — була — рада бояр?!! Чого — — —?! Я вам покажу, хто тут рішає, рада бояр, чи князь!!..“

Судоружно стискав рукоять свого великого меча, а його очі сипали іскрами як розжарені вуглї. Бояри не сподївали ся такого вибуху й такої відповіди тай збентежені й затрівожені дивили ся на князя.

В тій хвилї напрасно отворили ся головні двері і до салї вступив скорим кроком сам воєвода Веремунд з двома варяжськими сотниками. Шолом держав в руцї. Був червоний на лиці і задиханий.

Князь подивив ся на нього і махнувши рукою, щоб ішов за ним, твердим кроком звернув ся до бічного виходу й опустив радну гриднипю. Веремунд поспішив за ним. Оба сотники й збентежена депутація лишили ся в салї. Бояри неприязно поглядали на Варягів і по хвилї почали перешіптувати ся між собою.

Від крилоських укріплень долїтали щораз ряснїйші звуки дзвонів, якими очевидно били мов на пожар. Вже гудїли дзвони церков Ілії, Юрія, Данила, Воскресення Христового і Благо-

віщенської. Під самими вікнами радної гридниці голосно перекликувала ся варяжська сторожа, а на замкових подвірях розлягав ся тяжкий тупіт варяжської піхоти, перериваний скорими ударами копит кудись летучих їздців та іржанням коний. Брязкіт збруї звенів звідусїль, а з далека чути було раз-ураз голосний, протяжний рев великої товпи. З ріжних сторін чути було граннє труб і рогів. У вікнах раз-ураз блимали відблиски світла: то княжі відділи порозумівали ся між собою світляними знаками.

— „Чи дїйсно багато є побитих?“ запитав князь старого Веремунда, коли знайшли ся в коридорі, що провадив до кімнат князя.

— „Ще не багато, але може їх бути багато. З війська втратив я досї лиш сотню Половців і то з її вини. Обсаджені міщанами церкви біля крилоських укріплень очистить ся скоро. Бунт не має проводу. Біда лиш в тім, що товпи народа геть за Галичем переходять в долинї Днїстер по леду і починають лїсами йти на Чагрів. Трох сотень, що туди відійшли, може бути за мало на оборону Чагрова“...

Князь, що вже почав знов успокоювати ся, схвилював ся наново. Віддихав так тяжко, що ледви воздух ловив. Але був вже зовсїм притомний. По мозку перелїтали йому думки як лискавичні ленти й освітлювали йому всю грозу положення.

По хвилї сказав:

— „Вислати зараз кілька сотень кінноти здовж Днїстра, в гору і в долину!“

— „Вже вислано“.

— „До Чагрова їду я сам з усїми лишнїми тут силами“.

В сїй хвилї рішив ся увязнити бояр, заки опустить замок. Випрямив ся і запитав:

— „Чи маєш під руками два певні відділи?“

— „Цїлий замок і терем переповнені моїми Варягами“.

— „Добре. Зараз обсадиш двома віддїлами оба входи до радної гридниці і на мій знак увязниш всїх бояр, присутних в гридниці!“

Веремунд мовчки склонив ся, очевидно вражений. Той старий Варяг, що свої зуби зїв на службі в чужині і зазнав неодної прикрости від гордих бояр, мав тепер повне вдоволеннє. Він любив такий „рух“, любив неспокій, любив кидати ся в нїм на всї сторони, щось плянувати, виконувати. Се було для нього його живлом. А всяку роботу робив основно, докладно. Саме тепер думав над чимсь. По хвилї запитав з ваганнєм:

— „Чи в разї небезпеки можу підпалити доми, що стоять осібняком між садами? Пожежа в городї викликалаб між збунтованою товпою розтїч, бо кождий біг би до власного дому“...

Ярослав видивив ся на старого Варяга так, що той вже жалував того, що сказав. Але той погляд князя тривав тільки хвилину. Його замінив инший, якийсь кріваво-ненависний, — як тодї, коли говорив з матїрю. В голові князя лискавкою бігали думки. Бачив, як його положеннє стає щораз більше прикре. Розумів, що крім міщанства мати-ме від тепер і бояр проти себе. Але своєї постанови змінити не міг. В очах мав огонь, як би вже відбивала ся в нїм пожежа города. І сказав до Веремунда:

— „Нї тобі, нї твоїм людям зробити того не вільно!...“

Затиснув уста й мовчав, як би злякав ся того, що з уст могло ще вийти.

По хвилї запитав:

— „Чи між товпою видно моїх дружинників?“

— „Поки що не багато“.

— „Прикажи в поодиноких дїльницях стягати їх в купи і не пускай їх по збрую“.

— „Я вже так зарядив“.

— „Добре. Можеш йти! Два віддїли!“

Веремунд вийшов.

В кімнаті князя горів ясний огонь. Крізь вікна в блеску світляних знаків бачив Ярослав гонців, що бігли в ріжні сторони на скоропадних конях. Чув ся дуже самітний в сім замку. Думка його побігла через снігом засипані лїси до Чагрова й зробила його ум зловіщо холодним і спокійним.

Пішов до радної гридниці. По дорозї бачив, як в коридори входять віддїли Варягів з нагими, двосїчними мечами і довгими копіями.

Твердим кроком вступив до радної гридниці. Варяжських сотників не було вже. Бояри стояли а по їх лицях було видно, що порозуміли ся вже, що тепер мають говорити.

— „Щож постановила рада бояр?“ запитав князь спокійним тоном, на пів здержавши глум.

Боярин Микулич з Надвірної знов виступив наперед і вклонивши ся князеви, почав виминаючо:

— „Рада бояр моглаб причинити ся до втихомирення неспокоїв, як би ти, княже, стягнув Варягів і Торків зпід крилоських укріплень і приказав освободити ігумена Данила та відчинити замкнені Божі святинї“.

На згадку про ігумена задрожали очі й уста князя, як перед недавним вибухом. Але опанував себе, хоч підозріннє як їдовита змия повзало між його думками. Сказав, немов рубаючи:

— „Отже маю сповнити услівя, які ви менї кладете? Незлі услівя“... додав глумливим тоном. „Тільки віддати в руки бунтівників одну частину города й укріплень тай ще до того випустити їм головного заговірника, що прилюдно з проповідниці проклинає князя і рід його!“ Останні слова говорив вже з обуреннєм.

Бояри стояли неповорушно. Нї один не смів отворити уст. А князя час наглив: хотїв би був перескочити ті три милї, що дїлили його від Чагрова. Скоро, немов викидав зі себе слова, сказав:

— „Нїяких святинь Божих я не замикав, а замкнув тільки гнїзда коромоли й бунту, до яких причасні й ті, які сміють давати менї такі

ради й ставити такі услівя!... Але я дам собі раду з вами!“ Голосно крикнув: „Сторожа!“...

Отворили ся двері обох входів і до великої радної гридниці почали з брязкотом входити варяжські віддїли, заковані в панцирі, з нагими мечами і довгими копіями. На таке депутація бояр вже зовсїм не була приготована і стояла збентежена. Князь мовчки показав на неї рукою і вийшов з радної гридниці.



А в Галичі кипіло як у величезнім улию і найдивоглядніїйші вісти бушували між народом. Всї говорили про очаруваннє князя Настасею іпро те, що князь постановив стратити святого старця Данила. Розійшла ся була вістка, що князь помер від любовних чарів Настасї і що Варяги самі позамикали церкви, щоб викликати бунт і потому грабувати. Опісля розійшла ся була вістка, що померла княгиня-матїр, то знов, що бояри увязнили князя й заперли в якійсь церкві, лиш не знати в котрій. Потому розійшла ся була вістка, що стара, побожна княгиня видобула з вязниці ігумена Данила й вивезла його до одної з церков біля крилоських укріплень. Се й було причиною, що туди хлинула серед ночі найбільша товпа народа й обсадила тамошні церкви. Варяги збитими лавами напирали на ту часть города, а обляжені в церквах крилоської дїльниці міщани били в дзвони як на пожежу.

Кругом церков і на цвинтарях розпочала ся крівава борня. Незорґанїзована товпа, уоружена тільки в топори, мотики і дрючки, з криком уступала. Варяги й инші наємники брали церкву за церквою. Їх дзвони замовкали чергою. Тільки кругом церкви св. Юрія була за велика глота і разураз збирало ся ще більше народа так, що взяти її було поки що неможливо. Тут прийшло до найбільш крівавих суматох. Варяги подали ся взад

і сипнули на товпу градом бремен та каміння з метавок і самострілів. Великим ревом обурення й болю зойкнув народ кругом церкви, а дзвони її заграли так проразливо, як би удари в товпу заболїли й св. Юрія.

З усїх сторін города бігли в тім напрямі щораз більші товпи народа. Гнало їх проти Варягів, Половців і инших чужинців те, що жене взаїмно проти себе звірят ріжної породи.

Ті товпи народа, що збігали ся з усїх сторін, хотїли тільки освободження святого старця й відчинення церков, а більша часть взагалї нїчого не хотїла, бо не знала ще, що стало ся. Розяреннє їх підбурювало ще те, що чужинцї й поганцї сторожили їх святинь, як також пролита вже кров. Хвилююча товпа не мала проводу, тільки тут і там виринали принагідні проводирі серед темряви і глоти. Рівночасно виринало їх по кількох. Рішала про те сила їх грудий і гортанки. Тільки пролита кров і дивоглядні вісти додавали товпі розярення.

Князь, що з поспіхом зїздив з замкової гори на чолї Варягів, чув, як по черзї замовкали дзвони далеких крилоських церков і як зате щораз голоснїйше голосив св. Юр. За князем лавами сунули Варяги, сотня за сотнею. Снїг скрипів під їх тяжкими ногами. Кругом цитадельної церкви Пресвятої Богородицї блестїли також в темряві варяжські панцирі й вилискувала збруя. З далека доходив з ріжних сторін змішаний з криками товпи тупіт кінноти.

Просто в напрямі до Днїстра їхав князь Ярослав, а за ним рівно йшли віддїли Варягів. Чув ніздрями запах свїжої крови а його мязи дрожали як у молодого льва, що готов кинути ся до нападу; задержав ся на площі під соборною церквою Пресвятої Богородицї, де стояла кіннота й скомандував до сотників:

— „В стремена!“

Вскочили.

Приказав чотиром кінним сотням Торків і Половців гнати до Чагрова на розперті коні! Пігнали аж земля дрожала. Перевів по леду віддїли Варягів на лївий беріг Днїстра і нагим мечем показав їм напрям, крикнувши до найблизшого сотника:

— „На Чагрів!“

Сам в окруженню кількох кінних Варягів завернув назад і бігом допав найблизшої площі, де розставлені були метавки, самостріли і пращі. Там крикнув з коня:

— „Десять найлїпших метавок за мною!“

Счинив ся рух. Вмить запряжено волів і коний.

Скрипнули немащені колеса тяжких машин і повагом двигнули ся за князем. Він нетерпеливив ся і гнав конем: бігаючи то в сей, то в той бік, наглив до поспіху.

Вїхали на лїд.

Під тяжкими машинами затріщав лїд, зрушений вже дотеперішним перемаршом військ і тріс на середині, а пять метавок разом з волами і кіньми тай варяжською обслугою пірнуло в студеній водї. Дальшим удало ся скрутити. Князь разом зі своїм окруженнєм також впав у Днїстер. Зломи леду били його коня і його. Плив мовчки, чуючи, як студенїє. Серед криків потапаючих з великим трудом добив ся до берега по галицькім боцї, бо мав доброго коня. Обмерз зовсїм.

Зсїв з коня, що важко робив боками і приказав шукати човнів і поромів та привести з терему двох добрих верхових коний. Нервозно ходив понад беріг, обсаджений військом, не чув, не бачив нїчого, крім переляканого личка Настасї. Оподалїк обрубували лїд кругом примерзлого порома. Удари сокир, топорів і гаків понуро хрустїли в ледї. А з далека долїтало одностайне биттє на трівогу всїх дзвонів св. Юрія і рев товпи.

Привели коний. Князь сїв на одного і окруживши себе горсткою кінних Варягів, видав приказ, щоб дальші метавки перевозити уважно по-

ромами та спровадити ще пять і везти під охороною.

Поїхав правим берегом Днїстра в гору ріки, переїхав Днїстер по леду і вїхав у лїс. Кермував ся по гомонї походу варяжських віддїлів, що йшли боронити Чагрова.

В лїсї відітхнув спокійно, перший раз від богослуженя в церкві Христового Різдва. Дивив ся на інеєм покриті дерева, що спокійно відбивали ся на фонї неба й дивував ся, чого та метушня в Галичі, чому там бють ся, здобувають церкви, проливають кров.

Оглянув ся в напрямі на Галич. Над городом виднїла луна...

— „Значить, Веремунд приказав підпалити деякі доми! Видно не міг собі дати ради без того“, подумав спокійно.

В світлї пожарної луни кріваво блестїв золотий хрест на копулї цитадельної церкви Пресвятої Богородиці. А в утихомиренїй душі князя також здіймала ся луна. Лагідна, рожева луна радости, що зближаєть ся до Чагрова, до своєї Настасї. Легко було на серцї Ярославу і безжурно доганяв віддїли Варягів, що поспішним маршом йшли в напрямі на Чагрів. Мав вражіннє, що воює десь далеко, може над Чорним Морем, може в половецькім степу, але рішучо не під власною столицею.

По якімсь часї дігнав збиті, чорні лави панцирних Варягів, що йшли шляхом в найбільшім порядку і звенїли збруєю. Та довго не міг з ними їхати. Щось гнало його вперед. Скоро виминув їх, їдучи краєм дороги гусаком зі своїми комонними. Пігнав наперед, зразу дорогою. Між нагими деревами почав висувати ся місяць як плоский, блискучий камінь.

Снїг на дорозї був убитий кінськими копитами. Сюди гнали вислані передом сотнї Торків і Половцїв. На хвилину задержав ся і сам зіскочив з коня, щоб приглянути ся слїдам. Хотїв знати, чи скоро їхали.

Поїхав дальше.

По якімсь часї побачив з далека на дорозї і по боках темні предмети, порозкидані в неладї та темні пятна на снїгу. Приспішив бігу. В блеску місяця взрів, що се були мертві тїла людий; численні слїди і кріваві пятна тягнули ся на право від дороги в лїс.

— „Отже били ся вже тут!“ подумав і завернув в бік за пятнами крови. За ним горстка його дружинників.

— „Але чого ті степові різуни непотрібно гнали в лїс, замість як найскорше їхати вперед!“ подумав. „Прокляті добичники!“ сказав до себе й пігнав їх слїдами. По яких двіста кроках кінські слїди завернули рівнобіжно до дороги а слїди піших очевидно втїкачів, з котрих деякі були ранені, розсипали ся по лїсї.

— „Добичники надумали ся“, подумав князь і поспішив їх слїдами.

По короткім часї почув в досить близькій віддалї гамір і тріскіт галузя. Станув. За хвилю побачив між деревами лїса велику товпу пішо йдучих людий. Вона задеревіла:

— „Варяжські собаки їдуть! Бий, за-бий!“

Вихопив з піхви меч, аж сталь зисвистїла і кинув ся ід ним. Рівночасно почув свист і фурчаннє рогатин та каміння й побачив, як два Варяги звалили ся з коний. Очевидно товпа, побачивши малу горстку, напирала відважно.

Ярослав крикнув щось — голосно, з пересердя.

Між товпою счинило ся замішаннє. По хвилинї залунало з кількох дужих гортанок нараз:

— „Князь! князь! Всякоє диханіє да хвалить Господа!“

— „І я хвалю“, гукнув князь, „але прикажу вибити до ноги всїх, що не завернуть назад!“...

Товпа пішла в розтїч і весь час, як його їздцї порали ся коло двох ранених товаришів, чув в лїсї тріскіт ломаного галузя.

По тій пригоді скоро знайшов ся в Чагрові, де зараз почав обїздити стійки і сторожі, ще заки вступив до дворища. Від одного зі сотників довідав ся, що Руальд вже давно одержав був приказ, їхати до Галича, але немов прочуваючи, що Чагрів може бути загрожений більше чим Галич, зволїкав з виїздом. А як вибрав ся в дорогу, зустрів під Галичем першу товпу, що йшла в напрямі на Чагрів. Дав про се знати Веремундови й завернув назад до Чагрова та взяв ся приготовляти до оборони дворища. Князь приязно зустрів ся з ним і довідавши ся про все, щиро подякував йому за несповненнє приказу, але відіслав його до Галича для помочі Веремундови.

А час був великий, щоби надійшов сам князь з більшими силами.

Засипаними снїгом лїсами, тягнули дальше темні товпи і постатї. Йшли хильцем, то гуртками, то купами й оглядали ся на всї сторони. Деякі з тих куп були зорґанїзовані на воєнний лад; инші йшли гусаком; ще инші так собі. Але всї щось несли. Хто топір, хто вила, хто косу, або дрючок, хто палку, або навіть рогатину.

— „А ти нїчого не маєш в руках?“ запитала одна темна постать другу.

— „Я маю таке, без чого всї ваші причандали до нїчого!“

— „А се що таке?“

— „А свячену воду!“

— „Правда, правда!“ загуло з усїх сторін. „Без того нїчого там не вдїємо!“

— „То в о н а, бий її сила Божа, така міцна?“ запитав якийсь жвавий парібчак, що як олень перескакував на передї снїгові заспи.

— „Гм... А тиж не бачиш, що наробила? Найкрасші церкви позамикані, князь доходить в теремі, Варяги бють, кого запопадуть!“

— „Кажуть, що як би її так імив ще на зорі тай убив на відлїв, то й князь прийшов би до себе“.

— „Шкода його; такий молодий! І марно з сего світа сходить!“

— „І доброго батька син! Небіщик не одну міру зерна роздав убогим зі своїх житниць і складів!“

— „Дбав і сей! Але від коли його вчарувала, як не той став!“...

— „А від коли то?“

— „Кажуть, що від Юра. Бо на Юра чарівниці найбільшу силу мають“.

— „Е, кажуть, що вона вже від тогідного Стрітення чарує князя. Є такі, що на свої очі бачили, як вона на Стрітеннє на три броди ходила й мила ся на середині ріки! Тай на само Введеніє мила дзвін в чагрівській церкві і в тій самій воді змивала себе. Аякже!“

— „Люди добрі! А памятайте, що то лиш до трох разів можна її на відлїв бити! Як не вбєш, то пропали всї“... закричав хтось розпучливим тоном.

— „А чим?“

— „Чим небудь! Аби лиш каплина свяченої води на ломації була, то вже добре!“

— „Кажуть, що то до трох разів мусить бути вода свячена“.

— „А я гадаю, що досить і раз свяченої води! Аби тільки ломака була гідна!“ відізвав ся якийсь скептик.

— „Гадай собі, гадай! А як тебе потне, то вже не будеш так гадати“...

— „Господи! Коби хоч помору не було!“

— „Від такої все може бути!“

— „Сусе Христе!“

— „Матїнко Божа!“

— „Пек-Осина!“

— „А як потне нас, заки дійдемо до Чагрова?“

— „Га! Раз мати родила!

На якийсь час темні постаті притихали і мовчки сунули по снїгу, як тїни. Потому знов будилася між ними розмова.

— „А все булоб инакше, як би так княгиня була рано перед вінчаннєм оперезала ся липником!... От що!“...

— „Не було кому порадити небозї“.

— „Ой, не було!“

— „Матери не було! А свекруха не практикована в тім, — з далека“.

— „Хто знає, чи в її сторонах є липник!“

— „Тай свекруха не мати: їй не в голові!“

— „Так, так! Ізза того дрібненького цвіту липника тратить не одна велике щастє“.

— „Ще кажуть, що любисток треба потерти й добути з него запах тай дати понюхати молодому“...

— „Так, так! Не потерла, тай маєш!“

— „А зате друга добре потерла!“

— „Бий її сила Божа!“

— „Ще кажуть, що й тепер можна порадити. Нехай би тільки княгиня вмила ся до схід сонця на сїмох бродах у сїмох ріках кругом (а все на відлїв)! і постила на Великдень тай на св. Юра“...

Такі і подібні розмови провадили ся між темними товпами, що лїсом скрадали ся під Чагрів. Дехто жалував старого Чагрова, дехто князя, дехто його подругу, дехто княгиню-матїр. Не забували й про святого старця Данила.

Нараз донесли ся від сторони Чагрова якісь голоси. Товпа заметушила ся.

— „Половцї їдуть!“ крикнув хтось.

І товпа пішла в розтїч.

Але се тревало не довго. Хтось крикнув:

— „Нїхто не їде, лиш іде!“

— „То не військо!“...

— „То наші!“

— „Агій на вас! Хтож так утїкає? То раз войовники з вас!“

Товпа завернула назад. Ізза дерев повисували ся якісь перелякані люди.

— „Наші, наші!“ загуло з обох сторін.

— „Ми зустріли князя!“ сказав один з тих, що наспіли від сторони Чагрова.

— „Доброго князя зустріли ви! Адже князь умирає в теремі“.

— „Може вже й помер“, докинув хтось.

— „Певно, що вже помер!“

— „Се був дух князя, що й по смерти не має спокою від чарівниці!“

— „А я не говорив, що то не просте?“ торжественно заявив один з тих, що вертали. „Хтож видав, аби в такий час їхав князь з десятьма дружинниками?“

— „Но, з десятьма, не десятьма, — їх було зо двайцять!“

— „А двайцять то що?!“

— „Але чи кричали ви: Всякоє диханіє?“...

— „Кричали, кричали!“

— „Відповів?“

— „Відповів, як Бог приказав!“

— „Гм!“... „Гмм!“... „Гммм!“

— „Може ви не перехрестили його три рази?“

— „Було хрестити! Тож то перехрестив би нас був!“

— „Огнем з очий сипав, а меч мав такий страшний, аж свистїв! Казав, що всїх сам один вибє до ноги, як не завернемо!“

— „О, бачите! Тож то й є!“...

— „Було його свяченою водою покропити! А потому рогатиною — на відлїв! І до трох разів душа спасена!“

— „Та що верзеш? Та як на нашого князя підносити рогатину?“

— „Таж то не князь, а його душа!“

— „А його душа то вже нїби собака? Га?“

— „Якраз тому, що не собака, не годить ся, аби мучила ся на другім світї!“...

Темна товпа хрестила ся побожно і щиро відмовляла молитви за блукаючу душу князя Ярослава.

Покріпивши ся хто молитвою, хто медом, посунули дальше в напрямі на Чагрів. Вже було їм все одно. „Раз мати родила!“ З заду надтягали нові товпи і скоро довідували ся, що лїсами блукає дух князя. В забобонній екстазї сунули дальше вперед.

Ой не даром князь так летїв, боронити свою Настасю!... Бо ті темні купи забобонних людий ішли в переконанню, що йдуть бороти ся за добре дїло, що спасуть себе і всїх від нещастя, як не стане Настасї, яка „очарувала“ князя...

І кого там не було в тій товпі! Але переважала бездомна вольниця, убогі робітники, різницька челядь, носильщики з купецьких пристаний і т. и.

В їх темних головах вязали ся в одно Половцї, Берендії, Торки, Варяги й инші нелюбі їм чужинцї з невинною любкою князя, як жерелом усяких можливих нещасть. Вони також ішли на смерть з любови до своїх родин, до церков, до святого старця, до князя і його роду...

Йшли з таким завзяттєм, що навіть не памятали, як і коли знайшли ся тут і відки прийшли. А вони зібрали ся з ріжних сторін города пригородів його й дооколичних дворищ і осель. Зразу найбільше було тих, що з города. Переважно бездомна біднота і всякі гольтїпаки. Вони вийшли ще перед вечером, як між товпою бушувала вістка, що князь від чарів умирає і хтось крикнув в товпі:

— „Ану! До Чагрова!“ — І залунало: „До Чагрова! До Чагрова!“

По дорозї довго радили ся гуртками, ходили по дооколичних оселях за „причандалами“ і попоїсти. Тодї почали стягати ся до них і дооколичні люди. І тепер ішли снїгами так витревало, як на прощу до свого Бога.

Над лїсом висунув ся вже місяць, як плоский, блискучий камінь, і присвічував їм. А з далека виднїли пожарні луни над Галичем. Тільки дехто з тої товпи завертав до дому на вид луни.

Бо велика більшість не мала дому. А такі найзавзятїйше йдуть за голосом ідеї і любви... Бо кожда людина мусить мати щось свого. Така вже людська вдача...



Княгиня-матїр, прийшовши до себе, запитала слабим голосом, чи син є в теремі.

Відповіли їй, що виїхав боронити Чагрова.

На її блїдім лиці не задрожав ні один нерв. Почала збирати ся старанно й після поведінки, яку перед лїтами завела на галицькім дворі і якої строго придержувала ся.

Зібравши ся, приказала заложити вісїм коний до великої колесниці покійного мужа, оббитої чорним оксамитом. Засїла в нїй зі зостою і двома иншими поважними дамами двору тай приказала їхати до дворища епископа Косьми.

На передї їхали на конях два її праґматевти зі золотим знаком Комненів на шовковій лентї, білій як снїг; по обох сторонах повозки по десять боярських отроків зі срібними щитами, а ззаду два старші бояри і начальник замкової сторожі, Брячеслав Надїтич в елеґантній одежі, блискучій жемчугами.

Їхала зовсїм так само, як за мирних часів. Тільки за колесницею княгині їхав її лїкар в окремім возї.

Сонце вже зійшло над Галичем, слабо-рожеве як схорована дитина. Невиразну червень, якою кидало на ранний обрій і золочені копули церков, заслонювали смуги чорного, тяжкого диму, що тягнули ся від крилоських укріплень. Княгиня-матїр сидїла в повозцї блїда і поважна та не звертала найменшої уваги на те, що дїяло ся кругом. Одна-одинока думка займала й переймала її: думка про сина.

І так їй було до лиця з тою задумою, аж помолодшала.

Кордони варяжських ратників мовчки розступали ся перед невеличким почотом княгині-матери; відділи Половців, Берендіїв і Торків, які зустрічала по дорозі, тихо зїздили на боки. А вона їхала між ними поважно й спокійно, як до церкви. Народ з вікон домів то приязно витав княгиню-матїр, то вигукував до неї з жалем-скаргою:

— „Берендії й Половці підпалюють доми!“

Їхала помалу й мовчки, притаюючи зітхання, яке одначе мусїли бачити з вікон.

Перед дворищем епископа Косьми, окруженим густою лавою Варягів, наказала станути й завізвати до себе начальника тої сторожі. Коли варяжський сотник випрямлений станув біля повозки, попросила післати до воєводи Веремунда по дозвіл, увійти до дворища. Сотник вагав ся хвилину, потому заявив, що княгиню-матїр перепустить тимчасом на власну одвічальність. Подякувала, кажучи, що не хоче йому робити прикрости та переступати заборони князя без дозволу його заступника й легким рухом руки дала знак, що не увійде, але ждати-ме в повозці перед сторожею. Сотник особисто метнув ся до воєводи по дозвіл.

За якийсь час прийшов сам воєвода Веремунд, поміг висїсти княгині-матері, підпровадив її аж до дверий дворища владики й вернув ся та ждав на дворі.

Княгиня-матїр довго сидїла у владики Косьми й вийшла успокоєна. В руцї держала письмо, яке передала старому воєводї з просьбою, щоб зараз вислав його до сина. Кінний відділ з листом княгині таки на її очах пігнав до Чаграва.

А княгиня-матїр, поговоривши ще зі старим воєводою, приказала їхати до церкви св. Юрія, в дїльницю, повну крови й огню, з якої яркими стовпами бухала поломінь а чорноволосі смуги диму несли далеко жах і трівогу. Перед золотим знаком княгині їхали на конях два варяжські сотники й воєвода Веремунд.

Княгиня-матїр спокійно їхала між рядами горіючих домів, над якими клубив ся і гоготїв чорний дим, що лягав на почорнїлих, оснїжених садах. Слези котили ся їй з очий. Чи від їдкого диму, чи зі зворушення? Хто відгадає серце женщини? Може зі зворушення, бо дзвони св. Юрія били без уговку на трівогу й по обох сторонах дороги чути було стони конаючих міщан і дружинників. А може від їдкого диму, що заслонював шлях княгинї-матері.

Хто відгадає серце женщини? Навіть вона сама не знає його. Вона може найменше.

Коли вже дальше годї було їхати, княгиня-матїр висїла з повозки. Лишивши в нїй зосту й дві инші дами двору, пішла з мужчинами дальше в чорний дим, пронизуваний огненними язиками, в якім лопотїли тріскаючі дубові сволоки.

Застановлено облогу церкви св. Юрія, і княгиня-матїр дійшла аж до ворохобників. Йшла так спокійно, як би в княжім теремі, і прийшовши на місце, почала перевивати ранених... Невдовзї замовкли дзвони св. Юрія, що всю ніч били без уговку, а народ з плачем окружив княгиню-матїр.

Коло полудня княгиня-матїр Евдокія молила ся вже в церкві св Спаса, біля неї стояв її син і слухав проповіді владики Косьми, що починала ся від слів:

„Сара же, жена Авраама, не раждаше ѥму. Бяше ѥй раба Єгиптяниня, ѥйже імя Аґар. Рече же Сара ко Авраамѹ: „Вниди убо к рабі моѥй, да сина сотворю от нея“. І послуша же Авраам гласа Сарина. І поімше Сара Аґар, рабу свою, даде ю в жену Авраамѹ, мужу своѥму. І вниде ко Аґарі і зачат. І видї, яко во чреві імат і укорена бисть госпожа ѥя пред нею. І рече Сара ко Авраамѹ: „Обида ми от тебе... Суди Бог межи мною і тобою!“ Рече Авраам: „Се раба твоя, твори ѥй, яко тебі ѥст угодно“. І озлоби ю Сара і отбіже от лица ѥя. І обріте ю Ангел Господень у істочника води в пустини, у істочника на пути Сур... І рече ѥй: „Умножая умножу сїмя твоѥ і не со-

чтет ся от множества! І родиши сина і наречеши імя ємy Ізмаїл, яко услиша Господь смиреніє твоє. Сей будет сильний человік: руцї єго на всїх і руки всїх на него і пред лицем всея братії своєя вселит ся“...

Рівночасно й по инших церквах відбували ся богослуженнѣ і проповіди, що починали ся словами св. Письма:

— „Аще же обрящет человік дїву обрученную і, насилував, будет с нею, убийте человіка єдинаго бившаго с нею, откровицї нїчто же сотворитє: нїсть бо дїві гріха смертнаго, якоже аще кто би востал на ближняго своєго, такоє сіє дїло... Аще же кто обрящет откровицу дїву, яже нїсть обручена і насилував, будет с нею і обличит ся, да дасть человік бивий с нею отцу откровици 50 дідрахм сребра і тому да будет жена, понеже обидї ю: не возможет отпустити ю во все время“...

По тім богослуженню відвезли слуги княгинї-матери ігумена Данила в її колесницї до монастиря. Рівночасно відчинено замкнені церкви.

Здавало ся, що княгиня-матїр відсунула від сина і його любки кару божу, що вже висїла над ними.

Вернувши на замок, не спочала, але хоч була дуже втомлена, почала старанно зміняти одїж. Зняла з голови діядем, скинула дорогу сукню і всї дорогоцїнности та прикраси, виняла навіть золоті кільцї з уший; приказала скромно зачесати волоссє, вбрала звичайну, темну одїж, вийшла з терему і сїла до малої повозки, запряженої в одну пару коний, без зости і дам двору, без бояр і без отроків, без праґматевтів, без гербу Комненів — скромна і тиха, як моленница.

Їхала до монастиря св. Іоана, щоб упросити ігумена Данила о молитву за сина.

Коли доїхала до монастирських воріт, старий візник її покійного мужа разом з його слугою метнули ся, отвирати ворота. Дала знак рукою, що не треба вїздити на монастирське подвірє.

Тодї вони відчинили княгинї вузьку, входову фірточку.

Увійшла на велике монастирське подвірє, висипане днїстровою рінню й піском тай помалу перейшла його. Дійшла до входових дверий, перехрестила ся незначним рухом руки, підняла прикований на ланцюсї молот, занадто тяжкий для її нїжних рук, легко спустила його на крису невеличкого дзвона без серця, що був прикріплений біля дверий, поклала молот і спокійно ждала.

По якімсь часї залунали кроки в тихім коридорі, в отворі стїни заблестїло двоє очий, і монах в чорній рясї, пізнавши княгиню, поспішно відчинив двері та низько поклонив ся їй.

З ковтаючим серцем входила до келїї святого старця, де висїв прибитий до стїни великий, деревляний хрест і стояло крісло та стіл з простого дерева. На столї лежало отворене Святе Письмо. Старий ігумен Данило зі слїдами недавних переходів на лицї встав з крісла і вклонивши ся княгинї, рукою вказав на своє крісло.

Упала на нього і тихо залила ся слезами.

Може зі зворушення, може з якого прочуття... Хто відгадає серце женщини, яка дїйсно любить? Хиба розумний бирич Яструб, який все говорив, що з усїх жінок во істину любить тільки одна матїр, яка задля сина додержить — навіть тайни.

Нїхто не чув, о що просила княгиня-матїр святого старця Данила. Але він опісля не виголосив вже нїякої проповіди, навіть по її смерти. Вміла з ним поговорити византійська цїсарівна Евдокія з роду Комненів, матїр Ярослава Осмомисла.

❀ ❀ ❀

В третий день свят по всїх церквах роздавали священики родинам побитих і ранених дорогоцїнности й клейноди княгинї-матери, а вона особисто відвиджувала ранених зі своїм лїкарем. Від дому до дому, не минаючи смердів і най-

убожших хат бідноти, їхала зі зостою й двома дамами двору в великій колесниці покійного мужа, запряженій у вісїм чорних коний. На передї їхали її праґматевти з золотим знаком Комненів на шовковій лентї, білій як снїг; по обох сторонах повозки по десять молоденьких боярських отроків зі срібними щитами; з заду два старші бояри в дорогих шубах зі срібними підковами і начальник замкової сторожі, Брячеслав Надїтич, в елеґантній, перлами обшитій одежі. За колесницею княгинї-матери везла двірська прислуга харчі й напитки з княжих складів тай всїлякі убори. А княгиня Евдокія була дуже гарно одїта й дуже привітна для всїх.

І ще кілька неділь опісля їздила княгиня-матїр відвідувати ранених і родини побитих. А було їх багато, особливо з тих, що пішли нічю на Чагрів. Поляна князя і місце кругом жерела Настасї були червоні від крови побитих і ранених, як би там серед зими густо зацвів міцно пахучий цвіт чебрика. Очевидцї оповідали, що там сам князь ішов до приступу з простими дружинниками в рядах Варягів і Торків, та двічі зміняв поломаний щит і погнутий панцир.

Аж до своєї смерти опікувала ся стара княгиня сиротами тай не забула за них, як розставала ся з сим світом.

Всї були переконані, що вона своїми заходами не дала розгоріти ся бунтови того памятного Різдва. Лиш мудрий бирич Яструб говорив опісля до воєводи Веремунда:

— „Певно, певно, що княгиня-матїр дуже розумна, але й син її зробив тодї один розумний крок: як увязнив бояр, то бунт був вже так як би зломаний. Не тому, щоб вони викликали або провадили його. Нї. Бояри не мали ще тодї злого серця на князя. Тільки від хвилї, як рознесла ся по городї вістка про увязненнє бояр, нї одного дружинника не було між товпою й нї одного з тих, що мали ненависть до бояр, хиба що не могли

вийти, як от з церкви св. Юрія. А чи багато є таких, що люблять боярів? Сам знаєш...

— „Он воно куди“, говорили люди між собою. „І чого ті богатирі ще захотїли, що бунтують ся?! За мало їм всего! Чи то не вони позамикали церкви, аби зворохобити народ проти князя і загарбати княжі скарби! Вже даром князь не увязнив би їх був! Се не те, що з нами, з якими кождий боярин робить, що захоче, і дре і в тюрму кидає. Го-го!“ говорили собі від тодї ворохобники. А в мить знайшли ся й такі, що „чули на власні уши“, як бояри радили ся ще від Великодня, позамикати церкви і скинути князя з престола, аби загарбати його скарби. Го-го! Були й такі! Чого не знайдеш на тім Божім світї, як лише добре пошукаєш. Все знайдеш, брате, ая, розумієш? в с е!“

Так говорив розумний бирич Яструб, але тільки як випив троха більше й тільки до свого старого товариша від чарки, варяжського полководця Веремунда, що тодї голосно сміяв ся й говорив по варяжськи до Яструба:

— „Не забувай і моєї голови! Чи ти гадаєш, що то так зовсїм легко було підпалювати Галич так, аби горіло з усїх сторін, аби не згоріло за багато й аби нїхто нїколи не дізнав ся, хто приказав палити, навіть сам князь Ярослав! Га? Тепер всї гадають, що то палили Берендії й Половцї й трохи не що ночі ломлять котромусь з них ребра по темнїйших заулках города. Чи ти знав, заки я сказав тобі про се, чому так пропадають Берендії й Половцї, що аж сам князь питав тебе, що і як? Признавай ся!“

А бирич Яструб за кождий раз відповідав, що не знав, хто приказав підпалювати.

— „Ба! Ти кажеш, що то не стара княгиня зломила бунт“, доповідав старий Веремунд, „а я тобі кажу, що вона. Як молода його розпалила, так стара загасила. Ой, загасила. І добре казав бувало старий покійний князь, що, нераз мудрий дурне говорить“...

— „А дурень розумне скаже!“ кінчив злобно Яструб і підсміхав ся до старого завадіяки. Притім бирич Яструб кивав головою заперечуючо, а воєвода Веремунд притакуючо. І перечили ся.

А годили ся в тім, що навіть наймудрійший чоловік настріляє найбільших дурниць, коли ходить о женщину.

Разом знали вони багато, дуже багато тайн, може навіть більше, чим Ярослав Осмомисл, що скоро по тій першій ворохобні відзискав свою давну розвагу й розпочав зовсім инакшу дїяльність. Але таки не знали тілько, що старий Нїкон, в якого кімнатах і шинках сїдали до чарки. Він мав вже нового помічника й знав, що до Галича доїзджає претендент до византійського престола, племінник цїсаря Емануїла, Андронїк і навіть знав, що князь Ярослав прийме його і захистить перед своїм союзником. І навіть знав, чому так буде. Знав тільки він і сам князь, хоч кождий з них думав, що нїхто більше про те не знає.

І не знали. Не знала навіть княгиня Евдокія, не знав навіть мудрий бирич Яструб ні варяжський воєвода Веремунд, що разом знали багато, дуже багато тайн.

На горіючім кострі.

Глава сема котра поясню́є, які зміни зайшли в Галичі по ворохобні і як княгиня Ольга знов дістала ся до замку та чим займав ся князь Ярослав і чого півсвідомо бояв ся; дальше описує розмову князя з матїрю і згадує про весїлле найстаршої донечки Ярослава; опісля представляє, як перший раз знищили Київ суздальські вороги і що тодї робили оукраїнські князї в Київі; дальше оповідає, як на вістку про руїну святого города і всїх його церков з хоріла й померла побожна княгиня Євдокія і як княгиня Ольга не хотїла взяти оучасти в її похоронї тай що з того вийшло.

Князь спав довго й зле. Якась тяжка, як поломінь червона і горяча змора душила його в снї й витягала з нього останню силу. Кілька разів будив ся з гнїтучим болем в голові й горячкою на цїлім тїлї тай знов западав не то в сон, не то в памороку.

Як зовсїм пробудив ся, чув ся такий слабий і розбитий, що не міг ворухнути ся: здавало ся йому, що розсиплеть ся, як дерево перетлїле в огнї. А притім мав вражіннє, що все кругом що йно починає тлїти і що з того тлїючого огню розгоготить ся велика пожежа. Болючі як пявки думки шляли ся по мозку і немов шепотїли глумливо:

— „Гарно, дуже гарно попав ти в халепу — ізза женщини!... І хто попав? Ти, якого всї величали за розум і розвагу. Пропав твій розум а з ним і слава твоя, як розумного князя. Перетлїли в огнї, що бухав з Галича, твої заслуги, як завойовника Берладї і дунайських гирл. І коли передтим говорили з пошаною про тебе: Се Ярослав Осмомисл, розумний і справедливий князь,

добрий войовник і ще ліпший господар, знаменитий політик, загально поважаний мимо своєї молодости", то тепер кажуть: „Се невірний муж своєї подруги, що задля любки втратив розум і здобував власну столицю мечем і огнем, а як вона горіла, тодї той любчик Настасї Чагрівної товк ся по лїсах попід Чагрів і боров ся там з товпами власного народу, йдучи проти нього на чолї поганців і чужинців"...

Довга низка таких думок лазила йому по мозку і шпала його як пажерливі гусїниці, шпала, аж поки не обхопила його байдужність. Але та байдужність була инакша, чим передтим, заки пізнав Настасю. Правда, вона обнїмала все кругом в часї й просторі — і цїлу його державу з її внутрішними справами і сусїдні держави з їх відношеннєм до нього і людий і все, що було, є і буде; одначе в тій студеній байдужности, що засипала немов піском і попелом його душу, були смуги-думки, які не були йому байдужні: се була думка про перелякану Настасю і його будучі відносини до неї, найблизша зустріч з матїрю і полагодженнє справ, що вязали ся з останними подїями.

Згодом виринули на поверхнї байдужности його душі ще й инші ясні й болючі смуги думок. Але загальної пустинної картини його душі не змінило вже нїщо: навіть те найстрашнїйше, що ждало ще на нього. Бо занадто далеко відбігла дїйсність від того, чого надїяв ся в життю.

Між ним і Настасею був якийсь дивний, великий невід, що протягнув ся через Днїстер, невід повний трупів... А рівночасно той смертельний невід міцно звязував його з Чагровом.

Князь жахнув ся.

І ще тілько справ, тілько справ, звязаних з тою одною!

Зібрав ся і казав прикликати до себе начальника замкової сторожі.

— „Випустити на свободу увязнених бояр!"

Станув у вікнї й дивив ся на подвірє.

За якийсь час почали ним іти бояри. Очі мали спущені до землї, зі сорому, що були вязнями. Йшли тихо і помалу. Старого Судиславича провадили попід руки. Видно Варяги дали йому духа по дорозї в тюрму.

Князь здивував ся, що й старого Судиславича приказав був замкнути.

Розумів ясно, що тепер вже й вони стали його ворогами.

І дїйсно. В замку стало пусто. Бувші вязнї не показували ся. Вправдї їх сини й свояки робили дальше службу, але зараз по відбуттю її щезали.

Не було иншої ради, як іменувати нових достойників. На щастє родина Чагрових була численна і посвоячена з багатьома родами бояр. Було в чім вибирати. І Ярослав почав обсаджувати Чагровими та їх свояками всї важнїйші уряди.

Се викликало рух між дотеперішними достойниками. Вони знов почали зявляти ся на замку. Але взаємини їх з князем не укладали ся вже. А коли помер старий Судиславич, взаємини ті остаточно розбили ся і в Галичі та на дворі настали великі зміни.

Колиж в маю Настася повила сина, будова нових внутрішних відносин була властиво покінчена: від тодї князь перебував більше в Чагрові чим в Галичі, а в Галичі почали правити Чагрови під проводом Бориса, бо старий Чагрів був вже знемощілий. Якась душна атмосфера висїла над Галичем, щось тлїло в нїй, як таємний огонь.

А в лїсах між Галичем і Чагровом живійше застукали многі топори. То князь скоро будував окремий терем для Настасї, матері нового отчича галицької землї. Будував і прикрашував його величнїйше, чим власні кімнати в замку над Галичем. Окружив терем Настасї вінком огородів і ланцухом сріблистих саджавок, немов утреваюючи в укритій лїснїй глушї чудовий спомин своєї любови з Настасею. Сам наглядав і плянів

будови і робітників, сам приказував, де що уставляти. Ночувати їздив звичайно до Чагрова; тільки посольства приймав на замку в Галичі.

Такої робочої днини прибув до нього післанець старої княгині й попросив до неї. Князь поїхав.

Матїр приняла його словами:

— „Треба, мій сину, перевезти Ольгу з монастиря до замку, бо вона невдовзї може привести на світ“...

— „Четверту дочку?“ запитав князь глумливо.

— „Може й першого сина“... відповіла княгиня; вона знала, що син Ольги прийшов на світ ще перед сином Настасї, але нарочно не повідомляла про те Ярослава, щоб не псувати йому радости зі сподїваного потомства від Настасї. Всї инші взагалї бояли ся приступати з тим до князя, що зробив ся дуже дразливий. Що йно геть-геть опісля довідав ся він, котрий з його синів був старший.

— „Першого й останнього“, подумав князь, але не сказав сього. Згодив ся на перевезенне жінки до свого терему, та сам не показав ся. Княгиня Ольга сим разом привела на світ сина.

— „Хоч син княгинї первородний, але вона таки спізнила ся з ним“, говорили в Галичі.

— „Вона й сим разом булаб повила дочку, як би не бояла ся, що Чагрівна мати-ме сина“, приповідали сторонники Чагрових.

Ярослав не тїшив ся своїм сином від Ольги. Навіть на питанне матери, яке імя дати йому при хрестї, відповів:

— „Зробіть по старому звичаю“.

І синови Ольги надали при хрестї імя його дїда.

А для сина Настасї придумав князь імя.

— „Наш син мусить бути розумний як Олег, щоб міг утримати ся на моїм престолї“, сказав Ярослав до Настасї.

І тим іменем охрестили улюбленого сина Ярослава.

Від тої князь ще більше нерадо приїздив до свого замку в Галичі. Не хотів мешкати під одним дахом з Ольгою, котру в думці не називав инакше, як „суздальська княжна“. Була для нього якась болючо чужа та матїр його четверо дїточок. Не помогло й те, що матїр раз-ураз спроваджувала котрогось з братів Ольги: то Глїба, то Михалка, то Всеволода. Тільки понурий Андрій не показав ся.

В душі Ярослава збудив ся гін до нагромаджування скарбів, господарування. Мав для кого дбати. І дбав. Працював від рана до ночі і чув ся притім добре, хоч покинення давних думок про великі реформи доскулювало йому так, немов би щось загубив, або втратив щось дуже цїнного й великого, чого не знайде вже другий раз в життю. Від тих опущених думок віяло на нього мов чаром старої книги, якої від соток лїт не читав нїхто, не рухав її листків. Потїшав ся тим, що перебув „жіночу небезпеку“, про яку говорив покійний батько і запопадливо приготовляв ся до того, щоб перемогти ще другу, більшу силу : силу богатства, золота. Мав постійно якесь неясне прочуттє, що та друга сила зведе з ним бій ще більше небезпечний, чим перша. Його дивно проникливий ум, що дав йому блискуче імя „Осмомисла“, говорив йому, що якраз на нього мусять валити ся найбільші тягарі й небезпеки життя.

— „Не пливуть же великим тягаром навантажені судна і дараби по Лукавиці, але пливуть по Днїстрі“, говорив до себе і громадив запопадливо щораз більші скарби. Навіть свої наємні війська віднаймав за грубі гроші сусїдам. І все здавало ся йому, що за мало має золота, срібла і дорогих камінїв, хоч вони стосами лежали в його величезній скарбницї, а слава про них ішла така, що майже рівнала ся славі його великого проникливого розуму.

Довідавши ся, що на византійськім дворі щораз голоснїйше говорять про головне жерело його великих скарбів — укріплені таможнї при гирлах Дунаю, — приняв гостинно византійського претендента Андронїка, через що його взаємини з цїсарем Мануїлом попсували ся зовсїм. Але Ярослав не потребував їх вже. Його три підростаючі дочки, яких уродженнєм зовсїм не тїшив ся, давали йому тепер сильнїйшу полїтичну підпору, чим Погорина Волость і союз з Византією. Бо о ті дочки старали ся найкрасші сини наймогутнїйших сусїдів. А вони росли як на дощі. Коли по найстаршу, що мала ледви лїт тринайцять, прислав сватів молоденький чернигівський князь Ігор Святославич, задумав ся князь Ярослав. Він довго гостив у себе чернигівське посольство тай молоденького Ігоря, не даючи рішучої відповіди. Згадував свою молодість і терпіння, які перейшов тай не хотїв, щоб переходила їх опісля його первородна донечка Вагав ся й дивив ся на їх взаємини між собою. Дивив ся так уважно, як в очі Настасї перед кількома лїтами. Горів увесь. Ігор довго не одержував відповіди.

Вкінцї Ярослав пішов до кімнати матери, хоч щось в нїм змагало ся проти того.

Княгиня Евдокія рішучо спротивила ся тому подружу, кажучи:

— „Віддай її за того, хто перший просив о неї. Тобі так може придати ся поміч Угорщини в боротьбі з Византією! Ох, мій сину! Війна з Византією за золотодайні гирла Дунаю така певна як те, що завтра зійде сонце. Я вже так як би чула оклики їх стратеґів: „*Πρόαγε! Κάθες τὰ δόρατα!*“*) Знаю, ти не боїш ся того. Але бо Византія кине на тебе не тільки тих ворогів, що кидав Київ на покійного батька твого, але ще й инших, більш небезпечних“.

— „Не бачу їх“, відповів князь.

---

*) Слова старо-грецької команди: п р о́ а ґ е = ходом руш! К а́ т е с т а д о́ р а т а = оруже на пробій!

— „Так? А бояри! Я не займаю ся тими справами так докладно, але се річ ясна, що вони хоч усунені від дохідних урядів, від соляних і бобрових путий, — мають за багато гроший. Їх жінки і дочки ходять одіті як княгині, а їх пири не уступають твоїм. Відки сї гроші? Византія вже кидає золотом у твій Галич, заки пічне кидати стрілами й оловяними кулями з метавок! Чую, що навіть старенький боярин Кость Сїрославич, який уже давно займаєть ся тільки божими дїлами -- тут стара княгиня зітхнула — втягнений молодшими боярами в змову проти тебе“...

— „Все те знаю зовсїм докладно. Воно аж так зле не є. Усунені від урядів бояри мають ще засоби з давнїйших часів, хоч, правда, не такі великі, щоб могли жити так, як тепер живуть. Але вони не хочуть уступати в нїчім партії Чагрових і пнуть ся з останнього. Знаю про їх довги. Між ними незадовжений один одинокий Василь Судиславич, але й той лише тому, що оженив ся з дочкою скупого Микулича. Невдовзї вже нїхто їм не схоче позичати. Коли вони й дістають щось з Византії, то не багато і дуже немногі між ними“.

— „Сину, мій сину! Довг пече як огонь, не доводи їх до розпуки. Бо тодї вони на все зважать ся. Ти, бачу, не знаєш добре, що між ними дїєть ся! Менї здаєть ся, що гнїздо заговорів у грецькім монастирі!“...

— „Припильнуємо їх! Тут нема повороту. Їх прихильности вже не мати-му, значить — мушу їх знищити! Бо кождо їх скріпленнє, се скріпленнє моїх ворогів! Впрочім не відберуж урядів у Чагрових і не дам їх ворогам... А справу з угорським королем полагоджу в той спосіб, що заручу з ним другу донечку. Чи проти Ігоря маєш ще що сказати?“

— „Маю. Він внук Олега, що боров ся з усїми кругом — від Чехії по Тмуторокань, від озера Ільмен аж по острів Родос на суші і на морю і на всїх ріках плила проливана ним кров. Скажи,

з ким він не зачіпив ся, з ким не провадив війни, де є на тих великих землях укріплений город, якого він не здобував, або з якого не втїкав як ізгой чи навіть як вязень? Ти не знаєш, як дуже внук придаєть ся до дїда і який ти подібний до свого покійного дїда Володаря"...

Ярослав уважно слухав слів матері, а в його душі дїяли ся дивні річи: піднимала ся немов рожева луна давно забутих мрій, що доторкнули його чола в ранній молодости, заки побачив стоси трупів полонених на Вишневій Горі під Теребовлею і потому ще раз, коли полюбив Настасю... Так. Він вже тепер неспосібний доконати тих великих дїл, про які мріяв, з мечем в руцї; неспосібний піти великим шляхом Святослава наперед в дикий степ половецький, відки раз-ураз вривали ся на землю нашого народа розбишацькі орди, що кровю й пожежами значили свій похід. Границї своєї волости мав забезпечені; його болїв вже тільки біль вічної рани від сходу. „Може внук Олега зверне туди свою дїяльність", подумав Ярослав, „дам йому скарбів без лїку, як підросте, щоб мав чим воювати степ... Може тілько добра лишу по собі, бо мої оба сини з гори призначені на ворожнечу між собою"...

А княгиня говорила дальше:

„Той молодий Ігор такий живий і непосидющий, що скрізь його повно. Служба каже, що нема вже нї одного погреба, нї одної гридницї, деб він не був. А він жеж тут не так давно. Що йно двом коням поломав ноги, перескакуючи якісь запори. Деж так поводив би ся византійський цїсаревич на чужім дворі"...

Князь відповів усміхаючи ся:

— „Видно добрий їздець з нього буде, коли так завзято вчить ся їздити. Не навчиш ся пливати, поки в уши не наллєть ся; не навчиш ся їздити, поки не потовчеш ся".

— „Тобі жарти в голові, а се зовсїм поважна річ, кому віддати дочку. Сей княжич вдав ся в свого дїда".

— „Я в тім не бачу нїчого злого“, відповів Ярослав. „Його дїд Олег не був такий лихий, як говорять про нього. Пригадую собі, як мій покійний батько оповідав про нього те, що чув від мого дїда, з яким Олег не провадив війни. Отож мій дїд оповідав, що князь Олег був чоловік спокійної вдачі й памятав не тільки кривди, яких зазнав, але й добро, яке йому хто зробив. Він спокійно княжив у Володимирі Волинськім, відки за волею свого батька Святослава, тодї Великого Князя Київського, ходив на поміч польському князеви Болеславу Смілому проти Чехів і дійшов аж в глибину Чехії.

Його війни зі своїми почали ся аж тодї, коли його вигризли з Володимира Волинського, відки він утїк до Тмутороканя. При помочі половецького хана Ітляра здобув собі свою батьківщину: Чернигів, відки його наші знов вигризли і ще до того разом з Хозарами наклонили деяких Половцїв, щоб ті підступом видали його Византії, котра заслала його на острів Родос, де він пересидїв два роки. Утїкши відтам, прибув знов до Тмутороканя й при помочі Ітляра вдруге здобув Чернигів від Мономаха, а потому ще й Смоленськ.

Злий поговір розпочав ся про нього аж тодї, коли наші князї зажадали від нього, щоб видав їм сина свого приятеля Ітляра, а коли він відмовив, — що я на його місцї також зробив би — завізвали його на суд епископів й ігуменів зате, що криє в себе поганця. Він не станув на той суд, що я також зробив би на його місцї. Тодї Мономах й инші князї пішли на нього війною, але аж голодом взяли його в Стародубі, відібравши Чернигів. Він здобув собі потому Муром, Суздаль, Ростов і Рязань та дальше провадив війни аж поки на зїздї в Любечі не затвердили за ним його чернигівської батьківщини. По смерти Ітляра ходив походами проти Половцїв а як сам уже не міг, висилав синів проти них. Я не бачу вини по його сторонї і менї булоб

навіть дуже мило, як би його внук Ігор мав таку завзяту вдачу"...

Побожна княгиня зі здивуванням дивила ся на свого сина, а він ще додав:

— „Впрочім про се, чи твоя найстарша внучка вийде за Ольговича — рішить бирич Яструб... Чи ти віриш Яструбови?"

— „Що...?! Яструбови я вірю, бо він вірний тобі і твому родови, але не розумію, як таке можеш подумати, щоб він мав рішати про..."

Князь Ярослав усміхнув ся і почав виправдувати ся. По хвилї запитав:

— „Чи ти думаєш, що то сам цїсар Мануїл хоче менї відібрати дунайські гирла?"

— „Нї", відповіла, „хоч ти приняттєм Андронїка мусїв глибоко вразити його. Се буде дїло дворян, ласих на богаті посадництва при дунайських таможнях. Уважай на грецький монастир!"

Князь докладно обговорював з матїрю ту справу. Вкінцї заявив, що справу з дочкою ще час рішати і пішов. Прийшовши до своєї кімнати, приказав прикликати до себе бирича Яструба і припоручив йому слїдити за молодятами тай про все доносити собі. Він нїколи не довідав ся, що таке саме припорученнє мав уже бирич Яструб що до нього самого...

До року відбуло ся в Галичі весїллє князя Ігоря з Ярославною.

Такого весїлля Галич не бачив ще. Довго опісля говорили про нього.

Молода пара виїхала в Чернигівщину й осїла в Путивлї.

А князь Ярослав дальше завзято господарював, заселяв пустїйші околицї і збирав скарби. І все жив під тягарем якогось дивного прочуття, що тих скарбів за мало й за мало. Цїлий світ поза тим обходив його мало.

В часї, як Ігор старав ся о руку його дочки, помер Великий Князь Київський Ростислав і на престол у матері городів наших лагодив ся йти союзник і приятель Ярослава, старший від нього

віком, Мстислав, князь волинський, з яким Ярослав віздив свого часу до Київа. Ярослав дав йому на його просьбу галицькі полки і він при їх помочі заняв Київ тай вокняжив ся там. Вже другий раз отворив Ярослав Осмомисл своїми полками золоті ворота Київа, хоч не мав у нім засісти.

Так при його помочі засів на київськім престолї Мстислав, князь волинський, син того Ізяслава, що під Теребовлею боров ся з Ярославом, батько Романа Великого, дїд пізнїйшого короля Данила. Але Володимир, брат покійного Великого Князя Ростислава і пять синів тогож Ростислава: Роман, Рурик, Давид, Святослав і Мстислав зовсїм не були вдоволені тим, що на київськім престолї засів волинський князь. Вони при помочі Чорних Клобуків почали війну проти нового Великого Князя. Та Великий Князь Мстислав Ізяславич при підмозї галицьких полків так їх побив, що Володимир втїк аж в Суздальщину. Тодї Великий Князь Мстислав взяв ся до здїйснення давної мрії нашого народу — до покорення Половцїв. Се викликало загальне одушевленнє й озорило великою славою імя Романового батька і Ярославового приятеля.

Та якраз ся обставина причинила ся до викликання страшної пожежі, якої не бачила ще наша земля, а в якій згорів вічний, золотоверхий Київ з усїми церквами, монастирями й теремами, розграблений проклятими ватагами Суздальцїв. Та пожежа святого города відбила ся одним болючим відприском своїм аж у далекім Галичі й спалила на кострі останнє щастє Ярослава, позбавила його коханої женщини і матери.

Понурий клубок тих страшних подїй почав так замотувати ся:

Новгород Великий посперечав ся зі своїм князем; а княжив в нім тодї один з синів покійного Ростислава. Новгородцї прогнали його. А що ті спритні купцї все мали добре око і від давних давен уміли вибирати собі найлїпших реґентів,

пізнали ся на найстаршім синови Великого Князя Мстислава й покликали Романа на княженнє до себе. Андрій, князь Суздальський (шурин Ярослава Осмомисла), що був в союзї з синами покійного Ростислава, двигнув ся війною проти Новгорода, якому на поміч прийшли київські війська. Роман устояв ся проти Андрія і синів Ростислава. Андрій, переконавши ся, що таким чином не одолїє Новгорода, постановив наперед знищити Київ, проти котрого лекше йому зорґанїзувати велику коалїцію князїв, бо золотоверхий Київ все ще притягав всїх до себе, все ще був для наших батьків „шматком неба“ на землї.

Андрій скоро зорґанїзував коалїцію. А приступили до неї: брат його Гліб князь переяславський, чотири сини покійного Великого Князя Ростислава, Володимир Андрієвич, внук Мономаха, кількох дрібнїйших князїв та два Ольговичі, між ними й молоденький зять Ярослава Осмомисла, Ігор Святославич з Путивля.

Над Київом стояла вчасна весна. Великокняжий город пишав ся як квітка в пахучих свіжою зеленю садах черешневих і блестїв між нагим ще галуззєм дерев золотими копулами своїх сорок сороков церков та княжих теремів на горі Володимира Святого. А на нього йшли з понурої півночі бородаті орди Суздальцїв під проводом Андрієвого сина. І з усїх усюдів надтягали українські князї. А між ними їхав з полками своїми і молоденький зять Ярослава, Ігор внук Олега „Гореславича“.

Чи пробудила ся в нїм кров його переслїдуваного Київом дїда? Чи хотїв вже тепер, у веснї свого життя, бути між тими, що вїзджають як побідники золотими воротами до матери городів наших? Чи пхнула його туди полїтика покійного батька, що від своєї молодости до гробової дошки мріяв, щоб засїсти на київських горах? Чи хотїв пімстити на Київі невинну смерть свого доброго стрия, котрого імя носив? Чи мав на цїли вже тепер зазначити своє право до святого Київа,

щоб здійснити колись мрію свого розумного тестя? Досить що й молодий Ігор ішов з військами на святий город, що може прочувала побожна княгиня Евдокія, коли противила ся тому, щоб віддати за нього її внучку.

Великий Князь Мстислав знав про приготування ворогів, але був переконаний, що вони вдруге вдарять на Новгород. Длятого вислав з Київа що найліпші сили на поміч свому синови до Новгорода. Довідавши ся несподівано, що з усіх сторін ідуть війною на Київ, післав гонців до Новгорода, Володимира Волинського і Галича, щоб спішили боронити святого Київа. Тимчасом попробував боронити його останками власних сил.

І почала ся під стінами Київа битва, що тревала три днї і три ночі. А коли третої доби не наспівала поміч, а зате прийшла зрада зі сторони Чорних Клобуків, — Великий Князь Мстислав опустив з військами святий, вічний город і подав ся на запад, у свою Волинь. Зробив так, як робили досї всї, що не могли вдержати ся в тім городї а любили його: не допустив до боротьби на вулицях святого міста, щоб не знищити нї одної цеглини вічного города.

Тодї війська союзників зі всїх сторін увійшли до Київа. А стало ся воно в другу середу великого посту 1169. р. І не памятали Суздальцї, що се був день, в якім починали ся муки Христові і не дали пощади святому Київу, лиш кинули ся грабити вічний город – і Подол і Гору і монастирі і св. Софію і церков Десятинну...! Церкви обдирали з ікон, грабували всї ризи, книги і дзвони тай підпалювали святинї; золото й мідь стїкали як смола з церковних бань і криш, зливаючи почорнїлі від диму стїни від верху до комар. І не було милосердя нїкому: єдиновірних християн убивали Суздальцї як поганців, инших брали в полон, насилували женщин і нелїтних дївчаток...

Молоденький князь Ігор бачучи, що дїєть ся, метнув ся шукати свого старшого брата.

Летів улицями Київа з гуртком дружинників поміж палахкотячі доми; дим виїдав йому очі, а горіючі головні падали на нього і на коня. Допав свого брата, як стояв на Хрещатику з синами Ростислава і сивим внуком Мономаха, а за ними глотили ся їх полки з заплаканими від диму очима.

В блеску горіючого Київа дивно світили золоті стремена нащадків Володимира Великого.

— „Що се?!“ крикнув до них Ігор.

— „Не бачиш?“ відповів йому брат. „Суздальці нищать город!“

— „Адже в умові з Андрієм не було сього!“ крикнув обурений.

— „Ха-ха-ха!“ засміяв ся гірко найстарший син Ростислава Роман. „Ми троха за пізно спостерегли ся, з ким зробили договір!“

— „Тепер не лишаєть ся нїщо инше, тільки й нашим військам видати приказ, щоб забирали, що може! Бо инакше прокляті Суздальці самі розграблять все до тла!“ сказав старий Володимир Андрієвич, внук Мономаха.

— „Річ ясна, що Суздальці прийшли вже з приказом, знищити Київ! Инакше не почалиб нараз і так скоро грабити його!“ замітив князь Давид Ростиславич.

— „Очевидно“, докинув брат його Святослав. Вони навіть святинї палять безпощадно!“

Молоденький Ігор сидїв на кони мов задеревілий. А українські князї почали між собою — дїлити ся дїльницями Київа: їм оставало вже тільки при помочі — грабунку боронити останків його богатств і культури перед грабунком бородатих орд Суздальців...

В тій хвилї бухнула високо поломінь від сторони, де стояла церков св. Софії.

— „Горить Собор Софії!!“ крикнув Ігор і кинув ся в ту сторону, а за ним його дружинники.

Добіг до Собора, зіскочив з коня і з нагим мечем вскочив до церкви; в нїй все вже лоскотом лежало, останні Суздальці порали ся ще

тільки коло головного вівтаря біля домовини Ярослава Мудрого зі сірого як попіл мармору. Чотирох відважило зелїзними дручками мале віко домовини. Крізь вікна біля входу заглядали вже огненні язики до нутра церкви і чути в нїй було дим і чад.

Князь Ігор з криком прискочив до Суздальців, що розбивали домовину його прапрадїда

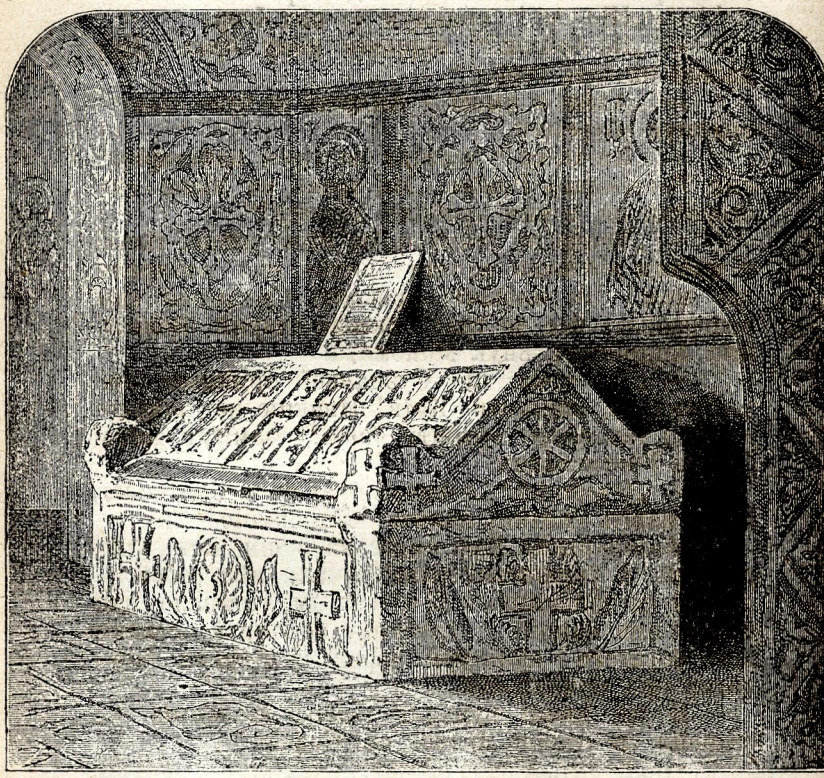

...Відблиск огню освітлював оден бік домовини ярким світлом...

(До стор. 359).

і двома ударами меча повалив на землю двох Суздальців, а його дружинники зарубали двох оставших і всїх чотирох виволїкли за царські врата.

Дорогі византійські скла в вікнах почали тріскати й зі звенкотом падати на землю, а дим і огонь бухали в нутро чудової святинї. Над нею гоготїла пожежа. Дах валив ся з ломотом на склепіннє.

Зі стисненим серцем вибігав молодий Ігор з Софійського Собора. Ще раз оглянув ся з болем, пригадавши собі, що в розяренню забув навіть примкнути віко домовини свого розумного прадїда. Відблиск огню освітлював оден бік домовини ярким світлом. Вертати було неможливо.

Побачив, як задимленими вулицями города, переповненого криком і плачем, димом і огнем, бігли на всї сторони віддїли українських військ, щоби — грабунком ратувати останки дорогих річий від грабунку Суздальців...

Так грабили Київ від середи до пятницї, а вічний город горів весь час і ще три тижнї потому, горів днями й ночами та обкидав потворно величезною луною небо й землю на десятки миль кругом.

А старий монах, що сидїв в печері над Днїстром, записав безпощадно в лїтопись, що в сїм небувалім злочинї взяли участь не тільки Суздальцї, але й Чернигівцї, Смольняни й жителї багатьох инших городів України...

Таке стало ся з золотоверхим Київом, який обминали дикі Обри і кровожадні Печенїги і чорні Угри і грабівничі Половцї.

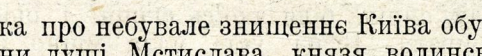

Вістка про небувале знищенє Київа обурила до глибини душі Мстислава, князя волинського і його приятеля Ярослава, князя галицького.

Мстислав кинув ся зараз на ту частину Погорини, що входила в склад волости Мономахо-

вого внука Володимира й спустошив її до тла. А коли від Ярослава Осмомисла наспіли йому в поміч галицькі полки, а крім того прилучив ся до нього і рідний брат його Ярослав Ізяславич та Святополк, князь турово-пинський. Великий Князь Мстислав двигнув ся весною 1170. року, видирати з осквернених рук Суздальців попелище святого города.

Якраз сей час використали галицькі бояри, щоби приготовити ся до пімсти на своїм князеви і до знищення партії Чагрових. А хвиля була для них така, що лїпшої не могли собі й вимріяти: майже всї наємні полки князя вирушили, відбирати Суздальцям зруйнований Київ, а инші полки князя були розміщені на границях і при гирлах Дунаю. В Галичі остало всего кілька сотень Варягів. І ще до того померла була побожна княгиня Евдокія, котру сильно вразила й потрясла вістка про зруйнуваннє святого Київа і всїх його церков тай може ще більше вістка, що в тім нечуванім святотатстві брав участь і муж її внучки... Вона в кілька днїв по отриманню тих вістий віддали духа Богу.

Над Галичем стояла світлом і цвітом сияюча весна, як нарядили в теремі тїло княгинї Евдокії. Крізь отворені вікна долїтав запах розцвілих, пахучих садів черешневих, а з ним плач сиріт, що ними опікувала ся покійна матїр Ярослава.

Вже все було готове до виходу, тільки в кімнатах княгинї Ольги було тихо. Князь післав запитати жінку, чи возьме участь в похоронї. Але княгиня навіть не впустила до себе посланця мужа. Тодї князь пішов сам до неї.

Давно вже не був в її кімнатах. Увійшов і став як чужий. Його жінка, неприготована до виходу, сидїла біля якоїсь скринї і щось в нїй перебирала. Вузкі уста мала міцно затиснені. Князь склонив ся легко, переміг себе і заговорив до неї якимсь зміненим, розбитим голосом:

— „Чи підеш на похорон нашої доброї матери?“

Довгу хвилю не відповіла. Потому нагло вибухнула:

— „Не піду! Не покажу ся на очі дочкам і матїрям, як опоганена соромом!... Нехай іде в о н а, та, та...!“

Затиснула уста, щоб не вукинути зі себе лайки.

Князь поблїд. Він знав, що жінка з ненависти до його матері не хоче взяти участи в її похоронї, а не з инших причин. Але не дав по собі пізнати того, що знає, тільки твердо сказав:

— „В о н а возьме участь в похоронї моєї матери а потому і в мешканню у моїм теремі!“

Вийшов, не оглядаючи ся.

Приказав здержати похорон і поїхав по Настасю.

Вже було добре з полудня, як шляхом від Чагрова надїхав великий віддїл Варягів на конях. В серединї їхала колесниця, запряжена у вісїм чорних коний, а в нїй сидїла чудова красою Настася з Чагрових біля князя Ярослава. Мала перелякані очі і слезами умите личко, а між нею й князем сидїв їх семилїтний синок Олег, гарне як ангел дитя. І матїр і синок одїті були в чорний шовк і оксамит без нїяких прикрас, крім слез, що нишком котили ся по них з очий Настасї. Нарід мовчки зглядав ся на неї а дзвони всїх церков гули якось глухо й суворо.

Князь з Настасею і Варягами вїхали на замкові подвіря. Варяги позсїдали з коний і міцним, семикратним перстенем окружили домовину з тїлом княгинї Евдокії та князя й Настасю зі синком. Серед небувалого натовпу народу двигнув ся той незвичайний похід до церкви Пресвятої Богородиці.

Весь народ зглядав ся тільки на Настасю і на її сина. Їх велика краса глушила проклони на устах.

Заки осїнь запала, в однім крилї княжого

замку замешкала Настася Чагрівна. Сильна сторожа Варягів день і ніч берегла того крила.

А в другім крилї, де мешкала княгиня Ольга, було тихо як в гробі. Але тільки якийсь час. Бо брат княгині Ольги, Всеволод Юрієвич, що вже від довшого часу сидїв в Галичі з кількома спритними Суздальцями, увихав ся як голодний звір, вічно з кимсь сходив ся і все радив та радив. Зразу робив се дуже обережно і йдучи вулицями Галича, мав колпак насунений на очі тай дивив ся зпід лоба. Одначе від хвилї, як бирича Яструба знайшли убитим під ворітьми його власного дому, Всеволод перестав насувати свій колпак на очі й ходив з піднесеною головою та відважував ся навіть в білий день заходити до складів Нїкона, де забавляли ся молоді бояри. Там постійно радив ся з новим спільником Нїкона; час до часу вскакував до кімнати, де вони сидїли, то один, то другий боярин, але на коротку хвилю.

Князя Ярослава глибоко тронуло скритовбийство, доконане на Яструбі. Зарядив строге слїдство і сам переводив його. Переслухав дорослу дочку покійного тай домашну прислугу і довідав ся, що пізним вечером перед тим ранком, коли при воротах дому знайшли тїло убитого начальника биричів, приходив до нього Всеволод з двома Суздальцями, між якими був один нїмий велитень. Всеволод замкнув ся з Яструбом в окремій кімнатї і щось довго говорили. При виходї їх з кімнати чула дочка Яструба, як князь Всеволод сказав до її батька:

— „Га, коли тої справи ми не полагодили, то може полагодимо другу“.

Потому пішли до стайнї вибирати коня. Яструб говорив вправдї, що за дня лїпше вибрати, але Всеволод відповів, що він уже від давна придивив ся одному його коневи. Купив і дав коня одному Суздальцеви, котрий зараз відпровадив коня на замок. З Всеволодом остав ся тільки той нїмий велитень. Вийшли разом з Яструбом в трій-

ку і — на другий день досвіта слуга побачив тільки мертве тїло свого пана під ворітьми. Слїди крови показували, що трупа принесли на те місце. Він мав синї знаки коло уст від натискання і кілька ударів ножем в околицю серця й гортанки.

Ярослав приказав потайки перешукати річи й оруже Суздальців Всеволода. Але не дійшов до нїчого. Такий ніж, від якого могли походити ті смертельні рани Яструба, мав трохи не кождий дружинник в Галичі й укріпленнях його. Князь говорив про се з Всеволодом, але довідав ся від нього лиш про те, котрі Суздальцї були з ним. Переслухав того, що відпровадив коня. Від нього довідав ся, що князь хотїв купити від Яструба наперед його собаку, а потому коня. Більше нїчого не знав. З дальшого слїдства показало ся тільки, що Всеволод з Яструбом були тої ночі в шинку Нїкона, що Яструб сидїв там довго і вийшов сам та що нїмий Суздалець спав в замку. Коли прийшов, зізнавали всїляко. Увязненнє нїмого не причинило ся до вияснення справи.

Князь махнув вкінцї рукою на ту справу і забув про неї. Бо вірних людий забуваєть ся скоро: вони творять кругом нас спокій, що треває ще довго по їх втратї. Князь не підозрівав Всеволода о участь в тім таємничім убийстві, бо Всеволод не любив своєї сестри Ольги і в справу пожиття її з князем мішав ся тільки зразу тай то так, щоби показати, що щось робить в тій справі. Длятого, хоч була хвиля, коли Ярослав лучив в умі се скритовбийство зі справою свого пожиття з жінкою, але зараз відкинув підозріннє.

А Всеволод дїйсно не любив сестри і хоч орґанїзував бояр, то робив се не тільки проти князя, але й проти Ольги та її сина: він мав плян усунути Ярослава, обох синів його й Ольгу та засїсти на галицькім престолї. Якраз усуненнє сестринича робило йому найбільше трудности. Сподївав ся, що бунт бояр, якого нитки мав вже

в руках, справить ся і з Чагровими і з князем і з Настасею та її синком.

Але що робити з Ольгою і її сином Володимиром? Убивати їх не хотів. Не тому, щоб на се не позволяла йому совість: суворий і вирахований Суздалець вже давно не робив собі нїчого з сумлїння. Але убиттє сестринича могло унеможливити його заходи о галицький престол в очах народу. І се здержувало Всеволода від того кроку. Довго думав над усуненнєм тої перешкоди й вкінцї рішив ся, порадити Ользї, щоб утекла з сином до Польщі. Мав при тім надїю, що по дорозї пропаде вона з дитиною, або що котрийсь польський князик увязнить її разом зі синком, щоб відплатити Ярославу за його давнїйші побивання Ляхів та що вони пропадуть десь в чужинї.

— „Знаєш, що?“ сказав до сестри. „Вже все приготоване як слїд. Але вислїд такої гри мимо всего непевний, бо маємо до дїла з таким грачем, як твій муж, що перехитрив найхитрійших. А він в гнївї безпощадний. В разї невдачі я денебудь пропаду в галицьких лїсах, але тобі зі сином не легко буде втечи. Чагрови вже не від тепер мають око на Володимира“...

— „Щож робити, братчику мій?“ запитала Ольга, заливаючи ся слезами.

— „Взяти сина і втечи!“

— „Втечи? Куди? Адже догонять! І тодї скажуть, що я всему винна!“

— „Не втїкати туди, куди вони сподївати-муть ся твоєї утечі, тільки якраз в противну сторону, в Польщу. Я прилагоджу тобі розставлені коні, а оба сини і свояки покійного перемиського воєводи Надїтича сприяють нам від часу, як Чагрови заняли їх місця“.

Княгиня Ольга довго плакала і рішила ся вкінцї, послухати брата.

День передтим, заки Всеволод мав видати гасло, вийшла до міста нїби до складів Нїкона і не вернула до замку. Було се під неділю, коли

вона звичайно пізно вертала з монастиря св. Іоана. Того вечера Варягам Руальда, що мали нічну сторожу в замку, удало ся закупити більшу скількість доброго питного меду і вони потайки частували себе. Спритно урядив Всеволод своє дїло: також тим віддїлам, що мали сторожу при городських воротах, „удало ся“ дуже дешево купити добрий мід. Варяги вже давно не мали такого приємного пира. Відкись знайшли ся між ними нїби припадково виїзджаючі з города бояри, з возами, повними угорського вина, побратали ся з веселим товариством і пили-пили, аж поки не звалили ся з ніг. Вина і меду було в брід. Пив, хто хотїв і кілько хотїв.

Наймолодший з Чагрових, що мав тої ночї нагляд над замковою сторожею, був убитий вже з западаючим сумерком. А сторожа тїшила ся, що її начальник десь забавив ся і не приходить, тай тим веселїйше пила. Руальд, що мав нагляд над сторожами при брамах города, був там з вечера, коли пиятика що йно потайки відбувала ся, не замітив нїчого і відійшов.

Князь тої ночі до пізна читав. Заснувши, спав неспокійно. Снила ся йому якась нічна битва, серед котрої в суматосї звивав ся чорний, понурий гад з рудою лускою і кусав-кусав. Пробудив його напрасний, страшний рев медведиці, що сторожила його дверий. Зірвав ся на рівні ноги і скоро, майже махінально почав одягати ся, причім кричав:

— „Що є?! Сторожа! Сторожа!“

До кімнати не вступав нїхто, тільки на коридорі скріпляв ся крик і суматоха. Накинувши на себе верхну кирею, взяв меч і відчиняв помалу двері. Тисячі думок лискавками перебігали йому по мозку. Одного був певний: що має до дїла з бунтом, але лїпше зорґанїзованим чим перший раз.

Хвилинку дурив себе, що може се яка несподївана пожежа. Але відхиливши двері, побачив в світлї смолоскипів таку картину: цїлий коридор

був битком забитий уоруженими людьми в ріжних одягах: по їх рухах і лицях бачив, що се були нетверезі дружинники й невольники бояр та всяка збиранина. Команду над ними мав братанич старого Судиславича, що був у св. землї як хрестоносець. Він стояв окружений кількома боярами біля одного з вікон і нагим мечем показував товпі дальші коридорі в напрямі кімнат Настасї. Під дверми князя дрожала ще судорожно вірна медведиця перешита багатьома рогатинами і тому товпа напасників держала ся ще оподалїк.

На вид відхилених дверий з товпи закричали: „Князь! Князь!“ І товпа подала ся взад. В тій хвилї Судиславич обернув ся, а князь відрухово зачинив двері, не кажучи нї слова. Зрозумів, що дїєть ся. Все те тревало одну коротеньку хвилину, потрібну до відхилення й скорого зачинення дверий.

Ярослав, як всї члени його роду, був зовсїм притомний у великих небезпеках. Тепер мав тільки дві думки, гострі як його меч, але зовсїм инакші: що не бачив нїде нї одного трупа свого дружинника і що Настасї та Олегови грозить небезпека. Обі ті думки були рівночасні й обі гіркї як полин. Як би не смерть медведицї, що сконала під його дверми, був би зненавидїв все, що дихає і живе, може навіть і Настасю та власного сина Олега. Але дрожаннє тої медведицї додало йому сили й охоти. Твердим кроком, майже зовсїм спокійно приступив до стїни, на котрій висїли для прикраси роги, щити й рогатини, зняв один ріг, отворив вікно і тричі затрубів на трівогу, напрасно, уривано.

Нїхто не відповів.

Почув ся безмежно самотним.

Не подумав нїчого, але чув, що йому вже все одно, що раз мати родила! І почув немов ураган сили в своїй груди. Твердим рухом зняв зі стїни блискучий княжий щит, надїв грубо золочений шолом і з добутим мечем в правій

руці відчинив двері. Там товпа усувала мертву медведицю. Крикнув:

— „Проч!“

Розступили ся перед ним і в коридорі почало притихати. Товпа тиснула взад на обі сторони.

Ішов спокійно вперед, в напрямі до кімнат Настасї, які виважували дружинники й слуги бояр. На вид князя станули. А він підійшов аж до ґрупи бояр, яка очевидно захитала ся. Втім Судиславич крикнув до дружинників:

— „Брати князя! Чого стоїш один з другим?“

Ніхто не рушив ся.

Судиславич сам кинув ся до князя, а за ним і бояри, що окружали його.

Тільки син старого Боринича, рівно як батько міцний і тяжко думаючий, закричав:

— „Батько казав, аби не робити йому нїчого злого!“

— „Сам станеш на сторожі при нїм, тумане якийсь!“ відповів Судиславич.

Князя кріпко держали в руках і відпровадили до його кімнати. Ізза натовпу князь весь час не міг навіть зложити ся до удару. Він побачив біля ґрупи бояр спертого при вікнї трупа Варяга, що страшно покалїчений сконав на своїм становищі. Відітхнув лекше, як би лиш о се одно йому ходило. Біля Варяга побачив на землї тїло одного слуги Настасї. Відітхнув ще лекше. Коли впихали його до кімнати, крикнув тільки:

— „Мій син! Мій Олег!“...

Чув, як якась мов студене болото прикра филя болю заливає його мозок і як паморока бє йому в очі. Впав пів притомний. В тім станї чув, як замуровували вхід до його кімнати.

На дворі починало невиразно сїріти...

* * *

Тимчасом Руальд, що ночував в сторожевій гридниці біля київських воріт, де через те не було пиятики, пробудив ся при другій змінї нічної сторожі і почув якийсь підозрілий гомін. Він доносив ся від обох сусїдних воріт. Думаючи, що се вїзджають в ночі більші купецькі ряди возів, радше з цїкавости, чим з побоювання, вислав до обох тих воріт стежі. Довго ждав на їх поворот. Коли не вертали, розлютив ся і приказав збудити всю сторожу при київських воротах. Якраз тодї почув, що якась більша скількість людий окружає в півтемряві його становище. Приказав варяжським граннєм затрубіти на трівогу.

Нїхто не відповів.

В тій хвилї принесли до нього конаючого Варяга, одинокого з тих двох висланих стеж, що мав ще тільки сили, сказати:

— „Бояри... вирізали... всїх... наш...“ і помер, важко зітхнувши.

Почув ся страшенно самітним в тім великім городї, далекім від землї Варягів. І відчув всю чужість землї, на якій мав зложити свої кости. Родинний край станув йому перед очима — високий, камінний, з рідкими, мрачними лїсами, де день треває чотири години. Як лискавка перебігло перед ним цїле його життє і станула жінка, чужа йому, бо не любив її нїколи. Одна одинока була тут людина, що пригадувала йому своїми очима і сумно усмїхненим личком далеку, бідну країну Варягів і ранну молодість його, коли черствий як північна весна переїздив чисте як слеза, янтарне море, щоб шукати долї в пшеничній землї України, пахучій липовим цвітом і чебриком.

Вся сила його ума і тїла випрямила ся туди, де була його любка, яку мав колись на колїнах, як малу дитинку. Якась смертельна ясність опанувала його ум. Він крикнув:

— „Взяти на себе верхні одяги тутешних дружинників. — В стремена!“

Дві сотні Варягів рушило за ним в напрямі до замку. Гнав як вихор, аж земля розступала ся. Бачив все ясно кругом, хоч темно ще було на дворі. Його очі світили ся як фосфор.

Вулицями Галича снували ся тут і там якісь постаті і йшли невеличкі віддїли, тихо скрадаючись в тім самім напрямі. Знав, хто вони, але не звертав на них уваги, як лев, що летить по велику добичу. А вони мимохіть вступали ся з дороги ураганови його сотень.

Обїхав замок і підїхав травами під замкові сади.

Від часу перевороту й усунення бояр з замку перебудовувано й добудовувано ріжні входи й переходи, про що не знали бунтівники так докладно як Руальд. Один з таких переходів застав нестережений. Якраз той, при котрім раз говорив з Настасею — довго, довго.

Як коти влїзли ним його Варяги один по одному, довжезним гусаком. Невдовзї знайшли ся в замкових підземелях.

А за кілька хвиль на коридорах і в кімнатах княжого замку дав ся чути пекольний рев і кров бризкала по стїнах нутра терему. Чи була се битва, чи різня? Руальд не знав сього. В такій битві не брав ще участи. Цїлий окровавлений, з очима блискучими як два куски фосфору, скакав мов ошалїлий пард по знаних добре закамарках. І рубав і забивав кругом підхмелену боярську збиранину. Розумів одначе, що не багато має часу до смерти. Дорубав ся до кімнати Настасї і застав її звязану, в одній сорочцї з білого як снїг шовку.

Крикнув:

— „Розвязати!“

І схопивши її, вибіг з кімнати з дорогим тягаром, який вперве і в останнє мав у своїх раменах. За ним йшов окровавлений гурток його найдужших Варягів, може четверта частина. Решта їх конала на коридорах княжого терему, завалених трупами, як дровами.

Біг в замкові сади, в напрямі на Чагрів, якимсь звірячим інстинктом гнаний до леговища роду Настасї, немов прочуваючи її останнє бажаннє.

Допав коний, укритих в княжих садах і рушив — скоро, скоро. А з заду чув якийсь новий, пекольний гомін в замку. „Може то ще якийсь віддїл Варягів вдер ся по смерть до княжого терему?“ подумав. І приємна гордість вікінґа заспівала в нїм, як співає шум бурштинового моря в чудовім фйордї бідної варяжської земленьки, повної ґранїтів і рідких лїсів.

Гнав.

Знайшовши при березї човно, перевіз ним Настасю, що давала вже знаки життя. Кропив її днїстровою водою й обтулював в кирею. Його товариші перепливали Днїстер як котрий міг і чим мав. Уважали ся всї як зрослі в одно. Вже недалеко мусїв бути Чагрів. Нараз побачив дві луни — майже рівночасно. То горіли нові, чудові тереми Настасї і дворище її батька. Станув як вкопаний. Куди тут їхати?

Куди летїти? Скрізь вороги...

Великим червоним серпом виглянуло сходяче ізза лїсів сонце. А в душі Руальда немов знов пробудив ся дивний інстинкт прочуття. І він полетїв з Настасею на ту поляну, де вона вперве побачила князя.

І там погиб, окружений хмарою боярських гайдуків і дружинників; погиб поранений від чола до стіп; погиб останний з варяжського віддїлу вікінґів, поваливши ся на землю як дуб біля змарганої лїлеї, що впала зараз за ним — може з жалю за ним: останним оборонцем своїм.

Настася лежала на чудовій, пахучій полянї з замкненими очима й думала про свого сина Олега. Добре, що Руальд не довіз її до Чагрова, де висїла її старенька матїр, два брати і свояки, де лежали навіть немовлятка з роду Чагрових, побиті гайдуками бояр на смерть.

*

* *

З Чагрових остав ще в живих тільки один Борис. Він був тоді саме у найстаршого сина покійного вже Рака, провідника галицьких міщан. Просив його, підняти галицьке міщанство в обороні князя й прирікав зате все, що міг приречи. А він багато міг.

Розважний Рак, що не даром обняв по смерти батька провід над міщанами, думав довго. Вкінці, улягаючи просьбам і приреченням Бориса, скликав на раду братів, свояків і виднїйших представників міщанства. Вони вислухали уважно бесїди розумного Чагрова і довго мовчали. Вкінці виступив один з присутних і сказав:

— „Чи ти, боярине, дїйсно гадаєш, що навіть як би ми хотїли, то моглиб підняти Галич для оборони неслюбної жінки Володимиркового сина?“

Всї зібрані притакнули як один.

— „Чи зробив син Володимирка хоч одну кривду галицьким міщанам?“

— „Нї“.

— „Чи не збогатив всїх городів галицької землї як нї один князь перед ним? Чи бачили ви за його голови одну програну війну або одну загальну недолю, якій він не зарадив би своїм умом? Чи той син Володимирка не судить всїх мудро і справедливо? Чи не кормить убогих з великих житниць своїх? Чи не будує по всїй землї божих домів і чи не прикрашує їх золотом і дорогим самоцвітом? Чи вся земля галицька від Попраду по Чорне Море не виглядає як добре управлений огород, пахучий медом і пшеничним колоссєм? Чим ваш Галич не більший і богатший від Київа, матери городів наших? Чиж ваші доми не виглядають як палати і чи ваші жінки та дочки не убирають ся як боярські? Чи кожда инша волость не чулаб ся щаслива, як би мала такого князя і господаря, до котрого приїзджають на суд навіть чужі князї й королї!?“

— „Та, все те правда, але він син Володимирка!“ звучала одинока відповідь.

— „Так, так, Володимирка!“ загудїли твердо кругом.

— „Нехай же правлять вами або ляцькі голодники, або чорні Угри, або суздальські опудала, як правлять Київом, що також убив недавно свойого доброго князя!“*) сказав розумний Борис і як перше потайки зайшов тут, так тепер явно й отверто вийшов.

Не довго йшов. І не мав куди йти. Перша товпа боярських посїпак, що зустріла ся з ним, розсїкла його на кусні на площі Галича. Не підніс навіть один раз руки, щоб боронити себе. Так погиб розумний брат Настасї, Борис, дивно подібний до неї. Добре, що не бачила того Настася, бо вона любила його.

* *

А Настася їхала знов звязана і привязана до коня, в шовковій, білій сорочцї. Мала замкнені очі і не млїла вже. Тільки бояла ся, аби дзвони не почали бити на трівогу, як тодї памятної ночі. Але бояри під проводом Всеволода так спритно уладили бунт і розмістили свої сили, що не потребували помочі товпи. Длятого не дзвонили на трівогу. Впрочім Настася знала, що її жде і була готова на все, як тодї — над потоком...

На кождім роздорожу кропили її бояри свяченою водою, а нарід непереглядною товпою вводив її до Галича з проклонами і криком: „Всяков диханіє да хвалить Господа!“ Найголоснїйше кричали ті, котрим найбільше доброго зробила. Але вона не дивила ся на них. Своїми замкненими очима бачила тільки свого сина Олега, гарне як весна дитя а за ним мов в далекій мрацї між кровю і тернами сумне лице мужа. В само полудне вїздила в переповнені вулицї Галича,

*) Натяк на убитте Ігоря (сина Олега „Гореславича“), князя чесного і справедливого, якого виволїкли з церкви в часї богослуженя; покалїчене тїло його кинули Кияни на торговицю на Подолї; потомні зачисляли його до святих.

в котрім мимо неділї всї церкви стояли пусткою, бо народ виляг, подивити ся на чарівницю.

Величезним походом кермували бояри під проводом Судиславича, що мав на руцї великий, білий щит з червоним хрестом...

Під вікнами княжого терему почали боярські слуги класти великий костер. А народ як ошалїлий зносив осикове дерево, що в нутрі червоне від крови Пек-Осини.

Почав западати сумерк і холодом тягнуло від широких плес Днїстра.

Дрожала вже зі студени біла як снїг любка князя Осмомисла. Але не довго мала вже дрожати. Бо величезний костер з осикового і чатинного дерева стояв вже готовий. Бояри післали ще тільки по старенького ігумена Студитів, щоб перед народом прокляв чарівницю, яку привязано вже до стовпа, вбитого серед костра, перед котрим в окруженню бояр стояв князь Всеволод і побожно завертав очима та голосно зітхав.

— „Місце для святого старця!“ заревіли бояри.

Народ заколихав ся як безмежний лан збіжа і пропустив старенького ігумена Студитів, що тряс руками й головою. Сам боярин Судиславич впроваджував його на костер з одним монахом.

Настася отворила очі, в котрих застигли слези і терпінне, а її спечені горячкою уста почали говорити тихо:

— „Отче святий! Перед лицем огню і смерти сповідаю ся милосердному Богу і святій церкві Христовій з усїх гріхів своїх. Я полюбила князя, не знаючи, що він князь і жонатий. А потому слаба воля моя не могла відорвати думки і душі від нього, бо я вже була матїрю його сина. І полюбила я свого сина ще більше чим мужа і бажала для нього золотого стола в Галичі. Знаю, що се була гордість, мій одинокий але найбільший гріх.

І вже більше не знаю, чим я прогнївила

Бога. Але не можу жалувати того гріха; хоч хотїлаб, не можу! А ти, святий старче, як можеш, прости менї той гріх і поблагослови своєю доброю рукою невинного сина мого, коли він ще живе, — за мою добру волю, що я хотїлаб жалувати за тяжкий свій гріх“...

Вона заплакала перед ним так тихо, як княгиня Евдокія, коли просила в келії його.

Святий старець перший раз бачив Настасю Чагрівну в світлї смолоскипів, якими за хвилю мали запалювати костер. Він уважно подивив ся на неї і дрожачим голосом почав говорити як міг найголоснїйше:

— „Господь наш Ісус Христос благодатію і щедротами своєго человіколюбія да простить ти вся согрішенія твоя і аз недостойний раб Божій прощаю і разрішаю тя от всякого союза клятвеннаго і запрещенія, єлико могу і ти требуєши, к сему же разрішаю тя от всїх гріхов твоїх — во імя Отца і Сина і Святаго Духа, амінь!“

Зробив над нею великий знак хреста своєю дрожачою рукою.

В тій хвилї розлючені бояри з усїх сторін почали гукати:

— „Запалюй!“

Народ захвилював ся і закричав:

— „Пожди!“... „Чекай!“...

Святий старець повагом почав зіступати з костра, підтримуваний монахом.

Старенький ігумен приступив до князя Всеволода і запитав:

— „Де сини князя Ярослава?“

Всеволод видивив ся на ігумена Данила, як на собаку, і буркнув:

— „Не знаю!“

Старець не питав більше, лиш почав дрожачими устами шептати молитви. Товпа розступила ся перед ним, як морські хвилї, а він благословлячи народ, ішов помалу аж до свойого воза.

Бухнув огонь і затріщала суха смерека та соснина, зашипіла червона в нутрі осичина. Костер станув в полумінї й освітив темні теремн княжі й замкову гору і чорні лїси за Днїстром і сталеву ленту ріки. Народ кричав як ошалїлий: „Всякоє диханіє“, а найголоснїйше кричали ті, котрим Настася найбільше добра зробила.

А в гарних, галицьких садах дозрівали угорські сливи...

* *

„Чи бачили все те розумні очі князя Осмомисла з вікна княжої кімнати, переміненої на вязницю? І що дїяло ся в серцї князя?“ може запитати молодий читач.

Але я не пробувати-му відповісти на сї питання.

Не тільки тому, що се дуже трудно представити, як поводить ся в найбільшім терпінню розумний чоловік, що він чує і думає, в що вірить і що тратить а що зискує. Хто може віддати молитву Ярослава до Бога о чудо і почуттє безсильности того могутного князя, перед яким дрожали всї сусїди кругом і його безмежний жаль до своєї столицї і народу, що не поміг йому в тім нечуваним упокоренню й терпінню...

Я ще й тому не пробувати-му, розяснити сю тайну, що недобре є, розривати заслони з найглибшої глибини людського терпіння. Бо се родить терпіннє і розбиває тугість людського духа. Знали сю тайну великі законодавцї западної Византії-Риму, коли забороняли римському народови плакати й заводити по великих погромах римських вийськ. Знали сю тайну й старі лїтописцї українського народа, що не описували, тільки згадували кріваві й огненні події нашої бувальщини.

До них, до тих чудових, засохлих квітів нашої думки відсилаю молодого читача з вдачею Мирослава, з одною-одинокою заміткою від себе:

Що правдивий мужчина се той, хто видержить і найглибший біль тай не втратить охоти до праці для других. Бо се становить суть життя людини. І тільки воно дає внутрішній мир, найбільше добро людини.

Приязнь і пімста.

Глава осма, з котрої читач довідаєть ся, як Мирослав повернув до Галича і що оповідала йому старенька матїр та як принял його князь Ярослав і про що вони говорили; як і чому князеви не сподобала ся навка королевича Сїдгатта, що мимо того вплинула на одно його важне рішенне, може тому, що переповів її приятель і товариш з хлопачих лїт; як князь відпокутував те, що сам не виконав пімсти і хто перенял ту пімсту; запізнаєть ся з найстаршою донечкою князя Ярослава і довідаєть ся про останні хвилї князя та про те, що про нього написала лїтопись.

Западала погідна осїнь. Небо було як великанський, сталевий щит, свіжо вичищений. На нїм блестїли звізди. Лїси, поля й луги, закутані в легку мраку, немов лагідними, величезними филями спадали в долину Днїстра, що тихо віддихав у нїжних серпанках імли, як спокійний вуж з мінливою лускою.

Якась божеська тишина царила кругом, немов би Господнїй поцїлуй що йно діткнув благословенну країну Галича й успокоїв її.

Серед такого спокою й тишини серце людини, що чує власне ковтанне, бєть ся якось трівожно, немов би лякало ся, що по тім спокою наступить неспокій. А серце Мирослава, що зближав ся до рідного дому по сїмнайцяти лїтах блуканини, трохи не розсадило його груди. Коли з половецькою невольницею, що піклувала ся його синком, і двома невольниками підїхав перед ворота рідного дому й узрів у блеску зір ясень, який сам засаджував, що розріс ся могутно, — серце майже перестало в нїм ковтати зі зворушення. Мимохіть станув і глибоко втягнув в себе повітрє.

В сій хвилї було йому байдуже все, що стало ся в Галичі, крім того, що стало ся з його домом, плотами, стайнями, садами. Господар пробудив ся в нїм...

Підійшов під свій сад і станув під ним, як чужий. В місячнім сяйві тихо як духи падали на землю яблука — білі, великі. Йому пригадала ся Таля і здавало ся, що чує її біля себе.

Відчинив ворота. Були якісь инакші, як ті, що лишив. І дуже скрипіли. Що йно тепер запримітив з болем, що дім похилив ся, що одна стїна геть присїла.

Застукав до вікна і рівночасно кричав:

— „Мамо, то я, Мирослав...!“ Почув тільки голосне:

— „Ах!“

В хатї счинив ся рух. Бачив у місячнім сяйві, як хтось скоро збирав ся, як збирали ся дві особи.

Матїр сама вийшла відчиняти сїнні двері.

Постаріла ся дуже. Мирослав нїколи не представляв собі її старою і тепер болючо відчув її вигляд.

— „Як же ти змужнїв, як виріс! І дитинку маєш зі собою! Чия вона?“ сказала мати по привитанню й оглянула внука.

— „Се мій син. Я вдовець, мамо!“

Якийсь час тревала мовчанка. Разом увійшли до кімнати.

— Як же я горячо молила ся, щоб ти вернув! І Божа матїр вислухала моєї молитви, глянула ся на мої сльози. Тепер спокійно вмру. А тут таке дїяло ся за ті часи! Боже, Боже!“

— „Чув я, мамо, дещо, чув по дорозї“.

— „А твоя старша сестра вийшла за Стефана“.

— „За котрого Стефана?“

— „Та за того, що ти з ним вибрав ся в дорогу. Він тепер майстром при метавках на княжім замку. Добре їм живеть ся. Доробили ся і дїточок

мають. Живуть в сусїдстві. Такий дім поставив Стефан, як палату!“

— „А друга сестра?“

— „Також віддала ся. За купця Панькова з сусїдства. Тільки я стара живу тут зі служницею. Але я так заговорила ся, а ти певно голоден з дороги!“

— „Нї, нї, я ситий тим, що побачив рідну хату тай вас, мамо“.

Мати порала ся вже коло печі. За хвильку ясний огонь бухав на припічку й освічував кімнату, як колись, давно.

Мирослав чув ся чужий тут і не знав, що з собою почати, зовсїм, як би провинив ся чимсь. А рівночасно здавало ся йому, що вчера вийшов з рідного дому.

— „А що робить князь?“ запитав. Крім родини, від якої дуже відчужив ся, і князя, свого товариша й приятеля з хлопячих лїт, не мав тут властиво нїкого в сїм містї.

— „Князь дуже нещасливий, хоч всїм добре за його голови. Але він полюбив Настасю з Чагрових, проти чого виступили всї инші бояри а ще передтим владика й ігумен. Вже тому кілька лїт був бунт в Галичі. Дуже страшно було. Били ся на вулицях і в лїсах і під Чагровом і Галич горів — нас охоронив Господь, — але якось утихомирили ся. Бо ще жила стара княгиня і вона упросила владику й ігумена, аби не картали князя, а сина, аби їх не карав більше. Але як тільки вона померла, князь взяв на замок Настасю. Княгиня втекла до Польщі, а з нею багато старших бояр і навіть Сїрославич, що вже від давна до нїчого не мішав ся...

— „Константин Сїрославич також?“ запитав здивуваний Мирослав.

— „Ая, він також. І незадовго прийшло до нового бунту. Сим разом били ся тільки в княжім теремі, але Стефан каже, що страшно там били ся, тай ще коло Чагрова, спалили нові теремы, які князь побудував для Настасї і спалили старе

дворище боярина Чагрова, били ся, а всїх Чагрових повісили або зарубали на смерть... Але на, синку, їдж... Маринка, Маринка! Скоч но, потряси троха грушок, але тих сочистих, зі середини саду! Знаєш, такі сего року вдали ся, на причуд дивні“...

— „Дякую, мамунцю, дякую“...

— „Ага, ще молока тобі спражу. А може ти волиш меду? Може грітого?“

— „Добре, добре, все одно що“...

— „Тай Настасю спалили перед вікнами князя. Оповідають, що Руальд боронив її до останка, аж поки не порубали його на куснї, як гадину. Кажуть, що вони любили ся потайки перед князем. А самого князя перевів Всеволод ще тої ночі в замкову тюрму, але нїчого не зробили нї йому, нї його синови від Настасї, бо спротивили ся тому оба Бориничі й багато инших бояр“.

Відітхнула.

„Княгиня Ольга нїчого не говорила, бо її не було. Втїкла зі сином аж до Ляхів. Ще тої самої ночі відбуло ся віче на площі перед церквою Пресвятої Богородиці, при смолоскипах. І тодї вбили старенького воєводу Веремунда, що тут доживав віку і не мішав ся вже до нїчого. Якась жінка сказала, що перед кількома лїтами чула, як він казав підпалювати людські доми. І тодї нарід убив його, а його дім спалив. Але більше пожежі не було“.

Знов відітхнула і говорила далї:

„А ще передтим Борис, брат Настасї, просив міщан, аби не допустили до того всего. Мій брат Іван був на тій радї і казав, що потому міщани жалували, що не помогли князеви. Бо Настася не була чарівниця; инакше святий старець Данило не був би дав їй розгрішення перед смертю; бояри страх були люті на нього, але що мали робити? Він не боїть ся вже нїчого, над гробом стоїть. Ще тої ночі їздив до замку, взяв від Боринича малого сина Настасї і благословив його і всї кажуть, що він через те буде князем в Га-

личі, а не син Ольги. Княгиня Ольга вернула до Галича, бо князя"...

— „Щож зробило віче?" перебив нїжним голосом Мирослав.

— „Та я до того хочу дійти! Зараз. Як же то було?... От, бачиш, ти збив мене... зараз"...

Старенька матїр потерла чоло і сказала:

— „Ага, знаєш, Стефан принїс все срібло, яке ти взяв з собою; казав, що від тебе самого одержав його. — Гадаю, чи ти не вмер, а він не хоче сказати. Але він каже: нї, поїхав, каже, до Византії, а там досить є срібла; пощо мав ще воду везти до криниці. Ми зараз віддали весь довг, бо ще були ті гривни, що ти лишив, але я вже забула, кілько їх було, й Ітіль вернула до нас і грамота, ось тут в скринї є, а Ітіль померла; то її дочка та, що пішла по грушки; але бо пішла! Таж за той час пів саду можнаб обнести! О, вже йде! Вибирай ті жовті"...

— „А щож віче зробило?"

— „Ага... Там то народу було, тьма тьменна. Навіть старенький ігумен Данило приїхав і щось говорив. І жінки пхали ся, але я не йшла. Де менї до того?! Як би так ти був, або твій покійний батько" — зітхнула — „а що з хрестом на його могилї? Гарний? Ти певно вже поправляв — таж то такі лїта, Господи! За той час що народу померло.От не стало й нашого сусїда Герасима Берези; добрий був небіщик, нераз поміг менї в господарці; лишив донечку; гарна, якраз для тебе, сину, і майно гарненьке є, а його задусили тодї на вічу, — такий здвиг народу був. Найгірше горлали Суздальці, аби вибирати князем Всеволода. Але нїхто його не хотїв, бо його брат добре опорядив Київ, кажуть, — тай він сам дивить ся як опудало. І люди і бояри закричали: „Таки Ярослав нехай княжить!" Всеволод втїк ще тої ночі і більше не приходив до Галича.

Відітхнула.

„А князь мусїв підписувати якусь грамоту і присягати, що не карати-ме так бунтівників, як

карав його батько і що закличе жінку до замку. Княгиня вже вернула з Кракова, але Стефан каже, що князь ще не був у неї і не хоче її бачити. А Судиславич утік також і всї Микуличі й оба Надїтичі. Не ждали, заки повернуть княжі полки, що пішли на Київ, помагати Великому Князеви Мстиславу. Позавчера вернули перші кінні віддїли, довідавши ся про те, що стало ся в Галичі; кажуть, що за ними вертає все військо, покинувши в потребі князя Мстислава. Говорять, що тепер князь пімстить страшно смерть Настасї"...

Тут старенька глибоко зітхнула і тричі перехрестила ся тай говорила дальше:

..."Кажуть, що в трох церквах попадали ікони... Коби хоч не дуже мучили нарід... Бо найбільш винні втїкли. Решта боярів пє і гуляє, що Господи! Що вони доказують! На драбинах несуть їх пяними до дому! І так день в день! А князь нїщо на те. Кажуть, що його скарбник і кількох жидів на приказ князя позичають гроший тим пяницям"...

Мирослав задумав ся.

Матїр довго оповідала ще про всїх і вся, а він думав про свого приятеля.

На другий день з полудня пішов до замку.

Всїми вулицями Галича плили як повінь кінні полки княжі, що вернули зпід Київа на вістку про бунт. Їхали наємні Торки і Половцї на некованих конях і віддїли Варягів в сталевих кольчугах і різунські чети Берендїїв з обсмаленими лицями та чорними, лискучими очима. Вони співали дикі воєнні пісні, пісні про кров і пожежу... Всї площі Галича були битком заповнені військами, а кругом княжого замку аж кишіло від них.

Галич був тихий, мов місто померших. Вікна і двері всїх домів були щільно позачинювані і безмежний жах стояв над престольним городом Осмомисла. Той жах удїлив ся й Мирославу і він помалу йшов до замку.

При брамах побачив сторожу, зложену з Угрів і Берендіїв. Перепустила його і він пішов дальше.

Перед сторожевою гридницею зустрів Мирослав гурт варяжських сотників і старшини инших наємних полків. Завагав ся, чи йти дальше, чи вертати, бо князь тепер певно занятий. Але щось пхнуло його, йти дальше. І він зголосив ся в сторожевій гридниці. По кількох хвилинах завізвав його до князя якийсь незнакомий йому бирич. В кімнатах, які переходив, ждали варяжські полководці та начальники Половців, Берендіїв і Торків.

Його зараз впустили до кімнат князя. В передостанній кімнаті застав кількох жидівських купців. Бирич провадив його дальше. Мирослав, почувши крізь двері, що князь занятий розмовою з кимсь, хотів тут пождати. Але бирич сказав:

— „Князь приказав, зараз припровадити вас до себе!“

Мирослав вступив до кімнати Ярослава і побачив таку картину: князь Ярослав сидів на застеленім ослонї якийсь змарнїлий і блїдий та з таким виразом лиця, як би двигав величезний тягар. Перед ним стояв поважний купець жид в покірній поставі.

Князь постарів ся сильно.

Мирослав вклонив ся свому князеви, а той встав на привитаннє приятеля з хлопячих лїт і сказав, усміхаючи ся:

— „Як же ти спізнив ся з посольством! За той час я вже вспів розійти ся з ріжними союзниками і з тим, до якого ти їздив“...

Привитали ся сердечно, як колись, за хлопячих лїт. Але оба чули, що були вже инакшими.

— „Зараз весь віддам ся тобі, твоїм оповіданням і справам тай переповім тобі неодно зі своїх. Вже кінчу справу з сим купцем. Сїдай!“

Мирослав ще раз вклонив ся і сїв. А князь говорив до купця; мав притім якось дивно стягнені уста, мов до кусання:

— „Отож які видатки має внук покійного Лисинича?“

Купець відповів словами старої мудрости свого народу:

— „Є три трудні річи а четвертої зовсім не знаю: дороги орла в повітрю, дороги вужа на скелї, дороги корабля в морі, дороги мужа в молодости його“...

Ясним було, що він бояв ся говорити при незнакомім, хоч князь так незвичайно сердечно витав ся з ним. Князь не налягав більше на старого купця, тільки сказав:

— „Отож ми завтра покінчимо наше дїло. Скажи дальшим, що ждуть на твій вихід, аби сюди прийти, що я весь день занятий. Можуть прийти що йно завтра“.

Купець вийшов, кланяючи ся до землї.

Остали самі. Так багато мали собі оповідати, що аж мовчали. Довго мовчали. Перший промовив князь:

— „Так, так! Ось при якім дїлї застав ти мене: золотом винищую силу бояр. Не такими дїлами сподївав ся я трудити ся в силї віку свого! Та що робити?!“...

— „Чи твоя совість говорить тобі, що робиш добре дїло?“ запитав Мирослав більше длятого, щоб щось сказати, чим на те, щоб одержати відповідь.

— „Так, се гарне дїло, зничити тих невдячних заговірників, зненавиджених всїм народом ізза їх захланности, тільки — — поганими способами переводжу гарне дїло: моїми скарбами розпускаю до решти їх пристрасти й заберу потому їх землї й богатства. Така боротьба ще найменше коштовна і найбезпечнїйша. Чи зустрічав ся ти коли в своїй довгій блуканинї з подібною боротьбою князя зі своїми підданими?“

— „Я зустрічав всїлякі дива й одно можу сказати: на нашій гарній землї ще найменше страхіть і крови й терпіння... Люди скрізь невдячні“.

Мав вражіннє переваги над своїм княжим приятелем, що весь час сидів в своїй волости і не бачив далеких, незнаних земель, про які мріли колись хлопятами.

— „Так, так. І то невдячні в усіх часах і станах. Але та їх невдячність манить як любов без взаїмности, шукати за нею, шукати, як за рідким, незвичайним кристалом. Я від часу останнього бунту щораз більше дбаю про міщанство й смердів. Може там знайду вдячність, як не для себе, то для сина свого. А бояр продам або куплю. Вони дозріли до того, щоб торгувати ними... Я тепер саме додержую присяги, яку вимусили на мені і не караю бунтівників так, як мій батько, тільки инакше. Вже оглядаю наслїдки зовсїм нової кари. Ти не знаєш може, Мирославе, яке тяжке золото і як я їх ріжу ним поки що без ножів“... говорив зїдливо, як би ножем краяв.

Мирослав вдивляв ся в свого приятеля.

Худе лице князя зміняло краску, як під вечір движимий пісок арабської пустині, а глибоко розумні очі його дрожали незначно, як мязи у благородного хижака. Гладка і тверда як мармор краса пімсти відбивала ся в них. Мирослав почув ще більшу перевагу над своїм княжим приятелем, що не посїдав внутрішного спокою душі, який він принїс з собою з далекої Індії разом з наукою тестя. І чув, що не мав вже приятеля. Бо до приязни треба рівности, як до щастя в подружі.

Хотїв влекшити бувшому приятелеви страшний тягар пімсти і зробити йому пращальну прислугу приязни; сказав:

— „Коли не хочеш зазнати людської невдячности, то роби добре тільки слїпцям; бо як вони не бачити-муть тебе, то будеш безпечний бодай перед свідомою невдячністю. Так говорять в країнах, які я переходив. Але зустрічав я й инакші річи. І так, в пустинях Арабії, де крівавий закон пімсти панує ще більше всевладно, чим закон пророка Магомета, є такий старий звичай: в місяцї

посту, званім Рамазан, кождий батько родини вивозить як найдальше в пустиню фляшку з водою і там кидає її на блудні дороги в пісках, не уважаючи на те, що ту фляшку з водою може знайти найбільший ворог його роду, конаючий зі спраги, що забрав йому може найлюбійшу женщину, або вбив його первородного сина"...

Князь Ярослав тільки раз подивив ся в очі Мирославу і задумав ся. По хвилині його худе, втомлене лице змінило краску як движимий пісок арабської пустині над раном. Усміхнув ся незначно і сказав мягко:

— „Так, се гарний, дуже гарний звичай. Він робить лекшим прикрий тягар пімсти... Ти мусїв запримітити ще не одну цїкаву річ в далеких і незнаних землях, про які ми разом мріли колись... Ходїм в сади, там свобіднїйше говорити. Поговоримо як колись"...

Вийшли в сади і посїдали на камяних лавах біля цвітників з осїнними квітами, під золотим галуззєм яворів і червоним як кров листєм буків, обернені лицем до тихих плес Днїстра. Його спокійними водами плив довгий ряд суден з далеких гирл Дунаю тай віз усяке добро і тяжке золото з двайцяти вісьмох таможень придунайських, яким князь Ярослав Осмомисл виконував свою страшну пімсту, кидаючи під шинкові лави молодих синів і внуків могутних бояр.

А ген за Днїстром виднїли все нові й нові княжі віддїли кінноти, що тягнули на Галич. Тут і там виднїли вже й лекші метавки та самостріли, запряжені виключно кіньми. Між кінними віддїлами переважала легка кіннота Торків і Половців. Почутє сили князя Ярослава росло з хвилї на хвилю, але видно було, що він вижидає ще тяжких, в сталь закованих Варягів у чорних панцирах з великими, двосїчними мечами.

А над Галичем дрожав безмежний жах. По хатах молило ся жіноцтво в слезах, слухаючи тупоту щораз то більших сил князя.

— „Так тяжко менї“, промовив князь до Мирослава; з його лиця, захмареного як пісок пустинї під вечір, видно було тягар, який він двигає в думцї. Князь боров ся з собою, ломав ся в душі. По хвилї знов промовив:

— „Чи знаєш ти, Мирославе, що чує і як живе потоптаний, упокорений князь?... Але говори ти! Може знаєш ще щось такого легкого як ту коротеньку притчу про вдячність, що ти її привіз із розпалених сонцем пісків Арабії? Тільки оповідай широко, бо я вже так давно не говорив з нїким..... Ей, як би ти тут був! Може не прийшлоб було до того, що стало ся, а що жде на відплату“...

Мирославу станула перед очима перелякана старенька матїр в хвилї як хрестила ся тричі й говорила зітхаючи:

— „Коби хоч не дуже мучили нарід, бо найбільш винні втекли“... І він запитав:

— „Може оповісти тобі про індійського королевича Сідгатта і про страшний тягар його терпіння тай про те, як він його позбув ся?“

Князь Ярослав притакнув з таким виразом очий, як чоловік, що вмирає зі спраги, а його питають, чи хоче пити.

— „Тільки я не розумію всего в дивній і страшній історії того королевича“, почав Мирослав і став оповідати: „Як я прийшов в глибоку Індію, до святого города Бенарес, де є далеко більше святинь жреців-браманів, чим домів в Галичі“...

Ярослав весь замінив ся в слух; сидїв так тихо, як би його не було. І слухав-слухав.

Сонце покривало вже багряною паполомою княжі сади і широку тафлю Днїстра і золоті банї галицьких церков і далекі поля та лїси за Днїстром, з яких не переставали їхати кінні віддїли княжі, щораз густїйше перетикані метавками, самострілами, пращами, пороками й таранами. Вже тут і там понуро чорнїли в кривавій червенї дрібнїйші віддїли тяжких варяжських ратників з ве

ликими, двосїчними мечами і довгими копіями; сильне граннє їх кручених рогів і величезних мідяних труб долїтало аж до міста та жахом проймало мешканців Галича. А князь Ярослав тихо слухав оповідань Мирослава. З думки не сходила йому пожежа Галича за першого бунту...

Втім прийшов бирич і вклонивши ся князеви дуже низько, сповістив його, що ігумен Данило жде в радній гридниці й просить о послуханнє.

Князь немов пробудив ся зі сну. Глянув за Днїстер, де роїло ся від війська, подумав хвилю, як чоловік, пробуджений з просоння і сказав:

— „Скажи начальникови замкової сторожі, щоб наказав воєводі Якунови, розставити прибуваючі полки в укріпленнях за городом! Полководців і начальників прийму і вислухаю завтра в полудне! Ігумена Данила попроси тут. Скажеш, що жду на нього! По нїм припровадиш тут тисяцького Івора!“

Бирич пішов, а за якийсь час надійшов помалу, нога за ногою старенький, білий як голуб ігумен, що тряс головою й руками; два молоді монахи Студити провадили його попід рамена. Від часу смерти Настасї князь дуже поважав „святого старця“. І тепер встав, щоби привитати його. А коли ігумен Данило перехрестив його дрожачою рукою, князь попросив його сїдати біля себе. Старець сїв, а князь запитав, в якій важній справі трудив ся він аж тут о такій незвичайній порі.

— „Сину мій!“ сказав дрожачим голосом ігумен. „Нехай благословенне і достопамятне буде імя твоє! Прикажи княжою волею своєю, розмістити за городом прибуваючі полки, що обступили княжий замок і битком заповнили вулиці та площі города. Бо в містї такий жах, якого не памятають найстарші. Народ тиснеть ся до церков і монастирів, кількох бояр заподіяло собі зі страху смерть власною рукою, а двох Варяги смертельно побили на вулиції, кажучи, що то вони убили

воєводу Веремунда і спалили матїр будучого князя"...

— „Винні самі себе судять", відповів спокійно князь. „Я, отче, що йно приказав, розмістити війська в укріпленнях за городом, а Варягам зараз прикажу, щоб успокоїли ся".

— „Нехай благословенне і достопамятне буде імя твоє і роду твого зате, що маючи силу в руках, памятаєш на слова Всевидючого: „Мені належить пімста!"...

Червень потонувшого в лїсах сонця почала чорнїти, як величезна рана, що починає склепити ся і гоїти. Від Днїстра почали підносити ся мраки і тягнуло холодом а небо засувало ся від південного сходу тяжкою хмарою. Монахи обтулили старенького ігумена в грубий плащ з волосїння.

Князь був глибоко задуманий. Над чим думав він? Над оповіданнями свойого приятеля, над їдкою як ржа й гладкою як олива наукою Азії. Мав невиразне але сильне прочуттє, що як князь опускає добру нагоду до порахунків з боярством і що се може тяжко відбити ся на його державі й потомстві. Але як чоловік не чув уже в собі сили до переведення крівавої лазнї. В його душі змішали ся дві азійські науки, Христа і Сідгатта з його власним болем і витворили лагідну думку всепрощення. Вона плила з його ума, як кров із жил і приносила йому пільгу й — ослабленнє.

Святий старець встав і помалу дрожачою рукою поблагословивши князя, промовив:

— „Час менї на вечірню молитву"...

— „Пожди ще хвильку, отче!" сказав лагідно князь. „Мирославе! Потруди ся до сторожевої гридницї і прикажи, щоб зараз принесли тут лєктику моєї покійної матери!"

Оба монахи з вдячністю глянули на князя, а святий старець почав шептати молитву, потрясаючи головою, немов на знак, що не заслужив собі на таку ласкавість. Стоячи, молив ся, обернений лицем до Київа, відки дальше надтягали

в темряві збитими лавами Варяги і скрипучі сосуди ратні. Молив ся і князь і оба монахи.

За якийсь час вернув Мирослав з лєктикою, яку несли чотири слуги покійної княгині Евдокії.

Святий старець мовчки всїв до лєктики і з неї поблагословив ще раз князя тай тихо віддалив ся, шепчучи молитви.

За хвилю прийшов тисяцький Івор, начальник Галича з занепокоєним виразом лиця. Князь приказав йому, уставити нічні сторожі з дотеперішних віддїлів, а Варягам і иншим прибуваючим полкам наказати як найбільший спокій. Тисяцький відійшов успокоєний.

— „Студеніє вже і заносить ся на бурю“, сказав князь до Мирослава, „ходїм до моєї кімнати!“

В тій хвилї перша лискавка заблестїла на небі й загремів грім. Князь на ходу схиляв ся і збирав квіти та йшов з Мирославом до терему. Дощ шелестїв вже по золотім і червонім листю дерев; крізь їх верхи блестїв ряд освітлених вікон терему.

На коридорах було вже тихо, як би якісь невидимі духи тишини і спокою перелетїли їх. Скрізь стояла сторожа в повнім уоруженню і з острахом здоровила князя.

Князь приказав принести вечеру для свого гостя і для себе.

Мирослав з радістю бачив, що князь мав далеко спокійнїйше лице як передтим. Виглядав так, немов би часть тягару скинув зі себе і лишив там в садї, біля камяних лавок, під золотим листєм яворів, під червоними буками.

— „Чогож ти саме не розумієш в фільософії королевича Сідгатта?“ запитав князь Мирослава по вечері.

— „Багато не розумію. Передовсїм дивно менї, що про ті річи не згадують єлинські фільософи, хоч я думав передтим, що вони своїм умом обіймають і небо і землю і все, що є, було або буде“...

— „Ти думаєш може про ту дивну мандрівку душ? Так? Отож так не є. Бо про се згадує Сократ і говорить Платон, хоч, правда, не так ясно і не так — страшно“...

Мирослав засоромив ся. Відчув висшість образування Ярослава і говорив дальше вже збентежено, вприваючи дрібниці з науки, яку сам вложив князеви:

— „Не розумію, чому королевич Сідгатто забороняє співати. Адже спів буває не тільки веселий, але й сумний“.

— „На се дуже легко відповісти“, сказав спокійно князь. „Наука королевича Сідгатта, як ти менї її переповів, противна всяким проявам людських почувань, — все одно, чи ті почування веселі й радісні, чи сумні й понурі. Вона змагає до того, щоб чоловік осягнув передовсїм спокій духа, тишину, те, що єлинські мудрці називають: „ἀταραχθεῖα“, — щоб нїщо не могло нї потрясти нами, нї навіть заколихати гладку і спокійну поверхню нашого духа. А спів так само як плач або танець розбурхує чуттє людини. Ти чув, як недавно співали Берендії та Варяги!“...

Князь знов задумав ся, а його лице стало на мить подібне до движимого піску пустинї, коли надтягає ураган. І знов давний тягар духа відбив ся на нїм. Тягар важкий, в кров і пожежу бременний.

Задумав ся й Мирослав. Він думав над утратою приятеля. На хвилю був його відзискав. А саме тодї, коли князь говорив про те, що вже єлинським фільософам нечужа думка про мандрівку душ; се знаннє князя видало ся Мирославу зрівноваженнєм його далекої дороги. Але тепер, коли побачив, з якою легкістю бере над ним перевагу ум князя, почув, що тратить давного приятеля. Се не був вже його ровесник і товарищ: се був для нього велитень, що кождої хвилї міг залити кровю великий город Галич і цїлу країну. Відчув острах перед його перевагою. І відчув, що без-

поворотно втратив приятеля. Бо до приязни треба рівности, як до щастя в подружі.

— „Чи ще чого не розумієш?“ запитав князь Осмомисл, перебігаючи в думці дивну науку свого товариша „по званню“, королевича Сідгатта.

Мирослав, як пробуджений з прикрого сну, сказав якимсь покірним голосом, як звичайні люди говорять до власть іміющих:

— „Не розумію, відки могла взяти ся та дивна і страшна наука в голові й серці людини? І чому вона за тілько століть не дійшла коли тут? Бодай як поголоска, як понура казка про убиваннє життя... Адже доходило сюди тілько дивних вістий про менші справи!“

— „На твоє перше питаннє“, відповів князь, „може відповів би я тобі, як би я знав докладно життє і дїла а бодай всї проповіді королевича Сідгатта. Скажи менї, чи він щасливо жив зі своїми жінками, чи перейшов коли нещасливу любов?“

Мирослав зі здивуваннєм видивив ся на високе чоло Осмомисла. Його дивувало те, яким чином міг він получити в своїм умі такі річи, як любов до женщини і совершеного Сідгатта-Ґотаму, „світило світа“...

Відповів:

— „Не знаю. Совершений Сідгатто не згадує про се, здаєть ся, в нї одній проповіді своїй“...

А Ярослав Осмомисл, що сияв мудрістю й проникливим умом своїм на всї волости й держави довкруги, дивив ся уважно крізь вікно, в котре недавно світила полумінь з осикового й смерекового костра Настасї. Тай говорив тихо, мов до себе:

„Благородного королевича Сідгатта мусїло в ранній молодости його зустріти велике, найбільше терпіннє, ще більше, чим мене. А таке терпіннє могло походити тільки відти, відки приходить найвисша солодкість життя, то є від женщини“...

По хвилї:

„Може се було так: у світлї місяця, при своїй княжій, мармуровій палатї, серед цвитучих рож і запаху сандалового дерева побачив благородний королевич Сідгатто свою найлюбійшу подругу в обняттях каправого парія, з найнизшої касти. Він міг се побачити. Бо правдива женщина як земля віддасть ся кождому і від кождого прийме плід, коли він тільки приступить до неї у відповідній порі. Для неї все одно, чи насїннє, яке приймає в себе, — насїннє рожі, чи кропиви, дуба чи шувару; при всїм відчуває вона однакову розкіш. Адже так учив мене і тебе старий мудрий учитель єлинський, що його моя покійна матїр привезла з Византії. Чи памятаєш, Мирославе?“...

Не ждучи на відповідь, говорив дальше тихо, мов до себе:

— „І се правда! Бо те саме говорять і наші прості смерди, що нїколи не бачили єлинських фільософів. З долу і з гори просякає та правда в ум тих, що вміють дивити ся на світ. Вона мусїла отворити очі й благородному Сідгаттї. Бо терпіннє тим добре, що дає ясність, як удар твердого кременя об сталь. І тут жерело його величезного змагання, щоб знищити людський рід: аби з ним разом знищити „безіменне“ терпіннє. Благородний королевич Сідгатто соромив ся, назвати його по імени. А може й не соромив ся, бо воно, те одно терпіннє, обіймає всї инші, як море всї води рік“...

Мирослав запримітив тепер, що князь легко гикаєть ся, чого перед тим нїколи не було, і часто западає в глибоку задуму. Щоб дати відітхнути князеви від натовпу думок, говорив лагідно й помалу:

— „І ще вчив Ґотама Будда, Азії світило, всїх учеників своїх і монахів, щоб не заробляли на життє нечесним способом: ворожбою зі звізд і зел, з лету птиць і бігу миший і з кертичин,

щоб не обманювали людий зашіптуваннєм їдовитих гадин і скорпіонів"...

А князь думав дальше і тихо, мов до себе, сказав:

„Так, так! Весь напрям тої дивної науки вказує на те, що її спричинила женщина, болюче зранивши серце великого „світила Азії". Можеш пригадуєш собі, чи не зустрічав ся коли королевич Сідгатто в своїм дальшім життю зі своїми або чужими жінками і як поводив ся при тім?"

Мирослав оповів князеви про стрічу аскета Санґамаї з молодою подругою, яка відбула ся на очах „світила Азії" і переповів те, що тоді сказав совершений Ґотамо до своїх учеників.

Князь Осмомисл слухав зі запертим віддихом. Коли Мирослав скінчив, промовив до нього:

— „Так, так, так, так! Се майже певне, що було так, як я бачу... А на твій другий запит вже лекше відповісти. Дивна наука Совершеного дійшла тут уже давно і то не як поголоска. Чиж не знаєш ти, як старий, богатий боярин роздавши майно своє синам, іде просити о милостиню? Чиж не бачив ти перед хвилею святого старця Данила і двох молодих монахів-Студитів? Се живі докази великої сили науки Совершеного, яких я досї також не розумів".

— „Адже вони пішли в монастир за голосом Ісуса!" замітив Мирослав.

— „Так, певно. Тільки що монастирі були вже перед Ісусом, як ти сам оповів менї в садї; навіть на Святій Горі Афонській жили отшельники перед приходом Спасителя. Але мимо всего наука королевича Сідгатта відпихає від себе. Вона блестить, але так, як великанське порохно або попелище пожарища величезного города, в котрім були божі святинї і княжі теремы і людські оселї з садами і дїтьми, а остало тільки почорнїле каміннє і жевріюче вугле, що згодом також почорнїє, спопелїє й рознесеть ся з вітрами.

„Страшна пожежа, яку запалив великий королевич Сідгатто вже вигоріла в його рідній землї

і перекинула ся дальше, як сам оповідаєш. Вона вигорить і там — і спопелїє... Бо в однім вона неправдива: не признає того, що є хвилї в людськім життю, які зрівноважують усякі перебутї терпіння і в яких людина говорить до Творця свого: Дякую тобі зате, що ти сотворив мене і дав побачити красу життя і світа. Але мимовсього та наука дивно приманчива і дивно велика", сказав задуманий князь Осмомисл.

Опісля взяв до рук св. Письмо нового завіта в золотих окладинках і почав читати так уважно, як би нїкого не було в кімнатї крім нього. По довшім часї сказав:

— „На всї болї й терпіння життя даю тобі, Мирославе, сю книгу, з якої черпали потїху вже наші батьки... Вона також говорить „про терпіннє, тільки лїчить його, а не убиває разом з життєм. А що за ріжниця в тім, знаю добре, бо я сам убивав життє з пімсти за Настасю і сам лїчив терпіння".

Мирослав подякував щиро.

Довго в ніч оповідав ще князеви свої пригоди за сїмнайцять лїт блуканини.

По княжім теремі й цїлім городї як стій шибнула вістка, що Мирослав Крушина власними очима оглядав таємничу державу Попа Івана. Княжа прислуга по тихо присягала ся на чім світ стоїть, що підслухала, як Мирослав оповідав князеви дива про ту державу.

До Мирослава почали вже на другий день приходити навіть найповажнїйші бояри з жінками й дуже просили, щоби оповів їм про те, як виглядає Піп Іван і його держава. Нїщо не помагало, що Мирослав божив ся перед ними, що жадної христіянської держави в глибинї Азії не бачив, хоч шукав за нею.

Всї думали, що князь з якихсь причин заборонив йому, оповідати про се. І віра в те, що Мирослав дїйсно бачив таємничу державу, тільки росла та кріпшала.

Раз пізною осїню лучило ся Мирославу ждати на князя біля сторожевої гридницї. Князь довго не виходив. Починав уже западати сумерк, а що було холодно, хотїв Мирослав загрiти ся при огнищі дружинників. Але як тільки наблизив ся до них, почув своє імя і побачив, як гурток дружинників заслухав ся в оповіданнє одного. Се заінтересувало його. Він тихо підступав і став за заломом муру таї мимохіть почув таке:

— „І чого той Крушина так криєть ся з тим?“

— „Бо князь заборонив оповідати про се?“

— „А чому?“

— „Вже в тім щось мусить бути! Може не хоче, аби ми там пішли, служби шукати“.

— „І ти, кажеш, сам чув, як він оповідав князеви?“

— „Бий мене Божа сила, коли не чув!“

— „То кажи з кінця, як то було!

— „Яж уже тілько разів оповідав вам! Таї що йно говорив“...

— „Е, ти все щось укриваєш з того, що чув!“

— „Укриваєш, укриваєш! Кажи з кінця!“ Загуло з усїх сторін. „І тут є ще такі, що не чули всего!“

Мирослав дуже був цїкавий почути, що оповідають собі княжі люди про його пригоди. Притаїв у собі дух і слухав. А старший дружинник з перекривленим носом оповідав таке:

— „Цїлий рік ішов він землею однооких людиї-велитнїв: на сорок ліктїв високих. А як перейшов їх землю, то дійшов до землї людий з одною ногою, які ходять на головах, а тою ногою накривають ся від дощу і граду“...

— „Га!“ чути було з круга слухачів оклик здивування, хоч уже не перший раз чули ту історію.

— „Потому прийшов по роцї до землї таких людиї, що мають лице на грудях“...

— „Ну, а що мають там, де ми лице?“ за-

питав якийсь дружинник, що перший раз чув се оповіданнє „від самого свідка“.

— „Там у них пусто, як у нас на задній части голови“.

— „Навіть волосся не мають?“ цікавив ся дальше той сам. Але се обрушило оповідача і він крикнув:

— „Іди тай запитай його! Я вже того не знаю!“

— „Нехай говорить! Тихо! Далї!“ загуло з усїх сторін.

— „І знов ішов він цїлий рік їх землею. Бачив там ріки з великими рибами, що мають срібну луску й золоту кров у жилах. Хвостом убє така риба найдужшого вола. І прийшов потому до краю песиголовців, що вміють гавкати як собаки і говорити, як люди“...

— „Ссс!...“, зашипів зі здивування той сам слухач“.

— „Вони не хотїли його дальше пустити. Але як він сказав, що йде від нашого князя Ярослава, то зараз пустили. Ще й смока запрягли йому до колїсницї“..,

— „Сссс!... А чому тодї пустили?“

— „Бачиш, який ти дурний!“ крикнув инший дружинник і додав повагом: „Бо посла такого розумного князя скрізь пошанують! Навіть такого, як ти пошанувалиб!“

— „Тільки, що його князь не вишле!“

— „А як я сам пішов би і сказав, що я посол князя Ярослава?!“ пробував відгризти ся нападаний.

— „Ану спробуй! Таж по тобі зараз пізнають, що тебе князь не післав би! І ще побилиб гарно! Хахаха!“...

— „Тихо! Досить! Ну, далї!“

„Смок перевіз його через пісчане море, де пісок так шумить струями, як Днїстер в час повенї й став над неперехідною рікою. Нею пливе у крови каміннє, як у нас крига. Впереверти

несе його червона, кипуча кров. Тої ріки не перейшов ще нїхто. Навіть смоки не годні перейти її".

— „Як же перейшов Крушина?"

— „Пожди!!"

— „Смок, що його віз, храпнув сорок разів, а з високої гори, що стоїть одна серед пустині, прилетїв такий птах-ґриф, з зелїзними кігтями і клювом. Він схопив Крушину й перенїс його на ту гору, де вийшли проти нього три мавки з зеленим волоссєм і завдали йому три трудні загадки. А як він відгадав їх, позволили йому йти дальше і сміхом попращали"...

— „Чомуж сміхом?"

— „Зараз побачиш! Тихо!"

— „Бо він ішов далї в дикі пустинї й височезні, снїгом завіяні гори, в голодї й холодї тай виглядав, як тїнь, заки добив ся до християнської держави Попа Івана. Вже з далека зміркував, що доходить до неї"...

— „По чім?"

— „О нї!" загуло нараз зпоміж дружинників, які вже передтим щось живо шепотїли між собою.

— „Через цїсаря Мануїла наш князь уже не від нинї знаєть ся з Попом Іваном!" крикнув оден з дружинників.

— „Тихо!" загуло кругом.

— „А я тобі кажу, що цїсар Мануїл що йно через нашого князя познакомив ся з Попом Іваном!" відповідав противник першого.

— „Тихо!" кричали инші.

Мирослав був дуже цїкавий, довідати ся про те, що він „бачив" у державі Попа Івана. Але годї вже було. Бо дружинники позривали ся в завзятій суперечцї, і він мусїв відійти.

На відхіднім чув іще уривки окликів, з яких зміркував, що часть дружинників думає, що князь Ярослав хоче ужити помочі Попа Івана проти Половцїв і тому держить у тайнї цїлу справу. А инші знов думали, що то цїсар Мануїл з'обовязав князя і його посла до найбільшої тайни,

бо потрібував помочі Попа Івана проти невірних у Святій землі.

Мирослав тільки раменами здвигнув і пішов дальше. Але зрозумів, що шкода бороти ся проти віри в свою подорож до держави Попа Івана.

Невдовзі опісля одружив ся Мирослав з дочкою покійного бирича Яструба, а князь дав йому одно з опорожнених боярств і виправив до Византії з увязненим Ніконом та його спільником. І Мирослав вдруге був у Берладі, але сим разом вже не як вязень і вдруге говорив з імператором Мануїлом, причім показало ся, що старий цїсар Мануїл нїчого не знав про затії своїх дворян на придунайські городи Ярослава.

В Византії на кладовищі знайшов Мирослав поставлений хрест на гробі батька і набрав переконання, що тільки висші верстви грецького народа визначають ся зіпсуттєм.

*

Поспішний поворот галицьких полків з походу на Київ не змінив нїчого в Галичі, зате тим більше в Київі. Як зразу князю Мстиславу вело ся добре й він дійшов без перепони аж до руїн святого Київа та заняв їх, бо Гліб, брат Андрія, втїк на саму вістку про прихід Мстислава, — так від хвилї, як опустили його галицькі полки, почали ся невдачі. Облога Вишгорода, в котрім затворив ся Давид син Ростислава, союзник Андрія і Гліба, поступала пиняво. Невдовзї Гліб одержав в поміч велику орду Половцїв, і Великий Князь Мстислав подав ся на Волинь, де й помер у Володимирі Волинськім в осенї тогож року; а в спадку по нїм перейшов престол і пімста на найстаршого сина його, Романа Великого, що почав княжити у Володимирі Волинськім. В Луцьку княжив його стрий Ярослав Ізяславич.

Недовго княжив на руїнах Київа брат Андрія, князь Гліб. Він помер в кілька місяцїв по Мстиславі. Ще коротше княжив у зруйнованім Київі

і Володимир внук Мономаха. Та скора смерть одного князя за другим викликала вражіннє, немов би вони не могли жити в зруйнованих останках давньої величі.

Скоро зміняли ся в Київі і дальші князї. По Володимирі засів найстарший син Ростислава Роман, котрого підпирав Андрій. Одначе приязнь синів Ростислава з Андрієм скоро минула. Вони посперечали ся ізза Новгорода й Андрій прогнав з Київа Романа сина Ростислава та віддав Київ своєму братови Михалкови, що досї княжив у Торческу. Але Михалко бояв ся йти княжити до Київа і післав туди як свого намісника брата свого Всеволода, що не мав волости.

Сини Ростислава запротестували проти сього й разом напали на Всеволода тай увязнили його з цїлим двором, а в Київі засів другий з ряду син Ростислава, Рурик, бо Романа Андрій так обпутав, що той не міг рушити ся. Тепер молодші сини Ростислава облягли й Михалка в Торческу і присилували його, зірвати союз з братом Андрієм і пристати до них. Андрій прислав до них посла з наказом, „забирати ся з руськоі землї“ і йти в Берладь на ізгойство. Але наймолодший син Ростислава в відповідї на зарозумілість Андрія казав на сором обстригти його посла. Розгнїваний тим Андрій довго приготовляв ся до походу і вкінцї рушив на Украіну з великим військом, лїтом 1173. р. З ним разом мусїв йти зі свого Смоленська проти братів найстарший син Ростислава Роман. Крім нього йшло на Київ звязаних з Андрієм коло двайцять князїв.

Але три меткі сини Ростислава не втратили голови на вид тих хмар, що тягнули на святий город. Вони опустили відбудований по части Київ, щоб не нищити його, й затворили ся в двох менших і через те лекших для оборони кріпостях: найстарший по Романї Рурик замкнув ся в Білгородї, наймолодший, Мстислав у Вишгородї, а середущий, Давид поїхав за помічю до Галичини й на Волинь (пятий син Ростислава

тоді вже не жив). Велика армія Андрія, прилучивши ще до себе полки Киян і Чорних Клобуків, облягла Вишгород. Але наймолодший син Ростислава боронив ся завзято і навіть робив нічні випади з обляженого Вишгорода, чим дуже знеохочував союзників. Облога затягала ся.

В склад армії Андрія входили й сили Ярослава кн. луцького, що мав охоту засїсти на київськім престолї, тай сили Ольговичів, що також хотїли бачити на київськім столї когось зі своєї родини. Зі сего противенства скористали сини Ростислава й увійшли в союз з луцьким князем, прирікаючи йому київський престол в заміну за київські волости. І луцький князь перейшов на їх сторону, що викликало замішанне між союзниками Андрія. Колиж до того розійшла ся вістка, що невдовзї надтягнуть галицькі полки, все ще велика армія Андрія серед ночі почала втїкати в дикім переполосї. Тодї Мстислав ударив на втїкаючих, багато їх побив і ще більше забрав в полон.

Так закінчила ся велика виправа Андрія кн. суздальського на землї Украіни. В Київі засїв украінський князь Ярослав Ізяславич, а київські волости взяли сини Ростислава.

Таким чином Ярослав Осмомисл тричі відчиняв силою ворота Київа, а четвертий раз відчинили ся вони на саму вістку, що мають надійти його полки.

Більше не мішав ся вже в київські справи.

Був розбитий переходами життя й особливо тим, що не виконав пімсти, хоч міг. В нїм ломав ся старий одїдичений світогляд з новим, христіянським. І коли ходило о невиконуванне пімсти в справах, що не дотичили його особисто, як під Теребовлею, то правила поведення нового світогляду, по яким поступив, дали йому глибоке вдоволенне. Але в особистій справі тяжіли над ним великим тягарем, якого не міг скинути. Чим більше минало часу від убиття Настасї, тим менше розгону мала його думка в напрямі до виконання

пімсти, але тим глибше вкорінював ся в нім безіменний біль, що з усего приносив йому тільки одно невдоволеннє.

І нїщо не давало йому вже задоволення, нї праця, нї читаннє, нї велике поважаннє у своїх і чужих. Ще найбільше забуття приносила йому молитва й читаннє св. Письма, котре щораз глибше вганяло йому в душу відразу до пімсти, а тим самим погружувало в щораз глибшім невдоволенню зі себе. Так князь Осмомисл, хоч молодий ще віком, ходив мов з застарілою хоробою душі, на яку не було лїку. А разом з життєвою радістю затратило ся в нього й заінтересуваннє всїм.

Його двір став тихий, особливо коли на завсїди виїхала його подруга Ольга і разом з нею не стало дам двору тай жіночої прислуги. Княгиня Ольга переконавши ся, що нїщо не прихилить вже до неї серця її мужа навіть на стільки, щоб він перед чужими числив ся з нею, виїхала в Суздаль, як тільки брат її Всеволод почав укріплювати ся там на престолї по смерти Андрія, що зруйнував Київ. Там постригла ся в черницї й померла в кілька лїт опісля.

Князь Ярослав не допускав до свого замку жіноцтва, не міг стерпіти навіть жіночої прислуги, хоч нераз, оглядаючи пустку свого великого дому, говорив до окруження:

— „Зле з ними, але скучно без них“.

Великий галицький замок оживляв ся лиш тодї, коли приїздили відвідати батька його дочки з мужами й дїтьми, — одна з далеких заднїпрянських земель України, друга з ляцької землї. Князь любив особливо найстаршу, що вийшла за Ігоря Святославича. Він вже в два роки по своїй участи в походї на Київ, якою Ярослав Осмомисл дуже гіршив ся, поправив свої взаємини з тестем тим, що двигнув ся проти Половцїв та побив двох князїв половецьких, Кончака і Кобяка, над берегами Ворскли.

Тим здїйсняв мрію Ярослава з молодечих лїт його і галицький князь радо бачив його від

тодї в своїм замку. Від нього мала найстарша дочка Ярослава пятьох гарних і здорових синів, якими дїд тїшив ся тим більше, що оба власні сини його не сповнили його надїй: його улюблений син від Настасї Олег був дуже сумовитий, а син від Ольги Володимир легкодух і марнотратник, що дуже гризло князя і причиняло ся до того, що він перед часом постарів ся тай щораз частїйше западав на здоровлю.

А доля немов мстила ся на нїм за його страшну пімсту, яку свого часу виконував на молодих синах і внуках боярів: жидівські і грецькі купцї раз-ураз предкладали йому неімовірно високі рахунки його сина Володимира — до вирівнання. Пригноблений князь вирівнував їх, не кажучи нї слова, бо переконав ся про безуспішність усяких напімнень. Постановив собі лиш, не дати марнотратникови Галича і великих жерел його богатства в придунайських городах і таможнях. Дивував ся тільки в душі, на що його син видає такі суми і пригадував собі нераз висказ старого єврейського купця:

— „Є три трудні річи, а четвертої зовсїм не знаю“...

Одначе мимо всего величезні скарби Осмомисла росли постійно. Він прикрашував ними церкви, будував нові укріплення й укріпив особливо гарно ряд червенських городів, які йому свого часу відступив батько Романа Великого, волинський князь Мстислав, за його постійну поміч в боротьбах о київський великокняжий престол. До кінця життя свого не провадив вже князь Ярослав нїякої війни і галицька держава процвітала в богатстві і щастю. Не мав того щастя тільки один її житель — сам князь Ярослав, Осмомислом званий.

В шіснайцятім році по своїм виході заміж приїхала до нього в гості його найстарша донечка з пятьма синками і мужем, котрий лагодив ся саме до другого більшого походу проти Половців і приїхав до тестя по грошеву поміч. Князь

Ярослав радів щастєм ще молодої дочки і сияв його відблиском, як сияє вистиглий місяць відблиском далекого сонця. Найстарший син її, Володимир Ігоревич, що мав пятнайцятий рік життя і дуже напирав ся на війну проти Половців, подібний з вигляду до дїда, був його любимцем. Князь Ярослав любив з ним виїздити на прогульки і провадити довгі розмови.

Раз виїхав з ним князь Ярослав на довшу прогульку; але веселість молоденького княжича не удїляла ся йому. Осїнь все так дїлала на постарілого перед часом князя. Живий і веселий внук не багато робив собі з того суму дїда і герцював конем, бігаючи на всї сторони. Раз-ураз прискакував до дїда і запитував про найріжнїйші справи, зовсїм неповязані з собою, як от: чи вивірка засипляє на зиму так само як медвідь? Котра з ряду медведиця сторожить дверий дїда від часу, як він засїв на престолї? Чому бог Пек-Осина мав одно мужеське й одно жіноче лице? Чи є в Галичі такі цвіти або трави, яких нема в Чернигівщинї? Чому калагури ходять в чорних ризах? Чому вежі на Карповім урочищі під Галичем заокруглені від сходу а многокутні з усїх инших сторін? Чому Ляхи такі смішні а Угри чорні? і т. и.

Дїдуньо відповідав йому на його питання як міг, але так коротко, що малий Володимирко не був тим вдоволений. Коли на останне питанне отримав коротку відповідь, що Ляхи зовсїм не смішні а Угри темні, бо вони такої породи, сказав малий Володимирко:

— „Чому ти, дїдуню, нинї такий нечемний і не хочеш мене докладно поучати, як робив се вчера і позавчера і ще позавчера?“

— „Я, сину, почуваю себе нинї недобре“.

— „А чомуж?“

— „Бо старий я, синку! А старість не радість“.

— „А от матїр казала, що ти ще не старий,

тільки дуже скоро подав ся. Чогож ти так скоро подав ся?“

Старий князь задумав ся. Перед ним перший раз так виразно стануло се питанне.

А малий внук напирав:

— „Ну, скажи, скажи!“

— „Бо я не мав щастя в життю!“ відповів старий князь, аби позбути ся запитів внука. Але той не відставав:

— „А що се є щастє?“ запитав.

На се питанне ще труднійше було відповісти, чим на всї попередні. Старий князь аж коня здержав:

— „Щастє?“ запитав.

— „Так, щастє! Всї говорять про щастє! Я також хотїв би мати щастє, але не знаю, що се властиво є? Тебе, дїдуню, всї називають дуже розумним — і тут і в Путивлї і в Чернигові і навіть в Київі і скрізь-скрізь. Я сам чув, як говорили раз між собою дружинники мого стрия Всеволода, що приїхали до нас із Курська: „Ся справа така трудна, що розсудив би її хиба один галицький князь Ярослав Осмомисл!“ Бачиш — всї кажуть, що ти розумний. І Ти мусиш знати, що се є щастє! Скажиж і менї! Але не так коротко, аби позбути ся Володимирка, нїби то ще малого. Яж піду вже за рік на війну з батьком, в поход проти Половців, в далекі степи!“...

Старий князь не знав, як вияснити внукови, що таке щастє. По хвилї сказав:

— „Ти мусїв чути казку про папороть, що цвіте в коротку ніч на Купала в самітній гущавинї тихих лїсів і борів?“

— „Чув; оповідала матїр“.

— „Отож та папороть, яка дуже коротко цвіте, се образ людського щастя“.

— „Але щож се є?“ наставав Володимирко. „Чи кождий може знайти щастє?“

— „Може, але звичайно не знаходить або дуже скоро тратить, або другі видруть йому“.

— „А ти мав коли щастє?“

— „Мав“...

— „І тому ти так подав ся, що тобі видерли його? Правда?“

— „Правда, мій синку“.

— „А хто видер тобі щастє?“

Старий князь посумнїв ще більше, як би руки чотирнайцятьлїтного хлопяти діткнули ся що йно засклепленої рани. Він тихо відповів:

— „Ти ще за малий, синку, щоб розуміти се. Як підростеш, вже може як повернеш з походу, то розуміти-меш“.

— „Отож я зовсїм не за малий і знаю все! Тобі принесла щастє моя друга бабка, що називала ся Настася. Але її — спалили галицькі бояри! І тому ти так подав ся... І тому й мій дядько Олег такий сумний. Чи так?“

Старому князеви стали слези в очах. Він мовчки рушив конем, аби закрити їх перед внуком. Але внук їдучи поруч, щебетав:

— „Не плач, дїдуню! Скажи менї тільки, чи се правда? І чи моя друга бабка була добра? І чи галицькі бояри аж такі злющі?... Бо я хочу чути се від тебе самого!“

Старий князь не знав, що робити з собою. Він притакнув на всї ті питання.

Тодї малий внук його здержав коня і сказав з притиском:

— „Бачиш, ти гадав, що я такий дуже малий. Тимчасом я знаю і розумію твоє нещастє. І пімщу ся, як тільки підросту і мати-му сам свої полки так, як має мій батько!“

Князь Ярослав не переміг себе, але з вдячністю подивив ся на малого внука.

Оглянув ся кругом себе. Доїзджали саме до жерела Настасї...

Старий князь зсїв з коня разом з внуком і оба напоїли коний тай спочали біля жерела Настасї.

І не думав старий князь, що малий Володимирко в чверть століття опісля страшенно додержить слова і в нечуваний спосіб пімстить ся на

галицьких боярах, що тяжко мало відбити ся на дальшій історії галицької землї. Він в останнє бачив його сим разом. Бо малий Володимирко дїйсно пішов в поход проти Половців і в далекім наддонськім степу разом з батьком попав у полон, третього дня кривавої битви — оба ранені.

На вістку про нещастє, яке зустріло мужа і сина Оленки, розхорував ся зломаний життєм князь Ярослав. А почуваючи, що смерть його зближаєть ся, завізвав до себе Оленку. Вона приїхала — з мужем, котрому вдало ся втечи з полону.

— „Деж мій внук Володимирко?“ запитав хорий князь, оживлений приїздом дочки з молодшими синами.

— „Він ще в полонї“, відповіла матїр.

— „Чомуж ви не викупили його від Половців?“

— „Ми вже пробували і посилали послів. Але рада половецьких князїв дала відповідь, що не відпустять його, аж поки дочка половецького хана Кончака, з котрою його оженили, не повиє сина“...

Княжна Ігорева заплакала тихо, але її муж, усміхаючи ся, сказав:

— „Се не таке сумне. Я бачив ту Кончаківну, зовсїм гарна і люба дївчинка. Половчанки взагалї дуже гарні, і добрі жінки з них бувають. Але Оленцї — тут звернув ся до хорого батька — за мало булоб для її першого сина навіть індійської царівни; може від біди вистарчилаб византійська цїсарівна для її Володимирка... А тут — куманська княжна!“...

Молода княгиня не переставала плакати. Тодї муж, що з очевидною любовю відносив ся до неї, сказав, щоб перервати її плач:

— „Покажиж батькови ту нову річ, що ти привезла для нього!“

Оленка оживила ся, зараз перестала плакати й скоро пішла по ту річ.

— „Се нове писаннє мого вченого дворянина — він таки з ваших, з Галичан, і прийшов з Оленкою до Путивля. Оленка дуже хвалить собі його писаннє, бо там і про неї є. Але батькови вона покаже лиш те, що про нього й до нього говорить ся: гадає, що галицькі полки таки зараз полетять в степи і привезуть її сина, але без невістки. Про неї вона й чути не хоче".

— „Котрий боярин написав се?" запитав хорий князь.

— „Боярин Кузьма, родом з Плїснеська".

— „Аа, пригадую собі його! Він був ще молоденьким дружинником, як виїздив відсї в почотї Оленки. Чогож він хоче від мене?"

— „Зараз, отче, побачиш. Ось і Оленка з тим писаннєм! Шкода тільки, що хтось бояринови Кузьмі зробив збитка і вирвав з середини частину його писання. Він все збирав ся дописати і не дописав"...

— „То нїщо!" відповіла Оленка. „Воно і так зовсїм гарне!" і показала хорому батькови рукопись в місцї, що зачинала ся від слів: „Галицький Ярославе Осмомисле!"... та взивала князя, щоб пімстив на Половцях обиду й рани свого зятя.

Князь Ярослав уважно читав:

„Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко сѣдиши на своємъ златокованѣм столѣ, подперъ гори Оугорскiи своими желѣзными плъки, заступивъ королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча бремени чрезъ облакы, суды рядя до Дуная! Грозы твои по землямъ текутъ; отворяєши Кiєву врата; стрѣляєши съ отня злата стола Салтаны за землями. Стрѣляй, Господине, Кончака, поганого кощея — за землю Руськую, за раны Игоревы, буєго Святславлича!"

Перечитавши, сумно усміхнув ся і сказав:

— „Вже не менї доконати сього... А деж те місце, що про тебе, доню?"

Княгиня Ярославна обернула ся до мужа й сказала, нїби гнївaючи ся:

— „Ти вже певно й перед батьком сміяв ся з мене?“

— „Нї, зовсїм нї“, відповів Ігор. „Адже батько сам знає, що галицький уроженець як найкрасше представить свою землячку. Я сказав батькови лиш те, хто написав се „Слово“, а він вже сам хоче побачити твою похвалу. Знаєш, отче, що в „Слові“ на думку Оленки найрозумнїйше і найкрасше, розуміють ся крім місця, що її оспівує? Отож те, що в „Слові“ задля подружа нашого сина з Кончаківною названо Кончака поганим і кощієм“...

Ігор знов засміяв ся, але його подруга була дуже поважна.

Тимчасом князь Ярослав перебіг очима гарний уступ про те, як Ярославна вже о досвітній годинї плакала в Путивлї на валу, виглядаючи мужа.

Старий князь, вихований на книгах єлинських мудрців і поетів, заявив, перечитавши той уступ:

— „Найбільший єлинський поет каже, що людина не повинна довше як один день плакати за другою людиною... Через плач і слези не віддаємо ся болеви, тільки другим показуємо свій біль, а се не лицює робити княгинї“...

Тодї князь Ігор виступив в оборонї подруги:

— „Вона в той спосіб оборонила Путивль... моя Оленка. Всї городи кругом впали жертвою половецьких набігів, а Путивль остояв ся, бо все, що в нїм жило, виходило на вали і мури, боронити города, бачучи, що княгиня так побиваєть ся. А як би ти, батьку, чув, що оповідають про синів і внуків тих Путивльців, яких ти свого часу не побив під Теребовлею і пустив до дому разом з Оленкою! Вони пильнували її а з нею і города як ока в голові і бороли ся як льви“.

Князь Ярослав прийшов ще раз до себе, але немов тільки на те, щоб упорядкувати справи свого наслїдства. Пішли в рух його величезні скарби, поплило золото — і в катедральній цер-

кві Пресвятої Богородиці бояри в присутности всего духовенства, чужих послів і великого здвигу народу цїлували хрест на вірність Олегови, синови Настасї.

Благословив його майже столїтний „святий старець“ Данило, що немов ждав ще тої хвилї. Він невдовзї помер. А Володимир, правий син Ярослава одержав тільки Перемишль і виїхав там ще за життя батька.

Перед смертю зацїкавив ся князь ще тільки одною справою: тим, що напише про нього лїтопись. І говорив про сю справу з Мирославом, хоч знав, що се тайна монахів, які не зраджують її нїкому і безпощадно пишуть те, що думають про князїв, як безпощадно описали батька його, „многоглаголивого“ Володимирка. Мирослав, щоб успокоїти хорого князя, сказав:

— „Що тебе, княже, обходить те, що якийсь там монах понаписує, — коли за твоєї голови галицька земля була така щаслива і богата, як нїколи передтим і може не зараз по тобі буде?“

— „Все, що істнує, хоче лишити по собі свій правдивий слїд. Навіть камінь, що зсуваєть ся з гори, лишає свій слїд, навіть лист старих дерев відбиваєть ся в камінню, навіть каплина холодної води вибиває свій знак в камінню, звір в лїсї лишає слїди за собою в снїгу, земля і небо повні правдивих знаків того, що було, а мені малоб не залежати на тім?“

Старий, розумний князь Осмомисл бояв ся не за власну славу, тільки за добру славу своєї Настасї, але не сказав того.

Одначе лїтописцї українського народу, памятаючи про заслуги сього князя, не сказали згірдного слова про його любку. Лїтопись, писана в святім Київі так написала про нього по смерти його:

...„Був се князь мудрий, добрий бесїдник, богобойний, поважаний по всїх землях і славний своїми полками, ласкавий для бездомних, годував бідних, багато давав милостинї, в усїм сповняв

закон божий, сам пильнував церковних справ і в порядку держав крилос...“

На приказ Ярослава по смерти його через три днї роздавали милостиню по всїй землї галицькій і не могли роздати всего, що призначив князь, крім скарбів, розданих окремо церквам і монастирям.

А перед самою смертю „въ болѣзни тяжьцѣ созва мужи своя и всю Галичскую землю и сборы вся и монастырѣ и нищая и сильныя и худыя“, щоб попращати ся з усїм народом своїм.

І був по нїм плач великий по всїй землї галицькій аж до моря, яке він так любив.

В день похорону князя відплив Днїстром корабель з золотом і сріблом і дорогим каміннєм, призначеним з волї князя для монастиря Великомученика Панталеймона на Святій Горі Афонській, щоб і там земляки добрим словом згадували галицького князя.

Не злим словом згадала лїтопись і Настасю з Чагрових, одиноку женщину, яку любив Ярослав і яка його любила.

Так Ярослав Осмомисл перейшов життє в боротьбі за землю і женщину, що звязані нерозривно.

КІНЕЦЬ.

Пояснення і примітки.

Ардель = Семигород.

ἀταραχθεία = (атарахтейя) незворушимість (духова постійність).

Багряниця = одіж з червоної матерії.

Більшість — меншість. Прінціп більшости пізнали в европейських державах з рецепцією римського права, а вкорінювати ся в теорії почав він від 14. століття; в практиці й ген-ген пізнїще не приняв ся всюди. Колиж у сій повісти згадує ся про більшість і меншість (на раді бояр), то се треба розуміти так, що більшість мусїла бути аж така велика, щоб була в можности власними силами виконати свою волю. Тодї меншість просто замовкала. Коли меншість була надто сильна, тодї шукали посередної дороги, що й представлено в данім випадку.

Бирічі і підвойські = княжі дворяни, що запрошували на пири, скликали на віча і т. и. Вони пригадують старинних герольдів, але з ширшим кругом дїлання, обнимаючим і круг дїлання двірських аґентів.

Блюдо = начинє, хатний знаряд (кухонний)

Будда = просвічений (інд.).

Великий Князь = сього слова уживано не тільки на означенє київського князя, але також на означенє могутного князя загалом.

Віче = збір народу, найвисша власть волости в революційнім або переломовім часї, а значна власть в труднїйших положеннях. Тільки повноправні і вольні мали право участи в вічу, себто не всї вольні, а лише ті, що не знаходили ся під батьківською властю. Розуміє ся, в незаконних вічах неспокійного часу брала участь і неповноправна молодїж і лїтописї часто згадують про таких вічуючих „дїтий“. Компетенція віча і час його скликування не були означені, хиба впливом князя. На

вічу рішала не абсолютна більшість, тільки дуже велика більшість, якої сила вже без числення була очевидна. Вона й виконувала ухвали віча. Вкорінені й могутні князї не скликали віч, або тільки дуже виїмково. В неспокійних часах народ сам скликував віча. Значінне таких віч було зависиме від їх дійсної сили.

Високою вією (ходити) = з гординею виступати (вия = шия.)

Галич. Коли повстав город Галич? Коли став столицею? Сї питання в науцї такі спірні, що в останних часах майже зовсїм притихли спори на сї теми. І так досї невідомо, чи Галич над Днїстром (т. зв. „Великий Галич“) дав імя Галичеви над Дунаєм (т зв. „Малому Галичеви“), чи може було наоборот. Є гіпотеза, що наддунайський Галич оснований ще нашим племенем Угличів і що від нього приняв імя „Великий Галич“. Знахідки виказують, що наддністрянський Галич дуже стара оселя, сягаюча ще камяної доби (розуміють ся, з іменем города стара культура тої місцевости не має нїчого спільного). Здаєть ся, що й на столицю волости приготовив Галич ще батько Володимирка, князь Володар. Що до наддунайського Галича, то як торговельний город набрав він більшого значіння що йно від часу скріплення торговлї „Великого Галича“, значить, його „переосновниками“ можна уважати галицьких купців. За часів Осмомисла значіннє й богатство обох тих Галичів дійшло до зенїта. Деякі вчені пишуть, що в тім часї належав до галицької держави весь лївобережний Дунайський Низ від Зелїзних Воріт коло Оршови (де стиснене скелями русло Дунаю замикали зелїзними ланцами для переїзду кораблїв). Та се тревало мабуть недовго.

Гарба = віз (слово східного походження), арба.

Гості = се свобідні люди, що займали ся торговлею не тільки на місцї (ті називали ся купцями), але й підпринимаючи подорожі в торговельних цїлях. Одні й другі були високо поважані, мали велике полїтичне значіннє та були уживані до посольств і міждержавних переговорів на рівнї з боярами (пор. 1-ий уступ договору кн. Ігоря з Греками: „Мы отъ рода русьскаго*) сълы [посли]

*) Ще в 12. ст. галицька волость се не властива Русь; імя те відносило ся до Київської Землї.

и г о с т ь е"...), а навіть звичайно в іще більшій мірі. Зі старшої редакції „Р. Правди" знаємо, що вони були перед правом рівні княжим достойникам: за убитте одних і других платило ся високу квоту 40 гривен (за звичайного вільного чоловіка 3 гривни).

Г р и д н и ц я; слово се походить від кореня „гріти", як „изба" від кореня „истопити"; після другої теорії від варяжського „gred" (меч) і означає зразу замкову кімнату, де сиділа уоружена сторожа з варяжських наємників, опісля взагалі кімнату, салю, світлицю. — З того самого кореня походить і „г р и д ь", старе слово на означенне уоруженої дружини, сторожі.

Г р е ц ь к и й м о н а с т и р був у Галичі. При вичислюванню церков у часі дзвонення не називано його, бо грецькі церкви в давнину не вживали дзвонів. Се західний винахід (принятий в цілій Україні і навіть у Київі скоро по приняттю Христової віри).

Г у д е ц ь = музикант.

Ґ р у н ь = верх.

Д е б р а = гірський яр, провал.

З а к у п и, се вільні наймити (слово „купити" — мало також значінне „наймити"). І закуп смерд, але безземельний, убогий (гл. низше!).

З о с т а = найстарша дама двору.

І з г о ї; се були не тільки князї вигнанцї, але взагалї здеклясовані люди. Церковний устав кн. Всеволода з першої половини 12-о ст. розріжняє чотири ґрупи „ізгоїв", чи радше здеклясованих: 1) священичі сини, що не навчили ся грамоти, 2) холопи, що викупили ся з неволї (і розуміють ся через високий викуп опинили ся без засобів до життя), 3) збанкрутовані купцї та 4) князї, що втратили свої волости („осиротїли"). Наша церков брала ізгоїв під свій особливший покров, як людий нещасливих і бідних. Перед правом вони не тільки не упосліджені, але навіть упривілеєні: „Р. Правда" за убийство звичайного ізгоя визначує таку саму кару, як за убийство княжих урядників: гридина (дружинника) і мечника (40 гривен). Найбільш голосна 4-а ґрупа ізгоїв.

І з с т у п л е н і є = екстаза.

І с п о л и н = силач, могутний велитень (воєвода в слабім Кулїшевім перекладї св. Письма).

Калагури = монахи.

Карма = відродженнє з прибраннєм иншого тїла й духа, а при задержанню старої танги (жадоби життя за всяку цїну).

Клирос = епархіяльні справи (одно зі значінь).

Кожемяки = гарбарі шкір.

Комонний = кінний (комонь = кінь)

Коромола = інтриґа (котора = сварня, незгода).

Кубуклїон = двірська служба.

Куманський = половецький; Кумани = Половцї (також Кипчаки); вони самі називали себе Узами (відси й наше слово „Половцї“) = Полеві Узи = Уци.

Лелече = повзучий, чатинний корч.

Луници гривеннія = блискучі, металеві прикраси.

Мілїярезій = менше-більше драхма (вартість його бувала всїляка).

Монастир св. Великомученика й Ісцїлителя Панталеймона на Афонській Горі над грецьким морем був від часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого (котрі його своїм коштом побудували) монастирем для отшельників з України. В 12. столїттю було їх там уже так багато, що не містили ся в давнім монастирі й побудували новий, званий „Нагорним“.

Наворотницї = передні, бічні й задні сторожі війська в походї.

Недеї = хребти найвисших гірських пасм.

Огнищани — се дуже старе слово на означенне бояр. „Руська Правда“ й лїтописї уживають ще того слова, але вже тодї воно виходило з ужиття (в останнє зустрічаєть ся в документах з 14-о ст. — рідко). Слово се походить напевно з поганських часів і звязане з поняттєм домашного огнища як найважнїйшого і святого місця родини (пригадує староримських „флямінів“).

„Поганство“ було за часів Ярослава Осмомисла ще сильно вкорінене у Славян і то у західних навіть більше, чим у східних. Н. пр. на острові Роя (Руґія), на Балтійськім Морі, знищили Ґерманцї чудові й богаті святинї старославянських богів що йно в р. 1160. так, що правдоподібно не оден жрець старої віри шукав опісля пристановища в державах східних Славян, де все було більше

віротерпимости, чим на заході. — Тут замітимо, що старо-руські назви „язичеські боги“, „языческая віра“ зовсім невдачно переложено на: „поганські боги“, „поганська віра“. Бо слово „язик“ мало подібне значінне, як тепер слова „нарід“, „нація“; понятте: „языческа віра“ означало національну (племінну) віру (в противенстві до універсального й космополітичного христіянства, проповідуваного „всїм язикам“).

Погреб = склад, маґазин, пивниця.

Плай = гірська стежка, перехід.

Праґматевти = византійські аґенти, діловодчики.

Путні бояри се окрема ґрупа заслужених бояр, що в нагороду за свої заслуги одержали від князїв т. зв. „путь“, себто шлях, дорогу (до доходів і вигід). „Путь“ могла бути рибна, боброва, бортна, сільна, сокільнича і т. и., розуміється ся, в певнім окрузї. Час появи путних бояр годї означити на основі досї відкритих жерел.

Рать = війна, ратний = воєнний, ратник = воїн.

Рост = відсотки, процент.

Рюен = місяць вересень (варяжське слово).

Самсаро = вічний і безмежний вир-круговорот життя у всесвітї, що мінить ся найріжнїйшими формами найріжнїйшого складу і тревання, а весь пересяк терпінєм; лиш совершений чоловік може через знищенне в собі жадоби життя втечи з того страшного виру й опинити ся в одинокій спокійній пристанї: нірванї (неістнїнню).

Сапожники = шевцї.

Сапястія = запинки, пояси.

Скоморохи = двірські весельчаки і здаєть ся, також усякі инші слуги, що служили до розвеселення й забави, м. и. музиканти („гудцї“)

Смерди — се дуже старе слово на означенне свобідних людий взагалї — з виїмкою князїв; в тім значінню вживає його ще „Р. Правда“: „А за княжь конь 3 гривнѣ а за смердѣй 2 гривны“ [за крадїж]. Опісля слово те виступає в звуженім значінню і кромі князїв не відносить ся вже й до епископів тай ігуменів; вкінцї перестає відносити ся до городських людий взагалї тай означає тільки свобідних селян. Се останне значінне мало воно вже в 12-ім ст., але не всюди.

Сосуд = знаряд, обляжнича або взагалї воєнна машина.

Срачиця = сорочка.

Стратеґ = вождь.

Танга = бажанне, спрага, жадоба, воля, охота (інд.).

Терем = палата, мешкальний замок (слово східного походженя).

Тіуни = ключники, управителї. Були се особи дуже вплывові на дворах. Вже „Руська Правда“ згадує ріжних тіунів: огницких, конюшних, сїльських.

Усерязи = брязкаючі висильця, серіжки.

Язик = нарід (одно зі значінь).

Чорні Клобуки (шапки) — се збірна назва для всяких степових племен, що вступали на службу до укр. князїв й осїдали на пограничах. Вони були все непевні (й опісля, в 13 ст. потонули в татарській навалї).





Золоті й срібні монети українських князів.

ПОКАЗЧИК ЗМІСТУ І-ої ЧАСТИ:

Глава перша: Старий князь і молодий княжич . . . 1
Глава друга: Весілле і смерть 31
Глава трета: Молодий князь і рада бояр 52
Глава четверта: Пир і ніч князя Ярослава 75
Глава пята: В початках воєнного круговороту . . . 103
Глава шеста: З першим метом війни 116
Глава сема: Битва під Теребовлею 147
Глава восьма: Як Ярослав заслужив імя „Осмомисла“ 175

ПОКАЗЧИК ЗМІСТУ ІІ-ої ЧАСТИ:

Глава перша: Заки прийшла вона 197
Глава друга: Як починала ся любов Ярослава . . . 219
Глава трета: Як двічи відкрили тайну князя . . . 241
Глава четверта: Як обіймає пристрасть 265
Глава пята: В далекій дорозї 291
Глава шеста: Як палить і мінить ся многогранний кристаль любови 230
Глава сема: На горіючім кострі 344
Глава восьма: Приязнь і пімста 377

ВАЖНІЙШІ ПЕЧАТНІ ПОХИБКИ.

На стор. 9. у стрічці 12. з гори напечатано: князя — має бути: княжича.
На стор. 39. у стрічці 5. з долу напечатано: ударений апо: плексією — має бути: пораженій ударом.
На стор. 44. у стрічці 18. з гори напечатано: Дійсніг — має бути: Дійсність.
На стор. 44. у стрічці 19. з гори напечатано: Каждом — має бути: кождим.
На стор. 47. у стрічці 12. з долу напечатано: докрих - має бути: добрих.
На стор. 57. у стрічці 2. з гори напечатано: рід — має бути: від.
На стор. 57. у стрічці 9. з долу напечатано: породу — має бути: пораду,
На стор. 57. у стрічці 9. з долу напечатано: раку — має бути: раду.
На стор. 58 у стрічці 8. з долу напечатано: отримай — має бути: отримав.
На стор. 61. у стрічці 19. з долу напечатано: де — має бути: до.
На стор. 76. у стрічці 2. з гори напечатано: противив ся проти — має бути: противив ся (без: проти).
На стор. 87. у стрічці 12. з гори напечатано: з западню — має бути: в западню.
На стор. 116. у стрічці 11. з долу напечатано: падав — має бути: подав.
На стор. 119. у стрічці 16. з гори напечатано: дочка — має бути: сестра.
На стор. 119. у стрічці 15. з долу напечатано: внедовзї — має бути: невдовзї.
На стор. 121. у стрічці 7. з гори напечатано: від тепер — має бути: не від тепер.
На стор. 122. у стрічці 4. з гори напечатано: одужений — має бути: одурений.
На стор. 127. у стрічці 18. з гори напечатано: загонах — має бути: заломах.
На стор. 129. у стрічці 5. з долу напечатано: жалібно — має бути: жадібно.
На стор. 133. у стрічці 12. з гори напечатано: містах — має бути: міщан.

На стор. 140. у стрічці 6. з гори напечатано: втопили — має бути: втомили.
На стор. 140. у стрічці 13. з гори напочатано: студитика — має бути: студитська.
На стор. 143. у стрічці 12. з гори напечатано: якою — має бути: якого.
На стор. 144. у стрічці 3. з долу напечатано: чоло — має бути: доля.
На стор. 169. у стрічці 4. з гори напечатано: якимсь — має бути: якийсь.
На стор. 176. у стрічці 20. з гори напечатано: прибули у — має бути: прибули й.
На стор. 293. у стрічці 1. з гори напечатано: свібідні — має бути: свобідні.
На стор. 300. у стрічці 19. з долу напечатано: Коли він підріс, не покинув — має бути: Поки не підріс і не покинув.
На стор. 313. у стрічці 10. з гори напечатано: не землї — має бути: на землї.
На стор. 359. у стрічці 12. з долу напечатано: Дністром — має бути: Дніпром.

Повість сю писано в часі великої війни от Володимирі Волинськім, в червенськім городі Устилузі над Бугом і в Коші Українського Січового Війська в селі Пісочна над Дністром, причім Т. Т. Стрільці радо доставляли і привозили ріжні потрібні жерела, виписки і старі та нові книги.

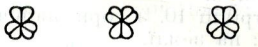

Вінєтє й ескіз, поміщений між обома частями сеї повісти, виконав ВП. артист-маляр Олекса Новаківський.

Коректу сеї книжки від 12-го аркуша почавши був ласкав перевести ВП. Проф. і Радник Шк. Іларіон Огоновський.

За їх працю складає їм найщирійшу подяку

Автор.



Печатанє сеї повісти почато дня 1. лютого 1918. р. а скінчено дня 19. жовтня 1918 р.

Родовід українських князів з дом

В сім родоводі наведені лиш імена важнїйших князїв, або таких, що згад

Ґенеальоґічно-орієнтаційне дерево
до історичної повісти
Осипа Назарука
п. з. „Князь Ярослав Осмомисл".

Олег „Віщий", перший документно відомий реґент України, свояк і опікун Ігоря.

Ігор † (убитий у деревлянських лїсах) коло 960 р. Його жінка **Ольга** (реґентка в часї малолїтности Св

Святослав „Завойовник" † 972 (Перша його жінка невідома нї з походження, нї з імени; друга несл. Малуша.)

1. Ярополк † к. 979 (жінка визант. царівна), 2. Олег, 3. **Володимир Великий** (син Малуші) † 1015 (перша жінка Рогнїда, княжна полоцька †

1. Ізяслав (син Рогнїди) † 1001.

2. Святополк званий „окаянним" (син Грекинї) † к. 1019. (ж. кор. польська.)

3. Мстислав (син Рогнїди) † 1038.

4. Вишеслав (син Чехинї).

5. Ярослав „Мудрий" (1-а ж. Анна царівна визант.; 2-а Інґіґерда, королївна шведська) † 1054.

6 і 11. Борис і Ґлїб (сини Болгаринї) оба † 1015.

7. (си

РІД РОСТИСЛАВИЧІВ

1. Ілія † 1020.

2. Володимир * 1020 † 1052 (Він зробив останний похід на Византію).

Ростислав I. (помер як ізгой 1065 р. в Тьмутороканї).

1. Рурик кн. у Перемишлї † 1094

2. Володар кн. у Звенигородї † 1124

3. Василько кн. у Теребовлї † 1124

1. Ростислав II.

Іван кн. Берладський † 1165

Ростислав III. † 1189.

2. Володимирко † 1153 (Він перенїс столицю до Галича).

3. Дочка за виз. ціґсарем

4. Дочка за Романом с. Мономаха

Ярослав „Осмомисл" † 1187
1-а ж. Ольга кн. Суздальська † 1181.
2-а несл. Настася з Чагрових † 1170.

1. Дочка за Ігорем (героєм „Слова о полку")

2. Дочка † як наречена уг. корол. Стеф.

3. Дочка за с. Мешка III кор. поль.

4. Володимир с. Ольги † 1199

5. Олег син Настасї

1. Василько, 2. Володимирко, 3. Іван (вимерли як княжичі ізгої, невідомо коли і де).

3. Ізяслав (ж. дочка Мешка II) * 1024 † 1078.

1. Мстислав, 2. Святополк, 3. Ярополк.

1. Мстислав, 2. Ярослав 3. Брячеслав.

1. Вячеслав, 2. Юрій.

Святополк кн. Турівський

РІД ОЛЬҐОВИЧІВ

4. Святослав, Вел. Кн. Київський, кн. чернигівський, тьмутороканський, муромський, рязанський і землї Вятичів * 1027 † 1076.

1. Давид

Ізяслав

2. Олег „Гореславич" * к. 1058 † 1/8 1115

1. Всеволод, 2. Ігор (убитий Киянами 19/9 1147) 4 і 5 Ґлїб й Іван.

3. Святослав † 15/2 1164 1-а ж. дочка полов. князя Аепи, 2-а дочка новг. посадника.

1. Олег син полов. княжни.

2. Ігор син посадниківної (Зять Осмомисла) * 1151 † 1202

3. Всеволод князь Курський і Трубчевський

4. Марія за Романом кн. Смоленським

5. Ще одна дочка за кн. вол. Ярополком Ізяславичем.

1. Володимир (жінка Кончаківна) княжив в Галичі в рр. 1206—8; він стратив понад 500 галицьких бояр.

2. Роман (княжив в Галичі по Володимирі 1208—9, убитий галицькими боярами).

3. Святослав (княжив у Володимирі Вол., убитий гал. боярами).

4 і 5 ще два сини,

і и, і и.

...ома (легендарного) Рюрика.

...о згадані в сій повісти, як також їх жінок і рідні.

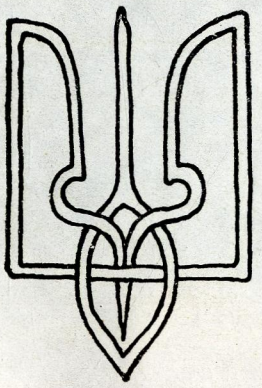

Герб Українських князів з дома Рюрика (від січня 1918. герб Української Народної Республики).

...и Святослава) † к. 969.

...ша.)

...ька † 1000, 2-а Анна, царівна византійська † 1011 і жінки несл.)

7. Всеволод (син Рогнїди) | 8. Предислава (дочка Рогнїди) | 9. і 10. Святослав і Болеслав (сини другої Чехині) † 1015. | 12. Станислав. | 13. Судислав. | 14. Доброніга (вийшла за Казимира, кор. польського).

5. Всеволод * 1030 † 1093. (Жінка визант. царівна). | 6. Ігор † 1060. | 7. Вячеслав * 1034 † 1057. | 8. Анна (Аґнеса) (за цїсарем Гайнріхом). | 9. Єлисавета (за норвежським королем Гаральдом).

1. Володимир „Мономах“ * 1053 † 1125 (жінка Гіда, королївна анґлїйська). | 2. Ростислав † 1093 | 3. Янка † 1113 | 4. Евпраксія † 1106 (за цїсар. Гайнріхом). и. | 5. Катерина † 1108.

1. Мстислав * 1053 † 1132. | 2. Ізяслав † 1096. | 3. Святослав † 1114 | 4. Ярополк † 1139 | 5. Вячеслав † 1154 | 6. Роман † 1119 (ж. Володарівна). | 7. Евфемія (за уг. кор. Кольоманом) | 8. Марія за виз. цїс. Львом Діяґеновичем | 9. Юрій „Довгорукий“ † 15/5 1157 | 10. Андрій † 1141 (ж. кн. половецька).

1. Борис † 1159 | 2. Андрій „Боголюбський“*) † 1174. | 3. Глїб кн. Пересяславський † 1171 | 4. Ольга ж. Ярослава Осмомисла † 1181 | 5. Всеволод кн. сузд. † 1212 | 6. Михалко † 1176 | Володимир В. кн. Київський † 1170.

1. Всеволод † 1138. | **2. Ізяслав** † 14/11 1154 (1-а ж. † 1151 (2-а ж. царівна грузинська). | 3. Ростислав † 14/3 1167 | 4. Святополк † 1154 (ж. кн. моравська). | 5. Мальфридь (за швед. кор. Сіґурдом) | 6. Інґеборґа (за данським кор. Канутом В.) | 7. Евфрозина (за уг. кор. Ґезою) | 8. Дочка (за виз. цїсаревичем) | 9. Дочка (за Всеволодом Ольг.) | 10. Володимир * 1131 † 1171

1. Роман † 1180 | 2. Рурик † 1214 | 3. Давид † 1197 | 4. Святослав † 1170 | 5. Мстислав † 1180

1. Мстислав † 1170 (В. Кн. Київ.) | 2. Ярослав кн. Луцький † 1180 | 3. Ярополк † 1168

Роман Великий, кн. галицько-волинський (батько короля **Данила**) † 1205 під Завихостом над Вислою.

і и, і и.

і и, і и.

*) Андрій (син Юрія), від села Боголюбово, де любив проживати, „Боголюбським“ званий (шурин гал. кн. Ярослава Осмомисла), убитий власними дворяками, був першим князем з сего роду, що перестав уважати Київ традиційним центром руських земель і знищив його (1169 р.). щоб в той спосіб піднести свій Суздаль. Від тодї Суздальщина, пізнїйша Московщина (щойно в нових часах Росією звана) перестає бути кольонїєю Украйни (старої Руси) і згодом загарбує українські землї крім колишньої держави Ярослава Осмомисла.

РІД МОНОМАХОВИЧІВ

Дорогичин
Буг
Пилиця
Берестє
Воінь
Л ь Щ а
Щекарів
Сандомір
Вісла
Устилуг
Володимир
Червен
Луцьк
Степань
Городен
Дубровиця
Припять
Чернигів
Десна
Краків
Вепр
Буг
Стир
Вислока
Дунаєць
Вислок
Переворськ
Любачів
Ряшів
Ярославль
Щекотів
Пліснеськ
Шумськ
Гнойниця
Ісяславль
Тилич
Перемишль
Звенигород
Бужеськ
Санік
Тихомель
Тегерев
Ірпень
Біл город
Київ
Прилуки
Трепіль
Переяславль
Дністр
Гологори
Домажир
Опілє
Биковен
Скоморохи
Микулин
Теребовль
Рогожина
Торчеськ
Канів
Сула
Синевідська
Галич
Чагрів
Скуморохи
Удеч
Тухля
Тисьмениця
Толоква
Надвірна
Отинія
Коломия
Васильів
Серет
Подільє
Бог
Рось
Ворскля
Тиса
Онут
Бакота
Кучелемин
Ушиця
Дніпро
Говерля
Горгани
Карпати
Родна
Вечя
Серет
Понизє
Прут
Дністер
Пологи
Дніпро
Олеше
Берладь
Текучв
Олешє
М. Галац
Дунай
Дцина
Дунай
Дунай
А р д е л ь
Ч о р н е М о р е

Держава Ярослава
Осмомисла
(XII вік)

12,51 (1986)
РЛ 4095 у

© Осип Назарук Князь Ярослав ©

ОСИП НАЗАРУК

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ